

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Кафедра політичних наук і права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«Криміналістика»

ОПП: Право.

Спеціальність: 081 Право.

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Рік навчання: 2

Мова навчання: українська

Факультет: соціально-гуманітарний

Розробник:
Долженков О. Ф.
д. ю. н., проф.

Одеса -2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського (протокол № 5 від 21.12.2020 року)*

Рецензенти:

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції НУ «Одеська юридична
академія»

Ріяд Шамсан Таха, доктор юридичних наук, доцент кафедри політичних
наук і права Університету Ушинського

Конспект лекцій з дисципліни «Криміналістика» [для здобувачів першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081
«Право»]. /Укладач: Долженков О. Ф. Одеса : Вид-во «Університет Ушинського».
2021. 301 с.

Конспект лекцій укладений відповідно до Освітньо-професійної програми
«Право» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право».

ЛЕКЦІЯ

по темі № 1 "Предмет, система, задачі і методи криміналістики" з курсу "Криміналістика" по криміналістичній техніці

План лекції:

- 1. Поняття, предмет і задачі криміналістики.**
- 2. Система криміналістики**
- 3. Класифікація методів науки криміналістики**

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін. Криміналістика: Підручник. / За ред. П.Д. Біленчука, – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Атіка, 2001.
2. Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій, Изданое второе, переработанное и дополненное. – Х.: ООО «Одиссей», 2005.
3. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. Криміналістика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина. — М.: Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М, 1999.
4. Белкин Р. С. Курс криміналістики. В 3 т. Т. 1: Общая теория криміналістики. – М.: Юристъ, 1997.
5. Белкин Р. С. Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории.- М.: Юрид. Лит., 1987.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
2. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
3. Салтевский М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
4. Криміналістика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск : РИО ЛИВД, 1996.
5. Матусовский Г. А. Криміналістика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І ЗАДАЧІ КРИМІНАЛІСТИКИ.

Хто сьогодні володіє знаннями, навичками, уміннями, методами, засобами, прийомами і технологіями отримання об'єктивної інформації, той володіє світом освіти, науки і практики

На рубежі ХХ і ХХІ століть українська криміналістика ствердила свою практичну значущість, наукову спроможність, необхідність і доцільність.

В умовах складних економічних і політичних процесів, загострення криміногенної обстановки, що мають місце в Україні, першочергового значення набула необхідність написання підручника з сучасної криміналістики саме через призму новітніх даних науки і техніки, реалій сьогоденної слідчої, експертної і судової практики. Адже йдеться про державу, народ якої століттями виборював свою незалежність і, здобувши її, повинен забезпечити власну національну безпеку арсеналом організаційних, наукових і технічних заходів як

правових та економічних, так і політичних. Серед них важливе місце належить криміналістичній освіті, науці і практиці, які покликані озброїти населення, державні відомства, приватні установи, правоохоронні органи і громадські організації дієвими методами, засобами, прийомами та рекомендаціями і тим самим надійно забезпечити конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина, економічну, інформаційну, екологічну та політичну безпеку держави.

За всю багатотисячолітню історію в Україні опубліковано тільки дев'ять підручників з криміналістики за редакцією С. Гука (1948), В. Колмакова (1973), М. Салтєвською (1987, 2000), В. Лисиченка (1988), П. Біпенчука (1997, 1998), В. Шепітька (1998, 2001). Шість із них опубліковані українською (1948, 1973, 1997, 1998, 2000), а три – російською мовами (1987, 1988, 2001).

В умовах формування і становлення нових соціально-економічних відносин, реформування державних структур законодавчої, виконавчої і судової влади виникають завдання створення правової основи зміцнення законності і вдосконалення правоохоронної діяльності. Юридичні науки повинні розробляти і формувати правові основи державності і законності правозастосовної діяльності, спрямованої на надійне забезпечення захисту конституційних прав і законних інтересів громадян, суспільних формувань та державних структур України.

Криміналістика озброює співробітників правоохоронних органів ефективними методами і засобами розкриття та розслідування злочинів, що сприяє реалізації принципу невідворотності покарання, об'єктивному використанню кримінального закону та профілактичному впливу.

Останнім часом в Україні приділяється особлива увага вдосконаленню діяльності правоохоронних органів та зміцненню науково-технічної бази протидії злочинності взагалі, і організованій зокрема. Сучасний рівень науки криміналістики і науково-технічний потенціал природничих і технічних наук дозволяючи органам прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки та суду попереджувати, припиняти і розслідувати дуже складні злочини, тим самим сприяючи розв'язанню одного із головних завдань – зміцнення законності та правопорядку в Україні.

Криміналістика – це юридична наука, яка виникла у надрах кримінального процесу у минулому столітті як сукупність технічних засобів і тактичних прийомів, а також способів їх використання для розкриття та розслідування злочинів. Це означає, що криміналістика вивчає злочин. Але злочин є предметом пізнання інших галузей знань (соціології і філософії, кримінального, цивільного і адміністративного права, психології і статистики, та ін.), які досліджують деякі специфічні сторони, властивості і особливості злочинної діяльності для боротьби з нею та розробляють методи і засоби її протидії. У цьому аспекті наука криміналістика має свій предмет пізнання.

Предмет будь-якої науки – це властивості і відношення оточуючого світу, що виділені в процесі практики і перетворені в об'єкт дослідження для розкриття їх спеціальних закономірностей.

Таким чином, предметом будь-якої науки є вивчення закономірностей об'єктивної дійсності, пов'язаних з її метою і завданнями. **Предметом науки криміналістики** виступають закономірності, що лежать у сфері судового дослідження і вивчаються з метою встановлення істини в кримінальному судочинстві.

Формування предмета науки криміналістики має певний історичний аспект, суть якого до цього часу становить дискусійну проблему. Предмет будь-якої науки розвивається: вдосконалюються його зміст і методи у відповідності до загального накопичення наукових знань та соціальних умов розвитку суспільства, Розвиток процесуальної думки наприкінці ХІХ ст, та нагальні потреби практики створили умови до відгалуження від фундаментальних правових галузей знань багатьох спеціальних, які мали спочатку прикладний характер. Це були судова медицина, криміналістика, судова психологія та ін.

Уперше про криміналістику як систему спеціальних знань згадав Г. Гросс у фундаментальній праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1892). Це – перша робота, в якій систематизовано накопичені тактичні і методологічні знання про розкриття злочинів, зібрано технічні засоби, які використовувались для цього. Г. Гросс назвав сукупність таких знань системою, а галузь знання, що їх вивчає, – криміналістикою. Предмет криміналістики він визначив так: *«Криміналістика по своїй суті починається там, ...де встановлюють,... яким саме способом вчинено злочини. Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які були мотиви, що спричинили до злочину, яка була мета – про все це нам не говорить ні кримінальне право, ні процес. Все це складає предмет криміналістики».*

Наступні визначення предмета криміналістики є вдосконаленням основних положень, які були зазначені у Г. Гросса ще понад 100 років тому.

До теперішнього часу вчені-криміналісти не дійшли єдиної думки про визначення предмета криміналістики, тобто дефініції, з якими ми зустрічаємось у криміналістичній літературі далеко не адекватні. Але оскільки основним предметом пізнання криміналістики є правопорушення, злочин, тому цей аспект проблеми є найбільш актуальним для наукового дослідження.

Злочин є складним соціальним явищем, яке характеризується своєю структурою, зв'язками і відношеннями між його елементами. Пізнані та кількісно відтворені відношення набувають властивостей закономірностей, що належать саме цій структурі. Тому криміналістика досліджує злочин передусім як динамічний процес, тобто його діяльнісну сторону.

Злочин у діяльній плані – це динамічна система, яка має різні форми взаємодій об'єктів живої і неживої природи. В структуру її елементів входять:

суб'єкти злочину (люди); предмети, за допомогою яких вчиняється злочин;

спосіб вчинення злочину (способи підготовки, вчинення і приховування); результат злочину, тобто матеріальні та ідеальні відображення, а також інші обставини місця, часу, поведінка осіб, причетних до вчиненого злочину, або які випадково стали його очевидцями,

Елементи динамічної системи в процесі вчинення злочину взаємодіють між собою, створюють сукупність послідовних процедур, які називаються механізмом злочину, Останній є однією зі сторін злочину, яку вивчає криміналістика.

Механізм вчинення злочину, з одного боку, можна подати як низку певних дій, які відбуваються у часі, прийомів, процедур діяльності суб'єктів злочину в матеріальному середовищі, а з іншого – як обов'язкову появу слідової картини, незалежно від наслідків злочинної діяльності, тобто відображення механізму злочину у вигляді системи матеріальних та ідеальних слідів-відображень.

Механізм злочину є системою взаємодій реальних об'єктів матеріального світу і тому він охоплює явища, події і факти реальної дійсності, моменти і відрізки часу, людей, ділянки місцевості та простору, предмети, речі, механізми і комп'ютерні системи, тварин, об'єкти рослинного світу тощо, які є елементами механізму злочину. Вони причинно взаємопов'язані, а їх взаємодія відбувається на основі загальних закономірностей, форм руху матерії – механічного, фізичного, хімічного, біологічного і психічного.

Усвідомлення механізму злочину в процесі його розкриття є одним із важливих завдань, тому що не встановивши динаміки події – як, коли і при яких обставинах, якими засобами і в якій послідовності розгорталася картина злочину на місці його вчинення, не можна зрозуміти його мотивів і причин, дати йому кримінально-правову оцінку, і, зрештою, скласти уявлення про зовнішній вигляд злочинця та сконструювати динамічну модель його поведінки.

Предмет безпосереднього посягання закономірно пов'язаний з особою злочинця, його віком, фахом, деякими рисами особистості. Так, з фотовідділу великого універмагу зникли два фотоапарати «Зеніт – TTL», кілька пачок фотопаперу і проявника. Відділи, розташовані поряд, в яких продавались годинники і готовий одяг, злодія не цікавили. Була висунута версія, що крадіжку вчинив неповнолітній, який цікавиться фотографією і можливо раніше відвідував фотогурток. Перевірка цієї версії дала такі результати: на вокзалі затримали школяра, який

втік з дому і став бродяжити. З'ясувалось, що він перед закриттям універмагу залишився в ньому, вночі взяв два фотоапарати, а вранці, коли відчинили універмаг, неповнолітній злодій непомітно вийшов. Хлопчик навчався у 8 класі і відвідував фотогурток.

Спосіб вчинення злочину – це спосіб діяльності суб'єкта, його поведінка на місці вчинення злочину, а також використання предметів – засобів діяльності,

Злочинець і спосіб його діяльності пов'язані з місцем вчинення злочину і особою потерпілого. Відомо, що при вчиненні убивства особою, яка перебуває з потерпілим у близьких стосунках (родич, близький друг, знайомий), злочинець найчастіше намагається сховати труп, знищити сліди на місці події, приховати зникнення убитого, створити неправдиве алібі тощо. В такому разі за слідами злочину звичайно висувають дві типові версії «Злочинець – свій», «Злочинець – чужий», тобто незнайомий з потерпілим.

Закономірності, що вивчає криміналістика, входять в її предмет як елементи. Подія злочину розкриває діяльність суб'єктів у матеріальному середовищі, в результаті якої виникають сліди злочину – джерела доказової інформації. У природі все взаємозв'язане і взаємозумовлене. Злочинна діяльність – не виняток. Сліди-відображення виникають за загальними законами діалектики і мають необхідний і повторюваний, тобто закономірний характер. Давно помічено, що в соціальній діяльності люди розрізняються за способом дії, предметами і прийомами, їхнім застосуванням, які при масовому спостереженні набувають закономірного характеру причини та наслідків.

Виникнення слідів при вчиненні злочину – процес динамічний, і всякий рух, а також взаємодія супроводжуються відображенням, тобто появою змін у матеріальному середовищі. Цей процес відбувається у будь-якому історичному періоді і має загальну закономірність, суть якої точно відтворена в народній мудрості так: «Немає злочину без слідів», тому, що немає руху без утворення слідів. На підставах загальної закономірності Р. С. Белкін сформулював часткові закономірності, які зустрічаються в процесі вчинення злочину і є передумовами утворення слідів. Розглянемо їх.

Закономірність, тобто відповідність закону – діяльність, яка відповідає деяким правилам, нормам. Стосовно події злочину, закономірність означає не тільки відповідність утворення інформації об'єктивним законам руху і відображення матерії, але і можливість керування і передбачення появи джерел інформації, цілеспрямованого використання їх у правоохоронній діяльності. Р. С. Белкін визначив п'ять закономірностей утворення слідів злочинів: 1) повторюваність процесу виникнення слідів; 2) зв'язок між діями злочинця і отриманням злочинного результату; 3) зв'язок між способом вчинення злочину і слідами, які виникають як наслідок використання цього способу; 4) залежність вибору способу від конкретних обставин; 5) зникнення доказів (тобто слідів злочинів). Доцільно об'єднати їх у три групи.

До першої групи закономірностей належать:

а) *повторюваність*. За наявності тих самих причин виникають однакові наслідки, наприклад, при доторку до гладкої поверхні пальцем щоразу утворюється потожировий відбиток. Якщо поверхня шорстка, то він невидимий, а якщо полірована, то ледь видимий;

б) *зв'язок між дією і результатом*. Суть цієї закономірності полягає в тому, що наявність злочинного результату свідчить про наявність протиправної діяльності. Зв'язок між дією та її результатом може бути представлений математично. Але цей зв'язок опосередкований багатьма обставинами. Так, недостача матеріальних коштів на складі не завжди є наслідком крадіжки або розтрати, при торканні пальцем предмета – не завжди лишається відбиток. Зв'язок носить кореляційний характер і може бути представлений кількісно, що використовується для побудови криміналістичних характеристик окремих видів злочинів;

в) *закономірне зникнення слідів-відображень*. Суть цієї закономірності полягає у тому, що будь-який слід-відображення (матеріальний або ідеальний) після виникнення змінюється у часі і, нарешті, зникає. Таким чином, сліди злочинів після їх утворення «старіють», кількість відображеної інформації зменшується, а тому їхнє доказове значення поступово зменшується.

Знання закономірностей зберігання в часі окремих слідів злочину дозволяє своєчасно їх знаходити і фіксувати.

Друга група закономірностей включає три види зв'язків

1. Зв'язок між способом дії і слідами злочину полягає в тому, що однакові взаємодії при інших рівних умовах приводять до однакових наслідків. Якщо вчинено крадіжку з приміщення закритого складу, то обов'язково утворюються такі сліди: немає в наявності майна або його частини, зламані перешкоди, зачиняючі пристрої, виявлення злочинця на місці події тощо. Якщо труп знаходять висячим у зашморгу, то обов'язково виникають специфічні сліди (на шії – странгуляційна борозенка, язик прикушений, крововилив у капілярних судинах тощо), що дозволяє відрізнити самоповішення від його інсценування. Використання вогнепальної зброї спричинює появу слідів пострілу – утворення вогнестрільних пошкоджень на перешкоді, на місці події залишаються гільзи, кулі, кіптява, неспалені порошинки, пижі тощо. Разом з тим виразність слідів не завжди буває очевидною, відбитки можуть бути невидимими, погано видимими, а їх знаходження вимагає використання технічних засобів.

2. Зв'язок способу, яким було вчинено злочин, з особою злочинця. Хоча спосіб, яким було вчинено злочин, іноді називають «почерком злочинця», але за ідентифікаційною значущістю його не можна порівнювати з реальним почерком особи, який дозволяє її ототожнювати. Сам спосіб як упорядкована сукупність послідовних процедур (прийомів, засобів, що використовуються) залежить від великої кількості різноманітних чинників, які не завжди можуть бути точно визначені. Тому цей зв'язок має ймовірний характер і реально виявляє себе лише при спостереженні масових явищ. Разом з тим він є однією з ознак, за якою створюються криміналістичні обліки, автоматизовані банки даних (АВД), що використовуються для розслідування злочинів.

3. Залежність способу від конкретних умов. Хоча діяльність злочинця і має відносно стійкий характер, але вона не може щоразу повторюватися в усіх деталях, оскільки кожен злочин вчиняється за конкретних об'єктивних обставин. Тому злочинець діє залежно від ситуації, що складається на місці злочину. Ситуації можуть бути зовсім різними, і врахувати їх під час дослідження та огляду місця події дуже важко. Тому цей зв'язок має різний ступінь кореляції, і все залежить від характеру конкретних обставин, а також їхнього впливу на злочинця,

Третя група містить закономірності, що відтворюють виникнення і перебіг явищ, пов'язаних зі злочинном, характеризуються суб'єктивними діями учасників злочину, насамперед самого злочинця, потерпілого, свідків. До них належать такі дії суб'єктів:

– *таємність підготовки і вибору засобів вчинення злочину*. Підготовка до вчинення злочину досить часто становить собою явище, що міститься в механізмі злочину. Злочинець обирає об'єкт, час, готує технічні засоби. У разі групової злочинності ватажок формує злочинну групу, розподіляє ролі, готує і відпрацьовує план дій. Особлива таємність підготовки спостерігається при організованій злочинності, боротьба з якою стає все складнішою та важчою;

– *рекогносцировка місця вчинення злочину* – це підготовча таємна діяльність злочинця, Злочинець оглядає входи до приміщення і виходи із нього, визначає, хто зможе в цей час доби побачити або почути результати злочинних дій, обирає шляхи відходу, місця, де потрібно розташувати спостерігачів тощо. Внаслідок того, що злочинець попередньо був на майбутньому місці злочину, не виключена можливість появи випадкових свідків, які бачили і запам'ятали злочинця. При розслідуванні за «свіжими» слідами ці обставини треба мати на увазі;

– *раптовий від'їзд, зміна зовнішності і місця проживання, роботи тощо* часто є наслідками вчинення злочину, тому ці факти треба виявляти і ретельно встановлювати їх причину. Зрозуміло, що раптовий від'їзд або зміну зачіски не можна вважати прямим наслідком якої-небудь протиправної дії. Однак слідча і судова практика свідчать, що після

вчинення злочину злочинці нерідко переходять, змінюють місце проживання (від'їжджають у гості, будинки відпочинку, вербуються на роботи у віддалені райони тощо);

– наявність нестандартної поведінки – настороженість, дратівливість, скритність.

Природно, що така закономірність може виявлятися лише за наявності багатьох фактів. При розслідуванні вона має орієнтовне значення і її належить перевіряти у кожному конкретному випадку.

Наведені закономірності характеризують механізм злочину і діяльності злочинця, створення якого становить лише одну частину розслідування. Інша частина – це діяльність слідчого, яка полягає в збиранні, дослідженні, оцінюванні та використанні зібраного матеріалу в процесі доказування.

Процес доказування в інформаційному плані – це рух інформації, який підпорядковується певним закономірностям інформатики. Останні відображають суть руху інформації у будь-якій пізнавальній діяльності, в тому числі і в правоохоронній, зокрема при доказуванні у кримінальних справах. Цей процес охоплює виникнення, пошук, фіксацію, зберігання, оброблення та передачу інформації адресату. У кримінальному процесі, стосовно до процесу доказування, прийнято розрізняти такі етапи: збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів.

Збирання доказів як діяльність складається з таких процедур:

а) пошук джерела інформації, тобто таких об'єктів, які «були присутні» на місці події і причинно пов'язані з подією злочину. Джерелами ідеальних відображень є люди, а матеріальних – усі тверді, сипучі, рідино- та газоподібні тіла;

б) фіксація джерел інформації, тобто застосування технічних засобів і тактичних прийомів для отримання відбитка джерела інформації у формі, доступній для його сприйняття об'єктами доказування;

в) вилучення джерела інформації з матеріального середовища і процесуальна фіксація в протоколі слідчої дії;

г) зберігання джерела інформації, тобто вживання заходів і застосування технічних засобів для створення штучних умов, за яких усуваються природні фактори, що здатні руйнувати структуру матеріального джерела.

Дослідження джерел інформації підпорядковуються певним закономірностям і охоплюють процедури пізнання їх слідчим, особою, яка провадить дізнання, судом, прокурором та експертом з метою встановлення наявності відображеної інформації, можливості віднесення її до факту, який потребує доказування, і того, наскільки вона узгоджується з іншими доказами,

Оцінювання доказів – це логіко-психологічний процес, у ході якого в суб'єкта формується уявлення (впевненість) щодо інформаційної значущості фактичних даних, тобто інформації, що міститься в її матеріальних носіях, а також щодо причинних зв'язків усіх джерел інформації і достатності сформованого комплексу доказів для прийняття процесуального рішення.

Використання доказів слід розуміти як процедуру оперування ними в доказуванні, тобто надати суб'єктам можливість ознайомитись із джерелом інформації, оцінити ті фактичні дані, що в ньому містяться, перевірити законність та обґрунтованість вилучення, фіксації, збирання інформації та процесуального її закріплення. Все це дає змогу кожному учаснику процесу на свій розсуд використовувати джерела в доказуванні (доведенні),

Вивчення криміналістичної закономірності вчинення злочину та його механізму є лише однією стороною, іншу складають методи та засоби збирання, дослідження, подання, використання доказової інформації для розслідування та запобігання злочинам. Розроблені на основі пізнання закономірностей вчинення злочину технічні засоби, тактичні прийоми і рекомендації для роботи з доказами дістали назву криміналістичних засобів.

Розрізняють технічні, тактичні та методичні криміналістичні засоби, кожен з них розглядається у відповідних розділах науки криміналістики. Криміналістичні засоби та методи можна класифікувати і за іншими ознаками, наприклад за суб'єктами застосування – засоби слідчого, дізнавача, судді, експерта, оперативного працівника, але цей поділ умовний.

Таким чином, розглянуті закономірності вчинення злочину, його механізм, криміналістичні засоби та методи збирання доказів складають елементи предмета науки криміналістики, визначення якої можна сформулювати так.

Криміналістика – наука про закономірності механізму вчинення злочину, виникнення джерел інформації про злочин і його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів і розроблених на ґрунті цих закономірностей спеціальних засобів і методів судового дослідження і запобігання злочинів (за Р. С. Белкіним).

Криміналістика є юридичною наукою і виконує соціальну функцію – сприяє державним структурам і правоохоронним органам в розбудові незалежної суверенної держави Україна, створенні її правових основ, зміцненні державності та законності. У цей період нерідко зростає злочинність, про що свідчить історичний досвід (саме тепер боротьба зі злочинністю потребує особливих зусиль).

Наука криміналістика не розкриває і не розслідує злочинів, Однак вона своїми рекомендаціями, специфічними методами та засобами виявлення, фіксації, дослідження та використання доказів сприяє правоохоронній діяльності, підвищує її ефективність у боротьбі зі злочинністю, і тим самим допомагає виконанню загального завдання, що стоїть перед правоохоронними державними структурами. Це завдання не тільки науки криміналістики, але й інших галузей права – кримінального, цивільного, адміністративного, а також суспільних і природничих наук, які так чи інакше займаються вивченням злочинності.

Завдання криміналістики поділяються на загальні та окремі (спеціальні).

Загальні завдання сформульовані на основі:

- а) Конституції України;
- б) законів Верховної Ради України;
- в) указів Президента України;
- г) постанов Уряду України.

Загальне завдання є основою для визначення часткових (спеціальних) завдань для кожної юридичної науки, у тому числі криміналістики.

Спеціальні завдання характеризують окрему юридичну науку, є орієнтиром і програмою її розвитку і вдосконалення. До таких завдань належать:

1) подальше вивчення об'єктивних закономірностей дійсності, на яких ґрунтується механізм вчинення злочину, виникнення джерел доказової інформації, які є складовими елементами предмета криміналістики; розвиток теоретичних засад для розробки нових методів і створення технічних засобів судового дослідження і попередження злочинів;

2) розробка нових і вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів;

3) розробка заходів щодо припинення вже розпочатого злочину та попередження того, що готується;

4) розробка слідчих, експертних методів та прийомів виявлення причин злочинності, визначення на їх основі головних напрямів криміналістичної діяльності;

5) розробка і вдосконалення організаційних, тактичних і методичних основ попереднього та судового слідства;

б) активне вивчення й узагальнення слідчої та судової практики, а також розробка автоматизованих інформаційних баз знань для забезпечення прийняття рішень під час розслідування і попередження злочинів.

Спеціальні завдання криміналістики – динамічні, вони змінюються залежно від соціальних змін у суспільстві і повинні служити потребам практики боротьби зі злочинністю, зміцненню законності і правопорядку. Конкретні завдання, у свою чергу, визначаються стосовно тих напрямків практики, що спрямовані на боротьбу зі злочинністю.

Наприклад, посилення боротьби з організованою злочинністю внесло до порядку денного питання про створення нових структурних підрозділів, розроблення нових технічних засобів, удосконалення кримінального і кримінально-процесуального законодавства, зокрема використання як самостійних доказів оперативних матеріалів відео-, звукозапису, кінозйомки. Тому розробка спеціальних засобів відеозапису, звукозапису, нових ідентифікаційних методик ототожнення джерел звукової інформації – все це є конкретними сучасними завданнями криміналістики.

Боротьба з організованою злочинністю, рекетом, охороною особистих і майнових прав громадян у ринкових умовах окреслили окреме завдання – дослідження методів і технічних засобів експлуатації вибухонебезпечних об'єктів, які все частіше використовуються мафіозними структурами. Сучасний стан боротьби зі злочинністю вимагає використання нових нетрадиційних джерел доказової інформації про сліди запаху, звуку, дослідження відбитків на молекулярному і атомарному рівнях – все це висуває нові часткові завдання перед наукою криміналістикою, яка, використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує ці методи та засоби для розв'язання окремих завдань, трансформує їх у криміналістичну практику.

ПИТАННЯ № 2. Система криміналістики

Система – це сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємозв'язок. Системність – це об'єктивна властивість, притаманна кожному об'єкту матеріального світу, явищу, події. Стосовно цього, наука як галузь знань є сукупністю окремих порцій (частин) знань, що перебувають у певній послідовності щодо їхньої значущості, взаємозв'язку та відношення. Криміналістика – не виняток. Виникнувши у надрах кримінального процесу як сукупність прикладних прийомів і засобів, що застосовуються для фіксації доказового матеріалу, вона не складала самостійної галузі знань і, природно, не могла бути наукою. Ось чому спочатку такі окремі частини знання, що стосувалися головним чином техніки фотографічної фіксації доказів, використовувалися насамперед органами дізнання – поліцією, тому і дістали назву «поліцейська техніка», «кримінальна техніка».

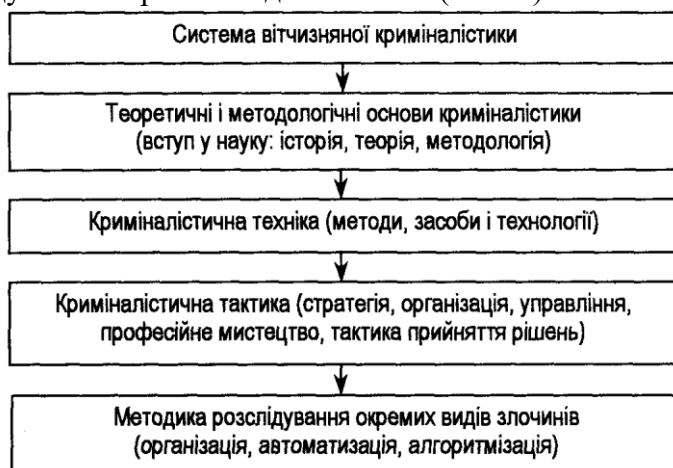
Криміналістичні знання протягом свого розвитку нагромаджувалися, їхня роль у розслідуванні злочинів зростала, «зачатковий» період криміналістики скінчився. Накопичений практичний досвід використання технічних засобів і прийомів, їх застосування при розслідуванні злочинів Г. Гросс узагальнив, зібрав у єдину сукупність, виклав їх у певній послідовності й назвав системою криміналістики. Саме в цьому полягає його заслуга у створенні криміналістики.

Система криміналістики – це складові її частини або розділи, розташовані в певній послідовності, яким притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх взаємних зв'язків. Частини або розділи, які є самостійними структурними одиницями, одночасно співвідносяться за змістом, певними взаємозв'язками або закономірностями, які характеризують індивідуальне ціле.

Спочатку криміналістику не розділяли на частини – це була «поліцейська техніка». З часом були виділені та узагальнені прийоми проведення слідчих дій. Так з'явилася друга її частина – криміналістична (слідча) тактика. У кінці 20-х на початку 30-х років ХХ ст. криміналістика збагатилася третьою, особливою, частиною – методикою розслідування окремих видів злочинів. Таким чином, система криміналістики, що склалася, вміщувала три

розділи: криміналістичну техніку, криміналістичну (слідчу) тактику і методика розслідування окремих видів злочинів, зокрема техніка і тактика склали загальну частину, а методика – особливу. Така система існувала значний відрізок часу. У 50-ті роки у ній з'явився «Вступ», в якому почали розглядати предмет і завдання, історію, розвиток і сучасний стан криміналістики. Згодом до «Вступу» було внесено методи криміналістики, вчення про версії, проблеми взаємодії з органами дізнання і громадськістю. У такий спосіб сформувалася четверта частина системи криміналістики – методологія криміналістики.

Сучасна система науки криміналістики об'єднує чотири розділи: 1) методологію криміналістики; 2) криміналістичну техніку; 3) криміналістичну тактику; 4) методика розслідування окремих видів злочинів (мал. 1).

Мал. 1. Сучасна система науки криміналістики

Методологія науки – це не тільки вчення про методи, а поняття значно ширше, що становить собою загальну теорію науки, яка включає пізнання її предмета, понятійного апарату, проблем і закономірностей розвитку даної галузі в історичному аспекті. Таким чином, загальна теорія криміналістики складає систему вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету та закони розвитку, понятійний апарат і місце криміналістичних знань у системі юридичних наук.

Вчення в етимологічному аспекті є сукупністю теоретичних положень про певну галузь явищ. До найбільш важливих розділів криміналістики відноситься вчення про закономірності та часткові криміналістичні теорії.

Вчення про *закономірності*:

- а) механізму вчинення злочину;
- б) виникнення інформації та її джерел про злочин та його учасників;
- в) збирання та використання криміналістичної інформації у процесі доказування.

Часткова криміналістична теорія – це сукупність теоретичних положень, які розкривають суть, предмет і методи дослідження окремої галузі (розділу) криміналістики, наприклад дактилоскопії, трасології, балістики. До часткових криміналістичних теорій (вчень) відносять:

- 1) криміналістичне вчення про навички;
- 2) криміналістичне вчення про ознаки та властивості;
- 3) теорія криміналістичної ідентифікації та групофікації;
- 4) криміналістичне вчення про спосіб вчинення злочину;
- 5) вчення про криміналістичну версію та планування (створення версій);
- 6) криміналістичне вчення про механізм утворення слідів;
- 7) вчення про систематизацію та реєстрацію криміналістичних джерел інформації;
- 8) криміналістичне вчення про збирання, зберігання, обробку та автоматизоване використання інформації.

Перелік часткових криміналістичних теорій (вчень) змінюється з розвитком науки криміналістики, потребами практики боротьби зі злочинністю. Ось чому наведений перелік є неповним.

2. Криміналістична техніка – це розділ науки криміналістики, що становить собою систему наукових положень та рекомендацій стосовно використання при розкритті злочинів природничо-наукових методів і технічних засобів (М. О. Селіванов, 1988).

Криміналістична техніка як розділ криміналістики становить собою систему теоретичних положень та принципів розробки й використання науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації, вилучення, накопичення та перероблення уречевленої інформації про події, що розслідуються, а також технічних засобів і способів попередження злочинів (М. С. Полевой, 1990).

За змістом друге визначення більш прийняте, але занадто громіздке.

Криміналістична техніка – це частина науки криміналістики, яка вивчає теоретичні положення, науково-технічні прийоми і методи виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів з метою розслідування та попередження злочинів (М. В. Салтевський, 1987; Т. А. Седова, 1976).

Термін «криміналістична техніка» використовується в іншому значенні як сукупність технічних засобів, їх комплектів.

Отже, **криміналістична техніка** – це розділ науки криміналістики, що об'єднує систему теоретичних положень та розроблених на їх основі технічних засобів і методів збирання та подання криміналістичної інформації з метою розкриття та попередження злочинів.

Структуру розділу «Криміналістична техніка» складають: наукові засади, судова фотографія, трасологія, балістика, техніко-криміналістичне дослідження документів, криміналістичне дослідження письма, габітологія, кримінальна реєстрація, основи теорії і техніка відео- та звукозапису, основи і засоби криміналістичної одорології.

Криміналістична техніка застосовується не тільки для виявлення та фіксації матеріальних джерел – слідів злочину. Вона містить також засоби та спеціальні прийоми отримання із матеріальних джерел доказової інформації. Уміння на місці події «читати» сліди злочину – одна із важливих якостей слідчого.

Сучасні технічні засоби та методи, що використовуються у криміналістиці -це складні прилади і пристрої, запозичені із різних природничих і технічних наук, багато з них використовується без жодних переробок, створюються лише спеціальні методики для дослідження криміналістичних об'єктів. Разом з тим багато запозичених засобів переробляється і набуває специфічного криміналістичного характеру. Так, для судової вимірювальної зйомки перероблено звичайний фотоапарат, а для стереозйомки у слідчий чемодан вміщено стереоплівку. Для панорамування по колу створено спеціальну панорамну штативну голівку. Для фотозйомки через незначні отвори винайдено світло-води. Використання спеціального телеоб'єктива «МТО-1000», фоторушниці «Фотоснайпер-ФС-12» дозволяє здійснювати пізнавальну зйомку злочинця на відстані 600-800 м, Сучасні відео-, кінокамери широко використовуються для фіксації слідчих дій та оперативних заходів. Швидкісна кінокамера типу «ЖЛВ-2» з експертною метою може відзняти момент руйнування перешкоди снарядом, зіткнення транспортних засобів, механізми вибуху, пострілу і навіть кулю, що летить, оскільки камера здійснює 4,5 млн кадрів/сек.

Пошукова криміналістична техніка використовується для виявлення тайників, захованих трупів, наркотиків, кольорових металів, коштовностей. Прилад «Блесна» диференціює кольорові метали, що знаходяться у тайнику, прилад для пошуку біологічних об'єктів «Пошук-1» виявляє закопані в землю біологічні об'єкти (трупи, органічні сполуки, речовини, що розкладаються тощо). Рівень сучасної криміналістичної техніки такий, що дозволяє аналізувати сліди запаху та визначати тайники з наркотиками, вибуховими речовинами. Складна криміналістична техніка та спеціальні методики дослідження звукових слідів дають можливість вирішувати питання розшуку злочинців за їх голосами (фонограми

усної мови) і навіть виконувати здавалося б фантастичні за своєю складністю завдання, а саме: відшукувати сховані об'єкти (труп, предмети) за фонограмою усної мови допитуваного.

Технічні засоби використовуються у боротьбі зі злочинністю для розв'язання таких завдань:

1) фіксації слідчих дій та оперативних заходів, пошуку і попереднього дослідження речових джерел інформації слідчим, особою, що проводить дізнання, судом;

2) виконання судових експертиз у державних експертних та неекспертних установах, а також приватними експертами;

3) проведення профілактичної роботи;

4) здійснення правоохоронної діяльності громадськими організаціями та окремими громадянами.

3. Криміналістична тактика

Термін «тактика» запозичений із військової галузі знань і означає мистецтво керування військами. Військова тактика досліджує закономірності, характер і зміст, розробляє засоби його підготовки і ведення. При розкритті злочинів немає потреби у бойових діях. Разом з тим слідчий у багатьох випадках перебуває в конфліктній ситуації зі злочинцем, а часом і з деякими учасниками процесу розслідування, наприклад лжесвідком, адвокатом. У кожного суб'єкта цього процесу може бути своя лінія поведінки, що відрізняється від версії слідчого. У зв'язку з цим для розв'язання слідчих ситуацій, що виникають, слідчий виробляє свою лінію поведінки і виконання слідчих дій, Він обирає більш оптимальні прийоми проведення слідчих дій, визначає послідовність їх виконання і таким чином керує слідством. Звідси походить криміналістичний зміст поняття «тактика», яке повинно вміщувати вчення про прийоми виконання слідчих дій, про керування слідством, його планування та висування версій, використання спеціальних знань і технічних засобів для досягнення ефективності виконуваних слідчих дій та організаційних заходів з метою розкриття та попередження злочинів.

Криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що займається розробкою прийомів проведення слідчих дій, загальних тактичних рекомендацій про організацію і планування процесу слідства.

Основним елементом криміналістичної тактики є поняття прийому. Тактичний прийом – це найбільш ефективний спосіб дії у тій ситуації, що склалася при розкритті злочинів. Тактичні прийоми можуть мати законний і факультативний характер. Законні тактичні прийоми визначені у кримінально-процесуальному законі і повинні обов'язково виконуватись при виконанні слідчих дій. Наприклад, тактичні прийоми допиту неповнолітнього свідка детально викладені у ст. 168, прийоми виконання обшуку – у ст. 177, виконання огляду - у ст. 191 КПК України.

Рекомендаційний тактичний прийом має альтернативний характер і його використання є прерогативою слідчого. Наприклад, протоколювання слідчих дій є законним прийомом фіксації, а фотографування – факультативним. Присутність понятих під час обшуку – обов'язкова, цей тактичний прийом має законний і процесуально-засвідчуючий характер, тоді як участь фахівця під час обшуку не обов'язкова. Застосування факультативних прийомів залежить від слідчої ситуації, що склалася, та кваліфікації слідчого. Разом з тим використання факультативних тактичних прийомів підвищує якість слідства, дозволяє результати слідчих дій подати суду у більш зрозумілій і переконливій формі.

Слід підкреслити, що більшість тактичних прийомів, розроблених криміналістами, мають факультативний характер і складають предмет криміналістичної тактики.

Розслідування – це виконання сукупності слідчих дій, оперативних та організаційних заходів, кожне з яких за своєю суттю – діяльність. Внаслідок чого, тактичний прийом – це дійова процедура, що ґрунтується на психологічних закономірностях спілкування слідчого з учасниками процесу розслідування. Тому тактика як розділ криміналістики повинна включати у свій предмет основи психології спілкування як самостійної окремої теорії,

Спочатку тактика називалась «криміналістичною». Пізніше її почали називати «слідчою тактикою», підкреслюючи тим самим, що вона розглядає «інструментарій» лише слідчого. Криміналістична тактика – поняття більш широке, бо вміщує «інструментарій» не тільки слідчого, але й суду. Тому з'явилося у криміналістиці вчення – «Тактика судового слідства». У зв'язку з цим потрібно вважати, що поряд з адвокатською етикою може існувати тактика судового захисту на попередньому слідстві і в суді.

Криміналістична тактика охоплює такі слідчі дії: огляд, допит, обшук, пізнання, затримання, відтворення обстановки та обставин події, які утворюють її систему. Останнім часом криміналістична тактика поповнилась такими новими тактичними засобами, як: «тактична операція», «тактична комбінація», «тактичне рішення», «слідча ситуація», «психологічна засідка», «слідча хитрість» тощо, які збагачують мову і зміст криміналістичної тактики як галузі криміналістичних знань.

4. Криміналістична методика або методика розслідування окремих видів злочинів як розділ науки криміналістики є системою наукових положень і рекомендацій, що базуються на них, щодо розслідування і попередження убивств, розкрадань, крадіжок, розбоїв та інших видів злочинів. Вона охоплює загальні положення, що торкаються розслідування будь-якого злочину, криміналістичну характеристику і часткові методики, які визначають порядок розслідування конкретних видів злочинів. У методиці розслідування реалізуються криміналістична техніка і тактика на основі методологічних положень науки (загальної теорії).

Усі розділи криміналістики закономірно взаємопов'язані. Окреме використання засобів криміналістичної техніки дозволяє лише знайти і дослідити джерела інформації, але не дає рекомендацій, як і в якій послідовності, якими прийомами збирати і використовувати їх у розкритті та розслідуванні. Це завдання розв'язує криміналістична тактика. Розроблювані нею прийоми і рекомендації є організуючим початком виконання певних слідчих дій, вибору тактики поведінки слідчого у тій ситуації, яка склалася, для забезпечення швидкого розкриття і розслідування злочинів. Наприклад, знайдений відбиток пальця несе лише частку інформації, прийоми використання якої у доказуванні розробляє криміналістична тактика. Процедура використання відбитка пальця руки складається з таких прийомів:

- дослідження відбитка і встановлення його придатності для використання у картотеці ідентифікації;
- перевірка за допомогою картотеки відбитків пальців рук з місць нерозкритих злочинів;
- перевірка за картотекою осіб, які перебувають під адміністративним наглядом і на місцевому оперативному обліку;
- призначення дактилоскопічної експертизи для ідентифікації особи за відбитком пальця.

Ця послідовність дій є конкретною тактичною рекомендацією для діяльності слідчого щоразу, коли знайдений відбиток пальця є джерелом доказів.

Отже, суть криміналістичної методики можна подати як практичну реалізацію в діяльності органів дізнання і попереднього слідства засобів криміналістичної техніки разом з прийомами і рекомендаціями криміналістичної тактики для розкриття, розслідування і попередження злочинів.

Структура методики розслідування окремих злочинів включає такі розділи (елементи):

- а) загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів;
- б) криміналістична характеристика;
- в) вчення про розкриття злочинів за свіжими слідами;
- г) вчення про форми використання сил і засобів громадських організацій у розслідуванні та попередженні злочинів.

Вказані елементи складають загальні положення (принципи), які є основою побудови окремих методів розслідування.

Методика в другій своїй частині об'єднує окремі методики розслідування злочинів проти особи, громадської безпеки та суспільного порядку, економічні злочини тощо.

Методика розслідування як інтелектуальна діяльність слідчого вміщує оцінку зібраної доказової інформації і на основі кримінально-процесуальних, техніко-криміналістичних і тактичних знань прийняття процесуальних і непроцесуальних рішень. Достовірність і обґрунтованість обраного рішення залежить від кількості і якості зібраної інформації, професійних знань і досвіду слідчого. Звідси створення банків криміналістичних знань і банків доказової інформації, використання машинних засобів збирання, обробки, зберігання і видавання інформації користувачу є важливим етапом у сучасній методиці розслідування злочинів. Цей новий напрям становить собою теорію інформаційного забезпечення прийняття рішень, основи якої повинні входити у предмет криміналістичної методики.

Таким чином, предмет криміналістичної методики є сукупністю загальних положень методики часткових методик розслідування окремих видів злочинів, а також вчення про криміналістичну характеристику, вчення про класифікацію злочинів, вчення про розкриття злочинів «по свіжих слідах», вчення про форми і методи взаємодії з органами дізнання, державними, громадськими організаціями, окремими громадянами, що беруть участь у розкритті та розслідуванні злочинів,

ПИТАННЯ № 3. Класифікація методів науки криміналістики

Проблема класифікації методів найбільш дискутується в методології криміналістики. Класифікаційні системи криміналістичних методів наведені в працях Б. М. Шавера (1938), С. М. Потапова (1946), С. П. Митричева (1960), О. М. Васильєва (1962), В. П. Колмакова (1965), Р. С. Бєпкіна (1965), М. В. Сал-тевського (1969), І. Ф. Пантелеєва (1982, 1988), В. Я. Колдіна (1990) та ін. Дискусії щодо цієї проблеми тривають і досі. Останні досягнення науки та узагальнення досвіду практики свідчать, що в розв'язанні проблеми класифікації методів науки криміналістики слід керуватися загальноприйнятою класифікацією з урахуванням рівнів загальності дослідження та поділяти методи на *всезагальні, загальні та часткові* (частковонаукові або спеціальні). Така класифікація методів пізнання загально визнана, вона поділяється більшістю вчених-криміналістів, відображена у підручниках і наукових працях (мал. 3).

Методи науки криміналістики дуже різноманітні, особливо часткові, оскільки в процесі судово-слідчої діяльності доводиться добувати та досліджувати доказову інформацію з різноманітних матеріальних та ідеальних відображень, застосовувати безліч технічних засобів і методів. Саме через це проблема класифікації має теоретичне та практичне значення.

Мал. 3. Класифікація методів науки криміналістики

У теоретичному плані класифікація методів конкретної науки свідчить про її зрілість, сформованість «інструментарію» дослідження її об'єкта. На практиці класифікація дозволяє швидше орієнтуватися у засобах пізнання та обирати методи та засоби дослідження, найбільш економічні й ефективні для досягнення поставленої мети. У навчальній та криміналістичній літературі існує, принаймні, чотири системи класифікації криміналістичних методів, що наводяться нижче у *порівняльній таблиці*.

Останнім часом В. Я. Колдіним (1990) була запропонована нова чотиричленна класифікація криміналістичних методів. Вона відрізняється від загальноновизнаної у криміналістиці класифікації, що відповідає сучасній філософській концепції, і є дискусійною. Автор спробував відмежувати часткові методи від спеціальних.

До часткових і частковонаукових В. Я. Колдіним віднесені математичні та кібернетичні, фізичні, хімічні і фізико-хімічні, а також антропологічні, антропометричні і навіть соціологічні.

Порівняльна таблиця

Підручник, рік видання	Назви методів, що класифікуються		
	В сезагаль ні	Загал ьні (загальнона укові)	Часткові (частковонаукові, спеціальні)
Радянська криміналістика/ Під ред. В. П. Колмакова. Київ, 1973	Д іалектик а	попе редження спостереже ння порівняння опис вимірюванн я експеримен т	висування версій планування криміналістичний аналіз факторів та ситуацій ідентифікація встановлення групової належності
Криміналісти ка/ Під ред. Р. С. Белкіна. М., 1976; Криміналістика/ Під ред. І.Ф. Крилева. Л., 1976	Д іалектик а	спост ереження порівняння опис вимірюванн я експеримен т модельован ня	групи методів: криміналістичної техніки криміналістичної тактики ідентифікація кібернетичні математичні психологічні побудови висновків
Криміналісти ка/ Під ред. І. Ф. Пантелеєва, М. О. Селіванова. М., 1988	Д іалектич ний матеріал ізм	спост ереження порівняння опис вимірюванн я експеримен	групи методів: власне- криміналістичні методи природничих і технічних наук

		Г модельован ня ідентифікац ія	

Продовження табл.

Підручник, рік видання	Назви методів, що класифікуються		
	В сезагаль ні	Загал ьні (загальнона укові)	Часткові (частковонаукові, спеціальні)
Криміналісти ка/ Під ред. О, М, Васильєва. М., 1978	Д іалектич ний матеріал ізм	мето ди природнич их технічних наук методи пристосува ння для формування прийомів слідчої тактики методи формальної логіки	робочі методи: ідентифікація встановлення групової належності спостереження порівняння опис вимірювання експеримент обчислення

До групи спеціальних методів включені: власне-криміналістичні (техніко-криміналістичні і структурно-криміналістичні) та методи, запозичені з інших наук для дослідження криміналістичних об'єктів, названі також спеціальними. Навряд чи можна вважати усю запропоновану В. Я. Колдіним класифікацію коректною внаслідок її термінологічної неточності та зміщення понять загального і часткового (див. табл.).

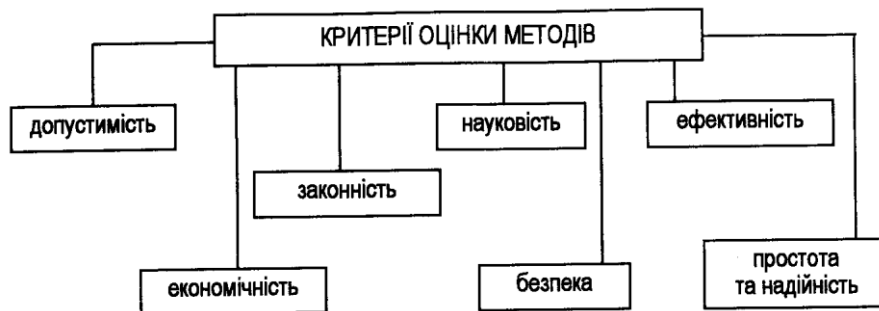
Аналізуючи наведені вище класифікації та поділяючи філософську концепцію про трирівневе ділення методів пізнання, можна запропонувати таку класифікацію криміналістичних методів;

1) *всезагальний метод* – теорія пізнання (матеріалістична діалектика);

Класифікація, запропонована В. Я. Колдіним

Підру чник рік видання	Назви методів, що класифікуються			
	в сезагал ьний	зага льні (загальнона укові)	частко во-наукові	спеціа льні

Криміналістика / Під ред. М. П. Яблокова і В. Я. Колдіна М.,1990	Діалектика	спосереження аналіз синтез індукція дедукція опис порівняння аналогія абстракція моделювання експеримент	математичні кібернетичні вимірювання геометричні моделювання за доп. ЕОМ фізичні хімічні антропометричні та антропологічні соціологічні	власне криміналістичні (технікокриміналістичні, структурнокриміналістичні) спеціальні методи з інших наук, які використовуються у криміналістиці

Мал. 4. Класифікація основних критеріїв оцінки методів криміналістики

2) *загальні* (загальнонаукові) методи: спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, моделювання, математичні та кібернетичні, логічні (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія), група психологічних і природничо-наукових методів, які використовуються для розв'язання криміналістичних завдань розслідування злочинів;

3) *часткові*, частковонаукові або спеціальні методи – криміналістична ідентифікація та встановлення групової належності (групофікація), група методів збирання криміналістичної інформації з матеріальних джерел, група методів експертного дослідження матеріальних відображень, група методів встановлення фактів і розслідування окремих видів злочинів, група методів попередження злочинів криміналістичними засобами.

Запропоновану класифікацію розпізнають за двома ознаками: по-перше, в ній подано розгорнутий перелік загальних методів, до якого входять логічні та психологічні методи, а також група методів природничих і технічних наук, що широко застосовуються у структурі часткових методів як пізнавальні прийоми;

по-друге, часткові методи, крім двох – криміналістичної ідентифікації і криміналістичного встановлення групової належності, подано в класифікації у вигляді груп, усередині яких можлива самостійна класифікація. Наприклад, до групи методів збирання інформації з матеріальних джерел належать «польові» методи виявлення, фіксації та попереднього дослідження слідів-відображень слідчим на місці події та в його кабінеті. Група методів експертного дослідження джерел інформації відрізняється складністю технічних засобів, які потребують стаціонарних умов, а фахівці – більш глибокої і вузької спеціалізації у конкретній галузі знання.

Разом з тим ця класифікація проблематична, оскільки за сучасного науково-технічного розвитку дати вичерпний перелік методів майже неможливо, а нові методи з'являються щоденно.

Важливим моментом при виборі і класифікації методів є критерії їх оцінки. Основними критеріями оцінки методів криміналістики є такі: законність, допустимість, економічність, науковість, ефективність, простота та надійність, безпека при їх використанні (мал. 4).

Л Е К Ц І Я

по темі № 2 "Криміналістична ідентифікація і діагностика"

з курсу "Криміналістика" по криміналістичній техніці

План лекції:

- 1. Поняття, наукові основи і види криміналістичної ідентифікації.**
- 2. Об'єкти криміналістичної ідентифікації, наукові основи встановлення групової належності.**
- 3. Методика групофікації та ідентифікації.**

Основна література:

1. П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін. Криміналістика: Підручник. / За ред. П.Д. Біленчука, – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Атіка, 2001.
2. Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій, Изданое второе, переработанное и дополненное. – Х.: ООО «Одиссей», 2005.
3. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. Криміналістика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина. — М.: Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М, 1999.
4. Белкин Р. С. Курс криміналістики. В 3 т. Т. 1: Общая теория криміналістики. – М.: Юристъ, 1997.
5. Белкин Р. С. Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории.- М.: Юрид. Лит., 1987.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

6. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
7. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
8. Салтевский М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
9. Криміналістика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск : РИО ЛИВД, 1996.
10. Матусовский Г. А. Криміналістика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. Поняття, наукові основи і види криміналістичної ідентифікації

Ідентифікація – (identificare) в перекладі з латинської означає ототожнювати, тобто встановлення тотожності об'єкта за якимись ознаками, властивостями. Тому **ідентифікація** – це процес дослідження, пізнання об'єкта і отримання якоїсь інформації для себе. Звідси, ідентифікацію можна інтерпретувати як форму пізнавальної діяльності, що використовується

в різних галузях знань, у тому числі і кримінальному судочинстві при встановленні істини в кримінальній справі.

Методологічною основою ідентифікації як форми пізнавальної діяльності є закони формальної логіки, головним чином закон тотожності і категорії матеріалістичної діалектики. Суть закону тотожності полягає в тому, що будь-яка думка про предмет у процесі даного розгляду тотожна самій собі, скільки б раз вона не повторювалась, тобто суть ідентифікації полягає у встановленні *того ж самого в різних об'єктах* або *того ж самого об'єкта в його різних станах*. Таким чином, закон тотожності відображає структуру розгляду будь-чого; доказування існування будь-якого факту, події, явища; встановлення різних станів об'єкта на цей час, у минулому та майбутньому; визначення моментів часу.

Ідентифікація – це загальнонауковий метод криміналістики, оскільки він використовується останнім часом в інших науках, таких як фізика, кібернетика, хімія, біологія, генетика тощо. Суть ідентифікації полягає в установленні тотожності. Це пізнавальний процес виділення індивідуального, конкретного із загального. Ідентифікація в інших науках означає встановлення формально-логічної тотожності, коли об'єкти вважаються тотожними за наявності хоча б однієї спільної ознаки. Отже, за суттю, ідентифікація як загальний метод встановлює групу, рід, вид об'єктів. Наприклад, у сплаві виявляють свинець і мідь та розповсюджують цей висновок на всі об'єкти, виготовлені з усього сплаву. У фізиці або хімії спектральним аналізом виявлення одного атома речовини вважається ідентифікація всіх атомів та конкретного металу, рідини або газу. Тому для загальнонаукового методу ідентифікації вираз «обидва об'єкти тотожні» видається правильним, оскільки ототожнюється не індивідуальний об'єкт, а сукупність (рід, вид).

Криміналістична ідентифікація – специфічний метод, що дозволяє розв'язувати вузькі ідентифікаційні завдання, суть яких зводиться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму. Такі завдання виникають при розслідуванні окремих видів злочину, коли необхідно встановити вид, клас чи модель пістолета, конкретний екземпляр зброї, з якої було зроблено постріл в потерпілого, або знайти та ототожнити саме те знаряддя злочину, яким залишені сліди. У процесі доказу прийнято оперувати категоричними висновками, достовірними фактами, хоча можливе використання й імовірних суджень про клас, вид або родову належність конкретного об'єкта. Цим криміналістична ідентифікація відрізняється від ідентифікації як загального методу, що використовується в різних галузях знання. Ось чому в процесі ідентифікації як загального методу, так і криміналістичної ідентифікації (часткового методу) встановлюється тотожність, тільки в першому випадку тотожність групи, виду, роду, класу, а в іншому – індивідуального конкретного об'єкта.

Криміналістичний метод ідентифікації є окремим (спеціальним), оскільки мета та завдання, що вирішуються, зводяться до встановлення тотожності конкретного об'єкта-особи, предмета, події, факту. Тому ідентифікацію поділяють на індивідуальну й групову (родову). Остання зараз має назву класифікаційного дослідження.

Методологічну основу теорії ідентифікації складають положення матеріалістичної діалектики та логіки як інструмента пізнання, а саме:

а) загальний взаємозв'язок явищ у природі та суспільстві (якщо є наслідок, то обов'язково існувала причина, немає наслідку без причини, немає злочинів без слідів);

б) усі об'єкти матеріального світу індивідуальні («немає двох речей, що були б однакові» – Гегель); будь-який об'єкт, подія, явище індивідуальні і можуть бути ототожнювані;

в) всі об'єкти рухаються та видозмінюються, таким чином, об'єкт залишається самим собою тільки деякий час, який залежить від швидкості змін; час, протягом якого об'єкт залишається відносно незмінюваним і його можна ототожнювати, називають ідентифікаційним періодом. Зокрема, ідентифікаційний період каналу ствола зброї залежить від кількості проведених пострілів, а леза сокири – від його зносу.

Криміналістична ідентифікація в судовій та слідчій практиці неоцінна, вона дозволяє встановлювати конкретні події злочину та осіб, що його вчинили, розшукувати та розпізнавати будь-які об'єкти злочинного вчинку. У цьому плані доказування у кримінальній справі можна інтерпретувати як ідентифікаційний процес, що здійснюється різними методами пізнання істини, в тому числі окремим методом криміналістики, яким є криміналістична ідентифікація.

Існує кілька класифікацій криміналістичної ідентифікації. Найбільш розповсюдженим вважається поділ на:

- 1) ідентифікацію за матеріальним відображенням;
- 2) ідентифікацію за ідеальним відображенням (сліди пам'яті, уявні образи). Інколи криміналістичну ідентифікацію поділяють за об'єктом ототожнювання на дактилоскопічну, судово-балістичну, трасологічну тощо. Якщо за основу класифікації використовувати процесуальну форму, то ідентифікацію можна розділити на процесуальну та непроцесуальну. Процесуальна здійснюється в ході слідчих дій, а непроцесуальна – при оперативно-розшуковій діяльності.

Ідентифікацію за суб'єктом розрізняють: слідчу, експертну та судову.

ПИТАННЯ № 2. Об'єкти криміналістичної ідентифікації

Ідентифікація як часткова теорія встановлення тотожності в кримінальному судочинстві була розроблена С. М. Потаповим. Значний внесок у розвиток теорії криміналістичної ідентифікації внесли М. В. Терзієв, Б. І. Шевченко, А. І. Вінберг, В. Я. Колдін, Р. С. Белкін, М. О. Селіванов, М. Я. Сегай, М. В. Салтевський та інші вчені-криміналісти.

Поняття (об'єкти) в теорії ідентифікації мають, принаймні, два значення. У першому значенні – це *матеріальні об'єкти – фізичні тіла, тверді, сипкі, рідкі, різноманітні як неорганічного, так і органічного походження*, щодо яких треба встановити тотожність або групову належність. Такі об'єкти називаються ототожнюваними або ідентифікованими. Ідентифікується тільки один об'єкт, оскільки встановлюється тотожність конкретного об'єкта. Якщо об'єктів кілька, тоді й актів ідентифікації буде декілька.

У другому значенні *об'єкти – це будь-які матеріальні тіла органічного та неорганічного походження, які є засобами для встановлення тотожності*. Такі об'єкти називаються ототожнюючими або ідентифікуючими. Ось чому процес встановлення тотожності у своїй структурі вміщує ідентифікований (ототожнюваний) та ідентифікуючий (ототожнюючий) об'єкти. Ідентифікуючих об'єктів у процесі ідентифікації може бути кілька.

Основоположник теорії ідентифікації С. М. Потапов вважав, що ідентифікувати можна будь-які матеріальні об'єкти, явища природи, стан, час, клас, рід та вид об'єктів. Однак методом криміналістичної ідентифікації можна ототожнювати лише індивідуально визначені предмети, які мають стійку зовнішню форму, тобто об'єктами ідентифікації є люди, предмети, трупи, а також тварини. Сипкі, рідкі та газоподібні тіла – об'єкт встановлення родової (групової) належності. Однак це не означає, що відносно подій, явищ, часу не можна встановлювати тотожність. Ототожнювати їх можна, але тільки всіма методами та засобами доказування при розслідуванні в судовому розгляді кримінальної справи. Одним методом криміналістичної ідентифікації встановити тотожність вказаних об'єктів неможливо.

Суб'єкти криміналістичної ідентифікації:

а) при ідентифікації за матеріальними відображеннями – експерт, спеціаліст, які за дорученням, постановою слідчого проводять судову експертизу або дослідження;

б) при ідентифікації за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) – свідок та потерпілий, підозрюваний та обвинувачений.

Ідентифікація проводиться слідчим у ході пред'явлення для пізнання.

Непроцесуальна ідентифікація проводиться у формі пізнання; її суб'єктом може бути слідчий, працівник органу дізнання, а також будь-який громадянин, так чи інакше зв'язаний з подіями злочину.

Ідентифікація – це процес дослідження, в якому беруть участь обидва об'єкти: той, що ідентифікується (ототожнюється або встановлюється), тотожність якого необхідно встановити, та той, що ідентифікує (встановлює), який є носієм відображених ознак об'єкта, що ідентифікується. Наприклад, ототожнюваним об'єктом є злочинець, а ототожнюваними – сліди, залишені ним у матеріальному середовищі (сліди рук, ніг, зубів, голосу, запаху, листи). При відсутності ідентифікуючого об'єкта ототожнювання неможливе. У процесі ідентифікації ознаки об'єкта, що ідентифікується, порівнюють з їх відображеннями на ідентифікуючі об'єкти і, якщо вони збігаються, формують сукупність ознак і на її основі констатують тотожність, тобто об'єкт, що ідентифікується, є той самий, тотожний самому собі. Отже, об'єкт, що ідентифікується, тільки один, а ідентифікуючих може бути кілька. Зокрема, людину можна ідентифікувати за слідами рук, ніг, зубів, голосу, за почерком – всі вони відображені на матеріальних предметах і служать ідентифікуючими об'єктами,

При ідентифікації за уявним образом (ідеальним відображенням) таким, що ідентифікується, є реальний об'єкт, який пред'являють для пізнання; ідентифікуючим-уявний образ (слід пам'яті), який зберігається у того, хто пізнає (обвинуваченого, потерпілого, свідка, підозрюваного). Таким чином, об'єкт, що визначається, – такий, що ідентифікується, а той, хто пізнає, – ідентифікуючий. У процесі ідентифікації виділяється одиничний об'єкт із безлічі подібних. Це здійснюється на основі ідентифікаційних ознак. Ідентифікаційна ознака – властивість об'єкта, яка відповідає певним вимогам (М. О. Селіванов). У літературі поняття «ознака» нерідко трактують як властивість, а властивість – як ознаку. У кримінальній ідентифікації більш обґрунтовано ознаку слід розуміти як зовнішню будову предмета, її просторові кордони, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та співвідношення сторін, частин і точок, борозенок, валиків, заглиблень, опуклостей.

Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта. Властивість характеризує внутрішні якості об'єкта – його фізичну природу, стан, структуру (кристалічну, аморфну), твердість, питому вагу, електропровідність та ін. Однакову властивість мають всі частини об'єкту і від його поділу кожна частина зберігає такі саме властивості. Наприклад, у результаті поділу шматок металу втрачає зовнішні ознаки, але кожна його частина зберігає свої внутрішні властивості. Звідси ознака не може ділитися, а властивість – може.

Ознака вважається ідентифікаційною, якщо вона: а) відображена в ідентифікуючому об'єкті; б) становить собою відхилення від типового утворення, володіє особливістю, яка рідко зустрічається; в) відносно стійка; г) взаємно незалежна; д) рідко зустрічається; е) є доступною для сучасних методів пізнання.

Ідентифікаційні ознаки поділяють на окремі, інколи їх називають індивідуальними та груповими. Фактично всі ознаки повною мірою типові (групові), оскільки можуть повторюватися. Поняття «типові ознаки» більше стосується властивостей, які лежать в основі класифікаційних досліджень (встановлення групової належності).

В ідентифікаційних процесах загальні та окремі ознаки та властивості включають у сукупність, оцінюють її неповторність і тільки тоді роблять висновок щодо тотожності об'єктів,

Суть процесу ідентифікації за матеріальним відображенням – у порівнянні ознак і властивостей об'єкта, що ідентифікується, з ознаками та властивостями, відображеними на ідентифікуючому (одному або кількох) об'єкті. Ідентифікуючими об'єктами, як правило, бувають предмети – носії слідів злочину, виявлені на місці події, а також одержані в ході слідчих дій. Такі об'єкти становлять зразки для дослідження, наприклад, почерку, ходи тощо.

Ідентифікація за матеріальним відображенням проводиться шляхом призначення судової експертизи.

Суть ідентифікації за ідеальними відображеннями – слідами пам'яті (уявними образами) – у порівнянні мисленого образу з реальним об'єктом, що пред'являється особі. Ідентифікація проводиться слідчим шляхом: пред'явлення для пізнання людей, трупів, предметів, тобто будь-яких об'єктів матеріального світу. Пред'явлення більшості сипких і рідких об'єктів практично можливо, однак результати такого пізнання складають встановлення не тотожності,

а лише групової належності, Методика експертного дослідження при ідентифікації включає такі етапи (стадії); а) огляд представлених об'єктів – такого, що ідентифікується, та ідентифікуючих; б) окреме дослідження кожного об'єкта; в) порівняльне дослідження; г) формування та оцінка комплексу ознак, що збігаються, і підготовка висновку. При порівнянні використовують такі прийоми: порівняння, накладення та поєднання.

Висновки експерта можуть бути сформульовані у трьох видах:

- 1) підтвердження тотожності шуканого об'єкта, що ідентифікується;
- 2) встановлення групової належності у вигляді схожості, однорідності або належності об'єкта до певної групи, роду, виду, класу;
- 3) певний висновок у вигляді статистичної (кількісної) характеристики ознак, що збігаються, в об'єктів, які порівнюються.

Сучасні об'єкти судової експертизи вельми різноманітні й складні в структурному плані. Для їх дослідження використовуються такі засоби і методи, які для виявлення ознак і властивостей, частоти їхньої повторюваності та ідентифікаційної значущості потребують застосування математичного апарату, засобів обчислювальної техніки, кількісно-математичних і кібернетичних методів. Зокрема, кількісні методи застосовуються в почеркознавчих та автотех-нічних експертизах, судово-бухгалтерських та економічних, хімічних і біологічних при розслідуванні різних видів злочинів.

Криміналістична ідентифікація як метод відрізняється від ідентифікації в інших науках за специфічними ознаками, а саме тим, що:

а) об'єктами криміналістичної ідентифікації є всі тіла живої та неживої природи, що мають стійку зовнішню форму;

б) криміналістична ідентифікація здійснюється за матеріальним та ідеальним відображенням ознак зовнішньої будови об'єктів;

в) метод криміналістичної ідентифікації застосовується в процесі доказування у кримінальних справах під час спеціальних слідчих дій (пізнання та судової експертизи).

Таким чином, об'єктами криміналістичної ідентифікації є: люди, тварини, їхні трупи, усі фізичні тверді тіла, що мають стійку будову. Об'єктами ідентифікації як загального методу пізнання є всі об'єкти матеріального світу, які вважаються об'єктами криміналістичної ідентифікації, а також сипкі, рідкі, газоподібні речовини та їх стани. У деяких випадках можуть бути відрізки і моменти часу та стану людей в окремих ситуаціях.

Наукові основи встановлення групової належності

Встановлення групової належності – це часткова криміналістична теорія, практична реалізація якої в судово-слідчій практиці дозволяє встановлювати схожість об'єктів і на цій основі відносити їх до класу, виду, роду чи групи. Встановлення родової (групової) приналежності було запропоноване Н. В. Терзієвим як самостійний процес дослідження поряд з ідентифікацією. Суть цього процесу він зводив до того, що досліджуваний об'єкт потрібно відносити до певного класу, за його встановленим родом чи видом. Звідси встановлення групової приналежності іноді називають класифікаційним дослідженням; матеріальний предмет, який має сталу зовнішню форму, наприклад ніж відносять до класу холодної зброї, коли визначають його вид (ніж туристський, побутовий або фінський).

Аналогічний процес встановлення групової належності невідомих речовин, які не мають сталої зовнішньої форми, - сипких, рідких і газоподібних, коли властивості невідомої речовини порівнюються з властивостями речовини відомого виду, роду, класу або групи. На основі схожості порівнюваних властивостей речовин, що не мають сталої зовнішньої форми, робиться висновок про віднесення їх до конкретної класифікаційної групи. Наприклад, знайдений у злочинця невідомий порошок є гексахлораном і відноситься до класу отруйних речовин,

Таким чином, в основі процедури встановлення групової належності лежить той чи інший метод порівняння ознак і властивостей об'єкта з матеріальними відображеннями їх на іншому об'єкті-носії відображень, при цьому процес дослідження закінчується встановленням не тотожності, а групової належності. Внаслідок цього за аналогією з відомими поняттями

«ідентифікація» та «класифікація», суттю яких є порівняння, процес встановлення групової належності доцільно називати *групофікацією*.

Об'єкти групофікації:

Групофікація – це часткова криміналістична теорія, практична реалізація якої зводиться до встановлення загального (схожого) в двох порівнюваних об'єктах. Останні можуть бути: а) індивідуально визначені предмети, які мають сталу зовнішню форму, яка дозволяє ототожнювати ціле; б) предмети-речовини (сипкі, рідкі, газоподібні), наділені лише властивостями – внутрішніми якостями, достатніми для віднесення речовин до однієї групи, виду, роду, класу. У процесі групофікації як перші, так і другі виступають носіями ознак та властивостей цілого і називаються відображаючими об'єктами.

Відображуваний об'єкт у процесі групофікації – це те, що було розділено, розчленовано (зруйновано) на частини внаслідок скоєння злочину і в даний час не існує, а лише уявляється як *суб'єктивний образ* цілого, яке існувало раніше.

Криміналістична ідентифікація та Групофікація мають єдину мету дослідження встановлення тотожності або групової належності. Якщо частини розчленованого цілого зберегли конформність границь (країв) на розчленованих об'єктах, то дослідження, як правило, закінчується висновком про тотожність розчленованого цілого. Наприклад, шматок скла від фари, який було знайдено на місці події, і шматки скла, що залишились у фарі автомашини гр-на Р., до розчленування складали одне ціле. Якщо ж порівнювані розчленовані об'єкти не зберегли конформності границь (лінії розчленування), то встановлюють схожість властивостей, достатніх лише для класифікаційного висновку – шматок скла від фари, знайдений на місці події, і шматки скла, що знаходились у фарі автомашини гр-на Р., за фізико-хімічними властивостями однорідні.

При групофікації речовин порівнянню підлягають конкретні маси та об'єми речовин, які не мають зовнішніх стійких ознак форми. Встановлені схожі властивості дозволяють сформулювати сукупність, достатню лише для висновку про належність речовин до одного класу, роду, виду або будь-якої малої групи. Але це завжди будуть дві порції речовини, які раніше (імовірно) складали одне ціле. Перехід від імовірного висновку до вірогідного слідчий здійснює в процесі доказу в кримінальній справі. В результаті, відображаючі об'єкти в процесі групофікації завжди є частинами відображуваного, яке існувало в минулому, до моменту розділення його у зв'язку із подією.

Ось чому відображуваний об'єкт у криміналістиці інколи називають *загальним джерелом походження*.

Групофікація як стадія ідентифікації

Подальший розвиток теорії встановлення групової належності дозволив інтерпретувати її, з одного боку, як першу стадію ідентифікації для пізнання загального в конкретному, а з іншого – як самостійний метод дослідження для віднесення об'єкта до класу, роду, виду чи більш вузької групи.

Ідентифікація – це стадійний процес дослідження, що включає виділення загального із окремого. Так, починаючи порівнювальне дослідження відбитків пальців рук, насамперед, їх групують за типами візерунків на дуги, петлі та завитки. Потім кожену групу ділять на більш вузькі за обсягом підгрупи за якою-небудь заданою сукупністю ознак, а з отриманою підгрупою роблять те ж саме, і так доти, доки не зв'яжуть її до двох об'єктів, ідентифікуюче поле кожного з яких містить неповторну сукупність ознак. Таким чином, процес пізнання конкретного здійснюється через вичленення із загального. Звідси, Групофікація завжди є першою стадією ідентифікації об'єктів, щодо яких принципово можливе встановлення тотожності.

Встановлення тотожності методом криміналістичної ідентифікації не завжди можливе внаслідок неповноти відображення. У таких випадках процес ідентифікації закінчується стадією групофікації. Наприклад, на місці убивства знайдені нечіткі сліди вузля. Експертиза встановила, що сліди залишені новим чоловічим взуттям, певного розміру, наприклад 27, з малюнком на підшві «в ялинку». Тим самим визначені вид і група взуття, серед яких слід

шукати необхідні. Якщо підозрюваний носить взуття 27 розміру, причому на підошвах є малюнок «у ялинку», то це не означає, що слід на місці злочину залишив саме він, Таке взуття є в місцевому магазині і його могли придбати інші мешканці цієї місцевості. Однак встановлення групи взуття, обмеженої двома конкретними ознаками, дозволяє більш цілеспрямовано будувати розшукові та слідчі версії, Зрозуміло, що якби сліди мали більше ознак (наприклад, характер зношення рельєфного малюнка, які-небудь пошкодження, що утворились на підошві внаслідок експлуатації взуття тощо), то в даному разі можна було б ототожнювати взуття за слідами. Процес криміналістичної ідентифікації закінчився встановленням тільки групової належності. Тому поняття «групової належності» у даному випадку означає логічну форму висновку ідентифікаційного процесу. Прикладом останнього є дослідження холодної зброї та інших невідомих предметів, коли потрібно встановити: чи є досліджуваний предмет холодною чи вогнепальною зброєю? Тут визнання ножа фінським є встановлення його групової належності, тобто першою стадією ідентифікації.

Групофікація як самостійний метод дослідження застосовується для дослідження сипких, рідких та газоподібних об'єктів, щодо яких встановлення тотожності за допомогою криміналістичної ідентифікації неможливо, оскільки ці об'єкти не мають сталої зовнішньої форми.

Розглянемо це на прикладі. Зі складу фермерського господарства «Уто-ропець» викрали кілька мішків пшениці. У підозрюваного виявлено два мішки пшениці, Експерт, порівнюючи зразки пшениці зі складу фермерського господарства зі зразками, вилученими у підозрюваного, встановив, що обидва зразки належать до одного сорту і виду, одного року врожаю, мають однакову схожість, засміченість тощо. На основі збіжних властивостей він дійшов висновку, що порівнювальні зразки однакові і відносяться до сорту пшениці «Миронівська 808», тобто встановив клас (злакові), рід (пшениця) та вид («Миронівська 808»), Дослідження зразків зерна можна було б продовжити і встановити ще кілька подібних властивостей, розроблених методикою судово-біологічної експертизи, тобто досягти трохи більшої схожості, але не тотожності. Оскільки пшениця, вилучена у підозрюваного, і зерно зі складу фермерського господарства «Уторопець» після розділу на частини утворили два нових конкретних об'єкти, кожний з яких тотожний тільки сам собі.

Аналогічним є процес дослідження рідких і газоподібних речовин. Скажімо встановлення групової належності крові за двома плямами, визначення сорту вина дегустатором тощо, Тут встановлюється не конкретна порція речовини, а тільки чи належить вона до певного виду, роду, класу, раніше відомому і визначеному сукупністю властивостей та ознак.

Тому встановлення групової належності сипких, рідких та газоподібних об'єктів – це процес групофікації, який є *самостійним частковим методом науки криміналістики*.

Встановлення групової належності об'єктів, які мають сталу зовнішню форму, є процесом криміналістичної ідентифікації, яка закінчується її першою стадією, Така двоєдина інтерпретація групофікації уявляється найбільш обґрунтованою і такою, що відповідає логіці пізнання взагалі.

Поняття встановлення джерела походження

Поняття «джерело походження» і методика його встановлення були запропоновані В. С. Митричевим. Джерело походження він інтерпретував дуже широко, маючи на увазі будь-яке матеріальне тіло, яке внаслідок певних причин може відтворювати інші об'єкти, які відображають ознаки і властивості джерела. Звідси в науковій літературі розрізняють три види джерела походження: 1) конкретний предмет; 2) сукупність конкретних предметів; 3) визначена маса речовини. Причиною утворення предметів, які походять від одного джерела, є взаємодія у процесі життєдіяльності або у разі злочину.

Джерело як конкретний предмет, який має сталу зовнішню форму, відображає свої ознаки шляхом копіювання та ділення цілого на частини. В трасологічному плані це слідоутворюючий об'єкт,

Джерело як *сукупність конкретних предметів* є обмеженою масою однорідних або однотипних предметів, наприклад ящик цвяхів, коробка скріпок, пачка грошових асигнацій тощо. Якщо під час злочину такі сукупності предметів виявляються розосередженими, то, порівнюючи їх між собою і встановивши однакові ознаки, роблять висновок, що всі вони походять з одного джерела, допустимо, з конкретного ящика цвяхів, що був у підозрюваного. При цьому ознаками загального джерела є випадкові утворення – ознаки, що виникли внаслідок експлуатації і сумісного зберігання однакових предметів, або їх виробництва на одному і тому ж верстаті, устаткуванні, а також однакові властивості матеріалу, який використовувався для їх виготовлення.

Джерело як *визначена маса речовини* – це сипкі, рідкі та газоподібні речовини, які при діленні на частини утворюють конкретні порції зерна, піску, борошна, рідини, які відображають властивості цілого, іншими словами джерела походження. Джерелом походження плям крові, залишених на одязі жертви або предметах обстановки, є людина; порція масла з картера конкретної автомашини є джерелом походження крапель масла на стоянці автомашини; ґрунт з місця події є джерелом походження часток ґрунту на взутті та одязі підозрюваного.

Проведений аналіз поняття джерела загального походження свідчить:

джерело – це ототожнюваний об'єкт, що існував раніше, а розрізнені предмети (частки) – не інакше як ототожнюючі об'єкти, яких може бути скільки завгодно. Якщо джерелом вважати конкретний верстат, устаткування, на якому виробляються однорідні предмети (гудзики, скріпки, формоване взуття тощо), то верстат – це об'єкт, який підлягає ідентифікації, а продукція, яка виробляється на ньому, є ідентифікуючим об'єктом. Тому встановлення загального джерела походження відносно предметів із сталою зовнішньою формою – це *ідентифікація*, а щодо сипких, рідких і газоподібних речовин – *групофікація*.

ПИТАННЯ № 3. Методика групофікації та ідентифікації.

Ідентифікація та групофікація – це дослідницькі процеси, структура яких поєднує одні й ті ж етапи: 1) огляд об'єктів; 2) роздільне дослідження; 3) експериментальне дослідження; 4) порівняльне дослідження; 5) оцінювання результатів порівняння та обґрунтування висновків.

Огляд об'єктів – це дослідження з метою встановлення відповідності їх ознак і властивостей опису у постанові про призначення експертизи або протоколі огляду місця події. У процесі огляду надані об'єкти фотографують в упаковці і без неї.

Роздільне дослідження спрямоване на окреме дослідження ототожнюваного (того, що ідентифікується) і ототожнюючого (того, що ідентифікує) об'єктів, окрему їх фіксацію, виявлення, закріплення і встановлення сукупності ознак та властивостей спочатку об'єкта, який ототожнюється, що дозволяє його індивідуалізувати за характером його відображення в ототожнюваних об'єктах. Під час такого дослідження встановлюється механізм взаємодії і утворення ознак як на ототожнюваному, так і на ототожнюючому об'єктах, зокрема визначається вид руху – фізичний, механічний, біологічний, а також енергія слідоутворення (кінетична, теплова, магнітна, електрична).

Виявлені ознаки та властивості оцінюються, визначаються їх стійкість, незалежність, ідентифікаційна значущість, Повнота виявлених ознак забезпечується дослідженням усього ідентифікаційного поля об'єкта. Для фіксації виявлених ознак їх фотографують – великомасштабною макрозйомкою або мікроскопічним методом, кожний окремо, а сформовану сукупність при можливості в цілому.

Експериментальне дослідження має на меті отримати властивості і

ознаки ототожнюваного (відображуваного) об'єкта у формах, які задовольняють процес порівняльного дослідження. Наприклад, сліди бойка і зачіпа викиду відтворюються при експериментальній стрільбі з ототожнюваної зброї. Для отримання деяких експериментальних слідів, наприклад каналу ствола гладко-ствольної зброї, сконструйовані спеціальні пристрої та устаткування, а для отримання слідів ковзання – прилад «Трасограф». Таким чином, при

експериментальному дослідженні одержують ознаки ототожнюваного об'єкта у зіставлюваних формах для порівняльного дослідження.

Суть експериментального дослідження полягає не тільки в отриманні зіставлюваних зразків для порівняльного дослідження, але й у виявленні, фіксації та уявленні внутрішніх властивостей ідентифікованого об'єкта та їх відображень у ідентифікуючому. Особливо це необхідно при дослідженні сипких, рідких і газоподібних речовин, а також частин цілого, які втратили конформність лінії розчленування. У подібних випадках використовуються мікроскопічні, люмінесцентні, спектро- і хроматографічні, а також інші методи встановлення якісно-кількісного складу зразків, сталості їхніх властивостей, кореляційної залежності,

Порівняльне дослідження спрямоване на встановлення ступеня збіжності ознак ототожнюваного об'єкта, зафіксованих в ідентифікуючих об'єктах. Порівняння відбувається за трьома способами: зіставлення, суміщення та накладення.

Зіставлення – це розміщення поряд порівнюваних об'єктів так, щоб можна було одночасно спостерігати їх ознаки. Воно відбувається шляхом безпосереднього зіставлення ознак ототожнюваного об'єкта з ознаками ототожнюючих об'єктів або шляхом проектування порівнювальних ознак на один екран, або розміщення їх в одному полі мікроскопа.

Суміщення – це розташування в одному полі порівнюваних об'єктів так, щоб ознаки одного склали продовження ознак іншого. Цей прийом найчастіше застосовується для порівняння слідів ковзання, що становить собою чергування борозенок і валиків. Суміщення можна виконувати шляхом розрізу порівнюваних зображень ознак за однаковими лініями та поєднання розрізаних частин за збіжними ознаками. З цією метою використовують спеціальні прилади – порівняльні мікроскопи (МСК-1, МС-51).

Накладення – це встановлення контакту між порівнюваними об'єктами так, щоб їх можна було спостерігати у світлі, яке проходить «наскрізь». Для цього загальне зображення об'єктів переносять на прозорий матеріал (скло, плівку), а потім, суміщуючи їх один з одним, досліджують їхні форми, розміри та розташування ознак у світлі, яке проходить. Так, встановлюють дописи та вставки на окремих документах, виконаних за допомогою копіювального паперу в одну закладку. Для застосування цього способу в експертній практиці сконструйований спеціальний прилад оптичного накладення (ПОН).

У методиці ідентифікаційного дослідження ознак і властивостей порівнювання об'єктів у зіставлюваних формах та станах є головною умовою об'єктивності дослідження та обґрунтованості висновків. Виходячи з цього, до порівнюваного матеріалу пред'являються такі вимоги:

- 1). Зразки повинні бути отримані на однаковому або схожому з матеріалом ототожнюваного об'єкта копіювальному матеріалі.
- 2). Порівнювані об'єкти повинні бути зафіксовані в одному масштабі, ракурсі при однаковому освітленні.
- 3). Вираження порівнюваних ознак повинне мати однаковий рівень деталізації (мікроскопічний, макроскопічний, молекулярний, генний).
- 4). Збіжні ознаки повинні виявляти однакові результати при різних прийомах і засобах порівняння. Виконання наведених вимог до порівнюваних об'єктів забезпечує об'єктивність оцінки результатів порівняння та вірогідність зроблених висновків.

Оцінка результатів порівняння та формування висновків – це логічна діяльність, яка полягає у співвіднесенні результатів дослідження з походженням порівнюваних об'єктів, подією випадку, механізмом утворення відображень. Збіжні ознаки оцінюються нарізно й у сукупності, передусім, із позиції достатності подання ідентифікаційного поля ототожнюваного об'єкта. Порівнюється якість та кількість збіжних ознак і таких, що розрізняються, пояснюється їх походження. Після цього сформована сукупність оцінюється як неповторна, з'ясовується та пояснюється вплив на її індивідуальність об'єктів, що розрізняються, і робиться висновок, що сукупність індивідуальна.

Таким чином, при оцінюванні збіжності або відмінності ознак формується внутрішнє переконання про неповторність збіжного комплексу ознак, а на його основі – висновок про

тотожність або відмінність, вид, рід, клас об'єкта в процесі криміналістичної ідентифікації. У разі групування робиться висновок про *схожість, однорідність або загальне джерело походження*.

Л Е К Ц І Я

по темі № 3 "Загальні положення криміналістичної техніки" з курсу "Криміналістика" по криміналістичній техніці

План лекції:

- 1. Поняття, завдання, джерела і засоби криміналістичної техніки та технології.**
- 2. Поняття і класифікація методів збирання криміналістичної інформації технічними засобами.**

Основна література:

1. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
2. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
3. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
5. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
6. Бергер В. Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
7. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
8. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
9. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
10. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
11. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
12. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
13. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
14. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
15. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
16. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
17. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
18. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
19. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
20. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.

21. Криміналістика. Техніка, тактика, організація і методика розслідування преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
22. Криміналістика: Розслідування преступлений в сфері економіки: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовського, А.Ф.Лубина. - Нижній Новгород, 1995.
23. Криміналістика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкіна - М.: Юрид. лит., 1999.
24. Криміналістичне забезпечення діяльності кримінальної міліції і органів попереднього розслідування./ За ред. Проф. Т.В. Аверьянкової і проф. Р.С. Белкіна – М.: 1997 – 400с.
25. Криміналістичне забезпечення діяльності кримінальної міліції і органів попереднього розслідування. /Под ред. Аверьянкової Т.А., Белкіна Р.С. - М., 1997.
26. Криміналістика. / Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
27. Криміналістика / П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
28. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
29. Крылов И. Ф. Криміналістичне вчення о следах. — Л., 1976.
30. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
31. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
32. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
33. Полевой И. В. Криміналістическая кибернетика. — М., 1982.
34. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
35. Разумов Э.А., Молибига Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
36. Рощин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
37. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
38. Салтевський М. В. Собирання криміналістическої інформації технічними засобами на попередньому слідстві. — К., 1980.
39. Салтевський М.В. Криміналістика в сучасному викладі юристів. - К., 1997.
40. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
41. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

11. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
12. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
13. Салтевський М. В. Криміналістика. В сучасному викладі юристів. - Х.: "Рубикон", 1996.
14. Криміналістика: Методическі матеріали. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
15. Матусовский Г. А. Криміналістика в системі наукових знань. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. Поняття, система, завдання і джерела криміналістичної техніки та технології

У науці криміналістиці поняття «криміналістична техніка» виникло як сукупність технічних пристроїв, пристосувань і матеріалів, що використовуються для виявлення, фіксації і дослідження матеріальних джерел інформації. Основою виникнення і застосування технічних засобів є досягнення природничих і технічних наук, головним чином, фізики, хімії, біології, методи і засоби яких першими потрапили до практики розслідування злочинів. Методи і засоби природничих наук застосовували для вирішення вузьких завдань криміналістики, таким чином виникали засоби і методи дослідження речових джерел інформації, що мають специфічну криміналістичну спрямованість. Так виникло поняття «криміналістична техніка», яке стали розглядати не тільки як сукупність технічних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), що використовуються для розкриття злочинів, але й як систему прийомів і методів ефективного застосування технічних засобів, як систему теоретичних положень, утворюючих розділ науки криміналістики – «*Криміналістична техніка*». Таке двоєдине поняття криміналістичної техніки збереглося до цього часу і є найбільш прийнятним у криміналістичній науці.

Таким чином, в науці криміналістиці склалася система концепцій, теоретичних постулатів, технічних засобів, знання прийомів і методів, що використовуються для виявлення, дослідження і використання слідів злочину для його розкриття і встановлення винного. Такий розділ у криміналістиці дістав назву «Криміналістична техніка», що має свої певні завдання.

Поняття «криміналістична техніка» на сучасному етапі використовується *удвох значеннях*: 1) криміналістична техніка становить розділ науки криміналістики; 2) криміналістичною технікою називають технічні засоби, а також їхню сукупність, прийоми їхнього використання при розслідуванні злочинів.

1) *Криміналістична техніка як розділ науки* – це сукупність наукових положень та рекомендацій щодо застосування природничо-наукових методів і технічних засобів при розкритті злочинів. Зрозуміло, що природничо-наукові методи та технічні засоби є тільки основою для їх модернізації стосовно до спеціальних завдань виявлення, збирання й дослідження доказів.

2) *Криміналістична техніка у другому значенні* – це сукупність (система) спеціальних засобів і методів (у тому числі суспільно-наукових), які використовуються для виявлення, фіксації, дослідження, оцінки та використання доказів при розслідуванні злочинів.

Криміналістична техніка – розділ науки криміналістики, що становить систему теоретичних положень (концепцій, теорій) і заснованих на них технічних засобах і методах, застосованих для збирання, обробки, дослідження, використання і подання джерел криміналістичної інформації при розслідуванні і попередженні злочинів,

Завдання криміналістичної техніки такі:

- 1) конструювання технічних засобів і методів, що забезпечують введення в процес доказів нових джерел криміналістичної інформації;
- 2) виявлення і вилучення матеріальних слідів злочину;
- 3) установлення механізму утворення слідів і причин взаємодії;
- 4) установлення властивостей, станів, групової належності і тотожності об'єктів-джерел інформації;
- 5) обробка і використання криміналістичної інформації для розслідування і попередження злочинів;
- 6) розробка прийомів і технічних засобів оцінки і подання криміналістичної інформації в правоохоронній діяльності.

Джерела криміналістичної техніки:

- а) чинне законодавство (кримінально-процесуальний закон та ін.);

- б) потреби експертної, слідчої та судової практики;
- в) досягнення природничих і технічних наук, які сприяють удосконаленню існуючих, а також розробці та впровадженню нових методів і засобів криміналістичної та спеціальної техніки і сучасних комп'ютерних та інформаційних технологій.

Система розділу криміналістики (криміналістична техніка).

У спеціальній літературі наводяться різні класифікації технічних засобів, що використовуються в правоохоронній діяльності. Віддають перевагу поділу технічних засобів на змішаній основі: галузь наукового знання, суб'єкт застосування і цільове призначення.

Засоби криміналістичної техніки – фото-, кінокамери, відео-, звукозаписуючі пристрої – широко використовуються в попередженні злочинів та профілактичній діяльності органів дізнання, слідства та суду. Значну роль вони відіграють в адміністративно-профілактичній діяльності, в попередженні проступків і правопорушень. На основі криміналістичної техніки розроблені різні спостережні пристрої та такі, що автоматично реєструють ознаки злочинів і правопорушень (наприклад «Фара», «Фотоінспектор», засоби охоронної сигналізації). Спеціальні засоби при спробі крадіжки можуть подавати звуковий радіосигнал до пульта спостереження або відключати систему запалювання автомобіля. Телевізійні та звукові системи спостереження, спеціальні електронні замки та багато інших пристроїв розробляються не без допомоги криміналістів і є засобами криміналістичної профілактики.

Методи збирання криміналістичної інформації технічними засобами поділяють на:

- методи «польової» криміналістики, тобто такі, що використовують слідчий, оперативні працівники для виявлення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації;

- науково-дослідні стаціонарні (лабораторні) методи, які експерти використовують у провадженні судових експертиз та попередніх досліджень за завданнями слідчого, суду або органу дізнання.

До методів «польової» криміналістики відносять судово-фотографічні (панорамний, масштабний, сигналетичний, репродукційний, стереоскопічний, великомасштабний, мікроскопічний, вимірювальний), а також методи копіювання й моделювання слідів тощо.

Науково-дослідні методи – це фізичні, хімічні, біологічні, математичні, кібернетичні тощо. Вони, як правило, потребують стаціонарних лабораторних експертних досліджень (наприклад, спектральний аналіз, хроматографія, електронна мікроскопія, рентгенографія та інші).

Основні засоби, які використовуються в криміналістичній техніці:

- а) науково-технічні;
- б) техніко-криміналістичні;
- в) криміналістична техніка.

За галуззю наукового знання їх можна розділити на загальні і спеціальні.

Загальні – це технічні засоби, запозичені з інших галузей науки і техніки, що застосовуються без будь-яких змін і вдосконалень. Наприклад, використання транспортних засобів, різних інструментів (слюсарних, столярних і т. ін.), засобів стільникового, провідникового і радіозв'язку, фотокінотехніки, засобів відео- і звукозапису, голографії мікроскопічної техніки, рентгенотехніки, джерел ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання. Це – технічні засоби загального призначення, їх не можна віднести до криміналістичних засобів, тому що вони використовуються в різних науках.

До **спеціальних** відносять засоби, що є інструментами пізнання для будь-якої одної галузі знання чи техніки. Для науки криміналістики – це спеціально розроблені прилади, пристрої і пристосування, призначені для виявлення, фіксації і дослідження джерел криміналістичної інформації в доказах у кримінальних і цивільних справах. До таких засобів можна віднести йодні трубки, магнітні пензлі, прилади для композиції суб'єктивних портретів, метричні лінійні масштаби-рулетки і т. ін.

Спеціальні технічні засоби, як правило, це прилади, виготовлені тільки для вирішення криміналістичних завдань, чи прилади і засоби загального призначення, в які внесені певні зміни, внаслідок яких прилади набули нових функцій, що відповідають завданням криміналістики. Аналогічна систематизація поділяється багатьма вченими (М. О. Селіванов, В. Я. Колдін).

Інколи криміналістичну техніку класифікують за *суб'єктом її використання*: слідча, експертна, оперативно-розшукова, техніка працівника ДАІ, працівника відділу боротьби з економічними злочинами, прокурора-криміналіста. Ця техніка, як правило, укомплектована до спеціальних наборів, чемоданів, портфелів, сумок, пересувних лабораторій.

Зараз існує уніфікований чемодан слідчого для огляду місця події, який також використовується органом дізнання при провадженні першочергових невідкладних слідчих дій у ході дізнання або попереднього слідства. Пересувна криміналістична лабораторія (ПКП) (мал. 5) має комплекти цільового призначення: спеціалізовані фотозасоби; чемодан для роботи зі слідами рук, одорологічний чемодан для роботи з біологічними об'єктами, аналітичні засоби – металошукачі «Іскра», «Пошук-1», «Блесна», портативна рент-геноустановка, чемодан для виготовлення зліпків з об'ємних слідів на місці події.

Криміналістична пересувна лабораторія змонтована на базі автомобільного шасі. Вона має сім відділів:

- 1) електронно-технічного обладнання;
- 2) засобів зв'язку та сигналізації;
- 3) фотолaboratorії та фотовідділ;

Мал. 5. Пересувна криміналістична лабораторія.

- 4) пристрої для виявлення, фіксації й попереднього дослідження доказів;
- 5) протипожежних засобів;
- 6) допоміжних технічних засобів;
- 7) спеціальних і санітарних засобів.

Зокрема, у відділі «Пристрої для виявлення, фіксації й попереднього дослідження доказів» повинні бути відеоманітофон (манітофон), друкарська машинка, портативний комп'ютер, щупи, трали, портативний ЕОП, ультрафіолетове джерело та інше.

Науково-технічні методи й засоби криміналістичної техніки застосовують головним чином у слідчій і експертній практиці. Однак інколи деякі з них може використовувати тільки слідчий (наприклад, огляд документів за допомогою ультрафіолетового джерела, ЕОП, лазерного джерела «Спектр»). Важливо, щоб об'єкт, який вивчає слідчий, залишався незмінним, адже одержана інформація не набуде доказового значення, а для одержання доказової необхідно призначити судову експертизу.

До технічних засобів наукового дослідження відносяться:

- а) оптичні;
- б) мікроскопічні;
- в) джерела УФ, 14 та рентгенівських променів;
- г) засоби спектрального аналізу;
- д) засоби фізико-хімічних досліджень.

Методи експертних досліджень речових доказів нерідко називають згідно з видом або засобом енергії, що використовується: фотографічні, мікроскопічні, кольороподільні, вимірювальні, люмінесцентні, спектральні, рентгенографічні, атомно-адсорбційні, електронно-графічні, скануючі й тонельні. Останні використовуються при дослідженні об'єктів на молекулярному та атомному рівнях.

Мікроскопічні методи дослідження відрізняються від органолептичних тим, що тут використовуються засоби, які розширюють сприйняття людини (зокрема, вдосконалюють зорові сприйняття). При цьому застосовують оптичні та електронні мікроскопи. Перші мають роздільність до 2000, а другі -більше мільйона, що дозволяє бачити навіть окремі атоми. Об'єктами дослідження виступають мікрочастки, які людське око розрізнити не може – структура поперечних зрізів лакофарбового покриття, склад і структура металу, рослинні

волокна, частки ґрунту, біологічних об'єктів від людини або тварини. Результати мікроскопічного дослідження відображаються на фотознімках, адже мікроскопи безпосередньо сполучені з фото- та кінокамерами й вимірювальними засобами.

Вимірювальні методи використовують як найпростіші (лінійка, рулетка, мікрометри, штангенциркулі, кутомірні пристрої тощо), так і складні прилади (теодоліти, вимірювальні мікроскопи, спектрографи, вимірювальні хроматографи, спектрометри тощо). Сучасне технічне обладнання для якісно-кількісного дослідження речовини та її структури майже все забезпечене складними електронними пристроями, які дозволяють виводити на екран дисплея дані аналізів об'єкта, що вивчається. У «польовій» криміналістичній техніці останнім часом використовується вимірювальна стереофотограмметрична установка «SMK-120» для фотографування та накреслення планів дорожньо-транспортних пригод.

Ультрафіолетові промені (УФП) невидимі для людського ока, вони розташовані в електромагнітному спектрі за фіолетовими променями. УФП поділяються на довгохвильові, середньохвильові та короткохвильові. Основна властивість УФП – викликати люмінесценцію, у зв'язку з чим вони є засобом люмінесцентного аналізу. УФП дозволяють відновлювати витравлені, замиті тексти в документах, на тканинах та інших об'єктах, диференціювати сипкі речовини (фунт, барвники), паливо-мастильні матеріали, біологічні об'єкти (спори, насіння і т. п.), плями крові, сперми, слини.

Інфрачервоні промені (ІЧП) в електромагнітному спектрі розташовані за червоними. Вони мають проникаючу здібність і спричиняють інфрачервону люмінесценцію. За допомогою ІЧП можна прочитати тексти, закриті тонким шаром дерева, паперу, фарбником, прозорим для ІЧП. Фотозйомка в ІЧП дозволяє одержати чіткі знімки об'єктів у тумані, повітряному серпанку, фотографувати в темряві (прилади «С-230», ЕОП та ін.). Методом інфрачервоної люмінесценції відновлюють пожовклі тексти, видалені підчисткою, диференціюють фарбники, які звичайним зором визначити неможливо.

Рентгенівські промені (РП) в електромагнітному спектрі, з одного боку, відносяться до УФП, а з другого, – до гамма-променів. РП мають здатність проникнення через об'єкти органічного та біологічного походження й у зв'язку з цим використовуються для пошуку тайників у стінах, виявлення схованок зброї, вибухових пристроїв у чемоданах, поштових відправленнях, контейнерах, в аеропортах при огляді багажу (за допомогою спеціально виготовлених пристроїв, установок). У ході криміналістичної експертизи з використанням РП можна визначити механізм замка, спосіб спорядження та вид снаряду в патроні, розкрити структуру паперу (наприклад, грошові купюри) і т. п. Криміналістичні методи, в яких використовується РП, називають рентгенівськими, рентгенографічними.

Люмінесцентний аналіз – сучасний високочутливий метод, який дозволяє вирішувати багато питань у судових експертизах. При дослідженні використовується властивість об'єктів матеріального світу люмінесцювати при опроміненні УФ-, ІЧ-, РП-променями та іншими частинами електромагнітного спектра. Наприклад, при опроміненні синім кольором об'єкт люмінесцює у жовто-зеленій частині спектра. Джерела збудження люмінесценції – головним чином ультрафіолетові, інфрачервоні, рентгенівські промені, Люмінесцентний метод можна віднести як до експертного, так і до «польового». Слідчий за допомогою освітлювачів «Таран», УП-1, УФО-1 має змогу дослідити документи та встановити сліди травлення, перевірити грошові купюри, визначивши підроблені.

Методи дослідження речових доказів, де як джерела збудження використовують радіаційні, називають радіоактивними, ізотопними. Радіоактивні випромінювання мають високу проникаючу здатність, що дозволяє просвітити товсті шари металу, камінної кладки. У криміналістиці використовуються установки з ізотопом кобальту-60, стронцію-90 для дослідження металевих і біологічних об'єктів.

Радіоактивні ізотопи використовуються для нанесення поміток з метою пошуку об'єкта у випадках крадіжки. Застосовують радіоактивні мітки, суворо дотримуючись вимог інструкції техніки безпеки. Спектральний або адсорбційний аналіз – це методи дослідження елементного складу речовини; вони дозволяють визначити ті кількісні характеристики на

рівні групової належності (боєприпаси, наркотики, клеючі речовини, барвники, різноманітні рідини -отрути, кров, слина, сеча). Зокрема, завдяки спектральному аналізу можна встановити вид наркотику, район його вирощування, район добування золота, тобто вирішити проблему джерела походження конкретної речовини (чи з цього шматка свинцю виготовлений шріт, тобто чи служить саме цей шматок свинцю джерелом походження шроту).

При спектральному аналізі досліджуються спектри випромінювання, а при абсорбційному – спектри поглинання. За допомогою зазначених методів можуть бути досліджені паливомастильні речовини, пластмаси тощо. Слід підкреслити: спектроскопічні методи за джерелом збудження можуть ділитися на ультрафіолетові та інфрачервоні, рентгенівські. На базі останніх виконується рентгеноструктурний аналіз.

Сучасні методи та засоби дослідження й використання слідів запаху у практиці розслідування злочинів утворюють самостійний розділ криміналістичної техніки – *криміналістичну одорологію*. Сліди запаху використовуються для розшуку злочинців, крадених речей, наркотиків, боєприпасів, вибухових речовин за допомогою службово-розшукового собаки. Для роботи зі слідами запаху використовується одорологічний чемодан, в якому є спеціальні прилади («Парус») для роботи з мікрооб'єктами. Виявлений на місці пригоди слід запаху консервують та зберігають у спеціальних банках інформації, а якщо виявляється підозрюваний чи обвинувачений, запах із банку даних використовують для одорологічної ідентифікації шляхом виїмки або провадження судової експертизи.

Кібернетичні методи – загальне визначення методів інформатики та обчислювальної техніки, які останнім часом одержали широке розповсюдження в криміналістичних дослідженнях на практиці розкриття злочинів. Зокрема, в правоохоронних органах створені банки інформації різного ступеня спільності (АВД-республіка, АВД-область та АВД-район). Збирання, обробка й зберігання інформації в банках здійснюються автоматичними способами, технічними засобами (ЕОМ) за спеціальними програмами. За допомогою таких програм на ЕОМ можна сконструювати портрет злочинця зі слів потерпілого, розрахувати дані судово-автотехнічної експертизи, провести порівняння зразків та автоматичне пізнання їх (наприклад пошук злочинця за відбитками пальців з місця події тощо).

Криміналісти у співдружності з програмістами на основі узагальнення слідчої практики розробили системи типових способів учинення злочину, що дозволяє за виявленими ознаками відшукати спосіб учинення злочину.

Криміналістична техніка як розділ науки криміналістики має свою систему. Загальновідомо, що галузь будь-якої науки – це основні розділи, порції певної інформації, до якої входить предмет її дослідження.

Криміналістична техніка має такі розділи (галузі):

- 1) концептуальні основи криміналістичної техніки і технології (загальні положення);
  - 2) криміналістична фотографія, кінематографія, звукозапис, відеозапис та голографія;
  - 3) трасологія (вчення про сліди);
  - 4) криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв і слідів їх застосування (судова балістика);
  - 5) техніко-криміналістичне дослідження документів;
  - 6) судове почеркознавство та судове авторознавство;
  - 7) криміналістичне дослідження зовнішніх ознак людини (габітологія);
  - 8) криміналістична фоноскопія;
  - 9) криміналістична одорологія;
  - 10) криміналістичне дослідження речовин і матеріалів;
  - 11) нетрадиційні засоби і спеціальні знання;
  - 12) судова експертологія і судова експертиза (експертна діяльність);
  - 13) комп'ютерні, програмні і експертні системи, бази знань і бази даних, трансп'ютерні та інформаційні технології, які застосовуються в криміналістичних дослідженнях;
  - 14) криміналістична реєстрація,
- Ці розділи складають зміст галузі сучасної криміналістичної техніки.

Засоби криміналістичної техніки.

Технічні засоби збирання криміналістичної інформації – надто широке поняття, до якого належать будь-які технічні засоби, що використовуються як знаряддя праці співробітниками правоохоронних органів. Проте у криміналістиці розглядаються лише деякі: а) технічні засоби, що використовуються на попередньому слідстві, чи техніка слідчого; б) технічні засоби, що використовуються органами дізнання, чи техніка дізнавача, оперативного працівника;

в) технічні засоби експертного дослідження чи експертна техніка, техніка спеціаліста; г) технічні засоби криміналістичної профілактики злочинів,

Технічні засоби попереднього слідства (досудового слідства) нерідко називають *криміналістичною технікою, чи технікою слідчого*. Техніка слідчого дозволяє розв'язувати завдання по виявленню, фіксації, дослідженню, поданню і демонстрації доказів.

У сучасній криміналістиці технічні засоби слід поділяти на загальні і спеціальні. *Загальні технічні засоби* використовують всі суб'єкти, які здійснюють слідчу, дізнавальну, судову і профілактичну діяльність. *Спеціальні технічні засоби* призначаються для окремих напрямків діяльності, наприклад, співробітників розшуку, інспекторів ДАІ, служби безпеки, митниці, та ін.

До загальних технічних засобів належать: засоби освітлення, оптичні, засоби вимірювання, засоби фіксації, дослідження і концентрації криміналістичної інформації.

Засоби освітлення, чи освітлювальна техніка, застосовується для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів і людей під час судово-слідчої і профілактичної діяльності. Як такі, застосовують стаціонарні і переносні джерела освітлення побутового і спеціального призначення. Тепер використовуються, головним чином, прилади і пристрої електричного і газорозрядного освітлення (лампи розжарення, газорозрядні люмінесцентні лампи). Всі їх можна поділити на три види: 1) прилади розсіяного світла (звичайні лампи без арматури); 2) прилади спрямованого освітлення, що мають арматуру - відбивачі (плоскі, кутові, сферичні, параболічні), в комплектах технічних засобів є софіти, прожектори, імпульсні лампи-спалахи, переносні електричні ліхтарі і т. ін.; 3) пристрої точкового освітлення, що дозволяють концентрувати світловий пучок. Вони використовуються для виявлення мало-видимих і невидимих слідів, мікрочасток. Точкові джерела, наприклад, 01-09, 01-19 є переносними пристроями і невід'ємною частиною мікроскопів.

Поряд із сучасними засобами освітлення в практиці необхідно використовувати найпростіші засоби освітлення: газові лампи, ліхтарі, стеаринові, воскові свічки. Так, у несприятливих умовах труп можна сфотографувати з лампою-спалахом чи при двох запалених свічках, якщо останні розмістити з двох боків на відстані 1-1,5 м і провести експонування протягом 17 хвилин.

Засоби освітлення поділяють за характером спектра випромінювання на ультрафіолетові, звичайні та інфрачервоні.

Джерела ультрафіолетового випромінювання – це пристрої з ртутними газорозрядними лампами (ПРК-7, ПУФ-5, УФО-4А, СВДШ-250, СВДШ-1000), наприклад «УК-1», «Таран», «Фотон» спеціально виготовлені для криміналістичних досліджень.

Джерелами інфрачервоних променів (ІЧП) є звичайні лампи розжарення, взяті в арматуру і споряджені спеціальними фільтрами.

Оптичні засоби. Зір людини має певні обмеження. Тому багато джерел криміналістичної інформації людина не може приймати неозброєним оком. Оптичні засоби, що використовуються, не тільки розширюють пізнавальні здібності людини, коректують зір, але й дозволяють бачити невидиме.

Найпростішими оптичними засобами є лупи різної кратності збільшення і призначення – дактилоскопічна лупа, вимірювальна лупа, текстильна лупа з підсвічуванням для роботи зі слідами, біноклярна лупа, та ін. Кратність збільшення лупи до 10. Найбільше збільшення мають мікроскопи – біологічні, металографічні, порівняльні, люмінесцентні, поляризаційні,

вимірювальні, стереоскопічні, У криміналістиці частіше використовуються звичайні оптичні мікроскопи, що дозволяють збільшити об'єкт до 2000, а також спеціальні, виготовлені для криміналістичних досліджень- мікроскоп порівняльний криміналістичний (МСК-1).

Засоби вимірювання, або вимірювальна техніка, в криміналістичній практиці: а) для вимірювання довжини – масштабні лінійки, складні метри, рулетки, штангенциркулі, мікрометри та ін.; б) для вимірювання кутів – транспортир, кутомір, кутомірні сітки та ін.; в) для вимірювання площ – лупи, метричні сітки;

г) для вимірювання об'єму рідких тіл – мензурки, міри; д) для вимірювання маси тіла – ваги різних класів, важки; е) для визначення пружності тіл – твердоміри, манометри. Наприклад, у чемодані інспектора ДАІ є шинні манометри для визначення тиску в балонах шин.

Засоби фіксації- це прилади, апаратура, технічні комплекти, матеріали, за допомогою яких можна зафіксувати на матеріальному носії джерела інформації, скопіювати, змодельовати, або законсервувати їх.

Щоб законсервувати, тобто зберегти джерело від пошкодження і знищення, наприклад, слід взуття, достатньо накрити його коробкою, закріпити розчином перхлорвінілової смоли, лаком для волосся або розчином силікатного клею у воді. Слід можна зафіксувати за допомогою фотозйомки, відеозапису, з об'ємних слідів виготовити зліпок, а плоскісні зафарбовані сліди скопіювати на дактилоплівку, силіконову плівку, липку плівку «скотч», зрештою на фотоплівку або фотобумагу. Таким чином, поняття «засоби фіксації» можна трактувати дуже широко, оскільки застосування названих засобів є фіксацією джерела. Процедура фіксації потребує застосування засобів освітлення, вимірювання, копіювання і моделювання тощо, навіть опис сліду в протоколі -це теж фіксація матеріального джерела.

Засоби концентрації та обробки криміналістичної інформації. Засоби збирання та концентрації інформації про вчинені злочини виникли на світанку криміналістики. Засобами концентрації стали обліки і картотеки різних слідів злочинів, осіб, що раніше вчинили злочини, колекції засобів вчинення злочинів і предметів з їх слідами – все це, як і багато іншого, створило базу для появи кримінальної реєстрації і криміналістичних обліків.

З початком комп'ютеризації правоохоронної діяльності і всього процесу кримінального судочинства виникли нові засоби збирання, зберігання і обробки інформації. Як засоби автоматичного збирання інформації використовуються датчики – пристрої, що сприймають і перетворюють фізичні зміни об'єкта в сигнал. Існують датчики для збирання різної інформації, наприклад акустичної, теплової, електромагнітної, біологічної, радіаційної тощо. Отримані сигнали інформації обробляються і надходять до банків даних, де здійснюються їх накопичення і зберігання. Носіями інформації банку даних є матеріальні об'єкти -рукописи, картки, друковані тексти, зображальна (образотворча) «продукція».

Такі джерела інформації називають людиноорієнтованими, на відміну від машиноорієнтованих, якими є магнітні стрічки, диски, феритові осердя. Обробка інформації здійснюється автоматично, на основі вибраної суб'єктом програми і базових програмних засобів комп'ютера.

Таким чином, зараз засобами обробки, концентрації і зберігання інформації є технічні комплекси електронно-обчислювальної техніки, що називаються технічною станцією. У своєму складі остання має комп'ютер індивідуального користування, забезпечений технічними програмними засобами, що дозволяють вводити вихідну інформацію, обробляти і зберігати її до запитання.

Технічні засоби органів дізнання

На органи дізнання покладені особливі повноваження, а саме – вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили (ст. 103 КПК України). Оперативно-розшукова, як і всяка діяльність, знярядсва, до якої належить система засобів і методів впливу на пізнавальний об'єкт. Засоби праці в цій діяльності – це технічний інструментарій, тобто техніка, за допомогою якої слідчий і дізнавач здійснюють виявлення джерел інформації, їх документування і фіксацію.

Технічні засоби, що використовуються співробітниками органів дізнання, називають по-різному: оперативною технікою, спеціальною технікою, спеціальними засобами, розуміючи при цьому їх ознакову сутність. Однак ці поняття мають різне значення.

Оперативна техніка – поняття умовне, що підкреслює якнайменше дві обставини: 1) техніка застосовується в оперативній діяльності, тому і називається оперативною; 2) застосування її здійснюється, головним чином, негласно, до порушення кримінальної справи, під час оперативно-розшукової діяльності. Разом з тим, оперативна техніка як сукупність предметів та інструментів праці майже не відрізняється від засобів криміналістичної техніки. В обох випадках – це побутова техніка, інструменти із різних галузей знання і для всіляких спеціальностей, фотографічна, кінематографічна, відеозаписуюча техніка однакова як для слідчого, так і дізнавача. Засоби вимірювання, виявлення та фіксації слідів у більшості своїй є інструментами з інших сфер застосування і спеціальностей. Наївно думати, що плоскогубці, склоріз, лупа і лінійка – предмети оперативної або криміналістичної техніки. Вони використовуються і слідчим, і дізнавачем, належать до технічних комплектів, але від цього не стають спеціальними, криміналістичними або оперативними. Врешті-решт, це стосується і матеріалів та речовин, що використовуються для виявлення, копіювання і моделювання слідів. Очевидно, головна відміна криміналістичної техніки від оперативної полягає не в якісній характеристиці технічного засобу (воно, безумовно, враховується), а в процесуальному і методичному аспектах використання цієї техніки.

Криміналістична техніка застосовується протягом процесуальних слідчих дій, а її результати разом з протоколами слідчих дій є джерелами доказів. Безперечно, вона може використовуватися поза слідчими діями, наприклад для профілактичної роботи, однак тоді її результати не породжують доказів.

Оперативна техніка використовується головним чином до порушення кримінальної справи і початку проведення дізнання, під час оперативно-розшукової діяльності, що виконується за ініціативою органу дізнання для виявлення ознак злочину й осіб, вчинивших його. Оперативний характер збирання інформації не дає джерел доказів. Отримана оперативна інформація служить тільки основою для висунування версій і вибору найбільш ефективних прийомів проведення слідчих дій. Застосування оперативної техніки на стадії попереднього слідства проводиться органом дізнання на вимогу слідчого і при безпосередньому нагляді прокурора. Отримані матеріали використовуються в доказуванні.

Спеціальна техніка як різновид технічних засобів оперативно-розшукової діяльності становить собою систему приладів, пристроїв, матеріалів і речовин, що використовуються для збирання інформації негласними прийомами. Такі технічні пристрої, як правило, мають незначні розміри, замасковані під звичні предмети обстановки, особистої гігієни, одягу, знаряддя праці. Це – автоматичні пристрої, що працюють у автономному режимі, або керуються дистанційно. Така техніка виготовляється спеціально з конкретною метою, для виявлення і документування предметів, осіб, подій і т. ін. Наприклад, операції, негласного звукозапису, отримання відбитків пальців рук, нанесення міток (позначок) на предмети, документи, гроші, одяг підозрюваного, створення спеціальних умов для обов'язкового залишення злочинцем своїх слідів і багато іншого, що потребує не тільки оперативної підготовки, але й технічної. Тому спеціальні технічні пристрої, як правило, унікальні і вивчаються в курсах спеціальних дисциплін.

Разом з тим окремі екземпляри спеціальної техніки – стандартні і навіть можуть бути предметами загальної криміналістичної техніки, наприклад, кишенькові диктофони, галстукові мікрофони, радіомікрофони, які поміщають у відповідні маскуючі об'єкти, і такі пристрої стають засобами спеціальної техніки.

Спеціальні засоби – це заходи фізичного впливу, власне спеціальні засоби та вогнепальна зброя (ст. 14 Закону України «Про міліцію»). До спеціальних засобів належать наручники, гумові кийки, засоби зв'язування, слезоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відчи-нення приміщень та примусової зупинки транспорту,

водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби, а також використання службових собак.

Таким чином, технічні засоби оперативно-розшукової діяльності поділяються на три види: 1) оперативна техніка; 2) спеціальна техніка; 3) спеціальні засоби.

Комплекти криміналістичної та оперативної техніки

Криміналістична та оперативна техніка за цільовим призначенням – це в основному засоби польової криміналістики, тобто апаратура, пристрої, матеріали і приладдя, що застосовуються безпосередньо слідчими прокуратури і органів дізнання на стадії порушення кримінальної справи і проведення попереднього слідства

Така техніка повинна бути компактною, надійною, готовою до використання в будь-який час, простою і надійною в застосуванні. Разом з тим, вона повинна забезпечувати ефективну діяльність слідчого на місці події. Виходячи з цього, техніку збирання криміналістичної інформації комплектують за видом розв'язуваних завдань, суб'єктом діяльності та іншими основами, наприклад, технічні засоби виявлення слідів рук, засоби дактилоскопування, техніка слідчого, оперативного працівника, експерта, прокурора-криміналіста тощо.

Набори апаратури, приладів, інструментів і матеріалів, об'єднаних єдиною метою і розміщених у твердій коробці, називають комплектом технічних засобів. Вони бувають криміналістичні, оперативні і спеціальні.

Комплекти криміналістичної техніки найчастіше конструюють за суб'єктом і видом його діяльності. Для слідчого в органах прокуратури існували два види комплектів: слідчий портфель і слідчий чемодан. Перший знятий з озброєння, а другий морально застарів. Прокурор, який впроваджує криміналістичну техніку, використовує чемодан прокурора-криміналіста.

У слідчому чемодані слідчого розміщено техніку, що забезпечує виявлення, фіксацію і найпростіше попереднє дослідження слідів на місці події. Безпосередньо в самому комплекті технічні засоби поділяють за видами діяльності: 1) фотографічні; 2) вимірювання, складання планів і схем; 3) роботи зі слідами; 4) пошукові; 5) допоміжні.

1. Засоби фотографічної фіксації і дослідження, як правило, знаходяться поза технічним комплектом в окремій сумці, чемодані. До них належать: фотокамера, змінні об'єктиви, імпульсна електронна лампа-спалах, подовжувальні кільця, штатив-струбцина, фотоекспонетр, видошукач, світлофільтри і приладдя.

2. Комплекти криміналістичних засобів комплектуються різними засобами вимірювання. У слідчому чемодані вони найпростіші: масштабна лінійка, рулетка (іноді дві: велика і мала), транспортир або кутомір, трикутник, штангенциркуль, вимірювальна (текстильна) лупа, компас, планшет, візирна лінійка та письмове приладдя.

3. Найбільш суттєво представлено відділ роботи зі слідами. У ньому можна виділити: а) техніку для виявлення слідів пальців рук – магнітні та волосяні пензлики (щіточки), кольорові магнітні порошки, засоби хімічного виявлення слідів (нінгідрін, алоксан); б) засоби дактилоскопування – дактиловалик, друкарська фарба, пластинка, на якій розкатують фарбу, іноді спеціальний прилад – дактилограф; в) засоби і матеріали копіювання і моделювання слідів: дактилоплівка (світла і темна), липкі стрічки-замінники дактилоплівки – «скотч», лейкопластир, фотоплівка, фотопапір тощо; г) засоби для роботи зі слідами ніг і транспорту – гіпс, емкість для приготування гіпсового розчину, шпатель (іноді столова ложка), 10 м мотузки, лак для волосся, перхлорвінілова смола;

д) прилади і речовини для роботи з біологічними об'єктами – кров'ю у плямах, потожировою речовиною у слідах.

4. Пошукова техніка представлена двома щупами (щуп-спиця і щуп з різними насадками для взяття проб з глибини до 1 м), магнітним підйомником.

5. До допоміжних засобів належать інструменти, запозичені із різних сфер професійного застосування, – пасатижі, склоріз, викрутка, складний ніж, рукоятка з набором інструментів, ножівкове полотно, ножиці тощо.

Чемодан прокурора-криміналіста має більш широкий набір технічних засобів, що дозволяє не тільки працювати зі слідами в польових умовах, але й проводити найпростіші попередні дослідження джерел інформації, наприклад люмінесцентний аналіз за допомогою джерела УФ-променів УК-1, відновлювати зафарбовані аніліновими фарбниками тексти, вести спостереження в темряві за допомогою приладу нічного бачення С-230, диференціювати речовини. Значно розширені пошукові засоби – в чемодані є метапошукач; прилад для виявлення похованих трупів (газовий аналізатор); магнітний шукач; індикатор напруги; трал для обслідування водоймищ; речовини для виявлення невидимих слідів крові, потожирових віділень (розчин люміналу); збільшена гама копіюючих засобів.

Сьогодні оснащення прокурора-криміналіста складається з окремих комплектів відео-, звукотехніки, складання суб'єктивних портретів, копіювальної і електронно-обчислювальної техніки (персональні комп'ютери).

У розпорядженні прокурора-криміналіста знаходяться стаціонарна фотографічна лабораторія і *пересувна криміналістична лабораторія* (ПКЛ), укомплектована різноманітними засобами збирання джерел інформації, починаючи від засобів зв'язку і закінчуючи допоміжними шанцевими інструментами.

Вміст ПКЛ, як правило, поділяють на вісім відділів: 1) засоби електрообладнання, що забезпечують автономне живлення засобів освітлення (прожекторів), радіостанції та іншої техніки; 2) засоби зв'язку і сигналізації; 3) прилади і засоби виявлення, фіксації, вилучення і попереднього дослідження речових джерел; 4) фототехніка і фотолабораторія; 5) відділ відеозапису та звукозапису; 6) копіювальна техніка (друкарська машинка, ксерокс); 7) протипожежні засоби та інструменти; 8) санітарні та інші технічні засоби.

Салон ПКЛ має два відсіки – перший для проведення слідчих дій, наприклад, допиту на місці події, а другий – лабораторний, що дозволяє проводити попереднє дослідження доказів на місці їх виявлення. Наявність сучасних засобів зв'язку дозволяє оперативно передавати інформацію, робити запити в банки даних, зв'язуватися з різними підрозділами, що взаємодіють з органами попереднього слідства (досудового слідства).

Комплекти оперативної техніки

Використовуються працівниками органів дізнання, які проводять попереднє слідство і дізнання. В історичному аспекті оперативна техніка з'явилася набагато раніше криміналістичної, і за своєю сутністю вони розбіжностей не мали, оскільки використовувалися для виявлення, фіксації і дослідження слідів злочинів на місці події. Органи дізнання наділені правами попереднього слідства і порушення кримінальних справ, проведення дізнання. Взагалі вони вирішують однакові з прокуратурою завдання боротьби зі злочинністю, застосовують методи і засоби збирання доказів на основі верховенства Основного закону України – Конституції і чинного кримінально-процесуального законодавства. Однакові цілі і процесуальні засоби щодо їх досягнення виключають наявність принципових розбіжностей між криміналістичною та оперативною технікою. Слідчий чемодан для слідчих прокуратури й уніфікований чемодан зразка 1977 р. для слідчих і органів дізнання відрізняються тільки деякими приладами, інструментами, матеріалами. Серйозних функціональних розбіжностей у них немає, а швидше відомчі, оскільки відомчі комплекти деяких технічних засобів більш спеціалізовані за суб'єктами дізнання. Так, для огляду місць дорожньо-транспортних подій сконструйовані сумка і чемодан інспектора ДАІ, а для працівників кримінального розшуку – саквояж. Працівники служби боротьби з економічними злочинами (ДСБЕЗ) раніше були оснащені портфелем працівника ДСБЕЗ. Існують набори технічних засобів дільничного інспектора, кінолога, експерта-криміналіста та ін. Такі спеціалізовані комплекти, що використовуються слідчими і дізнавачами, відрізняються від криміналістичних комплектів тільки введенням до комплекту приладів та інструментів, призначених для дослідження специфічних джерел інформації. Так, в чемодан працівника ДАІ вміщено шинні манометри, деселерометри, швидкостемір, люфтомір, інструменти для швидкого складання схеми дорожньої події, трубка Мохова-Шинкаренка. В комплекті портфеля інспектора відділу боротьби з розкраданням державної власності були аптекарські ваги з важками, термометри,

ареометри, спиртометри, мірні склянки, мензурки, пломбуючі лещата, джерела ультрафіолетового випромінювання, тобто збільшено відділ засобів вимірювання, але разом з тим скорочено відділ роботи зі слідами рук. Останнім часом способи економічної злочинності змінилися, тому комплект технічних засобів теж має бути змінений, посилений за рахунок аналітичних засобів, детекторів визначення справжності матеріалів документа і засобів письма.

Технічні засоби експертного дослідження матеріальних джерел

Зафіксована в матеріальному джерелі інформація не завжди очевидна, а її ознаки часто не можна виявити шляхом попереднього дослідження з допомогою комплекту технічних засобів слідчого. У таких випадках вилучені речові джерела досліджують шляхом проведення судової експертизи, як правило, у стаціонарних умовах із застосуванням спеціальних технічних засобів. Така техніка запозичена з різних галузей науки і техніки та скомпонована в лабораторні комплекти.

Так, експертно-криміналістичні підрозділи органів внутрішніх справ України мають спеціальні базові лабораторії повного профілю: а) дослідження матеріалів, речових виробів; б) біологічних досліджень; в) автотехнічних досліджень; г) вибухово-технічних досліджень; д) дослідження харчових продуктів.

В експертно-криміналістичних відділах і відділеннях УМВС і УМВСТ діють лабораторії (групи), в яких сконцентрована експертна техніка для таких досліджень, як дактилоскопічні, трасологічні, балістичні, для техніко-криміналістичного дослідження документів, рукописних текстів, холодної зброї, зовнішнього вигляду, рис обличчя (наказ МВС України № 140-92 р.).

Дещо інакше укомплектовані технічними засобами дослідні лабораторії науково-дослідних інститутів судової експертизи. Так, Київський НДІСЕ має такі лабораторії: 1) технічного дослідження документів; 2) фізико-хімічну і біологічну; 3) судово-автотехнічну; 4) фоновіскопічну; 5) пожежно-технічну; 6) будівельно-товарознавчу; 7) економічну; 8) відділ теорії судової експертизи.

Напрямок діяльності лабораторії визначається специфікою технічного обладнання і методами дослідження. Разом з тим загальні методи дослідження, а отже, і технічні засоби їх реалізації залишаються однаковими для багатьох профільних лабораторій. У зв'язку з цим експертну техніку можна класифікувати таким чином: 1) лабораторна; 2) вимірювальна; 3) освітлювальна; 4) відтворення зображення; 5) мікроскопічна; 6) акустична; 7) дослідження мікрооб'єктів і запаху; 8) автоматизації та комп'ютеризації.

Лабораторна техніка є допоміжним засобом при дослідженнях різного класу об'єктів. До неї належать: хімічний посуд; засоби пакування і зберігання; пінцети; лупи; штативи; джерела енергії; комплекти інструментів (наприклад, слюсарні, столярні); засоби нагрівання, моделювання тощо.

Вимірювальна лабораторна техніка експертних лабораторій значно відрізняється від засобів вимірювання, які є у комплектах. Ці прилади дозволяють проводити вимірювання будь-яких фізичних тіл в агрегатному стані. Так, для складних і точних вимірювань твердих тіл використовуються великий інструментальний мікроскоп (ВІМ-1) та інші моделі, для виявлення і вимірювання газоподібних об'єктів застосовують газові аналізатори, наприклад трубку Мохова-Шинкаренка, пристрій «Шмель», детектор «РД-1», «Експрес-тест Ф-2» та інші. Для вимірювання порожнин використовують кронциркулі, нутроміри, калібрметри, шаблони, а для вимірювання температур – термометри, термопари, пірометри тощо. Для вимірювання мікрооб'єктів можна використовувати будь-який мікроскоп з окуляром-мікрометром.

Засоби освітлення. Крім люмінесцентних ламп і ламп розжарення, в лабораторіях широко представлені джерела ультрафіолетового, рентгенівського, інфрачервоного і лазерного випромінювання. Для ультрафіолетового освітлення використовують переносні освітлювачі типу ОЛД-41, «Фотон», «УК-1», саморобні конструкції на базі ламп УФО-4А, а також стаціонарне джерело «Гаран», 01-17 для спостереження люмінесценції через мікроскоп.

Для саморобних потужних джерел УФП використовують спеціальні лампи ПРК або СВДШ різних потужностей.

Джерелами інфрачервоних променів є будь-яке нагріте тіло, тому всі джерела видимого світла – ліхтарі, софіти, прожектори, джерела точкового світла 01-09, 01-19, 01-21 дозволяють вести дослідження в ІЧП, якщо попередньо джерело буде екрановане інфрачервоним фільтром.

Засоби відтворення зображення. Відтворення досліджуваного об'єкта, його ознак і результатів дослідження є найважливішою стадією. Зараз отримати зображення можна різноманітними методами, використовуючи майже кожен ділянку електромагнітного спектра – від космічних променів до радіохвиль. У криміналістичних лабораторіях використовується техніка для отримання зображень у рентгенівській, УФ, видимій, ІЧ ділянках спектра.

Для отримання зображення в рентгенівських променях використовують рентгенівське обладнання медичного типу.

Якщо вузьку ділянку електромагнітного спектра спрямувати на досліджуваний об'єкт, а відображені промені сконцентрувати (перетворити) на приймач, то на останньому отримаємо зображення об'єкта. Отримане зображення за допомогою видимого (денного) світла це й є фотографія. Якщо отримання зображень відбуваються за допомогою рентгенівських променів, то такий процес називають рентгенографією (отримання зображення без оптичної системи). Фотозйомка об'єктів в ультрафіолетових променях називається ультрафіолетовою фотографією, а в інфрачервоних – інфрачервоною. Зображення можна отримати і в довгохвильовій частині ІЧП, наприклад, при освітленні об'єкта ввімкнутою електричною праскою. Така зйомка називається термографією. Всякий об'єкт відрізняється температурою від навколишнього середовища.

Таке теплове температурне зображення об'єкта одержують за допомогою тепловізора.

Зображення можна отримати за допомогою механічної енергії, наприклад -звукової хвилі. В медицині використовують ультразвукові прилади для отримання зображення внутрішньої будови живих об'єктів, а в криміналістиці – для відтворення закритих барвниками текстів. Якщо зображення отримують внаслідок використання електричних процесів переносу зарядів статичної електрики, електронних потоків, то таку зйомку називають електрофотографією, або електрографією. Таким чином, на сьогодні процедура відтворення зображення зводиться до освітлення об'єкта джерелом електромагнітного випромінювання, отримання на виході приймача відображеного сигналу і перетворення його у форму, що дозволяє фіксувати його на світлочутливому або магнітному носії.

Експерт має право використовувати засоби і методи з будь-яких галузей науки і техніки, тому дати яку-небудь вичерпну класифікацію експертної техніки практично неможливо і немає потреби. Звідси, наведена вище техніка є загальною для більшості експертних досліджень.

Мікроскопічна техніка – невід'ємне знаряддя праці експерта. Кожна лабораторія має мікроскопи, які поділяються на оптичні і електронні. Оптичні мікроскопи мають межі збільшення до 2000 разів, а електронні – до декількох мільйонів, що дозволяє бачити окремі атоми. Оптичні мікроскопи поділяють за видами дослідження на шкільні ШМ-1, біологічні (робочі, спрощені, дослідницькі, люмінесцентні, ультрафіолетові, металографічні, поляризаційні, стереоскопічні, вимірювальні, проєкційні тощо). Останнім часом з'явилися скануючі і тунельні мікроскопи, за допомогою яких отримують надточну структуру досліджуваних об'єктів з великим розділенням і великою глибиною різкості.

У криміналістичних лабораторіях найчастіше використовуються стереоскопічні мікроскопи МБС різних моделей, біологічні, люмінесцентні, вимірювальні і мікроскопи для порівняння – МС-51 і спеціальний криміналістичний МСК-1 (мікроскоп порівняльний криміналістичний). Більшість складних мікроскопів з'єднані з фото- або кінокамерою, телевізійною системою, що фіксує дослідження,

У простих мікроскопах фіксація отриманого зображення виконується фотоапаратами за допомогою спеціальних мікрофотонасадок МФН-1, МФН-2, МФН-5 та інших пристроїв.

Технічні засоби дослідження в невидимих променях спектру – це прилади і пристрої, що досліджують речові джерела в ультрафіолетовій і рентгенівській ділянках спектра.

До засобів ультрафіолетової техніки відносять мікроскопи МЛ-1, МЛ-2, спеціальний пристрій «Таран», портативні джерела УФП «УК-1», ОЛД-41, «ФОТОН» та інші,

Для дослідження в ІЧП як джерела застосовують лампи розжарення, електронно-оптичні перетворювачі (ЕОП), прилади нічного бачення С-230, С-270, НН-12, НСПУ.

Акустична техніка у фоноскопичних лабораторіях komponується у вигляді автоматизованого робочого місця експерта (АРМЕ), до якого належать пристрої візуалізації фонограми, персональний комп'ютер, спектроаналізатор, синтезатор мови.

Засоби *дослідження мікрочасток запаху* – це оптичні прилади і мікроінструменти, лупи, мікропіпетки, пінцета, люмінесцентні джерела світла, вимірвальні прилади, а також комплекта, спеціально виготовлені для робота з мікрооб'єктами на місці події і в кабінеті слідчого. Для дослідження слідів запаху застосовують фізичні, хімічні методи і відповідні засоби. На місці події використовуються одорологічні чемодани і найпростіші засоби роботи зі слідами запаху.

Засоби комп'ютеризації і автоматизації потрапили в експертні лабораторії в середині двадцятого століття і серйозно вплинули на працю експерта, звільнивши його від рутинної роботи, насамперед від оброблення кількісних показників приладів під час вимірювання властивостей і ознак об'єктів. Комп'ютерна техніка дозволила формувати індивідуальні та галузеві банки даних, довідкової інформації, методик дослідження щодо конкретного виду об'єкта, зрештою, розробка програмних засобів дозволила звернутися до автоматичного формування висновків експерта в процесі дослідження. Нові програми створюють можливість обчислювати випадкові помилки і надавати експерту інформацію для прийняття оціночних рішень.

Технічні засоби криміналістичної профілактики злочинів Профілактика злочинів як особливий вид діяльності полягає в усуненні або нейтралізації причин та умов, що призводять до правопорушення, й у справлянні попереджувального впливу на осіб, які мають схильність до їхнього вчинення. Попередження злочинів у самому загальному вигляді проводиться всією діяльністю законодавчої, виконавчої і судової влади при побудові незалежної, правової держави України. Певна роль у профілактичній діяльності належить юридичним наукам, у тому числі криміналістиці.

Попередження злочинів криміналістичними засобами відносять до предмета криміналістики. Деякі автори, зокрема В. П. Колмаков, стверджували, що криміналістична профілактика повинна складати розділ науки криміналістики, при цьому до неї належать не всі методи і засоби попередження, а тільки криміналістичні. Більшість криміналістів поділяє цю думку. Вивчення судово-слідчої практики свідчить, що в процесі попередження, розкриття і розслідування злочинів використовується оперативна, криміналістична і спеціальна техніка. Тому засоби і методи криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань на п'ять груп:

1) технічні засоби і методи, що використовуються для виявлення фактів, які сприяли вчиненню або приховуванню злочинів. До них можна віднести:

а) техніку спеціаліста, помічника слідчого, а також технічні комплекти криміналістичної і оперативної техніки; б) засоби і методи експертного дослідження; в) прийоми і методи непроцесуального використання криміналістичної та оперативної техніки;

2) технічні засоби і методи захисту різних об'єктів від злочинних посягань, наприклад, засоби охоронної сигналізації; засоби, які перешкоджають (заважають) вчиненню злочину. Так, криміналістами запропоновано використовувати в документах захисні заходи у вигляді нових захисних сіток, реквізитів, особливого паперу, специфічних правил заповнення документів і певних засобів письма, наприклад, фарби, що застосовуються за рекомендаціями криміналістів для захисних сіток на деяких документах і дозволяють швидко виявляти травлення, оскільки барвник захисної сітки нестійкий і витравлює сітку раніше ніж текст. Рекомендації щодо вдосконалення контрольних замків, способів накладення зліпків

сургучних та пластмасових печаток дозволяють уникнути несанкціонованого відкриття сховищ без порушення зліпків печаток;

3) технічні засоби, що створюють умови виникнення на місці вчинення злочину додаткових слідів, наприклад, рук, звуку, запаху. У спеціальній і оперативній техніці є особливі пристрої, що називаються «пастками», доторкання до яких залишає на одязі, тілі злочинця, руках і засобах вчинення злочину невидимі сліди, виявлення яких потребує спеціальних засобів, наприклад, УФЛ, радіометрів і т. ін.;

4) технічні засоби і методи отримання інформації про злочини, що готуються. Це засоби спеціальної техніки, що застосовуються органами дізнання під час оперативно-розшукової діяльності, наприклад, негласного документування злочинної діяльності фотозйомкою, відеозаписом, зняття інформації з лінії зв'язку і т. ін.;

5) технічні засоби і методи справляння активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень. Наприклад, використання слідкуючих телевізійних систем, установлених в місцях скупчення людей (вокзали, універсами, універмаги тощо). Так, установлення телевізійних камер на ділянках доріг з інтенсивним рухом або з'явлення патрульного гелікоптера над автодорогами справляють серйозний вплив на водія, який порушує правила дорожнього руху.

Питання № 2. Поняття і класифікація методів збирання криміналістичної інформації технічними засобами.

У криміналістичній техніці методи дослідження речових джерел, до структури яких належать технічні засоби, що розширюють пізнавальні можливості дослідника, називають науково-технічними або техніко-криміналістичними. Вони належать до частково криміналістичних методів і широко використовуються у слідчій і оперативно розшуковій практиці. З їх допомогою органи попереднього слідства і дізнання вводять до процесу доказування близько половини криміналістичної інформації. У 60% оглядів місць події беруть участь фахівці і помічники слідчого, які використовують техніко-криміналістичні методи збирання інформації.

Основу криміналістичного методу складають технічні засоби (знаряддя праці) і об'єктивні закономірності науки і техніки, на базі яких сконструйовані різні прилади і пристрої для провадження різних видів практичної діяльності слідчого, працівника органу дізнання, судового експерта. Оскільки значна частина криміналістичної техніки запозичена з різних галузей науки і техніки і є загальною, остільки і методи використання в криміналістиці мало чим відрізняються від використання їх в материнських галузях.

Люмінесцентні і металографічні мікроскопи, спектрографи і спектрофотометри, що застосовуються для дослідження речових джерел у кримінальних справах, не стають криміналістичними засобами і методи їх використання залишаються попередніми. Разом з тим, методи криміналістичних досліджень набувають своїх специфічних ознак, суть яких визначена межами руйнування і знищення об'єкта, основаними на суворому дотриманні процесуального закону. Так, при дослідженні малих кількостей речовин (шротинка, краплина крові, пляма фарби і т. ін.) застосовують тільки такі методи, які дозволяють зберегти об'єкт для повторного дослідження, потреба якого нерідко виникає у кримінальному судочинстві. Речовий доказ повинен бути збережений протягом усього розслідування, судового розгляду, до набрання вироком чинності.

Структура наукового методу пізнання вміщує як обов'язковий елемент інструментарій (знаряддя праці) – прилади, пристрої, які нерідко складають основу для класифікації загальних і часткових методів дослідження. Так, за видами технічних засобів – фотоапарат, мікроскоп, комп'ютер – розрізняють групи методів: фотографічні, мікроскопічні, кібернетичні. За основу для класифікації наукових методів (загальних і часткових) прийнято використовувати закономірності таких фундаментальних наук, як математика, фізика, хімія, біологія тощо.

Через це і методи називаються математичними, фізичними, хімічними, біологічними. Розуміється, у кожній групі є власна класифікація. В групі фізичних методів виділяють оптичні, спектральні, люмінесцентні, рентгенографічні, електрографічні, атомно-абсорбційні тощо. Наприклад, основу спектрального методу складає фізична закономірність розкладання видимого світла на атомарний спектр, а радіографічного – явище радіоактивності.

Іноді для поділу технічних методів збирання криміналістичної інформації застосовують як основу вид діяльності і її кінцеву мету, зокрема, методи збирання доказів, фіксації, копіювання і моделювання, отримання зразків для експертного дослідження. Таким чином, для класифікації методів збирання криміналістичної інформації використовують три основи: 1) вид інструментарію; 2) закономірності фундаментальних наук; 3) вид діяльності та її мета. Проте існують інші основи, наприклад, суб'єкт діяльності, вид досліджуваного об'єкта, що дозволяє поділяти часткові методи на дактилоскопічні, виявлення слідів ніг, знарядь злочину, транспортних засобів і т. ін.

Це свідчить, що цілком точної єдиної класифікації методів збирання (отримання) криміналістичної інформації технічними засобами не існує.

Отже, наведені вище класифікації методів отримання криміналістичної інформації можна поділити на два великі класи: 1) методи виявлення, фіксації і вилучення джерел криміналістичної інформації, що застосовуються слідчим і органом дізнання; 2) методи отримання криміналістичної інформації фахівцем, помічником слідчого і експертом. *Перший клас* методів реалізується під час слідчих дій і оперативно-розшукових заходів для виявлення ознак злочину і закріплення їх матеріальних джерел – слідів рук, ніг, знаряддя злочину, пострілу, а також документування явищ, дій, подій, пов'язаних з підготовкою, вчиненням і укріттям слідів злочину. Це – численний клас методів загальних і часткових, які іноді називають методами слідчого, методами оперативного працівника, а Р. С. Белкін запропонував називати їх методами «польової» криміналістики.

Другий клас складається, головним чином, із лабораторних як загальних, так і часткових методів, що використовуються під час попереднього і експертного дослідження. Тому в цьому, чималому за обсягом класі, є класифікації за різними простими та змішаними основами. Ці методи нерідко називають лабораторними, експертними або науково-дослідницькими. Однак всі ці назви умовні, оскільки в експертній практиці розроблені спеціальні класифікації методів криміналістичних досліджень, в яких за основу поділу вибрано вид судової експертизи: почеркознавчі, авторознавчі, трасологічні, судово-балістичні, портретно-криміналістичні і т. ін.

Методи виявлення, фіксації і попереднього дослідження речових джерел інформації- методи «польової» криміналістики

У практиці розслідування при збиранні інформації значне місце посідають органолептичні методи, зокрема візуальні.

Органолептичні методи – це процедури, в яких основним інструментом є органи відчуття – зір, слух, нюх, дотик. Тому органолептичне спостереження (нагляд) служить головним методом початку дізнання для всякого суб'єкта правоохоронної діяльності. Методи органолептичного спостереження іманентні, а тому і суб'єктивні, їх результати потребують корекції у відповідності до суб'єктивних і об'єктивних факторів. Тому використовуючи джерела особистої інформації, наприклад, під час допиту, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки й обставин події необхідно встановлювати: хто і в якому стані спостерігав, в яких умовах зовнішнього середовища.

Методи вимірювання поділяються на органолептичні та інструментальні. Суть перших – у порівнянні величини, що спостерігається, з уявним образом метричної міри або будь-яким зразком. Такі вимірювання приблизні, результати їх виражаються термінами: високий, низький, середній, великий, вище за середній, нижче від середнього тощо, що використовуються під час опису зовнішніх ознак людини. Не рекомендується проводити приблизні вимірювання на місці події, а матеріальні джерела потребують точної кількісної фіксації.

Інструментальний метод вимірювання полягає в порівнянні об'єкта зі стандартною метричною мірою (метр, см, кг, г, см кв. та ін.). Інструментальні методи існують трьох видів: контактні, безконтактні і комбіновані.

Контактні методи. Суть контактного методу полягає в приведенні вимірювального засобу в контакт з вимірюваним об'єктом і таким чином у порівнянні його з одиницею виміру. Так, предмети, відстані між ними, сліди вимірюють, використовуючи для цього масштабні лінійки, рулетки, складні метри.

Безконтактні методи. Суть процедури безконтактного вимірювання полягає в порівнянні одиниці виміру (масштабу) з оптичним зображенням вимірюваного об'єкта, наприклад, збільшеного мікросліду в полі мікроскопа зі шкапою окуляр-мікрометра. До безконтактних належать і фотографічні методи вимірювання, що виконані спеціальними фотоапаратами і пристроями, розміщеними поряд з об'єктом при фотозйомці (масштабна лінійка, метр, глибинний масштаб і т. ін.).

Комбіновані методи. Суть процедури комбінованого методу вимірювання зводиться до того, що спочатку контактним або безконтактним шляхом вимірюють об'єкт, а потім справжні його розміри визначають безконтактне. Метод має кілька варіантів, в одному з них об'єкт вимірюється безпосередньо і контактним, наприклад, ширина сліду нарізу на кулі масштабною лінійкою, штангенциркулем або безконтактне в мікроскопі окуляр-мікрометром, а потім обчислюється розмір. В іншому разі контактним вимірюється не сам об'єкт, а якась величина, закономірно зв'язана з вимірюваним об'єктом. Так вимірюють висоту предметів, визначаючи контактним довжину тіні і кут розміщення джерела відкиненої тіні. У криміналістиці застосовується метод визначення відстаней до віддалених об'єктів методом зарубок із двох точок. Для цього спочатку вибирають на місцевості дві точки і вимірюють контактним відстань між ними. Цей розмір – базу вимірювання – відкладають у масштабі на планшеті, з кожної точки бази візують на віддалений об'єкт, а на планшеті будують таким чином трикутник, в якому відомі розмір основи (бази) і два прилеглих кути. Потім шляхом нескладних тригонометричних розрахунків підраховують відстань до об'єкта, що знаходиться у вершині побудованого трикутника.

Для спрощення розрахунків на місці події З. М. Ломако був запропонований кутомірний визначник відстаней (КВВ).

Вимірювальні методи дозволяють отримувати об'єктивну інформацію про факти і обставини злочину, відображені у слідах на місці події. Тому фіксація картини місця події шляхом проведення різних вимірювань контактними, безконтактними і комбінованими методами дозволяє в протоколі і схемі місця події відобразити реально матеріальну обстановку, що склалася, в якій виникла і розгорталась подія злочину.

Враховуючи важливість об'єктивного подання джерел криміналістичної інформації, необхідно розглянути деякі питання практики вимірювань.

Перш ніж почати вимірювання, треба визначити необхідний ступінь точності бажаних результатів вимірювання. Тут недоречно точність як недостатня, так і надмірна, наприклад, товщину уламка віконного скла, виявленого на місці злочину, необхідно виміряти штангенциркулем з точністю до 0,2 мм через те, що технічні допуски для листового віконного скла коливаються в межах $\pm 0,2-0,5$ мм; розміри стріляної кулі, зокрема, її діаметр, необхідно визначати з точністю до 0,1 мм, оскільки різні системи зброї мають калібри, що відрізняються сотими частками (7,62; 7,63; 7,65 мм і т. ін.). Вимірювати відстань між предметами достатньо з точністю до сантиметра. Варто ще раз нагадати, що розміри предметів порівняно з іншими предметами не можна визначати за допомогою слів «більше, менше». Процедура вимірювання повинна проводитися кілька разів і за кінцевий результат брати середнє арифметичне значення. Особливо цього правила необхідно дотримуватися при визначенні дійсних розмірів мікрослідів і малих макрооб'єктів (діаметр саморобного і заводського шроту, товщина паперу, ширина штрихів та ін.).

Фотографічні методи отримання кількісної інформації мають цілу низку переваг порівняно зі звичайними вимірюваннями, протоколюванням та іншими способами фіксації, а

саме – досить високу точність і об'єктивність відтворення. Фотографічні методи криміналістичної техніки поділяють на *фіксуючі, вимірювальні, контрастуючі, сигналетичні, копьорозрізняльні, стереоскопічні, голографічні, електрографічні, термографічні, радіографічні, кінематографічні*.

Фіксуючі фотографічні методи – це методи фотографічної фіксації слідчих дій, оперативних і профілактичних заходів. До них належать панорамний, стереоскопічний, сигналетичний, репродукційний, рефлексний, мікроскопічний. Методи фотографічної фіксації не треба змішувати з видами зйомок:

орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної. Методику виконання зйомок і застосування фіксуючих методів викладено в курсі «Судова фотографія».

Фотографічні вимірювальні методи одержання криміналістичної інформації – це фіксування об'єкта, події разом з метричною одиницею, наприклад, мірою довжини, часу. Так, поруч зі слідом, об'єктом, як правило, кладуть масштабну лінійку, а у разі значних ділянок місцевості, приміщення, наприклад, при фотографуванні трупа, доріжки слідів ніг, транспортних засобів, використовують глибинний масштаб-рулетку. Подібні вимірювальні знімки передають такі деталі об'єктів, описання яких утруднено. Крім того, на місці події не завжди можна визначити віднесення окремих предметів і слідів до подій злочину. Нерідко доказове значення сліду виявляється значно пізніше огляду, коли обстановка на місці огляду порушена, а необхідні предмети втрачені або порушено їх взаємне розташування. Вимірювальна зйомка дозволяє зафіксувати, а згодом за фотознімком точно відновити обстановку, розміри знятих предметів і відстані між ними.

У криміналістиці і судовій фотографії вимірювальні фотографічні методи такі: 1) планово-вимірювальні; 2) перспективно-горизонтальні; 3) перспективно-похилі; 4) стереофотограмметричні.

Планово-вимірювальний метод зводиться до фотографування об'єкта при такому положенні фотоапарата, коли його оптична вісь перпендикулярна предметній площині. Поряд з об'єктом зйомки (в площині, що знімається) вміщують масштаб або фіксують відстань до об'єкта, який фотографують, і одержані дані заносять до протоколу. Останнє дозволяє визначити необхідні розміри за фотознімком шляхом підрахунків. Планово-вимірювальний метод іноді поділяють на масштабний і великомасштабний.

Перспективно-горизонтальний метод вимірювальної фотографії зводиться до фотографування при такому положенні фотоапарата, коли його оптична вісь розташована паралельно предметній площині. Метод застосовується при зйомці обстановки місця події для оглядової і вузлової зйомки. Як масштаб використовуються масштаб-рулетка, фішки, розміщені на місцевості, квадратні масштаби, які називаються найпростішими вимірювальними засобами.

Перспективно-похилий метод вимірювальної фотографії відрізняється від двох перших тим, що фотоапарат можна розташувати під будь-яким кутом нахилу оптичної вісі до предметної площини, що створює можливість проводити зйомку в обмеженому просторі (у кімнаті, коридорі, ванній). На місцевості розміщують глибинний масштаб-рулетку або метричний квадрат по центру внизу кадру. За одержаними таким чином фотографіями можна визначити відстань між предметами і їх лінійну протяжність тільки в площині, де знаходиться масштаб (звичайно, це горизонтальна площина). Щодо висоти предметів, то бажано доручати визначати її фахівцю.

Для реалізації перспективно-похилого методу був сконструйований спеціальний фотоапарат ФСМ-1, при зйомках яким на негатив проектується метрична сітка, яка дозволяє шляхом простих підрахунків визначити дійсні розміри зафіксованих на фотознімку об'єктів.

Стереоскопічний вимірювальний фотографічний метод – класичний, суть якого полягає в одержанні стереопари знімків і математичного їх опрацювання для одержання дійсних розмірів. Метод широко використовується в геодезії, космонавтиці, військовій справі та інших галузях, де існує потреба у швидкому і точному визначенні відстаней.

У 70-ті роки стереоскопічний метод був впроваджений у слідчу практику у вигляді стереофотограмметричного методу зйомки місць дорожньо-транспортних подій. Метод був реалізований у вигляді пересувної установки, змонтованої на шасі автомобіля УАЗ, у салоні автомобіля встановлено стереофотокамеру SMK-120, яка піднімається вгору на штативі.

На місці події перспективно-горизонтальним методом виготовляють кілька знімків-стереопар, які розміщують на столиках спеціального приладу «Техно-карт» (Стереокомпаратор), і оператор в автоматичному режимі викреслює масштабний план місця події. Використання стереофотограмметричного методу дозволяє до мінімуму скоротити час огляду (до 3-5 хвилин), до того ж будь-які розміри предметів і відстаней можуть бути одержані на вимогу слідчого або суду у вигляді довідки спеціаліста.

Сигналетичний метод – це певною мірою вимірювальний метод зйомки живих осіб для пізнання, ідентифікації і створення криміналістичних фотокартотек. Стандартним апаратом зйомка проводиться з відстані 1 м (в масштабі 1/19), а знімки виготовляються у фас і профіль в 1/7 природної величини.

Контрастуючий метод – це спеціальний прийом зйомки і обробки фотоматеріалу, що дозволяє одержувати відбиток підвищеної контрастності. Контрастуючою зйомкою можна зафіксувати слабовидимі або невидимі деталі, наприклад, видалені сліди тексту, мікросліди, сліди підчищення, дописування, наведення тексту і т. ін.

Репродукційний метод полягає в фотографуванні об'єктів, головним чином, документів (тексти, креслення, схеми), звичайною або спеціальною апаратурою. Наприклад, для слідчого призначені спеціальні репродукційні установки «Ель» (С-60), РУ-1, РУ-2 та інші. У лабораторних умовах використовуються більш складні репродукційні установки – МРК, «Білорусь», «Спект-ромас», ФМН-2.

Репродукцію документа можна одержати безпосередньо на фотоматеріалі без фотоапарата, рефлексним і контактним способом, за допомогою ксерокопіювальних апаратів, фотопринтерів та інших приладів сучасної множинної техніки.

Кольороподільний фотографічний метод був розроблений засновником судової фотографії Є. Ф. Буринським для відновлення невидимих (згаслих) і покритих барвниками текстів. Є. Ф. Буринський відновив вицвілі тексти в грамотах Дмитра Донського, які пролежали в землі майже два століття.

Суть методу полягала у суміщенні двох однакових негативів, з яких виготовлялись контрасти, які знову суміщалися. Цей трудомісткий процес повторювався кілька разів до появи тексту.

При сучасних технічних засобах метод кольороподілу не використовується в його первісному варіанті. Зараз це завдання розв'язується значно швидше, наприклад, дослідженням в УФП або ІЧП, зйомкою з світлофільтрами та ін.

Фотографічний кольоророзрізняльний метод. Кольороподільний і кольоророзрізняльний методи не треба ототожнювати, вони за своєю суттю різні. Є. Ф. Буринський процес відновлення невидимих текстів, які згасли через тривалий час зберігання, назвав кольороподілом. Кольоророзрізняння – це фотографічний процес, під час якого встановлюють різницю між двома близькими за кольором текстами, штрихами, наприклад, дописування в документі, виправлення іншим чорнилом і т. ін.

Основою фотографічного кольоророзрізняння є фізичний закон можливості відтворення всієї гами кольорів за допомогою комбінації тільки трьох: червоного (пурпурного), жовтого і синього. Всі предмети сприймаються кольоровими тому, що в основному вони відбивають тільки промені властивого їм кольору. Тканина здається червоною, оскільки вона відбиває червоні промені, а всі інші поглинає. Якщо світлу, що падає на об'єкт, бракує променів однойменного з ним кольору, то об'єкт сприймається білим.

Ефект кольоророзрізняння досягається при спостереженні зафарбованого предмета у певній зоні спектру, що й називається оптичним кольоророзрізнянням. Останнє досягається також шляхом застосування сенсibilізованих чорно-білих і кольорових фотоматеріалів у

процесі зйомки та їх обробки. Для чорно-білих матеріалів використовуються джерела монохроматичного світла і світлофільтри.

При кольоророзрізняльній зйомці світлофільтр розміщують перед об'єктивом, а при спостереженні – перед оком або джерелом світла. Кольоророзрізняння дозволяє диференціювати кольори, близькі за відтінком але непомітні для неозброєного ока.

Голографічний метод. Голографія – це фотографічний метод фіксування, а потім і відновлення хвильового фронту, відображеного об'єктом світла когерентного джерела, використаного для освітлення. Голографічна зйомка проводиться без фотокамери. Об'єкт освітлюють пучком лазера і одночасно частину цього променя спрямовують на фотоплівку, розміщену перед об'єктом, що фотографується.

Голограма має особливі властивості: кожна її ділянка вміщує інформацію про весь об'єкт, тобто якщо фотоплівку-голограму розділити на частини, наприклад, розміром по одному кв. мм, то з кожної з них можна одержати все зображення, зафіксоване на пластинці. Голограма дозволяє фіксувати зображення, відновлене радіохвилями, рентгенівськими променями. Голограму на товстошарових емульсіях можна розглядати при звичайному освітленні.

Тривимірне зображення на голограмі дає можливість «заглядати» збоку і бачити предмети закриті іншими об'єктами.

Електрографічний метод використовується в електрографії, суть якої полягає в одержанні фотографічного зображення на світлочутливому шарі, який називається фотопровідником. При його освітленні він стає електропровідним пропорційно освітленню. Таким чином на фотопровідному шарі виникає приховане зображення.

За способами візуалізації прихованого зображення на фотопровідному шарі розрізняють різні види електрографії. Найбільш поширеним є ксерографія. Вона використовується в різних підрозділах правоохоронних органів як техніка для тиражування документів. Кольорові ксерокопіювальні апарати використовують злочинці для копіювання грошових купюр, підроблення різних документів (виготовлення бланків).

Радіографічний метод відносять до фотографічного тільки через те, що відтворене зображення об'єкта пучком швидких нейтронів фіксують на фото-шарах оброблених хімічним способом. Для одержання зображення, наприклад, невидимого сліду пальця на документі, останній опромінюють швидкими нейтронами, в результаті чого елементи, які належать до складу потожирової речовини (фосфор, калій, кальцій, натрій, та ін.) перетворюються на радіоактивні ізотопи. Потім документ притискають до фотопластинки і залишають у контакті з нею. У тих місцях, де розташований слід, фотопластинка під дією радіації утворених ізотопів засвічується. Залишається проявити фотопластинку. На ній буде темне зображення сліду пальця на абсолютно білому фоні, а позитив матиме темний фон і білий слід пальця.

Термографічний фотографічний метод фіксування зображення – це процес одержання зображення в теплових (інфрачервоних) променях. Приймачами теплового зображення служать прилади тепловізори, прилади нічного бачення, фотографічні матеріали, сенсibilізовані для дальньої інфрачервоної зони. Термографічний метод застосовується для одержання закритого барвниками тексту. Якщо на залитий текст накласти термоплівку і об'єкт підігріти з протилежного боку, то на термоплівці виникне зображення закритого барвниками тексту. Термографічний метод фіксації поки що перебуває на стадії впровадження, оскільки нема спеціальних тепловізорів для виявлення та фіксації теплових слідів у слідчій практиці, хоча така можливість існує, наприклад, виявлення слідів рук, ложа трупа або будь-якого предмета, який протягом деякого часу був на місці події, а потім його прибрали.

Кінематографічний метод застосовується для фіксації динамічного стану об'єктів, подій спеціальними засобами – кінокамерами. За допомогою кінематографічних методів, що реалізуються під час кінозйомки, вирішуються такі завдання: а) з документальною точністю фіксуються події, дії, явища в динаміці;

б) фіксується і зберігається динамічна інформація; в) фіксується не тільки подія, але й час. У разі, коли виникає необхідність показати динаміку якої-небудь дії, наприклад,

упізнання, перевірки свідчень на місці відтворення обстановки й обставин події, застосовують кінозйомку або відеозапис. Оскільки методика роботи з кіно- і відеокамерою майже однакова, то і тактичні прийоми залишаються практично однаковими. Як в кінозйомці, так і при відеозапису здійснюється орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомка (записи). Також використовуються методи панорамування, уповільненої і прискореної зйомки. Суть методів викладається у спеціальній літературі з судової кінематографії і відеозапису.

Методи дослідження речових джерел інформації експертом і спеціалістом у лабораторних умовах-методи «лабораторної» криміналістики

Судовий експерт – це особа, яка має необхідні знання для висновків з досліджуваних питань (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»). Судовий експерт провадить свою діяльність на принципах законності, об'єктивності, незалежності і повноти дослідження (ст. 3 Закону України «Про судову експертизу»). Він незалежний у виборі технічних засобів і методів їх застосування, якщо вони входять у поняття «необхідні знання для подання висновків».

Узагалі це методи природничих і технічних наук, запозичені з фізики, хімії, біології, судової медицини, статистики, кібернетики. Технічні прилади їх реалізації є складними пристроями, які дозволяють досліджувати об'єкти з прецизійною точністю. Вони, як правило, стаціонарні і зосереджені в спеціальних лабораторіях – фізичних, хімічних, біологічних і т. ін. Таку техніку і методи її застосування інколи називають лабораторною, оскільки її можна використовувати тільки у стаціонарних умовах, в лабораторіях. Застосування технічних засобів, прийомів і рекомендацій криміналістики в польових умовах – на місці події, при проведенні слідчих дій в інших місцях, але не в кабінеті слідчого, умовно називають «польова» криміналістика.

Техніка експерта найчастіше застосовується в лабораторії у відповідності до прийомів і рекомендацій, розроблених у криміналістиці, тому за аналогією таку техніку та її застосування допустимо називати «лабораторною» криміналістикою. Зрозуміло, обидва терміни умовні і використовуються для спрощення мовних засобів при оперуванні такими категоріями. Розглянемо найбільш поширені методи «лабораторної» криміналістики.

Фізичні методи – найпоширеніші, особливо мікроскопічні, і звичні для кожної лабораторії. Вони спроможні збільшувати допустиму здатність зору людини, виявляти і досліджувати слабо-видимі і невидимі ознаки об'єктів. Для цього застосовуються оптичні, поляризаційні, люмінесцентні, вимірювальні, спектроскопічні та інші інструментальні методи разом з відповідною апаратурою, яка нерідко з'єднана із засобами фото-, кіно- і відеофіксації.

Для виявлення ознак травлення, змивання або згаслих (вицвілих) текстів використовується метод люмінесцентного аналізу. Суть його полягає в тому, що при опроміненні об'єктів вузьким пучком якої-небудь ділянки електромагнітного спектру, опромінювана речовина люмінесцює, тобто випромінює світло з більш довшої хвилі, ніж довжина хвилі збуджуючого світла (закон Стокса). Звідси розпізнають люмінесценцію в УФ, видимій, ІЧ зонах спектру. Люмінесценцію фіксують фотографічними методами або спостерігають безпосередньо на екрані приладу.

Для візуального спостереження люмінесценції достатньо досліджуваний документ освітити УФ світлом (джерело УК-1, «Таран», ОЛД-41) у темній кімнаті. Детектори визначення фальшивих грошових купюр, які можна бачити в банках, комерційних структурах, мають ультрафіолетову лампу, екрановану УФ світлофільтром. Досліджувану купюру поміщають у захищену від денного світла камеру і перевіряють люмінесценцію захисних міток, які нанесені люмінесціюючими барвниками.

Люмінесцентними методами досліджують різноманітні об'єкти, які зустрічаються у слідчій практиці, при цьому люмінесцентні методи, як правило, застосовуються першими, оскільки вони не пошкоджують об'єкта.

Серед сучасних фізичних методів дослідження треба назвати рентгено-структурні, радіоактиваційні, нейтронно-активаційні, атомно-абсорбційні, радіо-вуглецеві, лазерної мас-

спектроскопії, фотоакустичні методи з лазерним джерелом збудження, методи акустичного аналізу звукових слідів, аналізу газових слідів тощо.

Радіоактиваційний аналіз використовується для встановлення групової належності таких об'єктів, як текстильні тканини, матеріали письма (папір, фарби), пластмаси, полімерні вироби, метали і т. ін.

Хімічні методи дослідження. Зараз все більше розвивається межа між фізичними і хімічними методами. Тому в експертних установах останнім часом фізико-хімічні дослідження проводять в одній лабораторії. З класичних хімічних методів використовують полярографічні, хроматографічні, спектральні методи дослідження. Багато хімічних методів з'єднуються з фізичними і називаються фізико-хімічними.

Об'єктами хімічних досліджень у криміналістиці можуть бути різні речовини і предмети матеріального світу для встановлення складу, походження, однорідності або різнорідності. Це природні речовини – ґрунт, корисні копалини, гірські породи, вода, напівфабрикати; готові вироби хімічної, фармацевтичної, лакофарбової, харчової, легкої та інших галузей промисловості, вироби кустарної переробки різних матеріалів і речовин, а також нашарування сторонніх речовин на предметах (транспортних засобах, одязі, знаряддях злочину); кислоти, луки, солі, лікарські препарати, отрути, наркотики та їхня сировина; продукти і сліди горіння і пожеж, продукти пострілу – пороховий нагар, сліди мастил, металізації у слідах пострілу і т. ін. Іноді об'єктами дослідження бувають засоби письма – барвники, чорнило, паста, фарби, олівці.

Хроматографічні методи, зокрема тонкошарова і газова хроматографія, досить поширені в практиці хімічних досліджень. Визначення походження наркотиків, барвників, паливно-мастильних речовин проводиться методом газорідинної хроматографії на складному обладнанні.

Суть спектрального методу полягає в дослідженні оптичного спектра речовини для визначення її складу. Відрізняють спектральні методи для визначення атомного і молекулярного складу об'єктів шляхом емісійного і абсорбційного аналізу. Емісійний аналіз проводиться шляхом дослідження спектрів висилання, для чого досліджувану речовину спалюють у спеціальному приладі – спектрографі. При абсорбційному аналізі досліджують спектри поглинання речовини, яку, як правило, розчиняють. Одержані спектри інтерпретують за допомогою спектральних таблиць і атласів спектральних елементів. Спектральними методами досліджують сплави металів (шріт, шматки свинцю), вироби із дорогоцінних металів і т. ін.

Біологічні методи. Об'єктами біологічних досліджень є предмети, мікрочастки рослинного і тваринного походження. До об'єктів рослинного походження належать: деревина, вироби з неї, деревне вугілля, рослини та їхні частини (стебла, листя, насіння, квіти, спори, зерно, зернопродукти). Об'єкти тваринного походження: волосся, шерсть, вовна, пір'я, пух і вироби з цих матеріалів.

Біологічні методи дослідження засновані на сучасній високочутливій техніці та нових методиках. Деякі з них такі: ботанічні, спорово-пилкові, іхтіологічні, орнітологічні, вірусологічні, генної інженерії, гістологічні, ембріологічні та багато інших.

ЛЕКЦІЯ

по темі № 4 "Криміналістична фотографія та відеозапис"

План лекції:

- 1. Поняття і значення судової фотографії, кінематографії, звукозапису і відеозапису.**
- 2. Поняття судово-дослідницької фотографії.**
- 3. Застосування фотографії при проведенні окремих слідчих дій та в процесі виконання криміналістичних експертиз.**

4. Криміналістична голографія.

Основна література:

42. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
43. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
44. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
45. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
46. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
47. Бергер В. Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
48. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
49. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
50. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
51. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, . 2003. – 359 с.
52. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
53. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
54. Кириченко С.А. , Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція№1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
55. Кириченко С.А., Басай В.Д. , Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
56. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
57. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
58. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
59. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
60. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
61. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
62. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
63. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
64. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
65. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
66. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
67. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.

68. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
69. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
70. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
71. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
72. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
73. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
74. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
75. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
76. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
77. Роцин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
78. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
79. Салтевский М. В. Собираение криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
80. Салтевский М.В. Криминалістика в современном изложении юристов. - К., 1997.
81. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
82. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

16. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
17. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
18. Салтевский М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
19. Криміналістика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
20. Матусовский Г. А. Криміналістика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. Поняття і значення судової фотографії, кінематографії, звукозапису і відеозапису

Судова фотографія – галузь криміналістичної техніки, яка становить собою систему наукових положень, а також рекомендацій щодо застосування технічних засобів і методів зйомки з метою розслідування злочинів.

Завдання судової фотографії:

- 1) забезпечувати технічними засобами та практичними прийомами виявлення, фіксацію та дослідження матеріальних джерел доказової інформації;
- 2) здійснювати об'єктивну фіксацію слідчих дій та їх результатів;
- 3) вдосконалювати існуючі та розробляти нові технічні засоби збирання, фіксації й дослідження доказів;
- 4) забезпечувати принцип наочності в доказуванні та профілактичній діяльності слідчого органу дізнання, експерта-криміналіста.

Суб'єкти застосування судової фотографії:

– слідчий у процесі попередження, розкриття та розслідування злочинів;

-оперативний працівник у ході провадження оперативно-розшукової роботи;
– експерт при проведенні експертизи та участі у слідчих діях як спеціаліст;
– представники громадських організацій та окремі особи, які здійснюють свої права з охорони громадського порядку та суспільної безпеки.

Останні не знають прийомів судової фотографії та використовують звичайну відображувальну зйомку подій, об'єктів, документів, осіб.

Судову фотографію прийнято поділяти на відображувальну (С. М. Потапов) та дослідну. Відображувальну називають судово-оперативною або «польовою» (Р. С. Белкін), адже її використовують: слідчий, орган дізнання, спеціаліст у ході розслідування злочину для фіксації слідчих і оперативних дій та їхніх результатів.

Судово-оперативна або відображувальна фотографія – вид судової фотографії, що становить собою систему прийомів застосування фототехнічних засобів і методів фотографічної фіксації об'єктів, осіб, трупів, слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів. Слідчий, як правило, використовує загальновідомі, гласні методи й способи криміналістичної техніки згідно з нормами кримінально-процесуального закону. Орган дізнання застосовує як криміналістичну, так і спеціальну техніку. Однак останнє не суперечить принципам законності та етичності, оскільки спеціальні засоби відповідають принципам науковості, об'єктивності і т. п. (фото-, кінозйомка, звуко-, відеозапис).

Методи судово-оперативної фотографії: панорамний, вимірювальний, широкомасштабний, сигналетичний, репродукційний, макроскопічний та мікроскопічний. Методи судової фотографії не слід змішувати з видами судової зйомки, до якої належать: орієнтувача, оглядова, вузлова, детальна.

Метод – це спосіб зйомки, а вид – реалізація мети зйомки. Наприклад, оглядову зйомку можна виконати вимірювальним способом, стереоскопічним, панорамним. Вид зйомки залежить від завдання фіксації.

Панорамний метод – прийом фотографування протяжних об'єктів частинами (кожний наступний кадр захоплює частину попереднього), шляхом переміщення фотоапарата паралельно об'єкту. Такий метод називають лінійною панорамою. Якщо об'єкт високий, використовують метод вертикальної панорами. Панорамну зйомку можна виконати із однієї точки, шляхом послідовного обертання камери. Такий прийом називають круговою панорамою.

Окремі знімки склеюють по загальних точках. Одержана панорама може мати три, чотири і більше фотознімків.

Протяжні об'єкти можна фотографувати звичайним способом, використовуючи ширококутну оптику (МИР-1, Зодіак та інші) (мал. 7, 8, 9). Для панорамної зйомки потрібні спеціальні фотокамери («Горизонт», ФТ-1, ФТ-2, ФКД).

Суть *вимірювального методу* полягає у фотографуванні об'єкта (сліди, документи, знаряддя злочину) з розташованим поруч масштабом, що дозволяє за одержаним фотознімком визначити дійсні розміри сфотографованого об'єкта, порівнюючи його з одиницею масштабу. Цей метод також називають масштабним, а процес – масштабною зйомкою.

Для проведення масштабної зйомки фотоапарат необхідно розмістити так, щоб його оптична вісь була перпендикулярна площині розташування об'єкта, поряд з предметом покласти масштабну лінійку й провести фотографування.

Масштабний метод застосовується головним чином при детальній зйомці, фіксації документів, зброї та знаряддя, ушкоджень на тілі трупа, слідів знарядь злочину тощо. Для виконання оглядової зйомки вимірювальним методом користуються лінійними або квадратними масштабами, фішками, а також спеціальними приладами (стереофотограмметрична установка «СМК-120», фотоапарат «ФСМ-1»).

Суть *репродукційного методу* зйомки полягає у застосуванні фотографічних засобів та прийомів для репродукції плоских об'єктів, головним чином документів. У таких випадках використовують звичайний фотоапарат, штатив, видовжувальні кільця, тросик або спеціальні прилади «Сль», «Білорусь», «РДУ», «МРК».

Репродукція документа (штрихового) може бути виконана без фотоапарата контактним (якщо текст розміщений тільки з одного боку) або рефлексним методом, із використанням висококонтрастного фотопаперу, На документ емульсійним шаром кладуть лист фотопаперу, притискують прозорим склом та проводять експонування (засвічування); потім проявляють папір і одержують негатив. З останнього контактним методом друкують позитиви звичайним способом. На основі рефлексного способу сконструйовані спеціальні прилади для оперативного фотографування документів у розшукові роботі.

Суть сигналетичного методу полягає у фотографуванні як живих осіб, так і трупів із дотриманням визначених правил. Сигналетична зйомка інколи іменується впізнавальною. Людину фотографують з відстані 1 м, по черзі в фас і правий профіль, під час друкування знімка зображення доводиться до масштабу натуральної величини. При пізнавальній зйомці трупа разом зі знітком у фас виготовляють знімки як у правий, так і лівий профіль.

У ході фіксації процесу та результатів слідчих дій виконують такі види зйомки: *орієнтуюча, оглядова, вузлова та детальна.*

Орієнтуюча зйомка використовується для фіксації загального виду місця події на фоні оточуючої обстановки. Якщо ділянка, об'єкт протяжні, зйомку виконують панорамним методом або з використанням ширококутної оптики.

Оглядова зйомка проводиться для фіксування безпосереднього місця пригоди ізольовано від оточуючої обстановки. Точка зйомки вибирається так, щоб у кадрі було зображення виключно об'єкта (наприклад, магазину), у якому була вчинена крадіжка. Оглядових знімків виготовляють кілька, фотографуючи місце пригоди з різних боків.

Вузлова зйомка фіксує окремі частини (вузли) місця пригоди, наприклад, групу слідів ніг, знарядь злочину, зброї біля руки трупа тощо. Вузлову зйомку рекомендується виконувати масштабним способом. Наявність лінійного масштабу на фотозйомці дозволить визначити, наприклад, елементи ходи, відстань між слідами, знаряддя злочину, а також розташування взагалі. Вузлова зйомка доріжки слідів ніг і транспортних засобів здійснюється панорамним способом (лінійна панорама).

Детальна зйомка виконується для фіксування окремих предметів або їхніх ознак крупним планом обов'язково масштабним способом. Мікрооб'єкти та мікрочастини (наприклад, волокна, порошинки, частки наркотичної сировини, вміст нігтьового ложа тощо) фотографують, використовуючи великомасштабний або мікроскопічний метод. Якщо об'єкт знаходиться у важкодоступному місці (наприклад, на висоті), використовуються телеоб'єктиви МТО-500, МТО-1000.

Макрофотографією називається зйомка дрібних об'єктів (кулі, штрихи літери, цифри, сліди підчистки, вставки, дописки у тексті). Здійснюється фотоапаратом із застосуванням видовжувальних кілець. Можливе збільшення – до п'яти разів. Макрофотозйомка межує з детальною, адже, наприклад, куля або відбиток сліду папілярного узору (візерунка)¹ – це деталь, як і вміст нігтьового ложа або волокон. Тому розмежовуються ці види зйомки тільки за ступенем збільшення.

Кінозйомка та відеозапис – процеси фіксації динамічних властивостей об'єктів, подій, явищ, слідчих дій за допомогою кіно- або відеокамери (мал. 11). Кінозйомка проводиться на фотоматеріалах, а відеозапис – на магнітних носіях. У зв'язку з тим, що принципи фіксації сигналів різні, способи одержання зображення (позитива) теж неоднакові. Кіноплівка повинна бути відповідним чином оброблена і тільки після цього можна переглянути результати зйомки. Проте відеозапис дозволяє безпосередньо після зйомки або ще під час її спостерігати й контролювати процес фіксації. Відеозапис, безумовно, має перевагу над кінозйомкою. Разом з тим, перший і другий процеси мають як позитивні риси, так і недоліки. Звукозапис, кінозйомка та відеозапис сприяють вирішенню таких завдань:

а) з документальною точністю фіксувати та досліджувати динамічні події, процеси, слідчі дії (експеримент, пізнання, допит, особливо коли той, кого допитують, відмовляється визнавати свою вину або щось приховує);

- б) зберігати інформацію про динамічні ознаки об'єктів та відтворювати її в суді, у ході слідчих дій, при експертизі;
- в) фіксувати та вивчати недоступні для людського зору швидкоплинні процеси (наприклад, політ кулі, руйнування перепон, момент зіткнення транспортних засобів);
- г) фіксувати події одночасно в динаміці та за часом, що дозволяє вирахувати момент конкретних дій, швидкість руху або кількість подій за одиницю часу.

ПИТАННЯ № 2. Поняття судово-дослідницької фотографії

Судово-дослідницька фотографія як розділ (галузь) криміналістичної техніки досліджує методи та засоби природничих і технічних наук і на цій основі розробляє нові засоби й методики або пристосовує вже розроблені для дослідження матеріальних джерел доказової інформації.

Судово-дослідницька фотографія як практична галузь – це сукупність засобів криміналістичної техніки та спеціальних засобів і методів зйомки речових доказів з метою одержання доказової інформації, яку важко одержати шляхом звичайної фотозйомки.

Серед методів судово-дослідницької фотографії назвемо лише деякі: мікроскопічні, вимірювальні, контрастуючі, кольороподільні, радіографічні, дифузійні та інші. У дослідній фотографії нерідко технічний засіб, що використовується, та методика його застосування дають назву самому методу, однак спосіб фотографічного фіксування тут вважається головним.

Яскравий контраст – це порівняння двох суміжних ділянок або зон, різних за освітленістю. *Яскравістю* називається співвідношення освітленостей суміжних поверхонь. Межа між ними може бути чіткою, розмитою або погано розрізняваною. Фотографічні методи дослідження дозволяють змінювати яскравість суміжних поверхонь, робити межі між ними добре розрізняваними та чіткими. У цьому, власне, й полягає суть дослідницької фотографії – невидиме зробити видимим, а погано розрізняване – чітким. Це завдання вирішується за допомогою спеціальних методів, указаних вище.

Фотографічні методи зміни контрастів – це спеціальні прийоми і засоби, що використовуються у процесі зйомки. Вони дозволяють змінювати пороги контрастності (яскравості) між суміжними ділянками. Контрастуючі методи поділяються, у свою чергу, на фізичні, фотографічні та хімічні. До фізичних контрастуючих методів належить зйомка в кососпрямованому освітленні, розсіяному світлі, проникаючому – зйомка «на просвіт», безтіньовому, зйомка із використанням методу «муару».

До методів фотографічної зміни яскравого контрасту належать кольоро-подільний, розроблений Е. Ф. Буринським.

Хімічні методи збільшення контрастності полягають у спеціальному обробленні негативного або позитивного матеріалу (наприклад, в послабленні, або навпаки, у підсиленні густини). Для цього існують хімічні засоби, які називаються послаблювачами та підсилювачами.

Кольороподіл та кольоророзрізнявання – це різні методи відновлення невидимого та збільшення контрасту.

Кольороподіл полягає в тому, що з документа, який досліджується, виготовляють два контрастних негативи, сполучають їх і друкують два дублі-негативи. Ця процедура повторюється до тих пір, доки не буде досягнуто бажаного контрасту. Е. Ф. Буринський відновив таким чином згаслі тексти на рукописах, що належать до епохи князювання Дмитра Донського. Метод кольороподілу широко використовується в археології, медицині, Д. І. Менделєєв назвав цей метод другим зором людини, а Е. Ф. Буринський був удостоєний великої золотої медалі ім. М. В. Ломоносова за наукове відкриття.

Кольоророзрізнявання – зйомка в різних ділянках спектра – витіснила трудомісткий метод Е. Ф. Буринського й використовується зараз в експериментальних дослідженнях для відновлення залитих (закритих) барвником текстів, розрізнення штрихів текстів, які мають

близькі кольорові відтінки, які важко або взагалі неможливо розрізнити. Наприклад, для того, щоб прочитати залитий фіолетовим барвником текст, достатньо документ сфотографувати з фіолетовим світлофільтром, а щоб виявити порошинки та кіпоть навколо вогнестрільного ушкодження, залитого кров'ю, треба його сфотографувати з червоним світлофільтром або за допомогою ЕОПа.

У дослідній та «польовій» криміналістиці використовують ультрафіолетові, інфрачервоні, рентгенівські промені. Зйомка в цих променях дозволяє виявити закриті барвниками, тонким шаром дерева чи паперу ознаки підчистки й травлення, змивання текстів, а також згаслі від часу тексти тощо. Названі промені збуджують люмінесценцію, яку можна візуально спостерігати або фотографувати і таким чином диференціювати речовини.

Зйомка в ультрафіолетових променях поділяється на два види:

- 1) зйомка у відбитих променях;
- 2) зйомка люмінесценції.

Для зйомки у відбитих променях достатньо об'єкт освітити УФП (Таран, УК-1, кварцова лампа), а перед об'єктивом фотоапарата помістити світлофільтр УФС-1 або УФС-2.

При фотографуванні люмінесценції світлофільтр УФС-1 розмішують перед джерелом УФП, а на об'єktiv одягають світлофільтр, який коригує тільки колір люмінесценції (наприклад, синьо-зелену або оранжеву зону).

Зйомка в інфрачервоних променях також поділяється на два види:

- 1) зйомка у відбитих променях;
- 2) зйомка люмінесценції.

Для зйомки у відбитих променях об'єкт освітлюють звичайною лампою розжарення, а на об'єktiv фотоапарата одягають інфрачервоний ІЧС-1, червоний ЧС-14 або ЧС-15 світлофільтр. Зйомка інфрачервоної люмінесценції набагато складніша, вона потребує освітлення об'єкта ІЧП певної зони та повного відсікання ІЧП перед об'єктивом. Інфрачервона люмінесценція лежить за межами видимого спектра, тому для її спостереження застосовують електронно-оптичні перетворювачі, прилади нічного бачення.

Рентгенівські промені мають велику проникаючу здатність, оптичними об'єктивами вони не фіксуються. Тому фотозйомка виконується без фотоапарата. Фотографується не об'єкт, а його тінь. Для цього джерело рентгенівських променів розмішують перед об'єктивом, а за ним – рентгенівську плівку. Рентгенівські промені, проникаючи крізь об'єкт, створюють тіньове зображення його структури, яке й фіксується на плівці.

Мікрозйомка – це фотографування об'єкта через мікроскоп, завдяки чому фіксується картина, яку можна спостерігати в окуляр. Сучасні мікроскопи, аналітичні прилади (спектрографи, спектрометри, біологічні, металографічні, поляризаційні, скануючі, тунельні, а також електронні мікроскопи), як правило, з'єднані з фото-, кіно-, відеокамерою (МСК-1, МІМ-8). Умови зйомки вибираються оптимальним шляхом, а в останніх моделях – навіть автоматично,

Для мікрозйомки за допомогою звичайного мікроскопа (МБІ, МВС-1) використовують мікрофотоустановки (ФМН-2, ФМН-1) або мікрофотонасадки (МФН-1). Можливе фотографування за допомогою перехідних кілець, які з'єднують фотоапарат з окуляром мікроскопа.

Звичайний знімок можна при друкуванні збільшити в кілька десятків разів. Мікрознімок розкриває нові, невидимі людському оку ознаки об'єкта і тим відрізняється від різноманітних сурогатів.

ПИТАННЯ № 3. Застосування фотографії при проведенні окремих слідчих дій та в процесі виконання криміналістичних експертиз

Фотографування місця події

Фотографічні знімки, виготовлені під час слідчого огляду місця події, є важливим доповненням до протоколу огляду місця події. Вони дають наочне уявлення про обстановку

на місці події і фіксують її з максимальною кількістю деталей. В окремих випадках фотознімки можуть усунути неповноту і неточність, що були допущені при описах у протоколах окремих слідчих дій. Фотознімки слідів, виявлених під час огляду місця події, використовують для розшуку злочинця та ідентифікації об'єктів. Таким чином, завдання судової фотозйомки місця події полягає у фотографічній фіксації обстановки на місці події, різноманітних предметів і слідів.

Місце події, а також різноманітні предмети і сліди, що мають відношення до події, що розслідується, можуть знаходитися в складних умовах, тому фотографічна апаратура, що використовується для фіксації результатів огляду, повинна забезпечити одержання фотознімків у будь-яких несприятливих умовах. Для фіксації фотографічним методом фактичних даних, що виявляються під час огляду місця події, експерту-криміналісту необхідне таке оснащення: фотоапарати моделі «Зеніт», «Москва», «Практика», «Київ» та ін.; змінні фотооб'єктиви; подовжувальні кільця та макроприставка; освітлювальні прилади; електрична імпульсна лампа-спалах та акумуляторний електричний ліхтар; зйомні світлофільтри; експонетр; штатив; масштабні лінійки, стрічки і квадрати; рукав для заряджання касет; касети; запас плівок; пластини з прозорого оргскла; екрани для безтіньової зйомки; дзеркало для зйомки слідів у важкодоступних місцях; таблиці з цифрами і стрілки для розмітки об'єктів, що фотографуються і т. д. Фотоапаратура та різноманітне приладдя входять у комплект виїзної апаратури, що застосовується для огляду місць подій, або в спеціально укомплектовані фотосумки або фоточемодани.

На місці події і місцевості, що його оточує, може знаходитися значна кількість різноманітних об'єктів, що мають відношення і, що не мають до події, що розслідується. Тому для виділення на фотознімках важливих для справи об'єктів і ознак, фотографування проводять із дотриманням певних криміналістичних рекомендацій.

У залежності від завдань фотографування розрізняють чотири прийоми зйомки: *орієнтуючу, оглядову, вузлову, детальну.*

Орієнтуюча зйомка проводиться для фіксації місця події на фоні навколишнього середовища, щоб по фотознімку можна було розглянути положення місця вчинення злочину серед оточуючих його об'єктів. Напрямок зйомки вибирають так, щоб у кадр увійшли найбільш характерні об'єкти обстановки, що фотографуються, можливі шляхи підходу (вулиці, дороги, стежки) і місця можливого укриття злочинців, наприклад, при розбійних нападах. Під час орієнтуючої зйомки часто виникає необхідність зафіксувати великі простори. У цих випадках застосовують ширококутові об'єктиви або панорамну зйомку. Якщо поруч із місцем події розташовані будинки або інші високі споруди, зйомку доцільно зробити зверху, з висоти 2-3-го поверху будинку чи з даху автомобіля, будинку тощо.

Оглядова зйомка застосовується для фотографічної фіксації загального вигляду безпосередньо з місця події. На оглядових знімках повинні бути відображені найважливіші елементи обстановки місця, де було вчинено злочин, і місць, де були виявлені предмети і сліди, що можуть мати значення в справі. Один оглядовий знімок місця події добре показує обстановку тільки з одного боку, тому для повноти фіксації об'єктів, що фотографуються, зйомку проводять додатково і з інших двох – трьох точок. Якщо місце події знаходиться в помешканні, то ці знімки виконують з двох протилежних кутів, або від двох протилежних стін. Фіксуючи місце події на відкритій місцевості, наприклад, у разі зіткнення двох автомобілів на шосе, оглядову фотозйомку можна зробити з трьох або чотирьох сторін. Два фотознімки вздовж осьової лінії (в протилежних напрямках) і один або два – для вигляду ушкоджених машин і відстаней між ними вздовж осьової лінії дороги. Під час оглядової зйомки, особливо в тісних подвір'ях або вузьких вулицях, можна застосовувати ширококутові об'єктиви або панорамну зйомку. Але зважаючи на те, що при круговій панорамній зйомці з близької відстані утворюються значні перспективні викривлення, краще застосувати лінійну панораму. При оглядовій зйомці місця події біля виявлених слідів і предметів установлюють спеціальні покажчики у вигляді таблиць або покажчиків із цифрами. Але до розміщення покажчиків місце події необхідно сфотографувати без них. Якщо відносно розташування об'єктів та їх

розміри мають важливе значення для розслідування злочину, зйомку проводять за правилами виміральної зйомки зі стрічковим або квадратним масштабом.

Вузлова зйомка призначена для фіксації окремих найбільш важливих об'єктів, вузлів місця події на фоні обстановки місця події, таких, наприклад, як труп, відкритий сейф. При виконанні такої фотозйомки обов'язковою вимогою є наявність у кадрі частини обстановки місця події, щоб надалі можна було по фотознімках не тільки впізнати сфотографовані предмети, але й відновити картину їх розміщення і взаєморозташування. Межу вузлового знімка вибирають так, щоб будь-який об'єкт, зображений на ньому, міг бути орієнтований по оглядовому знімку. Вузлова зйомка фіксує предмети в тому вигляді, в якому вони були виявлені під час огляду.

Детальна зйомка проводиться для одержання фотознімків деталей обстановки місця події, наприклад окремих предметів і слідів. На детальному знімку може бути зображення самого предмета або сліду без зв'язку з навколишнім середовищем. Тому, якщо предмет знаходиться в несприятливих для зйомки умовах, його можна після проведення вузлової зйомки перенести в більш сприятливе місце і після відповідного огляду сфотографувати. Детальна зйомка обов'язково виконується для фіксації речових доказів у випадках, коли їх неможливо вилучити і прилучити до кримінальної справи. Сліди, як правило, фотографують в усіх випадках. Детальна зйомка виконується за правилами вимірального методу.

Повна фотографічна фіксація місця події припускає застосування всіх розглянутих вище прийомів зйомки. Орієнтуюча і оглядова зйомка виконуються в ході загального огляду місця події. Інші види зйомки проводяться на детальній і заключній стадіях огляду, завданням яких є виявлення і фіксація виявлених предметів і слідів, що можуть мати значення в справі.

Найбільш поширеними об'єктами зйомки під час огляду місця події є ділянки місцевості, будинки, трупи, окремі предмети і сліди. Місце події може бути розташоване, як на відкритій місцевості, так і в помешканні, а тому застосовуються відповідні методи і види фотозйомки.

Фотографування місця події на відкритій місцевості здійснюють при фіксації обстановки, наприклад, у лісі, полі, горах, на вулицях, площах, дорогах. Це можуть бути місце вчинення злочину або виявлення об'єктів, пов'язаних із вчиненням злочину. Для більш повної і всебічної фіксації обстановки на місцевості орієнтуючу зйомку доцільно проводити з висоти. Точки зйомки вибирають так, щоб у кадр потрапили постійні орієнтири (будинки, дерева і т. п.) і по можливості були зазначені місця розташування об'єктів (назви районів, вулиць, площ), що мають значення для справи. Для збільшення враження об'ємності, будинки та інші споруди фотографують збоку, щоб на знімку були зафіксовані дві стіни. Фотоапарат встановлюють у горизонтальне положення. Недотримання цієї умови призводить до появи на знімку перспективних викривлень.

Для зйомки великих ділянок місцевості можна використовувати панорамний фотоапарат «Горизонт» або зробити фотозйомку фотоапаратом загального призначення по методу лінійної або кругової панорами.

Якщо зйомка обстановки місця події на відкритій місцевості проводиться вдень, найбільш сприятливим є рівномірне розсіяне освітлення при невеликій хмарності і відсутності прямого сонячного світла. При денному освітленні влітку, якщо в кадр потрапляють блакитне небо, яскрава зелень або водні простори, для поліпшення передачі кольору застосовують компенсаційні світлофільтри ЖС-17, 18. Для зменшення впливу димки при зйомці на відкритій місцевості застосовують жовті або жовтогарячі світлофільтри. Для погашення відблисків, відбитків у воді, склі і т. ін. використовують поляризаційні світлофільтри.

Фотоматеріали для зйомки влітку (в умовах яскравого освітлення) повинні бути низької або середньої чутливості (фото-32, 65, КН-1, 2 тощо) з невисоким коефіцієнтом контрастності. Фотографуючи взимку, коли на місцевості яскраві світлотіньові контрасти, використовують низькоконтрастні фотоматеріали і на об'єктив надівають сонячну бленду.

У похмуру зимову погоду, місцевість освітлена розсіяним світлом, що не дає тіней. У таких умовах використовують високочутливі фотоматеріали і проявляють їх у контрастних проявниках.

Витримку фотозйомки на місцевості визначають за допомогою фотоелектричного експонетра, вносячи відповідні поправки. Так, наприклад, у лісі витримку фотозйомки збільшують у 2-3 рази, в горах – зменшують. Складно буває визначити витримку фотозйомки взимку на відкритій місцевості, коли зображення снігу на негативі виявляється перетриманим, а темні предмети на його фоні – слабкого, по щільності, зображення, без пророблення деталей. Одержати доброякісне зображення яскравого білого снігу і темних предметів на його фоні, наприклад трупа в темному одязі, практично неможливо, тому витримку необхідно визначати по тих об'єктах, які повинні бути чітко зафіксовані на знімку (у даному випадку по трупу).

Фотографування місця події вночі на вулицях можна проводити при незначному вуличному освітленні, використовуючи високочутливі фотоматеріали (плівки фото-130, 250, КН-3 і ВЧ). Обробляють їх фенідоновим проявником, що сильно підвищує чутливість плівки. Зйомку за таких умов освітлення проводять при тривалих витримках (декілька хвилин), тому фотоапарат встановлюють на штативі. При тривалих витримках світло від фар автомобілів, що проїжджають повз місце зйомки, може засвітити плівку, тому в цей час потрібно прикрити об'єктив, не закриваючи затвора камери.

В умовах темноти можна сфотографувати лише окремі ділянки місця події, освітлюючи їх, наприклад, світлом автомобільних фар. У цьому разі освітлення окремих ділянок можна робити послідовно. Для цього фотоапарат, установлений нерухомо на штативі, наводять на об'єкт зйомки і відкривають затвор. Світло автомобільних фар послідовно переміщують по об'єкту зйомки, освітлюючи різні ділянки. Уважно треба стежити, щоб світло від фар не потрапляло в об'єктив. Для освітлення також можна використовувати потужні освітлювачі, підключені до генераторів, установлених на спеціально обладнаному автомобілі.

Фотографуючи місце події, в помешканні фіксують внутрішній вигляд (інтер'єр) помешкання і місця перебування предметів, а також слідів, що мають значення для розслідування. Для фіксації всього помешкання на мінімальній кількості знімків доцільно проводити оглядову зйомку з двох діаметрально протилежних точок, розташовуючи фотоапарат вище людського зросту. Точки зйомки вибирають так, щоб по можливості були зазначені місця розташування найбільш важливих об'єктів, біля яких розставляють орієнтир-показники.

При оглядовій та вузловій зйомці в середині помешкань обмеженість простору часто не дає можливості включити в кадр всі предмети, що підлягають фіксації. Тому фотографуючи в таких умовах доцільно використовувати ши-рококутові об'єктиви. Так, наприклад, при зйомці фотоапаратом «Зоркий» можна застосувати об'єктив «Оріон-15», кут зору якого дорівнює 75°. Широко-кутові об'єктиви мають дуже велику глибину різкості, але їм властиві значні залишкові аберації. Викривлення зображення різко збільшується (особливо по краях знімка) при найменшому нахилі фотоапарата. Тому фотографуючи ширококутовими об'єктивами фотоапарат треба встановлювати горизонтально, і найбільш важливі об'єкти розташовувати в центрі кадру. Важливо також враховувати, що застосування такого об'єктива може призвести до появи різких перспективних викривлень пропорцій предметів, особливо якщо відстань між об'єктами, що фотографуються велика, а перший об'єкт знаходиться на дуже близькій відстані від фотоапарата. Зйомку в тісних помешканнях можна проводити і методом панорамної зйомки. Але при круговій панорамі на близькій відстані спостерігаються значні перспективні викривлення, при лінійній – частина об'єктів, розташованих ближче до апарата, іноді не потрапляє в кадр.

За сприятливих умов, у денний час, фотографувати в помешканнях можна при природному освітленні. Проте, фотографуючи проти світла, що падає з вікон, або з бічним освітленням, утворюється надмірно контрастне зображення з різкими тінями, позбавлене деталей. У таких випадках для висвітлення тіней можна використовувати лампи накалювання та імпульсні лампи-спалахи. Іноді тіні можна висвітлювати білими екранами-відбивачами,

виготовленими з тканини або паперу. Контраст зображення під час зйомки в таких умовах можна також зменшити, застосувавши фотоматеріали низького контрасту, наприклад, плівки фото-32 і КН-1, обробивши їх методом вирівнюючого проявлення. Особливий ефект вирівнювання світлих та темних місць на негативі досягається у разі застосування для обробки експонованої плівки дворозчинного проявника.

Витримку під час фотографування проти світла або з різким бічним освітленням визначають за допомогою фотоелектричного експонетра по тінювих ділянках об'єктів. У необхідних випадках зйомку можна провести, визначаючи витримку по освітлених ділянках. Напівтемні помешкання можна фотографувати при тривалій витримці (декілька хвилин).

Фотозйомку помешкань у несприятливих умовах, наприклад, у темряві, можна зробити, освітлюючи їх за методом «блукаючого» світла. При цьому способі освітлення фотоапарат нерухомо встановлюють на штатив або на струбцину, а джерело світла (імпульсна лампа і т. п.) переміщують, освітлюючи об'єкт зйомки з різних точок. Протягом всього часу зйомки об'єктів фотоапарата повинен бути відкритим. Для цього диск регулювання швидкостей затвора встановлюється на літеру «В», а спускову кнопку після натискання фіксують шляхом її повороту. Під час зйомки слід стежити за тим, щоб промені світла не потрапляли в об'єктів.

Наведення різкості в умовах поганої видимості можна проводити по будь-якому предмету що світиться і розташований біля об'єкта, що фотографується (по кишеньковому електричному ліхтарику, свічці і т. д.),

Для фотозйомки в помешканні рекомендується застосовувати високочутливі матеріали: Фото-130, 250, КН-3, ВЧ та ін. Помешкання, освітлені світлом ламп накаливання, краще фотографувати на фотоплівку Фото-250, що має підвищену чутливість до жовто-червоної зони спектра.

Фотографування під час проведення обшуку, пред'явлення для впізнання і відтворення обстановки і обставин події

У ході відтворення обстановки і обставин події, обшуку та інших слідчих дій фотографічна зйомка служить для фіксації проведених дослідів та їх результатів, предметів, що виявлені, дій осіб, а також обстановки, в якій відбувалися дії. Фотографічні знімки дають наочне уявлення про ці дії та предмети, і є важливим доповненням до протокольних записів, тому що по них можна судити не тільки про результати проведеної слідчої дії, але і про сам процес проведення. Так, наприклад, по знімках можна зробити висновок про те, наскільки правильно була відтворена обстановка місця події, в яких умовах проводився експеримент.

Фотографування обстановки на місці проведення слідчих дій здійснюється з дотриманням прийомів, використовуваних для фотографування місця події. Загальну характеристику обстановки можна скласти на підставі орієнтовної й оглядової фотозйомки, а окремих частин і предметів – по вузлових і детальних фотознімках.

У ході відтворення обстановки і обставин події фотозйомкою фіксують у цілому обстановку, в якій проводиться слідча дія. Якщо відтворення обстановки і обставин події проводять у тому місці, де було вчинено злочин, і реконструюють обстановку, то її фотографують двічі: до і після реконструкції. Проведені дії та отримані результати іноді бувають настільки складні, що їх наочно можна зафіксувати тільки за допомогою фотографії.

На фотознімках, виготовлених під час проведення обшуку, доцільно показати обстановку помешкання або іншого місця, де проводився обшук, місць, де були виявлені розшукувані об'єкти, та їх загальний вигляд. Фотозйомку рекомендується застосовувати особливо в тих випадках, коли для приховання об'єктів, що незаконно зберігаються, злочинці використовують спеціальні схованки в стінах помешкань, у меблях і т. п. У цьому випадку потрібно сфотографувати весь об'єкт, у якому влаштована схованка, потім окремо відкриту схованку разом із предметами, що знаходились у ній. Якщо схованка має складну будову, то доцільно зробити знімки окремих її вузлів і механізмів, потайних відділень тощо.

У разі коли для впізнання пред'явлена група предметів або осіб, спочатку фотографують всю групу осіб чи предметів, а потім окремо впізнаний предмет або особу. Фотозйомку предметів проводять разом із прикріпленими до них бірками, на яких є порядкові (числові)

номери. На ці номери посилаються в протоколі слідчої дії. Якщо треба запам'ятати колір об'єктів, що впізнаються, то доцільно провести кольорову фотозйомку.

Для відтворення обстановки і обставин події фотозйомка частіше всього проводиться з метою, наочно показати на фотознімках ділянки місцевості і предмети, вказані особою, показання якої перевіряються. Якщо при виконанні слідчої дії необхідно сфотографувати особу, що дає показання, то це слід здійснити під час вільної розповіді, без підказування пози спеціально для фотозйомки. Не варто робити фотознімків, на яких разом з підозрюваною особою, зображувалися б поняті, співробітники міліції, представники громадськості і т. д.

З відтворенням обстановки і обставин події у тому місці, що вже піддавалося огляду (наприклад, на місці події), фотозйомку доцільно проводити з тих же точок, із яких вона була зроблена раніше. Це сприяє кращому з'ясуванню обстановки і наочно демонструє достовірність показань. Якщо по одній справі перевіряються показання декількох осіб, то фотозйомку проводять з тих самих позицій. В окремих випадках, коли для конкретизації показань необхідно зафіксувати шлях проходження особи, що дає показання, зйомку доцільно проводити під час її проходження біля яких-небудь помітних постійних орієнтирів.

Технічні умови зйомки при проведенні відтворення обстановки і обставин події, обшуку, пред'явлення для впізнання не мають істотних відмінностей від знімання в ході огляду місця події. Це цілком стосується і фотознімальної апаратури, освітлення, фотоматеріалів. Проте в техніці зйомки є особливості, обумовлені фіксацією об'єктів під час руху. При фотографуванні об'єктів, що рухаються, важливо визначити момент зйомки. Якщо фотографування проводиться для перевірки дій, що можна повторити багаторазово, то спочатку доцільно простежити за ходом їх виконання і визначити найбільш важливі моменти. Так, наприклад, при проведенні відтворення обстановки і обставин події з метою перевірки умов убивства під час бійки, слідчий, проаналізувавши відтворені дії, прийняв рішення зафіксувати за допомогою фотоапарата два моменти: розміщення учасників бійки до нанесення удару по голові людини, що тримала в руці пістолет, і положення людей у момент пострілу, що відбувся після падіння учасника бійки, який тримав зброю.

Фотографування об'єктів, що рухаються, зручно проводити фотоапаратами, що потребують незначного часу на підготовку їх до зйомки. Одним з таких фотоапаратів є «Ленінград» із заводним пружинним механізмом. У цьому апараті попередньо заведена пружина, яка автоматично після кожної зйомки пересуває плівку і заводить затвор, а заводний механізм спрацьовує з такою швидкістю, що дозволяє в одну секунду зробити три знімки. Для фіксації рухливих об'єктів у великих і дрібних планах рекомендується використовувати фотоапарати, укомплектовані змінними об'єктивами. Але ще краще з цією метою застосовувати фотоапарати, в яких є об'єктиви з перемінною фокусною відстанню. Використання для зйомки змінних фотооб'єктивів або об'єктивів із перемінною фокусною відстанню дає можливість, на місці події, виготовити орієнтуючі, оглядові або вузлові знімки.

Фотографуючи рухливі об'єкти, витримку фотозйомки з метою усунення нерізкого зображення, визначають з урахуванням швидкості їх руху, відстані до них і напрямку руху. Припустима витримка фотозйомки тим менша, чим більша швидкість руху об'єкта зйомки, чим ближче він знаходиться до фотоапарата і чим більший кут між напрямком руху та оптичною віссю. При фотографуванні малоформатним фотоапаратом із нормальним об'єктивом гранично припустиму витримку фотозйомки для об'єктів, що рухаються паралельно площини фотоматеріалу, можна визначити за формулою:

$$t = l / 250v,$$

де t – припустима витримка (сек);

l – відстань до об'єкта зйомки (м);

v – швидкість руху (км/год).

Під час фотографування, коли об'єкт зйомки рухається в напрямі апарата витримку фотозйомки можна збільшити в 3-4 рази, при русі під кутом 45° до площини фотоматеріалу – у 1,5-2 рази. При зйомці довгофокусними об'єктивами для усунення нерізкості зображення витримку фотозйомки зменшують. Для об'єктивів із фокусною відстанню 10 см витримка

фотозйомки не повинна перевищувати 1/200 с, а при 15 см – 1/300 с. Зазначені експозиції можна застосовувати тільки в тому випадку, коли вони погоджені з умовами освітлення, чутливістю плівки та світлосилою об'єктиву.

Якщо під час виконання слідчої дії, наприклад експерименту, учасники його будуть переміщатися в різних напрямках стосовно джерела світла, то заздалегідь експонетром виміряють освітленість у цих напрямках. Особливо зручно в таких випадках використовувати фотоапарати «Київ-10», «Зоркий-10», «Сокіл», «Схід» та ін., у яких витримка фотозйомки та діафрагма автоматично встановлюються і змінюються в залежності від умов освітлення.

Наведення на різкість при зйомці об'єктів, що рухаються, можна проводити двома способами. При першому способі фотоапарат заздалегідь наводять на предмет, повз який буде рухатися об'єкт, що знімається, і в потрібний момент фотографують. Другий спосіб наведення на різкість при зйомці об'єктів, що рухаються, ґрунтується на використанні розрахунку по шкалі глибини різкості. Заздалегідь узгоджуючи з обстановкою, визначають можливу зону руху об'єктів, що фотографуються, і встановлюють діафрагму об'єктива для різкої передачі всього простору. Наведення на різкість спрощується, якщо у фотоапараті є шкала символів, по якій фотоапарат можна встановити на фокус майже миттєво. Таким способом можна наводити на різкість фотоапарати «Зоркий-П», «Схід» та ін.

Впізнавальна фотографія

Впізнавальною є фотографія, що призначена для фіксації зовнішності людини з метою її реєстрації, розшуку та ототожнення. По правилах впізнавальної (сигналетичної) зйомки фотографуються:

- заарештовані та засуджені за вчинення злочинів, для перевірки їх особи на попередньому слідстві, в період судового розгляду та в місцях відбування покарання, а також для розшуку у випадку втечі;

- затримані по підозрі у вчиненні деяких видів злочинів (наприклад, шахрайства) – для обліку цих осіб з метою подальшого пред'явлення фотознімків для впізнання потерпілим;

- затримані за бродяжництво і жебракування – для обліку їх з метою встановлення рецидиву;

- невідомі трупні – з метою встановлення особи загиблих.

В якості спеціального методу фіксації зовнішності людини сигналетична зйомка була розроблена у 80-х роках минулого сторіччя відомим французьким криміналістом А. Бертильоном і складала поруч з антропометрією (описом розмірних характеристик тіла) та словесним портретом систему реєстрації злочинців-рецидивістів, відому у свій час за назвою «бертильонаж». Сигналетична зйомка і в наш час широко застосовується криміналістичними установами різних країн.

У порівнянні з іншими фотознімками людини (художніми, аматорськими, для документів, знімками, що засвідчують особу), сигналетичні знімки найбільш повно і точно відтворюють зовнішній вигляд сфотографованої людини. Ця властивість сигналетичних фотографій досягається за рахунок дотримання таких правил і рекомендацій, що ставляться до умов зйомки і виготовлення фотознімків.

Комплекс зображень. При сигналетичній зйомці живих осіб послідовно виготовляються чотири знімки: три погрудних – правий профіль, анфас (спереду) і з поворотом голови праворуч (напівпрофіль), а також знімок анфас у повний зріст (при цьому припускається заміна двох останніх знімків одним зображенням – у повний зріст з поворотом всього тулуба і голови праворуч).

Поза особи, що *фотографується під час зйомки і положення фотоапарата.* Для одержання найбільш точного відображення рис зовнішності голова особи, що фотографується під час зйомки в анфас і в профіль, повинна займати вертикальне положення. Положення голови слід вважати вертикальним, якщо при зйомці в профіль лінія, що проходить через козелок та зовнішній кут ока, утворює з лінією горизонту, що проходить через козелок кут, рівний 15°; а зйомці анфас – медіальна лінія обличчя вертикальна, зінична -горизонтальна, а козелкова – розташовується на рівні нижніх країв орбіт,

Під час зйомки напівпрофіль голова особи, що фотографується, повинна бути трохи піднята і повернута праворуч таким чином, щоб можна було чітко побачити ліву вушну раковину. Зйомка проводиться з так званої «нормальної точки». Під «нормальною точкою» зйомки розуміється таке положення фотоапарата, за якого утворюються найменші перспективні викривлення об'єкта. При фотографуванні голови (портретна зйомка) такою «точкою» буде розташування фотоапарата на рівні ока особи, що фотографується, по пояс – на рівні її підборіддя, у повний зріст – на рівні поясу.

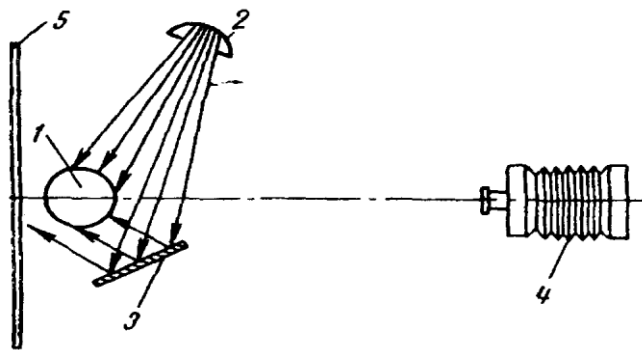
Якщо фотоапарат зміщений з «нормальної точки» зйомки, а також з нахилом голови вбік апарата або відхиленні її назад, на зображенні виникають перспективні викривлення рис обличчя, що істотно ускладнює правильне судження про зовнішність сфотографованих і використання знімків з метою впізнання. З тієї ж причини не можна фотографувати і з дуже близької відстані - в такому випадку неминуче порушення пропорцій обличчя (явище ракурсу): частини обличчя, розташовані найближче до апарата, здаються надмірно великими, а найбільш віддалені від апарата – надто малими.

Стан зовнішності особи, що фотографується, при зйомці. На знімках у профіль та анфас особа, що фотографується, повинна бути зображена зі звичайним виразом обличчя, без головного убору та інших предметів одягу, що можуть приховувати які-небудь прикмети; волосся повинне бути причесане (у жінок волосся не повинне закривати вушну раковину). На знімках з поворотом голови та у повний зріст особа, що фотографується, повинна бути в тому вигляді, в якому вона була затримана (у головному уборі, окулярах і т. п.). Ці зображення призначені в основному для пред'явлення потерпілим і свідкам із метою впізнання, тому на них мають бути зафіксовані такі важливі ознаки, як вигляд і стан верхнього одягу, манера носити головний убір і т. д.

Освітлення. Фон

Сигналетична зйомка проводиться з освітленням, що дозволяє найбільш повно виявити рельєф обличчя і його особливості. Звичайно, застосовується комбіноване освітлення, що складається з одного достатньо інтенсивного джерела світла (вікно, софіт) з екраном, із білої тканини або паперу для його відбивання. Джерело розташовують на відстані 1,5-2 м від особи, що фотографується, попереду та ліворуч від нього, дещо вище рівня голови (мал. 19). Більш точно місцезнаходження джерела світла визначається по зображенню особи, що фотографується в профіль. Вирішальним моментом при цьому є правильне висвітлення вушної раковини: на знімку повинні чітко відобразитися всі її особливості.

Екран розташовують праворуч від об'єкта зйомки таким чином, щоб відбиті промені повно висвітлювали затінені частини обличчя. Замість екрана може бути використане інше, менш інтенсивне джерело світла (бажано з фільтром, що розсіює) для того, щоб характер освітленості обличчя при цьому був аналогічний освітленості, одержуваної в умовах описаного варіанта. За такого освітлення фотознімки відображають всі основні ідентифікаційні ознаки.

Мал. 19. Типова схема освітлення при сигналетичній зйомці:

1 – особа, що фотографується; 2 – джерело світла; 3 – екран; 4 – камера; 5 – фон голови (обличчя) аж до дрібних зморщок та інших особливостей шкіри. За будь-якого варіанту освітлення зображення не повинне мати великих різко затінених ділянок, що

заважають достовірному судженню про прикмети. Під час фотозйомки доцільно використовувати рівне, відносно світле нейтральне поле.

Фотоапаратура і приладдя.

Найкращі результати сигналетичної зйомки досягаються внаслідок фотографування в павільйоні за допомогою спеціального фотоапарата конструкції А. Бертильона. Такий апарат має стаціонарну павільйонну камеру з фокусною відстанню об'єктива 25 см і касетою-мультиплікатором, що дозволяє одержувати на одному негативі 13x18 см весь комплекс зображень людини, що реєструється (профіль, анфас, напівпрофіль та в повен зріст). Апарат облаштований видошукачем з осями-орієнтирами, за якими визначається під час зйомки положення голови особи, що фотографується. Сигналетичну зйомку можна також проводити вітчизняними великоформатними павільйонними камерами моделі ФК- 13x18, а також вузькоплівковими дзеркальними апаратами «Зеніт» і т. п. Малоформатні плівкові камери з оптичним видошукачем з цією метою менш зручні, оскільки фотографуючи з невеликих відстаней (це необхідна умова для одержання достатньо великого негативного зображення) потрібно робити поправки на паралакс.

При сигналетичній зйомці застосовується спеціальний (сигналетичний) стілець, що має на сидінні ребро і на спинці штатив-головоутримувач. З їх допомогою під час зйомки фіксується положення особи, що фотографується, а також ускладнюється зміна пози на час експозиції. Крім того, на таких стільцях монтуються масштабна лінійка і касета для набірної алфавітно-цифрової «каси». Лінійка призначена для визначення масштабу зображення при виготовленні відбитків і для визначення розмірних характеристик тіла сфотографованого – зросту, комплекції і т. п. За допомогою набірної «каси» у профільне зображення вводяться найменування установи, де проводиться реєстрація затриманого, його прізвище, ініціали і рік народження, а також дата фотографування. Для зйомки особи, що реєструється з різноманітних положень, стілець кріпиться до підлоги на поворотному стрижні.

Масштаб зображення. Всі погрудні зображення сигналетичного фотознімку (профіль, анфас, напівпрофіль) прийнято виготовляти в однаковому масштабі, рівному 1/7 натурального розміру. Такий масштаб дозволяє при відносно невеликих розмірах знімка отримувати достатньо велике зображення, на якому чітко передаються навіть дрібні ідентифікаційні ознаки зовнішності сфотографованої людини. Знімаючи павільйонними камерами зображення в 1/7 натуральності одержують безпосередньо на негативі за рахунок віддалення фотоапарата від особи, що фотографується, на дистанцію, рівну 8 фокусним відстаням застосовуваного об'єктива. Наприклад, при зйомці об'єктивом із $P = 25$ см апарат варто розташувати на відстані 2 м від суб'єкта, що фотографується ($25 \times 8 = 200$ см), а об'єктивом із $P = 21$ – у 168 см від нього ($21 \times 8 = 168$ см). Наведення на різкість проводиться по зовнішньому куту ока (знімок у профіль). Зйомка здійснюється з діафрагмою 1:8 або 1:11. З таких негативів відбитки виготовляються контактним способом.

При зйомці малоформатними апаратами негативне зображення виявляється меншим, ніж необхідно. Тому масштаб, рівний 1/7 натурального розміру, одержують у процесі проєкційного друку, використовуючи звичайно лінійку сигналетичного стільця. З огляду на те, що відстань між зіницями (база зору) в дорослої людини практично постійна і дорівнює приблизно 65 мм, зображення в 1/7 натурального розміру (або наближене до цього) можна отримати і без введення в знімок масштабу. Для цього достатньо, щоб на відбитку анфас ця відстань дорівнювала 1 см.

Фотоматеріали.

Негативи сигналетичних знімків при зйомці великоформатними камерами доцільно виготовляти не на склі, а на плівці («Панхром» або «Ізохром»), щоб їх можна було зберігати в справах. Наявність негатива дозволить отримати при розмноженні високоякісні знімки, не удаючись до репродукції. Необхідність у розмноженні сигналетичних знімків може виникнути, наприклад, у випадку втечі злочинця з місця утримання і проведенні його розшуку.

Обробляють негативи вирівнюючим дрібнозернистим проявником Д-76 або А-12, суворо дотримуючи температурного режиму і часу проявки. Відбитки виготовляються на нормальному (№ 2 або 3) глянцевою папері («Уні-бром»). За цих умов зображення правильно передає градацію тонів знятого об'єкту, зберігаючи всі напівтони. На таких фотознімках чітко проглядаються всі найважливіші упізнавальні ознаки сфотографованих осіб. Використання більш контрастного фотопаперу (№ 4 і більших номерів) призводить до появи різких меж між світлом та тінню, зникненню півтонів, виникненню надмірно затінених ділянок. Внаслідок цього окремі прикмети видаються викривленими або ж не проглядаються зовсім.

Щоб уникнути знищення або зміни ідентифікаційних ознак сигналетичні знімки не ретушують.

Правила сигналетичної зйомки поширюються і на фотографічну фіксацію зовнішності загиблих, у випадках виявлення невпізнаних трупів (маються на увазі трупи зі збереженими зовнішніми покриттями обличчя). Така зйомка проводиться, як правило, у моргах. При фотографуванні трупа нерідко практикується виготовлення не трьох, а п'яти зображень голови – анфас, правий і лівий профілі, а також із поворотом голови праворуч і ліворуч. У необхідних випадках перед зйомкою проводиться так званий туалет голови трупа – обличчя миють, волосся зачісують і т. п. У випадках, коли м'які тканини обличчя збереглися, але цілісність або звичайний вигляд їх порушені і робити висновок про прикмети покійного неможливо, вдаються до реставрації зовнішніх покриттів обличчя для надання трупу «прижиттєвого» вигляду. Особливі прикмети зовнішньої анатомії загиблого та його одягу фотографують масштабним способом. Крім того, труп фотографують в одязі й оголеним.

Фотографування трупів.

У справах про вбивства, самогубства, а нерідко й у справах про транспортні пригоди, злочинні аборти зі смертельними наслідками та ін. найважливіші докази можуть бути отримані під час огляду і дослідженні трупа.

Місце виявлення, положення і поза трупа, його розташування щодо предметів обстановки місця події, а також різноманітні ушкодження на одязі та тілі трупа можуть свідчити про обставини вбивства або нещасного випадку. Ретельна фіксація ушкоджень та слідів у ряді випадків забезпечує можливість наступної ідентифікації знарядь, якими вони утворені. За деякими ознаками можна судити про час настання смерті (наприклад, по трупних плямах). Результати огляду трупа на місці його виявлення фіксуються в протоколах та іншими способами.

Одним із важливих засобів фіксації результатів огляду є фотографічна зйомка трупа на місці його виявлення. Вона служить наочним засобом фіксації виявлених у процесі огляду ознак і тому значно доповнює протокольні записи. Фотографічні знімки трупа нерідко служать матеріалом для повторних експертиз та засобом, що полегшує слідчу і судову оцінку висновку експерта. Знімки мають також велике значення для встановлення особи потерпілих у випадках виявлення невпізнаних трупів.

На місці виявлення трупа, у ході його огляду, звичайно фотографують:

- загальний вигляд трупа або частин трупа разом із оточуючою його обстановкою, слідами та іншими об'єктами, що можуть мати значення речових доказів;
- ушкодження і сліди на тілі трупа (рани, синці, странгуляційна борозна і т. п.),
- трупні явища (трупні плями, ознаки розкладання і т. д.);
- ушкодження і забруднення одягу, а також сліди на ньому (вогнестрільні ушкодження, сліди впливу високої температури, плями різноманітних речовин, потьоки крові, сліди волочіння, відбитки протекторів шин і т. п.).

Для фіксації загального вигляду трупа на місці його виявлення прийнято фотографувати:

- у взаємозв'язку з навколишнім оточуючим середовищем;
- ізольовано від предметів оточуючої обстановки.

Фотозйомка трупа у взаємозв'язку з навколишнім середовищем проводиться для того, щоб зафіксувати місце перебування і положення трупа щодо предметів обстановки місця події.

У кадр необхідно включати всі об'єкти, що можуть мати відношення до трупа та місця його виявлення. В першу чергу на знімку повинні бути відображені різноманітні сліди, можливі знаряддя вбивства або самогубства, а також всі інші об'єкти, що, за припущенням, можуть мати безпосереднє відношення до обставин заподіяння смерті.

Труп з оточуючими його предметами обстановки звичайно фотографується з однієї або двох точок (бічних). Якщо дозволяє обстановка, то роблять зйомку з чотирьох точок, встановлюючи фотоапарат по кутах уявного прямокутника, у який ніби вписується труп. Фотоапарат звичайно встановлюється на висоті приблизно 155-160 см. Запропонована схема розміщення фотоапарата є бажаною, але іноді вибір точки і напрямку зйомки, а також висота встановлення камери визначається в залежності від конкретної обстановки виявлення трупа.

Поряд зі зйомкою трупа на фоні навколишнього середовища (у схемі фіксації обстановки місця події – це буде оглядова фотозйомка) його варто сфотографувати більш крупним планом (вузлова зйомка). Фотозйомка трупа, ізольована від оточуючої обстановки, призначена, головним чином, для фіксації положення і пози трупа. Звичайно, цю зйомку проводять з двох точок (бічних). При бічній зйомці оптична вісь об'єктива повинна бути перпендикулярна поздовжній осі тіла трупа. Зображення трупа по можливості повинно займати весь кадр. Якщо в умовах обмеженого простору не можна в одному кадрі отримати зображення трупа цілком, то варто застосувати панорамний метод його зйомки (по частинах) або скористатися ширококутовим об'єктивом.

Іноді доцільно сфотографувати лежачий труп згори (вертикальна зйомка). Така зйомка забезпечує чітку фіксацію пози, тобто взаємного розташування окремих частин трупа.

Трупи, що знаходяться у висячому стані, рекомендується по можливості сфотографувати спереду, ззаду і з боків. У кадр повинні попасти також найближча опора, мотузок з петлею і предмет, до якого вона прикріплена. Взаємне розташування ніг трупа та опори, що служила підставкою для ніг, доцільно зафіксувати зйомкою з масштабною лінійкою. Труп, що знаходиться в сидячому положенні, рекомендується фотографувати з двох, а якщо можливо, і з чотирьох боків. Великим планом варто фотографувати странгуляційну борозну, вузол мотузка, кисті рук, положення петлі на шії.

Безпосередньо зі зйомкою трупа пов'язано і фотографування слідів крові, виявлених як на трупі, так і на близько розташованих від нього предметах обстановки. Це фотографування проводиться для фіксації локалізації та взаємного розташування слідів, форми і напрямку потьоків крові. Особливо важливо зафіксувати форму кров'яних слідів, що може вказувати на механізм їх виникнення. Зображення таких слідів треба розміщувати в кадрі так, щоб було видно їхнє розташування, форма і напрямок щодо предметів обстановки або частин тіла. Сліди крові варто фотографувати крупним планом за правилами масштабної фотозйомки. Відстань фотозйомки визначається в залежності від розміру окремих слідів або загальної площі, яку вони займають. Потрібно, щоб освітлення водночас було двостороннє, рівномірне або загальне розсіяне. Іноді буває важко виявити сліди крові на кольорових поверхнях. У цих випадках для їх виявлення рекомендується застосовувати світлофільтри. При фотографічній фіксації слідів крові також буває доцільно використовувати світлофільтри.

Сліди крові іноді можна сфотографувати в ультрафіолетових променях. Тоді кров на знімках буде у вигляді темних плям. Фотозйомкою можна, наприклад, також виявити і зафіксувати заміті сліди крові на білій тканині (простирадлах, білизні, рушниках і т. п.).

Під час огляду місця події і виявленні заритого трупа в землі на ґрунті можуть бути знайдені сліди транспортних засобів, тварин і людей, а також різноманітних інструментів (кирки, лопати і т. п.). Такі сліди фіксують за загальними правилами масштабної зйомки.

Замасковані трупи фотографують спочатку в тому вигляді, у якому вони були виявлені, а потім їх фотографують без предметів, використаних для маскуваня. Предмети, за допомогою яких було сховано труп, також підлягають фотографуванню з метою фіксації характерних ознак предметів маскуваня. Так, наприклад, при виявленні трупа, замаскованого гілками, крупним планом фотографують сліди зрізів або розрубів на гілках.

Фотографуючи труп з ознаками впливу високої температури особливу увагу приділяють фіксації характерної пози трупа. Велика площа поверхні тіла уражена опіками ускладнює впізнання, тому фотографують зуби трупа, залишки одягу, що збереглися, каблучки, прикраси та інші металеві предмети, фіксуючи їх індивідуальні особливості. Все це доцільно фотографувати частинами з масштабною лінійкою за правилами безтіньової зйомки.

Замерзлі трупи фотографують на місці їх виявлення, а потім після танення (наприклад, у морзі) – за загальними правилами зйомки трупа з урахуванням виявлених у процесі огляду особливостей.

У разі виявлення розчленованих трупів кожна частина фотографується в тому положенні і вигляді, у якому була знайдена. Великомасштабній зйомці підлягають також місця розчленовування тканини тіла. Освітлення та фон вибираються з таким розрахунком, щоб вони при фотографуванні забезпечували фіксацію характерних рис країв розчленованих тканин. Якщо частини тіла були упаковані, то предмети упаковки (мішки, кошики, валізи і т. п.) так само треба сфотографувати на місці їх виявлення. Особливу увагу при цьому варто звернути на фіксацію відмінних ознак предметів упаковки: матеріал, його фактуру, вузли, нашивки, ярлики, клейма, написи, мітки та ін. При виявленні декількох частин трупа їх рекомендується сфотографувати разом.

Фотографічна зйомка може бути застосована і при ексгумації трупа. Звичайно, за правилами орієнтуючої та оглядової зйомки фіксується місце поховання з найближчими орієнтирами, за правилами вузлової зйомки – пам'ятники, цвинтарні номери та знаки, потім окремо сама труна і після зняття кришки – труп у труні; предмети одягу або окремі його деталі фотографуються крупним планом.

У судово-медичному дослідженні трупа також можна застосовувати фотографічну зйомку. Оглядаючи труп на місці виявлення, ушкодження і різноманітні сліди на ньому фотографують у тому вигляді, у якому вони виявлені, а в процесі дослідження, що здійснює судово-медичний експерт, ці ж сліди та ушкодження можна знову сфотографувати після їх промивання та очищення. Окремі ушкодження та сліди фотографують спочатку таким чином, щоб на знімку було добре видно, на якій частині тіла вони локалізовані, а потім знімають збільшеним планом з масштабною лінійкою. За особливостями ушкоджень, що відображені на знімку, нерідко можна судити про форму знаряддя (яким нанесені ушкодження), розміри та інші його особливості.

Під час фотографування ознак ушкоджень на тілі, крім загального розсіяного освітлення, рекомендується застосовувати додаткове освітлення спрямованим бічним світлом. Використання електронної лампи-спалаху при зйомці проникаючих ушкоджень небажано, тому що це не сприяє виявленню конфігурації ран, рельєфу їх країв та особливостей кутів.

Фотографічній фіксації підлягають також сліди та ушкодження на одязі. Розрізи та інші ушкодження потрібно фотографувати збільшено, намагаючись зафіксувати загальну форму та розміри ушкоджень, конфігурацію та рельєф їх країв, особливості кутів, додаткові надрізи біля гострих кутів, вигляд ушкоджень (проникаючі, непроникаючі), наявність тканини або її відсутність, вигляд та розташування волокон у кінцях ниток тканини і т. д. Проникаючі ушкодження на одязі доцільно фотографувати не тільки у відбитому, але і по можливості при комбінованому освітленні. Знімаючи проникаючі ушкодження у відбитому світлі під тканину можна підкласти аркуші білого або чорного паперу, що сприяє передачі форми ушкоджень.

Виїжджаючи на місце виявлення трупа, крім знімальної апаратури, необхідно мати штатив, спусковий тросик, подовжувальні кільця, освітлювачі і світлофільтри.

Фотографування знарядь зламу та інструментів

Знаряддя зламу та інструменти є поширеними об'єктами зйомки на місцях проведення слідчих дій, та проведенні криміналістичних експертиз. На місці виявлення спочатку роблять загальний знімок (орієнтовний, оглядовий і вузловий), на якому фіксують положення виявлених предметів на фоні навколишнього середовища в тому вигляді, у якому вони знайдені. Після того, як знаряддя зламу або інструмент оглянуті, виготовляють детальний знімок його загального вигляду. Цей знімок служить для фіксації індивідуальних ознак

предмета та фіксує його стан у момент виявлення. Знаряддя зламу або інструмент фотографують у тому вигляді, у якому він був виявлений, а предмет розташовують так, щоб на знімку було відображено його характерні ознаки (клейма, написи або інші маркувальні позначки, видимі дефекти на робочих частинах інструмента). Іноді для фіксації загального вигляду предмета та його особливостей роблять декілька знімків у різних масштабах.

Для зйомки знарядь та інструментів користуються тією ж знімальною та допоміжною апаратурою, що застосовується для фіксації обстановки в ході слідчої дії. Значні за розмірами об'єкти, такі, наприклад, як брукт, на фото відображаються в макромасштабі. На таких знімках деталі фіксуються невиразно. Для чіткого відтворення деталей їх фотографують окремо в мікромасштабі. У разі потреби фіксації всього предмета його фотографують частинами і потім відбитки монтують разом. Невеликі предмети, наприклад, відмички, пасатижі, викрутки, можна знімати малоформатними апаратами в масштабі близько 1:15 без додаткових приладів з відстані 0,65-0,7 м.

Фотозйомка може проводитися при розсіяному природному освітленні. Для зм'якшення тіней та висвітлення деталей встановлюють відбивні екрани з паперу, тканини і т. д. З цією метою можна використовувати дзеркало. Для фотографування знарядь зламу та інструментів у несприятливих умовах використовують електронні лампи-спалахи, акумуляторні переносні ліхтарі і т. д.

Знаряддя зламу та інструменти (ломики, ножі, викрутки, кусачки і т. п.) рекомендується знімати на гладкій поверхні, що відрізняється за кольором від предмета, що фотографується. Загальний вигляд невеликих за розмірами інструментів найкраще фотографувати за правилами *безтіньової зйомки*. Щоб виконати таку зйомку на місці проведення слідчої дії в комплекті виїзної фотоапаратури бажано мати лист або шматок оргскла (розмір валізи) та декілька стійок з пластмаси або дерева для встановлення оргскла в горизонтальне положення. Для створення рівного фону під час зйомки на оргсклі необхідно також мати декілька листів картону (розмір оргскла) чорного, сірого і білого кольору.

Фотографування знарядь зламу та інструментів у лабораторних умовах проводиться для фіксації його загального вигляду та особливостей, використовуваних для обґрунтування висновку експерта. Фотографуючи загальний вигляд об'єкта слід пам'ятати, що він повинен бути відображений так, щоб чітко були зафіксовані його загальна форма, устрій та стан робочих поверхонь. Особливо важливе значення має фіксація на знімку стану робочих поверхонь об'єкта, тому, що метою дослідження частіше всього є ідентифікація знаряддя або інструменту за залишеними ним слідами.

Фотографування загального вигляду поданих на дослідження об'єктів проводиться за правилами безтіньової зйомки на універсальних установках МРКА, УРУ, «Білорусь СБ-1». В установках МРКА є спеціально призначена для безтіньової зйомки світлова шахта, освітлена лампами денного світла. Фотоустановка УРУ має екран з вирізом, пристосований для безтіньової зйомки на склі. На фотоустановці «Білорусь СБ-1» в екрані такого вирізу немає, тому для зйомки об'єкт розташовують на склі, встановленому на підставці. Можна в екрані такої установки зробити вирізи, поклавши на нього скло, проводити безтіньову зйомку. Зйомку металевих знарядь та інструментів, що мають темну поверхню, проводять на світлому фоні і спостерігають за тим, щоб на ньому не утворилися тіні від предмета, що знімають.

Освітлення знарядь зламу та інструментів проводиться двома освітлювачами. Один з них, більш потужний (наприклад, прожекторного зразка), встановлюють так, щоб він рівномірно освітлював предмет під кутом 40-50°. Друге джерело світла, меншої потужності (призначене для висвітлювання тіней на об'єкті) повинне освітлювати предмет з боку фотоапарата. Загальною вимогою при виборі співвідношення сили світла обох джерел є те, що в зображенні тіней на знімку повинні проглядатися всі деталі об'єкта і фактура матеріалу.

Загальний вигляд громіздких знарядь зламу (довгих ломів та металевих стрижнів) у лабораторних умовах, як правило, не фотографують. Якщо ж це необхідно, то для зйомки таких об'єктів застосовують спеціально виготовлені пристосування у вигляді довгих ящиків із товстим склом замість верхньої кришки.

Вздовж двох бічних стінок у середині ящика (по всій його довжині) розташовані джерела світла, що освітлюють тільки дно ящика. Ці освітлювачі прикривають зверху так, щоб світло від них не потрапляло в об'єктив. Якщо такого пристосування немає, фотозйомку можна проводити, поклавши знаряддя зламу на рівну поверхню. При цьому треба стежити, щоб від об'єкта на фоні була тільки одна тінь, пом'якшена вирівнюючим світлом. У таких випадках краще використовувати освітлювачі з лампами денного світла по всій довжині об'єкта зйомки. З цією метою зручні у користуванні багатолампові прилади розсіяного світла для безтіньового освітлення. Один із таких приладів, МПРС-18, містить 18 ламп накалювання по 12 В (50 Вт).

Особливості знарядь зламу та інструментів, наприклад, зубні або вм'ятини на їх робочих частинах, фотографують зі збільшенням. Для освітлення використовують освітлювачі прожекторного зразка, що дають спрямоване світло. Джерело світла встановлюють так, щоб потрібні деталі фіксувалися найбільше рельєфно. Досягається це встановленням освітлювача на певній висоті: чим менші деталі, що фіксуються, тим його встановлюють нижче. Для висвітлення глибоких тіней, у значних поглибленнях, з боку фотоапарата спрямовують вирівнююче розсіяне світло. Для відображення особливостей у площині об'єкта, що фотографують, кладуть лінійку з масштабом.

Фотоматеріали для зйомки знарядь зламу та інструментів повинні бути дрібнозернистими і достатньо контрастними. Фотографуючи малоформатними апаратами використовують плівки Фото-32, 65 та КН-1,2; великоформатними установками – фототехнічні плівки ФТ-10, 11, 20 тощо, та півтонові фотопластинки.

Фотографування вогнепальної зброї, куль і гільз

Вогнепальну зброю фотографують для фіксації її положення щодо інших об'єктів обстановки, зовнішнього вигляду, конструктивних особливостей, положення частин та особливостей на деталях. Кількість фотознімків і ступінь деталізації залежать від мети фотографування. Для вирішення питання про віднесення предмета до вогнепальної зброї висновок експерта ілюструють фотознімками, на яких він зображений у зібраному і розібраному вигляді. Для фіксації внутрішнього устрою механізму, зокрема саморобної і нетипової зброї, іноді застосовують зйомку в рентгенівських променях. Для ілюстрації висновку про стан зброї, наприклад, придатність її до стрільби, на фотознімках фіксують окремі частини зброї з виявленими дефектами.

Зброя, виявлена в ході огляду місця події або знайдена під час обшуку, фіксується за допомогою вузлової зйомки на фоні оточуючих предметів, у тому положенні і стані, в якому вона виявлена. У разі потреби проводять детальну фотозйомку частин зброї. На детальних знімках показують положення частин зброї (наприклад, курка, кожуха затвора, запобіжників). Детальну фотозйомку довгоствольної зброї проводять на рівній одноколірній поверхні малоформатною камерою з відстані близько 2-2,5 м в масштабі від 1:40 до 1:50. Короткоствольна ручна вогнепальна зброя фотографується за правилами безтіньової зйомки.

В лабораторних умовах під час проведення експертизи фотозйомку загального вигляду зброї проводять на установках МРКА, УРУ, «Білорусь СБ-1». Загальний вигляд зброї фотографують за правилами безтіньової зйомки з боку, де знаходяться номери, клейма або деталі, положення і вигляд яких мають криміналістичне значення. Нікельовану зброю для пом'якшення відблисків фотографують при розсіяному освітленні. Для ослаблення відблисків таку зброю можна змазати тонким шаром вазелінової олії або посипати тонким шаром білого порошку.

Технічні засоби та прийоми освітлення при фіксації загального вигляду вогнепальної зброї в основному використовуються ті ж, що і при зйомці знарядь зламу та інструментів.

Фотографування окремих частин зброї з ушкодженнями, наприклад, курка на бойовому зводі, що зносився, проводять на приладах ФМН-2 або МРК. Патронний упор зброї (коли ця деталь не витягається разом із затвором) фотографують на малоформатних макроустановках із дзеркальними камерами зразка «Зеніт», використовуючи телеоб'єктиви з фокусною відстанню, що перевищує відстань від дульного зрізу зброї до патронного упора. При цьому

використовують макроприставку або подовжувальні кільця. Для одержання великого збільшення зйомку проводять за допомогою телемікрофотографічної установки.

Фотографування куль та гільз на місці їх виявлення проводять з метою фіксації їх на місці розташування відносно предметів оточуючої обстановки, а іноді і для фіксації їх загального вигляду. Наприклад, у разі виявлення гільз, відстріляних зі зброї, важливо точно зафіксувати їх розташування, оскільки воно іноді дає можливість визначити місцезнаходження особи, яка стріляла.

Для того, щоб на оглядових або вузлових знімках чітко показати розташування куль та гільз з охопленням значної ділянки території, де вони були виявлені, біля цих об'єктів встановлюють покажчики у вигляді стріл або таблиць із номерами. Детальну зйомку куль і гільз на місці їх виявлення проводять рідко. В тих випадках, коли така необхідність виникає, їх можна сфотографувати фотоапаратом «Зеніт» у натуральний розмір або з невеликим зменшенням, використовуючи подовжувальні кільця. Пістолетні кулі та гільзи фотографують з кільцями № 3 та № 4, гільзи до мисливської зброї – з кільцями № 1 і № 2. Якщо треба сфотографувати дуже дрібні предмети, наприклад, окремі шротини, застосовують повний комплект подовжувальних кілець з короткофокусним об'єктивом МИР-1. Детальну зйомку куль та гільз рекомендується проводити методом безтіньової зйомки на прозорому екрані.

Фотографування куль та гільз в лабораторних умовах проводять для фіксації їх загального вигляду та наявних на них слідів. Такі знімки використовують для ілюстрації висновку експерта про марку зброї, з якої відстріляні кулі чи гільза, та для ідентифікації конкретної моделі зброї. Кулі та гільзи фотографують на макрофотоустановках ФМН-2, МРКА та ін. Звичайно в масштабах 2:1 або 3:1.

Гільзи фотографують збоку та з денця, кулі – збоку. Зйомку варто проводити за правилами безтіньової зйомки. Зручніше всього для створення світлого фону використовувати освітлювальний пристрій, вмонтований у корпус приладу ФМН-2. Для цього об'єкт, що фотографують, кладуть на макростіл. Потім на нього, для зменшення зайвого освітлення, доцільно покласти аркуш чорного паперу з отвором, трішки більшим за об'єкт зйомки. Ступінь яскравості фону можна змінювати, регулюючи розжарювання освітлювальної лампи ручкою, що встановлена на трансформаторі.

При фотографуванні денця гільзи, для чіткого пророблення маркувальних позначок, слідів відбивача, сигнальної спиці, подавача, патронного упора і т. д., їх освітлюють освітлювачем, який встановлюють під кутом 25-40° до поверхні, що знімається. Якщо водночас утворюються глибокі тіні, їх можна послабити невеликим екраном з білого паперу. Далі екран встановлюють впритул до денця гільзи, але так, щоб він не потрапив у фокус об'єктива.

Бічну фотозйомку гільзи проводять з того боку, на якому знаходяться сліди. Освітлення гільзи підбирають з таким розрахунком, щоб на її циліндричній поверхні утворився відсунутий від центру відблиск у вигляді світлої смужки, розташованої паралельно осі гільзи. Цього можна домогтися, підбираючи відповідні положення освітлювача та невеликого екрана з паперу, розташованого впритул до гільзи з боку, протилежного освітлювачу.

Кулю фотографують у положенні, при якому один зі слідів полів нарізів знаходиться в центрі поля зображення. Цей знімок може використовуватися для демонстрації загальних ознак, що характеризують зброю, для визначення моделі зброї та при ототожненні. Такий фотознімок кулі іноді використовують для визначення нахилу слідів полів нарізів.

Для зйомки зброї, куль і гільз на місці виявлення та в лабораторних умовах застосовуються ті ж фотографічні матеріали, що і для фотографування знарядь зламу та інструментів.

Фотографування одягу та взуття

Одяг та взуття на місці їх виявлення – досить рідкісні об'єкти зйомки. Частіше їх фотографують у лабораторних умовах при проведенні криміналістичних експертиз. Роблять це для фіксації їх загального вигляду та найбільш істотних ознак.

Фотозйомку загального вигляду одягу (піджаків, сорочок і т. п.) проводять на манекенах або вішалках, щоб одяг на знімку знаходився приблизно в такому вигляді, в якому він звичайно буває на людині. Якщо поданий на дослідження одяг сильно пом'явся внаслідок транспортування, то перед зйомкою його треба по можливості розправити. У випадках, коли складки утворилися до вчинення злочину або в зв'язку з подією злочину, розправляти їх не можна.

На фотознімку дрібні сліди одягу і деталі можуть бути погано відображені, в таких випадках їх розташування можна показати стрілками. Для цього у фотолабораторії необхідно мати набір вирізаних зі щільного паперу або картону покажчиків різних розмірів. На покажчиках можна нанести масштабні позначки, тоді вони будуть виконувати одночасно роль масштабу. Для кращого пророблення форми наскрізних ушкоджень під тканину навпроти отвору підкладають шматок паперу, що відрізняється за кольором від одягу, що фотографується.

Освітлення під час фотозйомки одягу встановлюють за такою схемою. Основне світло спрямовують на об'єкт збоку під кутом 35-45°. Для пом'якшення тіней на об'єкт зйомки з боку фотоапарата спрямовують розсіяне світло меншої потужності. Для передачі на фотознімку структури матеріалу, особливо трикотажних виробів, встановлюють додаткове освітлення. Частіше всього для цього використовують кососпрямоване світло. Одяг з тканини з ворсом або з хутра, крім того, освітлюють джерелом світла, що встановлюється поверх об'єкта зйомки. Фотографуючи одяг, в основному слід використовувати освітлювальні прилади КПЛ-25, ХОП, ОПЗ-2, ОПЗ-4, прожектори і т. д.

Коли предмет освітлюється однією лампою-спалахом, розміщеною поблизу фотоапарата, зображення стає плоским зі слабким проробленням дрібних деталей. З метою усунення цього дефекту предмет необхідно освітити з двох сторін. Для цього використовують імпульсні лампи-спалахи з двома освітлювачами: один розташовують поблизу фотокамери так, щоб він освітлював предмет спереду (з боку фотоапарата); інший встановлюють збоку від предмета. Цей спосіб освітлення в умовах темноти можна здійснити і з одним освітлювачем. Для цього фотоапарат встановлюють на штатив і після наведення на різкість відкривають затвор. Потім об'єкт зйомки освітлюють по черзі з потрібних сторін і закривають затвор. За допомогою електронної лампи-спалаху об'єкт зйомки можна освітити розсіяним відбитим світлом. Для цього освітлювач спрямовують у бік стелі або білої стіни. При цьому збільшують відкриття діафрагми в порівнянні з розрахунковою на 2-3 поділки.

Фон при зйомці одягу повинен відрізнятися від кольору об'єкта, що фотографується: одяг із світлих тканин фотографують на темному фоні, з темних - на світлому. Фотографуючи об'єкт на світлому фоні останній необхідно додатково освітлювати. Для усунення тіней на фоні від об'єкта, що фотографується, фон потрібно відсунути на деяку відстань від предмета.

Загальний вигляд одягу фотографують малоформатними або середньо-форматними камерами (такими як «Зеніт», «Зоркий», «Київ», «Іскра», «Москва») на плівки Фото-32, 65, КН-1, 2 та ін. У великоформатних камерах (наприклад, ФК-13x18) використовують фотопластинки типу «Ізоорто» загального призначення або репродукційні півтонові, а також форматні плівки ФТ-10,11,12.

Якщо одяг, що фотографується, виготовлений з кольорових тканин, то для кращого відображення кольору застосовують відповідні світлофільтри. Так, наприклад, фотографуючи сукню з тканини з жовтим малюнком на синьому фоні використовують жовтий світлофільтр.

Взуття може бути об'єктом зйомки в основному при ототожненні його зі слідами. Для фіксації загального вигляду взуття його фотографують збоку або зверху, а також підощву. Фотографуючи загальний вигляд взуття використовують ті ж технічні засоби, джерела освітлення, прийоми освітлення та фотоматеріал, що і для фотографування загального вигляду одягу. Підощву взуття рекомендується фотографувати на великоформатних вертикальних установках, наприклад, УРУ, «Білорусь СБ-1», МРКА та ін. Важливими характеристиками взуття є розміри і форма підощви в цілому та окремих її частин. Тому фотографування треба виконувати, дотримуючись правил виміральної зйомки.

Підошву взуття освітлюють одним джерелом спрямованого світла, наприклад, КПЛ-25, під кутом, при якому чітко відображені його деталі, що відбилися в порівнюваному сліді. Для зм'якшення тіней можна використовувати екран або більш слабе джерело розсіяного світла з боку фотоапарата. Зображення підошви з темного матеріалу утворюється на знімку без потрібних деталей. Виділити їх одними засобами освітлення часом неможливо, тому перед зйомкою на такі об'єкти можна злегка напилити світлі порошки -окис цинку, гіпс і т. п.

Фотографування слідів рук.

Фотографування є одним із засобів фіксації слідів рук на місці їх виявлення та при проведенні криміналістичних експертиз. За допомогою вузлової зйомки фіксують предмети зі слідами на фоні навколишнього середовища. Детальну зйомку слідів на місці виявлення проводять, як правило, в тих випадках, коли предмети зі слідами рук через громіздкість або інші причини неможливо доставити в лабораторію, а вилучення слідів копіюванням може їх ушкодити (наприклад, сліди на покритій пилом поверхні). Фотографують на місці виявлення в основному поверхневі (забарвлені) та об'ємні сліди рук.

Детальні знімки слідів рук фотографують у масштабі 1:1. Для отримання такого масштабу при зйомці фотоапаратом «Зеніт» використовують повний комплект подовжувальних кілець. Предмет розташовують так, щоб відстань між поверхнею, що знімається, і площиною плівки була приблизно рівна 20 см. Якщо сліди рук знаходяться на опуклих або увігнутих поверхнях, їх фотографують у меншому масштабі, щоб збільшити глибину різкості зображення.

Фотографування слідів рук проводять зі штатива, спуск затвора здійснюють за допомогою тросика. Для усунення впливу на фотоматеріал стороннього світла на об'єктив фотоапарата надівають бленду. У ході зйомки треба стежити за тим, щоб площа задньої стінки фотоапарата була рівнобіжна поверхні, на якій знаходиться слід.

При природному освітленні сліди рук на місці виявлення можна сфотографувати, не використовуючи додаткові джерела світла. Для освітлення затінених ділянок предметів зі слідами використовують дзеркала, екрани з білого паперу. У разі відсутності достатнього природного освітлення для зйомки слідів рук використовують акумуляторні слідові ліхтарі (ФАС), кишенькові електричні ліхтарики, переносні автомобільні освітлювачі та електронні імпульсні лампи-спалахи.

Фотозйомка слідів може проводитися у відбитому світлі, або у світлі, що проходить. Поверхневі забарвлені сліди рук на прозорих предметах фотографують у світлі, що проходить. Освітлюючи таким світлом предмет, який знімають, накладають на нього маску з чорного паперу, у якому є отвір, що трохи більший за розмір сліду. Джерело світла, наприклад, імпульсну лампу, встановлюють за об'єктом таким чином, щоб промені від спалаху не потрапляли в об'єктив.

Для визначення найбільш вигідного положення лампи роблять пробні спалахи, в процесі яких по матовому склу фотоапарата спостерігають за зображенням. У світлі, що проходить, на місці події, можна сфотографувати сліди, що знаходилися на рівних прозорих поверхнях, наприклад, на склі шаф, вікон, вітрин. Забарвлені сліди рук на непрозорих об'єктах фотографують у відбитому світлі.

Фотографічне зображення забарвлених поверхневих слідів рук, що знаходяться на непрозорих предметах з гладкою поверхнею, може бути отримано рефлексним способом. Цей спосіб зручний для зйомки слідів на поверхнях, що сильно виблискують, або на предметах циліндричної форми. Рефлексна зйомка проводиться в такий спосіб. На поверхню, де є слід, обережно накладають рефлексний фотопапір емульсійним шаром до сліду. Потім з боку підкладки фотопапір освітлюють. Після проявлення утворюється негативне зображення сліду в масштабі 1:1, з якого контактним способом виготовляють позитивний відбиток. Якщо ж знімок сліду з цього відбитку треба отримати в більшому масштабі, то рефлексний негатив можна перезняти безпосередньо на фотопапір з потрібним збільшенням. Негатив, отриманий у процесі рефлексної зйомки, можна використовувати для проєкційного друку. Для збільшення прозорості фотопаперу його змащують вазеліном.

Об'ємні сліди рук, утворені за рахунок зміни рельєфу слідосприймаючої поверхні (наприклад, на вершковому маслі, замазці, пластиліні і т. п.), освітлюються одностороннім бічним світлом, спрямованим під гострим кутом до поверхні сліду. Якщо на місці події немає можливості застосувати спеціальні освітлювачі, то зйомку можна провести за допомогою звичайних освітлювачів, розташовуючи їх на значній відстані від сліду. Фотозйомка повинна проводитися в затемненому помешканні.

З об'ємних слідів рук особливо важко фотографувати сліди, залишені на предметах із зледенілою поверхнею. Такі сліди дуже складно доставляти для зйомки в лабораторію, тому їх фотографують на місці виявлення.

У зв'язку з тим, що сліди рук на зледенілій поверхні мають деякий рельєф, їх фотографують в косонаправлених променях. Оскільки кристалики льоду сильно відблискують, освітлення повинно бути розсіяним. Фотографування при денному світлі проводять з екраном із картону (розміром 20x20 см), що одягається на об'єктив фотоапарата. Екран затінює частина предмета, усуває влучення прямих променів на сліди, що фотографуються, з боку камери. Подальше регулювання світла полягає в тому, щоб шляхом прикриття ділянки зі слідом з різних боків отримати зображення потрібного контрасту. Для збільшення чіткості слідів їх можна злегка напилити сухим дрібним порошком графіту. Порошок наносять на слід пульверизатором. Чіткість сліду при цьому підвищується за рахунок нерівномірного осідання часток порошку на поглиблені і опуклі частини сліду. До напилення слід потрібно сфотографувати в тому вигляді, в якому він був виявлений. Фотографувати сліди рук на зледенілій поверхні треба при температурі нижче 0 °С. Штучні джерела світла поміщають на відстань, що виключає дію тепла на слід.

Для фотографування чітких слідів малоформатними фотоапаратами можна використовувати плівки Фото-32, КН-2, НК-2Ш з обробкою їх контрастним проявником; забарвлені сліди або сліди, що знаходяться на кольорових поверхнях, фотографують із відповідним підбором фотоматеріалів та світлофільтрів.

Фотографування слідів рук у лабораторних умовах проводять за допомогою фотоапаратури, призначеної для макрозйомки (МРКА та ФМН-2), а також для репродукції (УРУ, СГРА, «Білорусь СБ-1»).

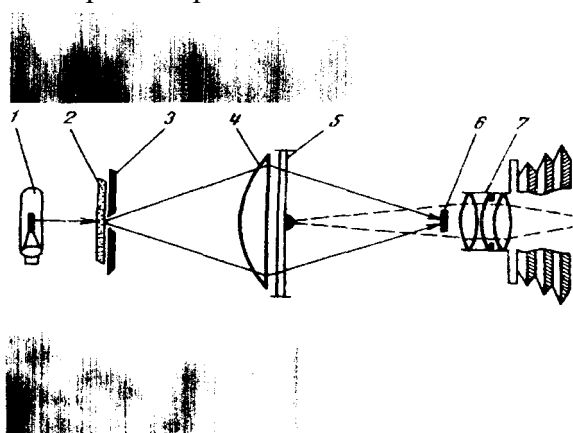
Основні умови зйомки, які забезпечують одержання високоякісних фотознімків слідів рук, підбирають у залежності від виду слідів що фотографуються і характеристики об'єктів, на яких вони знаходяться. Найбільш поширеним об'єктом зйомки є поверхневі сліди рук. Вони можуть бути незабарвленими (безбарвними) і забарвленими. Фотозйомка незабарвлених слідів рук на прозорих предметах зі скла, кристалу, пластмаси та інших подібних матеріалів проводиться, як правило, у світлі, що проходить. Освітлення на провіт дозволяє отримати бажані результати при зйомці слідів, що знаходяться на плоскому склі. Сліди на товстостінних склянках, пляшках, флаконах фотографувати цим способом освітлення дуже важко, тому що світло, проходячи від освітлювача через дві стінки, розсіюється. Це призводить до нерівномірного освітлення сліду і утворення відблисків і затінених ділянок.

Для фотографування слідів рук в лабораторних умовах користуються спеціальними освітлювачами ОІ-9М, ОІ-19 та ін. Освітлювач розташовують за об'єктом, що фотографується і, змінюючи його положення щодо оптичної осі об'єктива, домагаються, щоб відбитки папілярних ліній руки були чіткими на матовому склі і мали вигляд яскравих білих ліній на темному фоні. Освітлення найбільш ефективно, якщо освітлювач максимально наближений до лінії головної оптичної осі об'єктива. Для збільшення контрасту зображення за об'єктом зйомки, на деякій відстані від нього, розташовують темний фон (тканину, картон або папір чорного кольору). Поверхню досліджуваного предмета, на якій відсутні сліди рук, прикривають маскою. При освітленні слідів рук на провіт промені світла, що проходять через ділянки скла, на яких є відбитки папілярних ліній, розсіюються і потрапляють в об'єктив фотоапарата. Промені, що пройшли через ділянки скла, де немає відбитків, не розсіюються і в об'єктив не потрапляють. Таким чином, після проявлення на негативі утвориться зображення сліду, на якому відбитки папілярних ліній будуть чорними, а проміжки між ними – білими.

При друкуванні з такого негатива утвориться фотознімок пальцевого відбитка з білими папілярними лініями на чорному фоні. Для одержання звичайного, придатного для порівняння, відбитку з первинного фотозображення виготовляють контратип на фотоматеріалах з прозорою підкладкою. Для усунення дзеркальності друк проводять за допомогою збільшувача, в який вкладають контратип емульсійним шаром у бік джерела світла. Під час друкуванні з цього контратипу утворюється фотовідбиток з нормальним співвідношенням тонів.

Фотозйомку слідів рук на просвіт можна проводити безпосередньо на фотопапір. Щоб уникнути дзеркальності зображення, предмет поверхню, на якій знаходяться сліди, обертають у бік, протилежний об'єктиву фотокамери.

Для підвищення контрасту зображення при фотографуванні слідів рук у світлі, що проходить, застосовують спеціальне освітлення за методом темного поля з центральною діафрагмою, яка перекидає в оптичній системі центральний пучок світла, розташованої перед об'єктивом або освітлювачем діафрагму (мал. 21). Сутність першої схеми освітлення полягає в тому, що перед джерелом світла

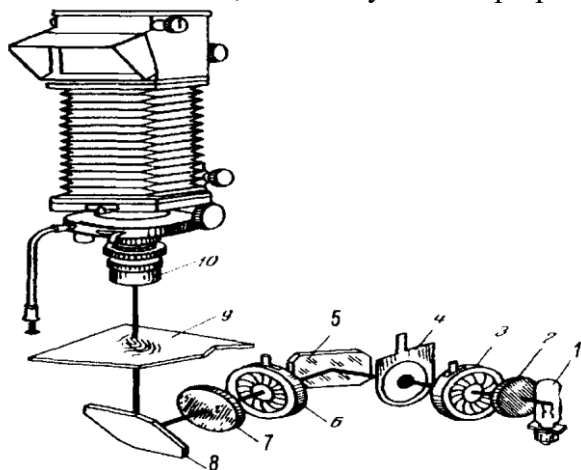

Мал. 21. Схема освітлення при зйомці слідів рук за методом темного поля з центральною діафрагмою

перед об'єктивом встановлюють матове скло 2 і діафрагму 3 з невеликим діючим отвором. Між діафрагмою і об'єктивом апарата розташовують конденсорну лінзу 4, що проєктує зображення діючого отвору на центральну діафрагму 6, що знаходиться перед об'єктивом 7. Об'єкт зйомки 5 встановлюють біля конденсорної лінзи. За цією схемою освітлення світло від джерела проходить через матове скло, потрапляє на конденсорну лінзу і, потім, збирається в з'єднаному фокусі на центральній діафрагмі. Таким чином, пряме світло від освітлювача в об'єктив не проходить, а потрапляють лише промені, розсіяні частками речовини, якою утворений слід. Для створення такого освітлення в комплекті приладу МРКА є освітлювач і центральна діафрагма, що одягається на об'єктив. Зйомку на цьому приладі проводять таким чином. Освітлювач темного поля 3 встановлюють на предметний столик, на об'єктив фотоапарата одягають центральну діафрагму. Об'єкт зі слідами рук 2 кладуть на поверхню конденсорної лінзи освітлювача. Потім фотокамеру встановлюють у положення, з якого можна одержати необхідний масштаб зйомки, і фокусують світловий пучок на центральній діафрагмі. Фокусування світла проводиться обертанням кільця на оправі освітлювача.

Фотографуючи сліди рук, за другою схемою освітлення, методом темного поля, центральну діафрагму встановлюють перед лінзою освітлювача. Перед джерелом світла встановлюють лінзу, біля якої розташовують центральну діафрагму 3. Конденсорна лінза 4 відкидає зображення цієї діафрагми в площину ірисової діафрагми об'єктива 6. Об'єкт зйомки 5 розташовують між конденсорною лінзою і об'єктивом фотокамери. Діафрагму об'єктива закривають доти, поки її краї не зійдуться з краями зображення центральної діафрагми. Для створення такого освітлення при фотозйомці слідів рук на приладі ФМН-2 замість

світлофільтра вставляється центральна діафрагма. Освітлювальна система приладу настраюється за схемою, застосовуваною при роботі з мікроскопом (мал. 22).

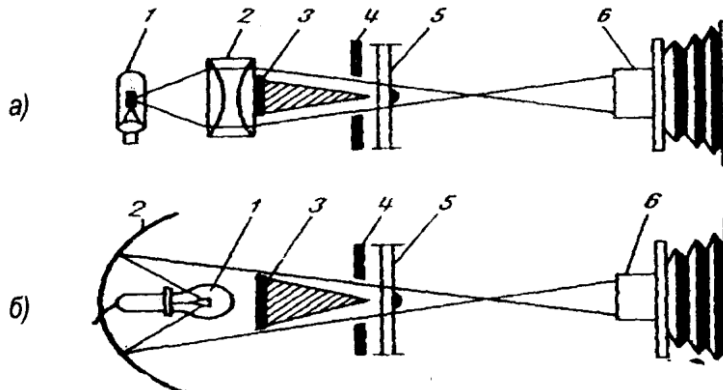

Мал. 22. Схема оптичної частини приладу ФМН-2 під час зйомки слідів рук у світлі, що проходить за методом темного поля.

За цією схемою освітлення промені світла від лампи потрапляють на лінзу освітлювача 2 і виходять з неї паралельним пучком. Потім промені проходять через цілком відкриту польову діафрагму 3 і центральну діафрагму 4, що перекриває центральну частину пучка. Далі крайні промені відбиваються дзеркалом 5, проходять через цілком відкриту апертурну діафрагму 6 і збираються конденсорною лінзою 7. Після відбиття від дзеркала 8 промені світла потрапляють на об'єкт зйомки 9. Далі промені, розсіяні частками речовини сліду, проходять через об'єктив 10, а крайові промені затримуються діафрагмою.

Об'єкт зйомки на приладі ФМН-2 може бути розташований на деякій відстані від верхньої плити основи. Ця обставина, за наявності потужного променя, що падає від кінопроекційної лампи, дає можливість фотографувати на приладі ФМН-2 сліди рук, що знаходяться на електролампочках, тонкостінних колбах і склянках. Проходження світлового потоку через другу стінку скла в цьому випадку не чинить істотного впливу на якість зображення, тому сліди рук, що знаходяться на електролампі, можна фотографувати безпосередньо на фотопапір.

Фотографування слідів рук за методом темного поля можна здійснити і на репродукційній установці. Найбільше поширеними є схеми освітлення з конденсором і рефлектором (мал. 23). При освітленні слідів рук через конденсор джерело світла встановлюють навпроти об'єктива на лінії його центральної оптичної осі (мал. 23, а). Перед джерелом світла розташовують дволінзовий конденсор 2 від фотозбільшувача 13x18 см. Середину лінзи, зверненої в бік фотокамери, закривають диском 3 (діаметром 8-10 см) з чорного паперу. На невеликій відстані від конденсора ставлять непрозорий екран-маску 4 з круглим отвором дещо меншого діаметра, від диска на лінзі конденсора. Об'єкт зйомки 5 розташовують між маскою і об'єктивом фотокамери б приблизно в тому місці, де кінчається тінювий конус від диска на конденсорі. При освітленні слідів рук за допомогою рефлектора 2 (мал. 23, б) його розташовують за джерелом світла,

Мал. 23. Схема освітлення при зйомці слідів рук за методом темного поля:

a – з конденсором; *б*-з рефлектором

Перед джерелом світла встановлюють непрозорий диск розміром 8-10см), що закриває доступ прямим променям в об'єктив фотоапарата *б*. Екран-маска *4* і об'єкт зйомки *5* встановлюється так, як при освітленні з конденсором.

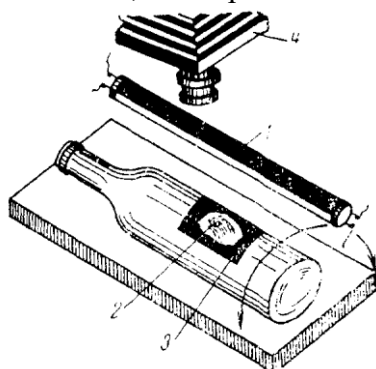
Сліди рук, що знаходяться на непрозорих предметах, а також на забрудненому склі, фотографують у відбитому світлі. Виявлення безфарбних слідів і їх фотографічної фіксації у відбитому світлі засновані на використанні різноманітної спроможності фону, що відбиває, і слідів. Ділянки гладкої поверхні предмета, на яких слід відсутній, відбивають світло дзеркально, а речовина сліду – розсіяно. При цьому можливі два варіанти освітлення. Якщо світло, що дзеркально відбилося від поверхні предмета, потрапить в об'єктив, то після проявлення утвориться негативне зображення сліду. З такого негатива за допомогою звичайного позитивного процесу можна отримати фотовідбитки слідів. Якщо в об'єктив потраплять тільки промені, розсіяні частками потожирової речовини, то після проявлення, на фотошарі утвориться позитивне, але дзеркальне зображення сліду. В цьому випадку для усунення дзеркальності зображення зйомку проводять через дзеркало або призму, встановлену на шляху променів перед об'єктивом або перед матовим склом.

Для освітлення слідів рук на непрозорих предметах використовують освітлювачі ОІ-9М та інші подібні їм джерела світла. У складних випадках для зйомки слідів, що знаходяться на поверхнях, що сильно виблискують, а також на об'єктах циліндричної або сферичної форми, застосовують спеціальні методи освітлення. Найбільш поширеними з них є вертикальне освітлення і освітлення за методом «блукаючого» відблиску.

При фотозйомці слідів рук на металевих поверхнях, що значно виблискують, або на об'єктах, що покриті змазкою, застосовується вертикальне освітлення (спрямоване від об'єктива на об'єкт). Таке освітлення створюють багатоламповими кільцевими освітлювачами, що закріплюються на дошці фотоапарата.

У комплект приладу МРКА входить спеціальний кільцевий освітлювач, у який вмонтовано 20 електричних ламп по 3,5 Вт. Такий освітлювач закріплюють на кронштейні перед об'єктивом. Для фотографування слідів на поверхнях, що виблискують, можна також застосувати круговий освітлювач з лампочками, що переміщуються. Такі освітлювачі промисловістю не випускаються, але їх можна виготовити в криміналістичній лабораторії. Освітлювач – це коло з оргскла діаметром 25-30 см. У його центрі вирізують отвір по діаметру оправы об'єктива. Від центру до країв кола роблять прорізи, по яких у необхідних випадках переміщують електролампи. Налагодивши кругове освітлення переміщенням лампочок домагаються найбільш чіткого виділення слідів.

Безбарвні сліди рук, розташовані на циліндричних поверхнях, наприклад, на пляшці або на круглій склянці, фотографують з освітленням за методом «блукаючого» відблиску. Цей метод полягає в тому, що об'єкт зйомки, наприклад, пляшку зі слідами рук, освітлюють джерелом світла, що переміщається

Мал. 24. Схема освітлення за методом «блукаючого» відблиску:

1 – освітлювач; 2 – пальцевий відбиток;

3 – маска; 4 – фотокамера. Стрілкою показаний напрямок руху освітлювача

за час витримки по кривій дугоподібній лінії (мал. 24). Для освітлення можна використовувати люмінесцентні лампи ДС-15, 20, 30 та ін, що створюють відблиск у вигляді прямої лінії. Верхню частину лампи, що звернена в бік об'єктива, прикривають смужкою чорного паперу. Одинокі сліди освітлюють софітами приладу ФМН-2 або іншими джерелами світла зі спіраллю, що перевищує за розміром слід пальця. Якщо сліди рук знаходяться на сферичних поверхнях, переміщення освітлювача можна робити в двох взаємно перпендикулярних напрямках. При зйомці за методом «блукаючого» відблиску на фотопластинці утвориться негативне зображення, з якого в процесі звичайного друку отримують позитивне зображення сліду.

При освітленні відбитим світлом скляних предметів циліндричної і сферичної форм у їх внутрішній порожнині внаслідок багаторазового відбиття світло сильно розсіюється, і це зменшує контраст зображення. Для усунення впливу розсіяного світла обернений бік скла рекомендується зафарбувати чорною фарбою. У пляшку або в іншу посудину можна також налити темну рідину (туш, чорнило і т. п.). Поверхню предмета, зверненого в бік об'єктива, для обмеження доступу зайвого світла у внутрішню порожнину, варто прикрити маскою з чорного паперу з отвором за розміром слідів, що фотографуються.

Безбарвні сліди рук є малоконтрастними об'єктами з тонкою структурою, тому фотоматеріали для їх фіксації повинні бути дрібнозернистими, з високим коефіцієнтом контрастності, і з великою роздільною здатністю. В лабораторних умовах безбарвні сліди рук фотографують на плівки ФТ-10, 20, 30 або репродукційні штрихові пластинки. Якщо в процесі фотографування слідів з метою посилення контрасту зображення виготовляють проміжні негативи – контратипи, то в цьому випадку застосовують несенсибілізовані фотоматеріали. Ступінь їх контрастності підбирається в залежності від якості зображення на негативі: для виготовлення позитива з малоконтрастного негатива використовують діапозитивні фотопластинки або фототехнічну плівку ФТ-30, для контратипування з висококонтрастного негатива – фототехнічну плівку ФТ-10 або репродукційні полутонові фотопластини. При фотографуванні слідів рук на фотопапір застосовують глянцевиий контрастний папір «Унібром», «Новобром» та ін. з гладкою поверхнею.

Фотографічна зйомка забарвлених слідів рук, залишених кров'ю, фарбою і т. д., а також слідів, виявлених різноманітними порошками і реактивами, часто проводиться технічними засобами і прийомами, що застосовуються для зйомки безбарвних слідів. Забарвлені сліди рук видимі більш чітко і можуть мати різноманітні колірні відтінки, тому можливе застосування інших способів зйомки.

Забарвлені сліди рук, що знаходяться на плоских прозорих об'єктах, наприклад, на шибці, на світлій дактилоскопічній плівці, можна сфотографувати в світлі, що проходить способом контактного або проекційного друку.

Фотознімки таких слідів контактним способом одержують таким чином. На рівну поверхню кладуть аркуш чорного паперу. На ньому розташовують діапозитивну фотопластинку емульсійним шаром догори.

На пластину, уникаючи ковзання, кладуть скло або слідокопіювальну плівку зі слідом. Для кращого контакту скло по краях рекомендується притиснути яким-небудь вантажем. Потім над склом або плівкою на якийсь час вмикають електролампку. Після цього фотопластинку проявляють звичайним способом.

Фотознімки забарвлених слідів рук при проекційному способі отримують за допомогою фотозбільшувача. Для цього скло або дактилоскопічну плівку зі слідами пальців розташовують у збільшувачі на місці негативної рамки і проводять друк на діапозитивні фотопластинки. З негативу, що утворився після проявлення, виготовляють фотовідбиток сліду. За допомогою фотозбільшувача 13x18 см можна отримати зображення слідів рук, що знаходяться на значних за розміром стеклах.

Забарвлені сліди рук на непрозорих предметах з дерева, металу, пластмаси і т. д. фотографують у відбитому світлі. Якщо такі сліди забарвлені темними барвниками і знаходяться на предметах з білою поверхнею, їх фотографують за правилами репродукційної

зйомки. Сліди рук на темній дактилоскопічній плівці фотографують при рівномірному двосторонньому бічному освітленні. В цьому випадку перед фотографуванням з плівки видаляють покривний шар, що послаблює зображення сліду. Оскільки слід на дактилоскопічній плівці розташований дзеркально, фотографування можна проводити безпосередньо на фотопапір. При цьому утворюється правильне, за розташуванням, позитивне зображення сліду. Забарвлені сліди рук на шорстких поверхнях, наприклад, на фанері, на тканинах і тому подібних об'єктах, можна також фотографувати при рівномірному двосторонньому освітленні. Кращі ж результати утворюються при фотозйомці даних слідів з вертикальним освітленням, спрямованим на предмет від об'єктива. Забарвлені сліди рук, що знаходяться на непрозорих предметах з гладкою поверхнею, можна також фотографувати рефлексним способом.

Найбільш складним випадком є фотографування забарвлених слідів рук на дзеркалі через здвоєність зображення сліду і потрапляння в поле зображення фотоапарата відбитків у дзеркалі. Усунути ці перешкоди можна декількома способами. Найбільш простий спосіб полягає у фотографуванні слідів при бічному освітленні (під кутом 30-45°) з диском перед об'єктивом фотокамери. Диск з картону з круглим отвором у його центрі (діаметром 1-1,5 см) прикріплюють перед об'єктивом. Діаметр диска повинен перевищувати розміри фотоапарата, а центр його отвору збігатися з центром об'єктива. Колір картонного диска підбирається в залежності від кольору відбитка. Для зйомки білих відбитків установлюють чорний диск, а темних відбитків – білий диск. На дзеркало рекомендується покласти маску з чорного паперу з вирізом за розміром сліду, що фотографується.

Фотозйомку слідів рук на дзеркалі можна зробити і без картонного диска. Для цього дзеркало встановлюють на екрані фотоустановки під кутом (приблизно 15-30°) до головної оптичної вісі. Потім дзеркало освітлюють бічним світлом, спрямованим під кутом 30-40°. Нахил дзеркала істотно не порушує різкості зображення і не призводить до значних перекручувань розмірів і форм деталей візерунка. Для фотографічної фіксації сліду на дзеркалі іноді застосовують фотозйомку у відбитих ультрафіолетових променях. Для цього слід перед зйомкою обробляють яким-небудь темним порошком і фотографують через кварцовий об'єктив на несенсибілізовані фотопластинки. Об'єкт освітлюють ультрафіолетовими освітлювачами із світлофільтром, що пропускає промені, при цьому довжина хвиль повинна бути меншою 365 мкм. Оскільки промені з довжиною хвилі менше 365 мкм поглинаються склом, на знімку залишається тільки зображення сліду.

Сліди рук, забарвлені речовинами, що мають кольоровий відтінок, або знаходяться на кольоровому фоні, фотографують із відповідним добром спектральних характеристик фотоматеріалів і світлофільтрів. Кольорові відбитки рук на білих предметах фотографують із світлофільтрами додаткового до них кольору або на фотоматеріали, не чутливі до світла, що відбивається речовиною сліду; на чорних поверхнях – без світлофільтра, але із застосуванням фотоматеріалів, чутливих до кольору речовини сліду. При фотозйомці слідів, виявлених чорними порошками на кольоровому фоні, застосовують світлофільтри кольору фону; при фотозйомці слідів, забарвлені білими порошками, світлофільтр повинен мати колір, додатковий до кольору фону. Якщо забарвлені сліди знаходяться на поверхні, яка також має колірний відтінок, то для одержання контрастного зображення слідів застосовують фільтр, що затримує світло, що йде від фону і пропускає промені, що відбиваються слідом. У цьому випадку можна також застосувати фільтр, що пропускає світло, відбите від фону і затримуючих променів, що йдуть від сліду. Так, наприклад, при фотографуванні сліду пальця, утвореного синім чорнилом на папері жовтого кольору, доцільно застосувати жовтий світлофільтр з ізортохроматичними фотоматеріалами.

Сліди рук на багатомірних об'єктах, наприклад на малюнках тарілок, чашок, книг, обробляють перед зйомкою порошком графіту, окису міді або іншої речовини, що поглинає інфрачервоні промені. Потім їх фотографують у відбитих інфрачервоних променях. Для оброблення таких слідів можна також застосувати порошок речовини, що люмінесціює в

ультрафіолетових променях. Слабовидимі сліди необхідно сфотографувати до обробки їх порошками.

На практиці зустрічаються випадки, коли сліди рук знаходяться з обох боків скла, причому вони за місцем розташування перекривають один одного.

Такі сліди звичайно переносять на слідокопіювальні плівки і потім фотографують. Якщо ж за якихось причин такі сліди необхідно сфотографувати на склі, то застосовують такий спосіб. Сліди з одного боку скла обробляють порошком, наприклад, червоного кольору, і фотографують на несенсибілізовані фотоматеріали. Потім слід на протилежному боці напилюють порошком іншого кольору, наприклад, чорного, і фотографують з червоним світлофільтром або на червоному фоні на панхроматичні матеріали. Сліди можна також обробити порошками, що люмінесціюють, і фотографувати окремо в ультрафіолетових променях.

Об'ємні сліди рук у лабораторних умовах освітлюють освітлювачем 01-9М. Кут падіння світла стосовно площини сліду – 10-20°. Напрямок освітлення повинен бути по можливості перпендикулярним основному потоку папілярних ліній. Сліди, в яких відобразилися дугові і петльові узорі, фотографують, як правило, при одній експозиції. Фотографуючи кругові узорі для пророблення всіх елементів роблять дві експозиції з різним напрямком освітлення.

Особливо складно одержати задовільні знімки об'ємних слідів рук на стеарині через виникнення сильних відблисків. У таких випадках об'єкти, на яких знаходяться сліди, рекомендується обробити яким-небудь порошком або барвником. Так, наприклад, ділянку зі слідами злегка обпилюють порошком графіту. Найбільш чіткі сліди обережно фарбують чорною друкарською фарбою, наносячи її тонким шаром тільки на виступаючі частини сліду.

Фотографуючи сліди рук на речовинах, що легко плавляться (масло, пластилін і т. п.), об'єкти освітлюють через теплопоглинаючий фільтр, що складається зі скляного посуду з рівнобіжними стінками, який перед зйомкою заповнюють чистою, прозорою водою. Освітлювач включають тільки під час настроювання освітлення і експонування.

Фотографування слідів ніг людини, взуття і коліс транспортних засобів

Сліди ніг людини, взуття і коліс транспортних засобів при проведенні різноманітних слідчих дій фотографують в основному на місці їх виявлення. Вузловою зйомкою фіксують одиночні сліди, а також групу слідів на фоні оточуючої обстановки. Значення цих знімків полягає в тому, що по них часто можна судити про особливості ходи людини, про тип транспортних засобів і деяких обставин руху (чи мало місце зупинення транспорту, гальмування і т.д.).

Загальний вигляд «доріжки» слідів ніг або коліс автомобіля на фоні навколишнього середовища можна показати на плановому або перспективному фотознімку. Планові знімки роблять з висоти. Якщо ділянки місцевості, на яких знаходяться сліди, неможливо включити в один кадр, то зйомку проводять за методом лінійної панорами. Лінійну панораму слідів виготовляють у такий спосіб. Фотоапарат при зйомці переміщають паралельно слідам і послідовно фотографують ділянки поверхні зі слідами. Щоб полегшити контроль за зйомкою і уникнути пропусків, біля слідів установлюють таблиці з цифрами або різноманітні позначки у вигляді смужок паперу, паличок або прокреслених ліній. Перед зйомкою поруч зі слідами кладуть лінійку або стрічку із сантиметровими поділками. У випадках, якщо в сліді шини автомобіля є відображення однієї і тієї ж особливості, що повторюється через певні інтервали, рівні довжині кола колеса, треба сфотографувати ділянку сліду, що дещо перевищує довжину кола. Зйомку панорами слідів можна проводити з рук або встановити фотоапарат на штатив і переміщати разом із ним.

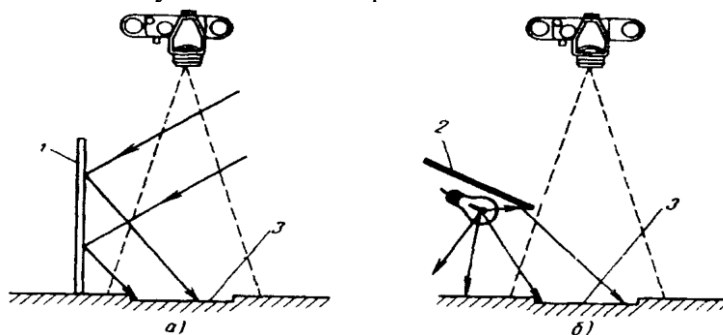
Для того, щоб зробити перспективну фотозйомку загального вигляду слідів ніг людини або транспортних засобів, фотоапарат спрямовують уздовж лінії руху людини або транспортного засобу, що залишив сліди. Діафрагмування об'єктива розраховують за шкалою глибини різкості відповідно до загальної довжини ділянки зі слідами. Якщо на поверхні, що фотографується, знаходиться багато різних слідів, то потрібні сліди маркуються.

На детальних знімках фіксують окремі сліди ніг, взуття або невеликі ділянки слідів коліс транспортних засобів. Такі знімки можуть бути використані з метою розшуку та ідентифікації об'єкта, що лишив сліди. Тому детальна зйомка обов'язково проводиться перед вилученням слідів іншими методами, пов'язаними з їх ушкодженням. При цьому фотознімки не тільки зберігають зображення сліду, але і передають такі деталі, які не можливо передати в інших копіях, наприклад, у зліпках.

Одиночні сліди ніг і фрагменти слідів коліс з певними особливостями фотографують у значних масштабах на відстані, при якій зображення потрібної ділянки сліду займає весь кадр. При зйомці малоформатними фотоапаратами відстань від об'єктива до предмета, наприклад, при фотографуванні сліду ноги в масштабі 1:10, дорівнює 55 см. Поруч зі слідом в одній площині з особливостями, що мають криміналістичне значення, кладуть лінійку. Для фотографування слідів на снігу лінійка повинна бути біла з чорними поділками; на темному ґрунті – чорна з білими поділками.

Освітлення слідів при зйомці в значних масштабах вибирають у залежності від вигляду слідів і властивостей поверхні, на якій вони знаходяться. Поверхневі сліди ніг на підлозі, підвіконні, на килимовій доріжці, сліди шин автомобіля на рівному твердому асфальті фотографують при двосторонньому освітленні. Об'ємні сліди фотографують при односторонньому світлі. Для висвітлення поглиблених ділянок сліду при денному світлі застосовують екран (мал. 25, а). В умовах недостатнього освітлення джерело штучного світла розташовують збоку від сліду.

Для прикривання об'єктива фотоапарата від влучення прямих променів від джерела світла між освітлювачем і фотоапаратом розташовують світлонепроникну ширму (мал. 25, б). Кут падіння променів на слід підбирають з урахуванням виразності рельєфу і його особливостей: чим меншу висоту і глибину мають деталі сліду, тим нижче опускається джерело світла. Якщо в сліді є рельєфні особливості лінійної форми, то світловий потік спрямовують перпендикулярно цим особливостям. Деталі в сліді можуть бути неоднакового розміру і розташовуватися в різних напрямках, тому слід доцільно сфотографувати декілька разів, змінюючи кут падіння і напрямок освітлення.

Мал. 25. Освітлення об'ємних слідів ніг під час фотографування:

а – при денному світлі; б – при штучному освітленні;

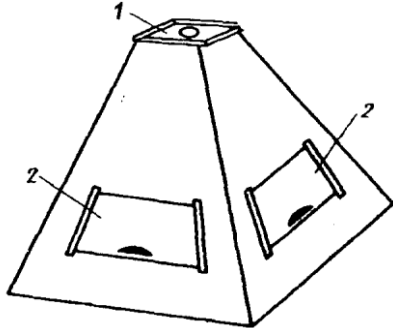
1 – відбивний екран; 2 – світлонепроникна ширма; 3 – об'ємні сліди ніг (у розрізі).

Суцільними лініями показано хід променів світла

Якщо зйомка слідів проводиться вдень на відкритій місцевості й у сонячну погоду, то фотозйомкою при косопадаючому освітленні можна скористатися тільки в ранкові часи або перед заходом сонця. Вдень, особливо в похмуру погоду, косонаправлене освітлення на відкритій місцевості створюють за допомогою пристосування, виготовленого у вигляді усіченого прямого конуса. Такі пристосування промисловістю не випускаються, і вони звичайно виготовляються в криміналістичних лабораторіях. Пристосування складається з чотирьох бічних стінок без дна (мал. 26). У верхній його частині є площа, на якій встановлюють фотоапарат. Нижня основа конуса має розміри 50x50 см, висота його для зйомки малоформатними камерами в масштабі 1:10 складає 55 см. У стінках конуса знаходяться вирізи, у які вставляються висувні шторки. Переміщенням шторок регулюють освітлення слідів.

Деякі ускладнення виникають при фотографічній фіксації об'ємних слідів ніг або коліс на снігу. Пояснюється це тим, що сніг сильно відбиває і розсіює світло, внаслідок чого зображення виявляється малокоонтрастним. Рекомендується сліди на снігу фотографувати з жовтим або жовтогарячим світлофільтром. Світлові відблиски можна послабити поляризаційним світлофільтром. На об'єктив фотоапарата надівають бленду. При фотозйомці об'ємних слідів взуття на снігу в похмуру погоду чітке виділення особливостей може бути досягнуто, якщо такі сліди злегка обробити яким-не-

Мал. 26. Пристосування для фотографування об'ємних слідів ніг:

1 – площина для встановлення фотоапарата;

2 – висувні шторки

будь темним порошком, наприклад, графітом або окисом міді. Порошок повинен бути сухим і дрібним.

Розпиляти порошок можна за допомогою спеціального розпилювача, що застосовується для виявлення слідів рук, пульверизатором або гумовою грушею. Перед обробкою порошком слід обов'язково фотографують у тому вигляді, в якому він виявлений. Рекомендується остеронь від сліду, що фотографується, залишити пробні сліди ніг, на яких експериментальним шляхом підібрати і випробувати порошок, який буде використовуватися і відповідний засіб обробки слідів. При цьому потрібно враховувати, що в сонячну погоду чорний порошок може прискорити танення оброблених ділянок сліду.

Фотографування слідів ніг людини, взуття і коліс транспортних засобів у лабораторних умовах проводять при трасологічних дослідженнях з метою ототожнення по цих слідах людини, її взуття, а також шин автомобіля. Фотознімки при трасологічних експертизах можуть використовуватися для порівняльного дослідження та ілюстрації висновку експерта.

В лабораторію можуть бути доставлені поверхневі сліди на різноманітних матеріалах і їх зліпки, їх фотографують на великоформатних вертикальних установках УРУ, «Білорусь СБ-1», МРКА. Поверхневі сліди освітлюють з двох боків; зліпки – одностороннім косонаправленим світлом.

Для використання фотознімків у процесі порівняльного дослідження їх виготовляють в одному масштабі. Фотознімки слідів або зліпків в однаковому масштабі з порівнюваним взуттям можна виготовити шляхом одночасної або почергової зйомки. Для одночасної зйомки сліду або його зліпка і взуття їх розташовують поруч на екрані вертикальної фотоустановки. Поверхні сліду або зліпка і підметки взуття при цьому повинні знаходитися на одному рівні і лежати в площині, паралельній матовому склу камери. Оскільки зліпок і взуття звичайно відрізняються за ступенем яскравості, для зйомки кожного з них потрібна різна витримка в процесі фотозйомки. Для зменшення цього розходження взуття обробляють гіпсом або іншим світлим порошком. Почергову зйомку слідів або зліпків і взуття проводять таким чином. Спочатку фотографують перший об'єкт у потрібному для дослідження масштабі, потім на його місце поміщають другий об'єкт і теж фотографують. Наведення на різкість при зйомці другого об'єкта проводять переміщенням об'єкта зйомки або фотоапарата вздовж оптичної осі об'єктива, не змінюючи розтягнення камери. Якщо зліпок і взуття сфотографовані в різних масштабах, то в процесі друку їх можна привести до одного масштабу.

При фотографуванні слідів ніг, взуття, коліс транспортних засобів і гіпсових зліпків малоформатними апаратами застосовують плівки Фото-32, 65, КН-1, 2; великоформатними установками – репродукційні півтонові фотопластинки і плівки ФТ-10,11,20.

ПИТАННЯ № 4. Криміналістична голографія

Криміналістичну голографію відносять до нетрадиційних методів криміналістичної техніки. Голографія (від грецького holos – весь, повний і... графія), метод отримання зображення об'єкта, заснований на інтерференції хвиль, який був запропонований у 1948 р. Д. Габором.

Лазер – це новий вид джерела випромінювання. Унікальні особливості лазерного випромінювання, висока надійність лазерної техніки, її доступність і цільова різноманітність промислових зразків стали важливими факторами впровадження методів, заснованих на використанні лазерів у галузі наукової і практичної діяльності людини. Вказані якості лазерів, широкий і якісно різноманітний діапазон можливого використання привернули до них увагу вчених різних галузей наук, що ведуть розробку засобів і методів знаходження, збирання і дослідження об'єктів, які несуть доказову інформацію (у фізиці, техніці, акустиці тощо).

У 60-х роках ХХ ст. голографія почала застосовуватись і в криміналістиці – науці, яка широко використовує методи природничих і технічних наук, пристосовуючи їх до своїх цілей.

Криміналістична голографія стала методом отримання інформації про об'єкти, що передається хвильовими полями.

Голографія нагадує класичну фотографію, проте в ній усунені її недоліки.

У криміналістиці став поширюватися емісійний спектральний і атомно-абсорбційний аналізи, локальний спектральний у порожнистому катоді лазерний мікроспектральний аналізи, які швидко замінили складні хімічні методи, що потребують значних затрат часу і великої кількості речовини для аналізу.

Голографічні методи відрізняються цінними для дослідження об'єктів можливостями:

- забезпечують повну цілісність об'єктів;
- точно відтворюють форму і особливості його мікроструктури у трьох вимірах;
- дозволяють здійснити фіксацію об'єктів через середовище, що спотворює об'єкт дослідження.

Голографічні методи доцільно використовувати в слідчій діяльності з метою:

- детальної зйомки слідів окремих об'єктів;
- вузлової зйомки, що фіксує слід або об'єкт на фоні навколишнього середовища;
- фіксації матеріальної обстановки злочину, що є засобом пізнання механізму події;
- фіксації місць події, що є нагромадженням різних предметів місць розрухи, аварій, катастроф, пожеж, наслідків вибуху, а також у тих випадках, коли обстановка місця події швидко змінюється.

У сучасний період створено прилади, в основі яких використані принципи голографії. До таких приладів відноситься голоскоп, який застосовується з метою фіксації об'ємних об'єктів, що знаходяться поза зоною прямого спостереження, через малі отвори. Голоскоп або інші прилади, створені на тих же принципах, можуть використовуватись під час огляду місця події, обшуках та інших слідчих діях, а також оперативних заходах. Так, голографічний дідрометр дає можливість зафіксувати частки забруднень повітря й інших частинок, що швидко рухаються.

Під час проведення криміналістичних досліджень голографічні методи дозволяють:

-обробляти зображення, які реалізуються шляхом покращення оптичного посилення чіткості слідів, використання дифракційного методу при дослідженні машинописних текстів і кліше;

– розпізнавати образи шляхом виділення ознак, що характеризують друкарські машинки, фотопортрети, дактилоскопічні об'єкти;

- проводити ідентифікацію в трасології і судовій балістиці шляхом профілювання;
- досліджувати поверхню об'єктів, рельєф яких відновлюється в трьох вимірах, а також рельєф поверхонь, які недоступні безпосередньому візуальному спостереженню;
- створювати голографічні пристрої та системи, що дозволяють зберігати інформацію.

В останні роки всі види криміналістичної реєстрації, оперативні обліки й інші інформаційні об'єкти, які використовуються в боротьбі зі злочинністю і потребують тривалого зберігання, використання і зміни, можуть бути забезпечені голографічними системами пам'яті і видачі інформації без особливих удосконалень. Необхідно лише організувати їх впровадження в практику відповідних правоохоронних органів на належному рівні.

З метою проведення вказаних досліджень створені спеціальні лабораторії, в експертних закладах країни (Київському, Харківському, Одеському, Львівському НДІСЕ та інших), проектується створення нових лазерних технічних засобів для вирішення криміналістичних завдань, розробляються нові методики дослідження, вирішуються можливості процесуального допуску використання лазерів у судочинстві.

Починаючи з 1992 р. із застосуванням голографічних методів проводиться до 10 досліджень по визначенню ступеня захисту голограм від підробок, використання голографії з метою захисту у виробництві певного виду товарів (пломб, касових апаратів, комп'ютерів тощо).

ЛЕКЦІЯ

по темі № 5 "Криміналістичне ототожнювання людини за зовнішніми ознаками (габітологія) "

План лекції:

- 1. Поняття і класифікація ознак зовнішності людини.**
- 2. Криміналістичне документування ознак зовнішності людини методом словесного портрета.**
- 3. Криміналістична характеристика і методика діагностики татуювання.**
- 4. Сучасні засоби і технології документації ознак зовнішності людини в криміналістиці.**
- 5. Криміналістичні види ідентифікації людини за ознаками зовнішності в кримінальному процесі.**

Основна література:

83. Снетков В.А. Габитоскопия. Волгоград, 1979 г.
84. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
85. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
86. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
87. Белкин Р.С. Курс криминалистки. В 3-х томах. - М., 1997.
88. Белкин Р.С. История отечественной криминалистки. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
89. Бергер В. Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
90. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
91. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. —Волгоград, 1979.
92. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.

93. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
94. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
95. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
96. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
97. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
98. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
99. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
100. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
101. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
102. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
103. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
104. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
105. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
106. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
107. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
108. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
109. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
110. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
111. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
112. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
113. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
114. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
115. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
116. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
117. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
118. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
119. Рощин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
120. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
121. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
122. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
123. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.

124. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

21. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
22. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
23. Салтевский М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
24. Криміналістика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
25. Матусовский Г. А. Криміналістика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. Поняття і класифікація ознак зовнішності людини

Зовнішній вигляд (зовнішність) людини здавна використовується під час упізнання та кримінальної ресстрації злочинців. Зовнішність людини залишається відносно незмінною протягом всього її життя. Ознаки, які характеризують зовнішню будову людини, називаються *ознаками зовнішності*. У кожної людини зовнішній вигляд є суто індивідуальний і має здатність відображатися в матеріальних слідах та пам'яті людини у вигляді уявних образів. Ознаки зовнішності складають основу криміналістичного дослідження під час вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань.

Вчення про ознаки зовнішності людини, про їх матеріальні та ідеальні відображення, про методи та засоби їх фіксації й використання для встановлення фактів, які відіграють значну роль у розкритті та розслідуванні злочинів, утворює окрему теорію науки криміналістики, яку називають криміналістичною габітологією або габітоскопією. Термін «габітоскопія» (лат. habitus -зовнішність, skopeo – розглядати) введений у криміналістику В. О. Снетковим.

Ознака – це характеристика, відмітна риса об'єкта. У габітології ознака характеризує зовнішність людини в цілому або окремі її елементи (зріст, ніс, очі, волосся тощо). Ознаки зовнішності поділяють на *власні та супутні*.

Власні – це елементи і ознаки зовнішності людини, що проявляються у процесі її життєдіяльності, які поділяються на: *загальнофізіологічні, анатомічні та функціональні* (за Е. І. Зуєвим); на *загальнофізичні, анатомо-морфологічні та функціональні* (за Ю. П. Дубягіним); на *анатомічні та функціональні* (за І. Ф. Пантелеєвим). Власні ознаки також можуть виступати у вигляді *особливих прикмет та помітних ознак*.

Супутні ознаки зовнішності – це особливості одягу, предметів-прикрас, утилітарних предметів (тростинка, парасолька).

Загальнофізичні ознаки. В основу цих ознак покладені загальні біологічні, соціально-територіальні та популяційні особливості людини. До них належать *загальнофізичні*- ознаки статі, віку та *демографічні* ознаки, що характеризують певну расу, національність, народність, етнічну групу або іншу популяцію, що мешкає на певній території.

Анатомічні (анатомо-морфологічні, статичні) ознаки – це особливості зовнішньої будови тіла та скелета людини. Ознаки, які підлягають опису та дослідженню, інколи називають елементами зовнішності. Індивідуальність зовнішнього вигляду проявляється насамперед у неповторній сукупності форм, розмірів та особливостей частин тіла. Ці ознаки є відносно сталими, особливо ознаки обличчя, що мають близько розташовану кістково-хрящову основу. Внаслідок цього анатомічні ознаки відіграють важливу роль у процесі впізнання та ототожнення особи.

До анатомічних ознак належать зріст, загальна будова тіла, форма голови, лоба, брів, носа, губ, рота; вид та колір волосся, обличчя, носа та інших частин тіла.

Функціональні (динамічні) ознаки є загальними і характеризують людину як живу динамічну систему. Функціональні ознаки проявляються у русі та іншій життєдіяльності людини. До функціональних ознак належать хода, міміка, жестикуляція, мова та голос, навик поведінки, злочинної професійної діяльності (спосіб злому, відчинення замків, проникнення в сховище, вчинення убивства).

Особливі прикмети – це різні анатомічні або функціональні аномалії організму людини (І. Ф. Пантелеев), що рідко зустрічаються та відзначаються високою стійкістю. Ю. П. Дубягін визначає особливі прикмети як особливості зовнішності, що рідко зустрічаються та різко виділяють одну людину від інших внаслідок своєї неповторності та незвичності. До них належать невідповідності розміру окремих частин тіла (рук, ніг, голови, носа, вух та ін.); кольорові аномалії, тілесні нарости, шрами, татування, викривлення хребта, горб, родимки, бородавки, особливості ходи, жестикуляції, мови, голосу тощо.

Особливі прикмети у свою чергу можуть бути помітними, тобто такими, що очевидно спостерігаються, кидаються в очі. Тобто *помітні ознаки* – це особливі прикмети, які розташовані на відкритих частинах тіла та привертають увагу з першого погляду своєю незвичайністю (форма, розмір, колір). Помітні ознаки дозволяють одразу ж виділити окрему особу із групи людей.

І. Ф. Пантелеев особливі прикмети та помітні ознаки поділяє на *анатомічні (статичні) та функціональні (динамічні)*.

Супутні ознаки – це *предмети одягу*, що знаходяться у постійному користуванні особи в момент її відображення як то: куртка, піджак, брюки, сукня, головний убір, взуття; а також різні *носильні речі*: портфель, дипломат, парасолька, сумка, годинник, окуляри, сережки, персні, запальнички, слухові апарати тощо.

Ці ознаки також індивідуалізують зовнішній вигляд особи але їх ідентифікаційна значущість є менш суттєвою, так як вони можуть бути змінені.

ПИТАННЯ № 2. Криміналістичне документування ознак зовнішності людини методом словесного портрета

Опис людини за ознаками її зовнішності є здавна відомим та широко використовується як дієвий інструмент для розшуку та розслідування. Однак тільки у кінці ХІХ ст. дякуючи науковим дослідженням французького криміналіста-антрополога Альфонса Бертильона опис розшукуемого або встановлюваної людини перетворився у спеціальну поліційну систему під назвою «Словесний портрет», яку до цього часу успішно застосовують у своїй практичній діяльності працівники правоохоронних органів усіх держав світу.

При застосуванні методу словесного портрета повинні бути дотримані такі вимоги:

1. Повнота опису. Виконання цієї вимоги досягається за рахунок всебічного дослідження всіх частин тіла та елементів зовнішності людини. Опис здійснюється з усіх позицій, описуються: форма, розмір, контур, колір; вказується вага та інші особливості людини. Опис необхідно здійснювати в фас і в профіль (спереду, ззаду та з боку), так як частину елементів можна спостерігати тільки спереду, а частину – тільки з боку.

2. Системність або послідовність опису. Для виконання цієї вимоги необхідно дотримуватись принципу – опис від загального до окремого. Це дозволяє зробити опис таким, що легко запам'ятовується і містить необхідну сукупність ознак зовнішності. Спочатку описуються у логічній послідовності анатомічні, потім функціональні і супутні ознаки.

3. Використання під час опису спеціальної термінології та єдиних понять. Дотримання цієї вимоги дозволяє досягти застосування єдиної термінології опису зовнішності та усунути їх різночитання. Наприклад, при описі зовнішності людини різними суб'єктами –

слідчим, оперуповноваженим, дільничним інспектором міліції, експертом, доцільно використовувати загальноприйняті довідкові посібники.

Для успішного застосування методу словесного портрета необхідна також наявність єдиного понятійного апарата. У методі словесного портрета користуються такими поняттями:

– *ознака зовнішності* – характеристика людини у цілому або властивість окремих її елементів;

– *елемент зовнішності* – соматична частина людини – в ділянці носа, верхні або нижні кінцівки тощо.

Ознаки зовнішності людини **за об'ємом** класифікуються на:

– *загальні* (характеризують людину в цілому);

– *окремі, часткові* (детальні).

За ідентифікаційним значенням:

– *групові* (однаковий зріст, одна національність, загальний вік);

– *індивідуальні*.

За умовами прояву:

– *статичні* (колір волосся, очей);

– *динамічні* (хода, міміка, жестикуляція).

За своєю природою:

– *постійні* – ознаки, що можуть виникнути у людини від народження та зберігатися протягом усього життя;

– *тимчасові* – ознаки, що виникають у людини та зникають з різних причин (волосся, зуби);

– *необхідні* – ознаки, що притаманні певній етнічній групі або статі (вуса, борода – у чоловіків, коса – у жінок);

– *випадкові* – ознаки, що виникли внаслідок певних обставин;

– *природні* – ознаки, що характеризують різні етапи розвитку людського організму (молочні зуби, постійні зуби тощо);

– *штучні* – ознаки, що з'явилися як результат свідомої або іншої зміни зовнішності (шрами, рубці, татуїровки).

Важливою умовою застосування словесного портрета є опис ознак зовнішності з урахуванням їх *величини (розміру), форми, положення, а у ряді випадків і кольору*.

Величина (розмір) – це кількісна характеристика людського тіла, його частин, елементів, до яких належать висота, довжина, ширина, глибина. Величина (за виключенням зросту) подається у відносних вимірах шляхом порівняння її з іншими частинами тіла і, як правило, визначається за допомогою три-, п'яти- або семичленною градації. Тричленна градація здійснюється за допомогою 3 термінів: малий, середній, великий; п'яти – за допомогою 5 термінів, шляхом додавання до термінів тричленною градації термінів дуже малий, дуже великий; семичленна – за допомогою додаткових термінів нижче (менше) середнього і вище (більше) середнього.

Форма – це загальний вид елемента або ознаки зовнішності, що визначається за допомогою відповідних геометричних понять – квадратний, шаропо-дібний, випуклий, зігнутий, хвилястий, циліндричний, трикутний, ромбовидний. У ряді випадків цю ознаку називають ще контуром або конфігурацією.

Положення – це розташування окремої частини обличчя відносно інших частин тіла людини. Своїм розташуванням характеризується кожна ознака зовнішності людини, що описується. Розташування характеризується відносно вертикального або горизонтального напрямку.

Колір – це спектральна характеристика ознаки зовнішності (волосся, очі, шкіра).

При описанні анатомічних (анатоמו-морфологічних) ознак Ю. П. Дубягін рекомендує дотримуватися такої послідовності: фігура у цілому; голова у цілому; волосся; обличчя у цілому; лоб; брови; очі; ніс; рот та губи; зуби, підборіддя; вуха; шия; плечі; груди; спина; руки; ноги.

Під час опису власних та супутних ознак людського тіла та скелета у померлих, загиблих, убитих та живої людини необхідно враховувати чинники, що впливають на точність спостереження та опису зовнішності за методом словесного портрета.

ПИТАННЯ № 3. Криміналістична характеристика і методика діагностики татуювання

З точки зору вирішення ідентифікаційних завдань, стосовно ототожнення особи людини, яка вчинила злочин або безвісти зникла, особливі прикмети цієї людини, до числа яких належить і татуювання, є найбільш цінними й інформативними серед інших ознак зовнішності людини, а їх значення для вирішення завдань ідентифікації є загальновідомим і не потребує додаткового обґрунтування та розгляду. Однак шляхом криміналістичного дослідження змісту татуювання може бути отримана також і суттєва інформація про властивості особи її носія.

Серед існуючого розмаїття видів татуювання для отримання криміналістично значимої інформації про особу злочинця насамперед становить інтерес так зване «кримінальне» татуювання, а не інші його види, як то «побутове», «пам'ятне», «декоративне» тощо, так як загальновідомо, що наявність у особи «кримінального» татуювання в першу чергу пов'язується з її кримінальним минулим і її криміногенною орієнтацією, які в свою чергу, як правило, пов'язані з відбуванням покарання у виді позбавлення волі. Одним із перших на широке розповсюдження татуювання серед злочинців звернув увагу ще Чезаре Ломброзо (1835-1890 рр.), італійський лікар-психіатр, який розглядав татуїровку як прояв атавізму і як ознаку морально-дефективних, неповноцінних людей. На його думку татуювання у злочинців тісно пов'язане з розумовими здібностями носіїв, а у більшості випадків ними є природжені злочинці та повії. Ч. Ломброзо наводить типову фразу засуджених про татуювання: «Татуювання для нас як фрак з орденами, чим більш татуїовані, тим більшим авторитетом користуємося серед товаришів, тоді як нетатуїований, навпаки, не користується ніяким впливом». Ю. П. Дубягін називає кримінальне татуювання «наглядним хронічним тавром судимості», а саме явище татуювання відносить до формування злочинних типів особистості у місцях позбавлення волі. Крім цього, він звертає увагу на сувору біографічність татуювання, його відповідність даним особової справи засудженого і зазначає про наявність кореляційного зв'язку між вибором засудженим зображення татуювання з психологією його особистості.

Розглянемо який же обсяг криміналістично значимої інформації ми можемо отримати внаслідок дослідження «кримінального» татуювання особи злочинця.

Насамперед, тільки сам факт наявності в особи «кримінального» татуювання вже дає можливість зробити припущення, що дана особа раніше вчиняла злочин та була засуджена до позбавлення волі.

В залежності від малюнка татуювання та його змістовного значення ми можемо отримати таку інформацію про особу його носія:

– відомості персонографічного характеру – дата народження, рік ув'язнення, рік звільнення з місць позбавлення волі, номери виправно-трудоустанов, в яких особа відбувала покарання, місцевість, в якій відбувала покарання;

– відомості про злочинну діяльність – кількість судимостей, строк позбавлення волі, вид режиму, вид ВТУ, склад злочину – хуліганство, крадіжка, пограбування тощо, злочинна спеціалізація та кваліфікація, спосіб та місце вчинення злочинів, статус у злочинній ієрархії, належність до певного злочинного угруповання;

– причини злочинного способу життя;

– наявність негативних звичок – алкоголік, наркоман;

– сексуальну орієнтацію;

- ставлення до оточуючих, адміністрації ВТУ, держави, закону та правоохоронних органів;
- особистісні установки – злісне порушення режиму утримання, схильність до втечі з ВТУ, зупинення чи продовження злочинної діяльності;
- особисті якості – сильний, жорстокий, незалежний тощо;
- психологічний стан – скорбота, надія тощо;
- віросповідання та інші.

Даний перелік інформації про особу носія татуювання не є вичерпним і може бути продовжений, що обумовлюється існуванням дуже великого розмаїття варіацій «кримінального» татуювання. Так наприклад, А. І. Капітанський та В. І. Литвин шляхом систематизації дослідженого ними кримінального татуювання за смисловим значенням виділяють 26 основних «блоків сигнальної інформації про особу злочинця».

Таким чином, на відміну від інших особливих прикмет, татуювання є джерелом такої великої за обсягом та напрямками криміналістично значимої інформації, яка дозволяє отримати відомості не тільки про фізичні властивості особи – ознаки її зовнішності та їх особливості, а й про біологічні та соціальні властивості особистості носія татуювання – злочинця.

Наявність такої інформації про особу злочинця має дуже велике практичне значення як для розкриття злочинів та висування відповідних слідчих версій і здійснення профілактичної роботи, так і для реалізації однієї з основних цілей кримінального покарання – виправлення та перевиховання засуджених. Правильне використання працівниками правоохоронних органів інформації, яка певним чином характеризує особу злочинця та її властивості може допомогти спрогнозувати майбутню поведінку цієї особи в певній ситуації – при проведенні конкретної слідчої дії, під час проведення попереднього слідства взагалі, під час відбування покарання у місцях позбавлення волі та після звільнення від відбування покарання.

Особливе значення ця інформація має для вибору правильної тактики розслідування шляхом прогнозування можливої поведінки особи під час проведення слідчих дій. Так як татуювання є важливою інформацією про певні психологічні та психічні особливості особи, то знання його змісту для слідчого має виняткове значення для встановлення психологічного контакту при допитах підозрюваних і обвинувачуваних та проведенні інших слідчих дій.

Не підлягає сумніву також і значимість застосування інформації про особу злочинця працівниками пенітенціарних закладів під час відбування засудженим покарання у виді позбавлення волі з метою забезпечення індивідуалізації застосування засобів виправно-трудоного впливу до засуджених під час відбування покарання. Направлення засудженого у виправно-трудоуї установі до певного загону з урахуванням психофізіологічних властивостей його особи, обрання певних методів роботи з ним із метою виправлення та перевиховання, ізоляція від негативно спрямованих осіб, та інші засоби впливу повинні застосовуватися з урахуванням наявної інформації про властивості особи засудженого, і тільки тоді вони можуть сприяти створенню необхідних умов для ціннісної переорієнтації особи засудженого, корекції його поведінки та запобіганню вчинення ним нових злочинів як у місцях позбавлення волі, так і поза ними.

Безпосередніми джерелами відомостей про наявність певного татуювання в злочинця можуть бути його матеріальні й ідеальні сліди в оточуючому нас середовищі. Ідеальні сліди залишаються у пам'яті людей, які спостерігали ці татуювання, а особливість матеріальних слідів полягає в тому, що їх матеріальним носієм є особа злочинця, на шкірі якої виконано татуювання.

Відомості про наявність татуювання та його зміст у особи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного при здійсненні попереднього розслідування та судового розгляду кримінальної справи можуть бути отримані як процесуальним, так і непроцесуальним шляхом.

Процесуальним шляхом такі відомості отримуються під час проведення таких слідчих дій як допити потерпілих та свідків, які бачили татуювання, допиті підозрюваного та

обвинуваченого, освідуванні підозрюваного або обвинуваченого, яке здійснюється з дотриманням вимог статті 193 КПК України, огляді трупа, судово-медичній експертизі. Отримані відомості про татуювання повинні бути занесені до протоколу відповідної слідчої дії з обов'язковою фіксацією точного розташування татуювання на поверхні тіла людини, форми, розміри (малюнка, символу), кольору, змісту тексту, дати і т. п.

Під час допиту свідків і потерпілих про татуювання в підозрюваних або обвинувачуваних найбільш типовим можуть бути такі запитання: коли, при яких обставинах свідок, потерпілий бачив татуювання на тілі підозрюваного чи обвинувачуваного; в яких місцях поверхні тіла підозрюваного або обвинувачуваного було розташоване татуювання; які відомості про татуювання запам'ятав свідок або потерпілий (розмір, форма малюнка, зміст тексту, дата, колір та інші індивідуальні особливості татуювання).

Для одержання більш точної і об'єктивної інформації про татуювання при допитах, опитуванні необхідно використати довідкову літературу, а в окремих випадках запросити художника, який зафіксує за свідченнями рідних, близьких, а також співробітників ОВС графічну інформацію про особливості малюнка, тексту або абрєвіатури, які були на тілі загиблих або тих, що пропали безвісти.

Для об'єктивізації показів свідків інформацію про татуювання доцільно одержувати від кожного свідка окремо, у разі різночитання забезпечити корективи за рахунок спільного аналізу з допитуваними.

Опис татуювання при можливості слід доповнювати більш точним і об'єктивним методом фіксації – фотографуванням і відеозаписом.

Непроцесуальним шляхом такі відомості можуть бути отримані безпосередньо слідчим або іншим працівником правоохоронних органів при візуальному спостереженні – коли татуювання нанесено на відкриті ділянки поверхні шкіри, в бесідах з близькими родичами або знайомими, шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів. Відомості про наявність татуювання у певної особи можуть бути одержані також з медичних та інших документів, даних криміналістичного обліку. Якщо факт наявності татуювання у певної особи зазначений у медичному чи іншому документі, має доказове значення у кримінальній справі, відповідний документ повинен бути оглянутий слідчим зі складанням відповідного протоколу, а оригінал або копія документа повинні бути прилучені до справи за постановою слідчого.

Особливість використання татуювань злочинця для отримання криміналістичне значимої інформації про властивості його особи полягає в тому, що таку інформацію ми отримуємо і використовуємо незалежно від його бажання про надання такої інформації. Як правило, проведення попереднього розслідування у кримінальній справі здійснюється в умовах «конфлікту» між слідчим та особою, яка вчинила злочин. Особа, яка вчинила злочин усіма можливими засобами, протидіє слідчому у встановленні об'єктивної істини у справі і одним із таких засобів є обмеження можливостей слідчого щодо отримання необхідного обсягу криміналістично значимої інформації як про обставини події, так і про особу злочинця шляхом відмови давати свідчення або перекрученим їх викладенням на свою користь. Таким чином, у разі відсутності інших джерел, у таких випадках ступінь інформованості слідчого залежить від бажання і особистих міркувань злочинця. Інша ситуація складається при отриманні інформації про особу злочинця шляхом дослідження малюнка татуювання на тілі злочинця. При наявності відомостей, що на тілі підозрюваного або обвинуваченого є татуювання, слідчий може примусово провести освідування і отримати необхідні відомості про особу шляхом тлумачення малюнка татуювання, незважаючи на небажання підозрюваного або обвинуваченого про надання такої інформації.

Отримати необхідну криміналістично значиму інформацію про особу носія татуювання з малюнка на татуюванні можна тільки шляхом її «дешифрування», тобто встановленням її смислового навантаження. Для розшифровки смислового змісту татуювання можуть бути використані альбом-довідник татуювань А. Г. Броннікова, довідковий посібник В. І. Бурика та В. Ф. Пилипчука, а також книга-альбом А. І. Капітанського та В. І. Литвина «Искусство криминальной татуировки» та книги Ю. П. Дубягіна.

ПИТАННЯ № 4. Сучасні засоби і технології документації ознак зовнішності людини в криміналістиці

Уявний образ зовнішності людини служить основою різних матеріальних її відображень, які використовуються з метою ідентифікації цієї людини під час розслідування злочинів, розшуку безвісти зниклих та ідентифікації невпізнаних трупів.

До таких *матеріальних відображень у габітології належать опис методом словесного портрета, суб'єктивний портрет, пластичні реконструкції обличчя за черепом (скульптурний портрет).*

Опис методом словесного портрета – це найбільш розповсюджена система відображення ознак зовнішності людини з використанням спеціальної термінології. Опис проводиться зверху до низу, у двох положеннях обличчя (фас та правий профіль). Кожна ознака зовнішності характеризується розміром, формою або контуром, положенням відносно інших частин тіла, кольором.

Опис виконується за схемою класифікації анатомічних ознак. Така ж методика опису ознак зовнішності людини застосовується у разі постановки (реєстрації) її на кримінальний облік.

Опис методом словесного портрета використовують для пошуку та впізнання злочинця, пошуку особи, яка зникла безвісти або впізнання трупа. Слідчий або оперативний працівник зі слів потерпілого або свідка-очевидця складає словесний портрет злочинця за вищевказаною схемою і використовує його для орієнтування у процесі пошуку.

Опис ознак зовнішності за походженням може здійснюватися:

- а) на основі безпосереднього спостереження загального вигляду особи, яка описується;
- б) зі слів інших осіб, які бачили дану людину або знають її (потерпілі, родичі, знайомі);
- в) за різними документами, в яких зафіксовані дані про розшукувану особу (матеріали криміналістичного обліку, історія хвороби, особова справа тощо);
- г) за результатами вивчення виявлених предметів, які відображають зовнішні ознаки певної людини (фотознімки, одяг, взуття та ін.);
- д) під час огляду трупа або його частин.

Описи зовнішності людини, зроблені особами, які не володіють методом словесного портрета і навичками його застосування мають суттєві недоліки: вони несистемні, багатослівні, розмиті і тому не мають однозначного змісту елементів зовнішності, що описуються.

Перевагою словесного портрета перед іншими описаннями ознак зовнішності людини є те, що він забезпечує системне і одноманітне визначення ознак елементів зовнішності однієї і тієї ж людини, дає можливість формалізувати ознаки її зовнішнього вигляду, зашифрувати їх символами, складати код і формулу зовнішності, як це робиться при заповненні реєстраційних карток на невпізнані трупи і безвісти зниклих осіб, а також при введенні даних про зовнішність у пам'ять ЕОМ і бази даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем.

Успіх пошуку злочинця за словесним портретом залежить, передусім, від якості складеного опису ознак зовнішності, їх відповідності тому суб'єктивному образу, який запам'ятав очевидець. Для більш точного складання словесного портрета застосовують технічні засоби та тактичні прийоми, розроблені криміналістами.

Суб'єктивний портрет – це матеріалізований уявний образ об'єкта, що зберігається в пам'яті людини, яка раніше вже спостерігала цей об'єкт (предмет, людину). Матеріалізація, тобто закріплення уявного образу, здійснюється різними способами, а саме:

- малюванням;
- композицією (складанням) фотознімків;
- композицією малюнків технічними засобами.

Уявний образ у пам'яті завжди суб'єктивний. Його малювання або композиція зі слів очевидця – також процес вельми суб'єктивний, адже в ньому беруть участь дві особи: слідчий та очевидець, що утримує в уяві образ. Одержані таким чином портрети називають *суб'єктивними*.

Мальований суб'єктивний портрет може бути виготовлений: а) безпосередньо особою, пам'ять якої зберегла уявний образ; б) спеціалістом;

в) безпосередньо слідчим.

Методика одержання мальованих портретів:

а) якщо особа, в пам'яті якої утримується уявний образ, володіє навиками малювання, то слідчий у ході допиту пропонує їй намалювати подобу злочинця. Такі випадки на практиці зустрічаються рідко;

б) для виготовлення мальованого портрета слідчий запрошує спеціаліста-художника, який бере участь у допиті потерпілого або свідка і з його слів малює портрет;

в) слідчий під час допиту використовує посібник «Типи та елементи зовнішності»; «Альбом-реєстр» із комплекту приладу «Портрет» чи «ІКМ». У ході допиту він показує свідку чи потерпілому мальовані елементи – ознаки зовнішності із названих посібників, а саме: загальний вид обличчя, форму зачіски, лоба, брів, очей, носа тощо. Ті ознаки, які будуть визнані схожими, слідчий копіює на прозорий папір (кальку, цигарковий). По черзі копіюючи ці ознаки, починаючи від загального виду, слідчий складає мальований портрет. Виготовлений таким чином портрет більш схожий з подобою злочинця.

З метою ідентифікації можуть бути використані також і мальовані портрети, виконані не зі слів свідків чи потерпілих, а безпосередньо з натури.

Фотокомпозиційний портрет («фоторобот») – це суб'єктивний портрет, складений по пам'яті з використанням набору елементів випадкових фотознімків. Методика складання «фоторобота» полягає у виконанні таких дій: потерпілому або свідку показують фотознімки різних осіб, виконані в одному масштабі, й пропонують вибрати такі, на яких зображені особи з ознаками зовнішності, подібними до образу злочинця. Потім слідчий вирізує на фотознімках ці ознаки і монтує з них «портрет», а дефекти склеювання ретушує. Одержаний таким чином складений із частин фотознімків портрет називається «фотороботом». Вперше такий спосіб суб'єктивного портрета був застосований у 1952 р. французьким криміналістом П'єром Шабо, який для відтворення зовнішності злочинця, що розшукується, застосував набір фотознімків осіб.

Для виготовлення «фоторобота» використовують також технічні засоби (наприклад, прилад ПКП-2 – пристрій композиційного портрета), планшети, альбоми, які називаються планшетними «фотороботами». Необхідно зазначити, що методика фоторобота досить складна для безпосереднього використання слідчим і має певні недоліки (необхідність наявності значного набору готових фотознімків, складність їх композиції із-за різноманітності елементів та ін.).

Композиційно-мальовані (синтетичні) портрети – найбільш надійний засіб матеріалізації уявних образів та використання їх у слідчій та пошуковій практиці. На відміну від фотокомпозиційних портретів, композиційно-мальовані виготовляються із попередньо заготовлених стандартних малюнків елементів обличчя у відповідності зі свідченнями очевидців. Мальовані елементи зовнішності виготовляються в одному масштабі на прозорій плівці у вигляді діапозитивів, що дозволяє сполучити їх на провіт та отримати (синтезувати) в цілому зображення уявного образу розшукуваної особи. Перший ідентифікаційний комплект мальованих портретів був запропонований у США в 1959 р. Мак-Дональдом і названий «Айденті-Кіт». Для складання композиційних портретів використовують спеціальні технічні засоби: в країнах СНД – ІКМ-2 (ідентифікаційний комплект малюнків), прилад «Портрет»; у Польщі – ІМК-2 (ідентифікаційний мальований комплект); у США – «Мімік», в Японії – багатоканальний проектор. Кожний прилад складається з демонстраційного пристрою, альбому-реєстру мальованих ознак зовнішності або їх слайдів на плоскій плівці.

За конструкцією названі пристрої для композиції суб'єктивних портретів поділяються на роздільні, в яких демонстраційний пристрій відокремлено від альбому-реєстру мальованих ознак зовнішності (ІКМ-2, ІМК-2, «Портрет», багатоканальний японський проектор); компактні, в яких демонстраційний пристрій та альбом-реєстр об'єднані в одне ціле. Методика складання композиційного портрета за допомогою названих приладів: демонструють на екрані по черзі типи елементів (ознак) зовнішності, а свідок чи потерпілий порівнює їх із тими, що запам'яталися, і відбирає схожі. Оскільки елементи зовнішності виконані в одному масштабі, то на екрані слідчий або спеціаліст має можливість конструювати суб'єктивний портрет, який поступово уточнюється. Складений на екрані портрет фотографують, у разі потреби – ретушують, згідно із зауваженнями свідка чи потерпілого, і використовують для пошуку.

В органах внутрішніх справ розроблена автоматизована система для використання композиційно-мальованих портретів. Вона складається із ЕОМ, графовідтворювача та дисплея. У пам'яті ЕОМ вводять комплект малюнків елементів зовнішності, який там постійно зберігається, а портрет складається на екрані дисплея.

Для складання *суб'єктивного скульптурного портрета (пластична реконструкція обличчя за черепом)* використовують кісткові залишки черепа людини. Методику виготовлення скульптурних портретів розробив академік М. М. Герасимов і вдосконалили професор А. А. Джигорян і доцент Ю. П. Дубя-гін. Одержаний скульптурний портрет фотографують, а знімки використовують для пошуку осіб, які безвісно пропали, встановлення невідомих трупів.

До найбільш розповсюджених матеріальних видів відображень зовнішності людини, які використовуються в оперативно-розшуковій та слідчій практиці, належать *фотознімки* (фотокартки, фотопортрети). Крім фотографічних зображень і їх репродукцій, у слідчій практиці використовуються й інші різновиди відображень зовнішності людини – *кінофільми, відеозаписи, рентгенівські знімки, типографські репродукції та інші.*

ПИТАННЯ № 5. Криміналістичні види ідентифікації людини за ознаками зовнішності в кримінальному процесі.

Ознаки зовнішності людини, їх матеріальні та ідеальні сліди – відображення складають основу для ідентифікації особи.

Існують декілька видів ідентифікації людини за ознаками зовнішності з використанням методики «словесного портрета». В залежності від *суб'єкта* ідентифікація особи може здійснюватися:

- а) *слідчим* – шляхом пред'явлення особи, фотографії або трупа для впізнання; безпосереднім порівнянням зовнішності особи з фотознімками;
- б) *оперативним* працівником – при проведенні оперативно-розшукових заходів;
- б) *експертом* – шляхом провадження криміналістичного дослідження.

Пред'явлення для впізнання.

Цей вид ідентифікації особи здійснюється у вигляді процесуальної дії, передбаченої ст. 174 КПК України. Для впізнання можуть бути пред'явлені живі особи, труп або фотознімки особи чи трупа.

Пред'явлення для впізнання особи за матеріальними зображеннями у вигляді суб'єктивних портретів (малюнки, фотороботи, композиційні мальовані портрети, скульптурні портрети обличчя за черепом) законом не передбачено і тому в порядку ст. 174-175 КПК України його проводити неможливо.

Одним із видів ідентифікації особи є також *безпосереднє зіставлення*

слідчим її зовнішності з фотознімками. Цей вид ідентифікації застосовується слідчим під час перевірки особи, викликаній на допит у якості свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого і проводиться шляхом витребування особистих документів і порівняння її зовнішності з фотокарткою у паспорті або іншому посвідченні.

Ідентифікація особи шляхом безпосереднього порівняння її зовнішності з описом, складеним методом словесного портрета, фотознімками, мальованими, фотокомпозиційними

та композиційно-мальованими суб'єктивними портретами, скульптурним портретом – здійснюється оперативними працівниками під час проведення оперативно-розшукових заходів шляхом зіставлення ознак зовнішності конкретної особи з наявними: описом, фотографією, суб'єктивним портретом, фотографією скульптурного портрета.

Експертна ідентифікація – це безпосереднє порівняння експертом із застосуванням спеціальних знань, ознак зовнішності людини, зафіксованих на фотознімках, кіно- і відеоматеріалах, зі зразками ознак зовнішності, відображених на різних матеріальних носіях інформації.

У літературних джерелах цю експертизу називають по-різному: портретно-криміналістична експертиза, фотопортретна ідентифікаційна експертиза, експертиза в цілях ідентифікації особи за рисами зовнішності.

Криміналістична портретна експертиза призначається у разі необхідності встановити особи невідомих злочинців, невпізнаних трупів, свідків, підозрюваних, фактів належності документів, які засвідчують особу й інші фактичні обставини, що мають значення для розслідування кримінальної справи. Головним завданням експертизи є вирішення питання: чи одна і та ж особа, чи різні зображені на наданих фотознімках або інших матеріальних відображеннях.

Під час проведення цієї експертизи можуть бути використані тільки об'єктивні відображення людини – фотознімки, кіно- та відеокадри, які мають ознаки зовнішності конкретної людини. Криміналістична експертна ідентифікація за суб'єктивними відображеннями (мальовані портрети, композиції) неможлива, так як відсутні методи аналізу уявних образів зовнішнього вигляду людини, відтвореної у вигляді малюнків, композицій.

Для проведення криміналістичної портретної експертизи використовуються *візуальні, вимірювальні, графічні методи, суміщення та накладання*.

Візуальний метод є найбільш поширеним і застосовується під час дослідження як одноракурсних, так і різноракурсних фотопортретів шляхом візуального спостереження та порівняння своєрідності форм, розміру, положення та взаєморозташування ознак зовнішності на наданих фотознімках.

Метод лінійних та кутових вимірів застосовується при дослідженні одноракурсних фотознімків і полягає в тому, що на фотознімках (фоторепродукціях) виділяється необхідна кількість антропометричних точок, відстані між якими та кути між лініями, що їх поєднують, вимірюються за допомогою інструментів, а потім порівнюються між собою.

Графічний метод полягає у побудові та порівнянні у системі координат графіків, що характеризують лінійні розміри відрізків, що поєднують відповідні антропометричні точки, та ступінь згину контурних ліній відповідних частин обличчя. Довжина відрізків, що поєднують антропометричні точки, вимірюється за допомогою циркуля та лінійки, ступінь згину контурних кривих – спеціальним приладом.

Метод суміщення зображень полягає в тому, що на одній із порівнюваних фотографій роблять вирізи по лініях, що перетинають найбільш інформативні та чітко визначені ознаки, після чого ця фотографія накладається на іншу і експерт визначає – збігаються чи ні однойменні ознаки зовнішності по лінії розрізу.

Метод накладання (фотоаплікації) полягає в тому, що одноракурсні та рівномасштабні діапозитиви (або негативи), що були виготовлені з наданих на експертизу фотографій, накладають один на одного за однойменними антропометричними точками у наскрізному світлі та перевіряють чи збігаються відповідні точки.

При проведенні портретної експертизи, її важливою частиною є оцінка виявлених збіжних та розбіжних ознак зовнішності та оцінка достатності цих ознак для категоричного висновку експерта. Для об'єктивізації оціночних критеріїв використовують математичні та ймовірно-статистичні методи.

Л Е К Ц І Я

по темі № 6 "Криміналістичне дослідження слідів (трасологія)"

План лекцій:

1. Загальні положення криміналістичної трасології.
2. Криміналістична характеристика слідів рук.
3. Криміналістична характеристика слідів ніг.
4. Криміналістична характеристика слідів засобів учинення злочину.
5. Криміналістична характеристика слідів зубів, нігтів та інших частин тіла людини.

Основна література:

125. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
126. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
127. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
128. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
129. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
130. Бергер В. Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
131. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
132. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
133. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
134. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України „. 2003. – 359 с.
135. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
136. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
137. Кириченко С.А. , Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція№1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
138. Кириченко С.А., Басай В.Д. , Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
139. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
140. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
141. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
142. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
143. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
144. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
145. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
146. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.

147. Криміналістика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
148. Криміналістическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
149. Криміналістическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
150. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
151. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
152. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
153. Крылов И. Ф. Криміналістическое учение о следах. — Л., 1976.
154. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
155. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
156. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
157. Полевой И. В. Криміналістическая кибернетика. — М., 1982.
158. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
159. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
160. Рошин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
161. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
162. Салтевский М. В. Собираение криміналістической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
163. Салтевский М.В. Криміналістика в современном изложении юристов. - К., 1997.
164. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
165. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

26. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
27. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
28. Салтевский М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
29. Криміналістика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
30. Матусовский Г. А. Криміналістика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. Загальні положення криміналістичної трасології.

Трасологія – це криміналістичне вчення про сліди. Розділ криміналістичної техніки, присвячений вивченню слідів, прийнято називати трасологією (Ю. М. Басалаев). Таким чином, *трасологія* – розділ криміналістики, який вивчає теоретичні основи слідоутворення, закономірності виникнення слідів, що відображують механізм вчинення злочину, розробляє рекомендації щодо застосування методів і засобів вивчення слідів, їх вилучення та

дослідження з метою визначення обставин, що мають суттєве значення для розкриття, розслідування та попередження злочинів (Ю. Г. Корухов).

Іншими вченими трасологія розглядається як розділ окремої теорії дослідження (Р. С. Белкін, М. В. Салтевський, Ю. Д. Турчин). Термін «трасологія» походить від *latrase* (франц.) – слід та *logos* (грец.) – вчення про сліди, слідознавство.

У криміналістиці в широкому значенні слід розуміється як будь-яке відображення, зміна, зникнення, поява будь-чого на місці події; у вузькому розумінні – як відображення зовнішньої будови одного об'єкта на другому внаслідок їхньої взаємодії.

Тому вчення про сліди в широкому значенні слова треба називати слідознавством, а у спеціальному, вузькому – власне трасологією. Наукові основи трасології складають філософські концепції матеріалістичної діалектики:

– у світі немає двох речей, які були б однакові, тобто кожний об'єкт матеріального світу – індивідуальний;

– слід-відображення не може існувати без того, хто його відобразив, тобто якщо є слід, то є й об'єкт, що його залишив;

– при взаємодії твердих тіл слід-відображення є конформним до об'єкту, з яким контактує;

Індивідуальність матеріальних об'єктів і конформність слідів-відображень дозволяють ототожнювати об'єкт за його слідом (слід пальця, взуття, слід каналу ствола на кулі тощо).

Слід у трасології – це матеріальний об'єкт, який відображає зовнішню будову об'єкта, що взаємодіє. Слід – відображення одного предмета на другому виникає внаслідок їхньої взаємодії. У механізмі взаємодії беруть участь обидва об'єкти: що утворює слід і що його сприймає. Взаємодія може бути контактною і безконтактною. Сліди відповідно поділяють на контактні (локальні), тобто що утворюються в місці контакту (наприклад, слід пальця, взуття, знаряддя злочину), і безконтактні (периферичні) (сліди кіптю навколо предмета, що знаходився на підлозі в кімнаті під час пожежі).

Причиною взаємодії є будь-яка енергія – *механічна, термічна, хімічна, біологічна*. Під дією механічної енергії сліди утворюються внаслідок переміщення об'єктів у просторі, відокремлення частини від цілого, розділення цілого на частини залишкової деформації. Під дією термічної енергії сліди утворюються внаслідок накопчування, обвуглювання, спопеління. Хімічна енергія сприяє утворенню слідів внаслідок окиснення, розкладання та сполучення. З дією біологічної енергії виникають сліди внаслідок розмноження, відмирання, розкладання, гниття тканини біооб'єктів.

У криміналістичній літературі існує кілька класифікацій слідів, найбільш загальна серед них – поділ слідів на три групи:

– *сліди-відображення* (передають зовнішню будову контактуючої частини слідоутворюючого об'єкта);

– *сліди-предмети* (матеріальні об'єкти особистого, побутового, виробничого призначення, залишені або винесені з місця події);

– *сліди-речовини* (частина різних категорій матеріальних тіл – лакофарбових покриттів, потожирової речовини, сипких, рідких та газоподібних тіл, які лишаються на предметах на місці події або зникають з місця події).

За видом слідоутворюючих об'єктів сліди поділяються на сліди людини; сліди зброї; знаряддя; інструментів; виробничих механізмів; сліди транспортних засобів.

За механізмом утворення – нашарування, відшарування, локальні, периферичні, об'ємні та поверхневі.

Слід нашарування утворюється в результаті відокремлення частинок від слідоутворюючого об'єкта та нашарування їх на слідоприймаючому.

Слід відшарування утворюється внаслідок відокремлення частинок від слідоприймаючого об'єкта (сліди пальців на свіжопофарбованій поверхні).

Локальний слід утворюється в місці контакту, а периферичний – за його межами.

Об'ємні сліди утворюються з руйнуванням слідоутворюючого об'єкта або його пластичної деформації.

Поверхневі сліди поділяються на забарвлені та безбарвні. *Забарвлені* нанесені фарбуючою речовиною; вони можуть бути слідами нашарування та відшарування. *Безбарвні* сліди утворюються безбарвною речовиною – пото-жировим безбарвним розчином.

Безбарвні сліди, у свою чергу, поділяються на видимі, тобто забарвлені; маловидимі (слабовидимі), тобто такі, що спостерігаються за певних умов (наприклад, на просвіт при боковому освітленні); невидимі, тобто сліди, які не можна побачити не тільки візуально, але й за допомогою оптичних засобів (лупа, мікроскоп).

Маловидимі сліди виникають на полірованій поверхні (скло, нікельований метал, поліроване дерево тощо), *невидимі* – на шорсткій поверхні (папір, картон, фанера, стругане дерево, пофарбовані стіни тощо).

Виявлення, фіксація та вилучення матеріальних слідів здійснюється частіше всього у ході огляду місця події. Методи та засоби виявлення й фіксації слідів залежать від виду, поверхні та матеріалу слідосприймаючого об'єкта. Для виявлення слідів застосовуються візуальні прийоми огляду – на просвіт, у косонаправленому, розсіяному, затемненому світлі; інструментальні прийоми виявлення слідів – огляд у концентрованих променях світла, з лупою, мікроскопом та іншими приладами, використовуються спеціальні засоби для виявлення невидимих слідів – магнітні та феромагнітні порошки, хімічні препарати, різноманітні випромінювання – УФ, рентгенівських, радіоактивних, лазерних джерел тощо.

Засоби фіксації: *протоколювання, фотографування, копіювання, моделювання, вилучення предмета разом зі слідом*. При огляді предмета з метою виявлення слідів належить дотримуватися такої послідовності:

- першими фіксувати сліди запаху та мікрочастин;
- виявляти та фіксувати невидимі сліди пальців рук, сліди контакту;
- останніми фіксувати видимі сліди;
- не можна наносити на слідоутворювальний об'єкт сторонні сліди;
- якщо фіксація сліду пов'язана з ризиком його пошкодження, треба здійснювати вилучення предмета із слідами;
- дбайливо забезпечувати збереження слідів та їхніх копій від пошкоджень.

ПИТАННЯ № 2. Криміналістична характеристика слідів рук

Шкіра на долонях рук і підшвах ніг має особливу будову. Вона складається з двох шарів: верхнього – епідерміса та нижнього – дерми тобто власне шкіри.

У верхній частині дерми розташовані сосочки (лат. papilla), які утворюють ряди (лінії). Покриті епідермісом, вони служать основою валиків, що називаються папілярними лініями. Папілярні лінії складають різні узори: дуги, петлі та завитки. Кожна папілярна лінія має свої особливості будови (перериви, роздвоєння, потовщення, крапки тощо), їх розташування і форма – це часткові (окремі) ознаки папілярних узорів. Поєднання загальних та окремих індивідуальних ознак складає неповторний папілярний узор, його індивідуальність.

Індивідуальність папілярних узорів – це перша їхня властивість. Другою властивістю є їх відносна незмінність. Узори на пальцях рук формуються до шести місяців внутрішньоутробного життя зародка людини та майже не змінюються до повного розкладу тканин після її смерті. Папілярні узори на пальцях мають властивість відновлюватися, якщо ушкодження не торкається власне шкіри, тобто сосочкового шару. Ушкодження сосочкового шару залишає рубці на папілярному узорі. У похилому віці на папілярному узорі з'являються зморшки, складки, «білі лінії», побутові ушкодження, але загальна форма та окремі індивідуальні ознаки залишаються незмінними, що дозволяє ідентифікувати людину за слідами рук у будь-який період часу.

Нарівні з папілярними лініями на долоні руки існують інші ознаки будови шкіри. До них належать флексорні (згинні) лінії, складки-зморшки та пори.

Флексорні – це найбільш масштабні згинні лінії на поверхні долоні та між фалангами пальців. Складки-зморшки розташовані на всій поверхні долоні, їх поява та зникнення залежить від еластичності шкіри.

Пори – воронкоподібні заглиблення на папілярних лініях – служать для виходу вивідних протоків потових залоз, розташованих у сосочках. Сукупність виходів потових протоків, тобто пор, виключно індивідуальна і використовується для пороскопічної ідентифікації.

Сліди пальців рук залишаються на всіх предметах, яких торкається рука людини: пластичних (пластилін, віск, глина, масло, розігрітий сургуч, стеарин тощо); сипких (крейда, борошно, тальк, цемент).

На сипких об'єктах утворюються *об'ємні* сліди, а на твердих – *поверхневі*.

Поверхневі сліди утворюються за рахунок сторонньої речовини, яка нашаровується на слідоприймаючий об'єкт або зноситься з нього, і поділяються відповідно на сліди *нашарування* та *відшарування*. Якщо на слід нанесено кольорову речовину (кров, фарбу, порошок, бруд тощо), він називається *забарвленим*, а якщо речовина безколірна, то утворений слід буде невидимим (*безбарвним*).

Більшість слідів пальців рук – безбарвні (невидимі), вони утворюються за допомогою потожирової речовини, яка виділяється на поверхню папілярних ліній. Якщо пальцем торкнутися предмета, залишається потовий (але не потожировий) слід, тому що на долонях рук та підосвах ніг, на відміну від інших частин шкіри, жирових залоз немає. Жирова речовина може потрапити на долоні рук від дотику до інших частин шкіри, рук, лиця, шиї, волосся, які сильно змащені жирною речовиною. Якщо палець торкається предмета не раз, слід стає менш насиченим. Спінтілі руки залишають насичені сліди.

Існують різноманітні методи й засоби виявлення потожирових слідів пальців рук: а) на предметах, витягнутих із води; б) на предметах, що підлягають впливу високої температури; в) на текстильних і синтетичних тканинах з дрібною структурною поверхнею; г) на тілі людини. Способи виявлення слідів пальців рук можна розділити на дві групи:

- методи й засоби для виявлення *видимих* слідів;
- методи й засоби для виявлення *невидимих* слідів.

Видимі сліди пальців рук – це об'ємні та забарвлені поверхневі сліди, для їх виявлення достатньо візуального спостереження при звичайному освітленні або при використанні кишенькового ліхтарика для створення косоного-правленого освітлення. Виявлені сліди фотографують масштабним способом із застосуванням світлофільтрів, якщо забарвлений слід малокоонтрастний. Об'ємні сліди фіксують шляхом виготовлення зліпків, використовуючи для цього гіпс, пасту К, сіласт та інші полімерні пасти. Однак найчастіше об'ємні та забарвлені сліди необхідно вилучати разом з предметом.

У слідчій практиці більшість слідів рук – невидимі, а методи та засоби їх виявлення досить різноманітні, їх можна розділити на три групи – *фізичні*, *хімічні* та *радіографічні*.

Основу *фізичних* методів становлять об'єктивні закономірності, відомі у фізиці та суміжних з нею галузях знань, а саме: адгезія, змочування, конденсація, гальваностегія та люмінесценція.

Адгезія – це прилипання, зчеплення поверхонь різних тіл. Якщо на невидимий слід (нашарування потожирової речовини, яке певний час залишається липким) потрапляють частини будь-якої речовини, то вони прилипають і слід стає видимим. Тому до свіжих слідів порошки прилипають добре, а при висиханні потожирової речовини через деякий час можливість виявлення сліду адгезійними методами та засобами зменшується. Адгезійний метод виявлення слідів передбачає такі дії:

- невидимий слід можна виявити, доки потожирова речовина не висохла;
- можна використати будь-який сухий, дрібний, кольоровий порошок (сажу, окис цинку, порошок заліза, окис міді тощо);

– якщо слід не можна виявити за допомогою порошку, то це не означає, що сліду немає зовсім. У такому випадку треба застосовувати інші методи.

Для фізичних методів виявлення слідів використовують порошок заліза, відновленого воднем, газову сажу, окис кобальту, окис свинцю, гамму кольорових порошоків на феромагнітній основі: білі (опал, топаз); червоно-жовті (рубін, гранат); темні (агат, сапфір). Немагнітні порошки застосовуються в аерозольній упаковці: «Дактозоль» – алюмінієва пудра; «Дактозоль-С» – газова сажа; «Дактозоль-Т» – тальк; «Дактозоль-ОЦ» – окис цинку.

Як замітники порошоків можна використовувати й інші речовини. Важливо, щоб вони були сухими та ретельно подрібненими. Зокрема, широко розповсюджені порошки рослинного походження (подрібнена певна трава).

Змочування – це фізичне явище, яке виникає при стиканні рідини з твердим тілом. Існують змочувані та незмочувані тіла. Наприклад, жирова речовина – незмочувана у воді. На цьому принципі ґрунтуються методи виявлення слідів жирової речовини на папері шляхом фарбування у водному розчині аніліновим фарбником (фіолетовим, синім тощо). Якщо занурити аркуш паперу у розчин барвника, то фон його піддається фарбуванню, а слід потожиро-вої речовини залишається білим. Цим методом користуються при виявленні слідів на чистих аркушах паперу.

Конденсація – перехід речовини із газоподібного в рідкий або твердий кристалічний стан. Це явище лежить в основі методу виявлення слідів парами йоду та методу вакуумного напилення. Для застосування парів йоду існують різноманітні йодні трубки. Метод вакуумного напилення досить складний і тому застосовується в лабораторних умовах.

Найбільш поширений метод виявлення слідів парами йоду. Для водяного підігріву, наприклад, використовують термос. Перед виїздом на місце події в термос наливають гарячу воду. Для виявлення слідів у колбу термоса занурюють йодну трубку та проводять скурювання поверхні звичайним шляхом. Такий сублиматор парів йоду дозволяє одержувати струмінь у 60 °С, що необхідно при виявленні слідів рук на тканинах.

Для виявлення потожирових слідів рекомендована суміш із крохмалем:

1 частина йоду на 10 частин крохмалю. Кристалики йоду розтирають у ступці, змішують з крохмалем. На тканину порошок наносять щіточкою або посипають. Через 7-8 хвилин порошок струшують, а виявлений слід закріплюють порошком заліза, відновленого воднем. За допомогою такого способу вдається виявити сліди папілярних узорів на тканинах давністю до 3-5 днів.

Гальваностегія – це нанесення на поверхню предмета частин металу, металевих плівок методом електролітичного осадження. Якщо предмет зі слідом занурити в електролітичну ванну, вся його поверхня покриється металом, а папілярні лінії як незмочувані залишаться чистими.

Потожирові сліди можна виявити й шляхом люмінесценції, яка спостерігається в різних ділянках спектра, головним чином в ультрафіолетовій, інфрачервоній. Сучасними джерелами збудження люмінесценції служать лазери.

Суть *хімічних* методів виявлення невидимих потожирових слідів пальців рук полягає у тому, що хімічна речовина, яку наносять на слід, вступає в реакцію з потожировою речовиною сліду. Утворюється забарвлена сполука, яка відрізняється від фону паперу, предмета.

До хімічних засобів належить розчин азотнокислого срібла, марганцевокислого калію з сірчаною кислотою (на 100 см³ води – 1 г марганцевокислого калію, 0,2-0,3 мл сірчаної кислоти).

Для виявлення слідів на склі, полімерних плівках, фаянсі, папері достатньо предмет занурити в розчин, а потім сполоснути його у воді.

Досить поширені такі хімічні засоби виявлення слідів пальців рук, як розчини нінгідрину або алоксану в ацетоні. Розчин наносять на об'єкт пульверизатором або тампоном і залишають на світлі. Через 7-9 годин на об'єкті з'являється фіолетове (нінгідроване) або оранжеве (алоксанове) зображення сліду.

Хімічні розчини застосовують у лабораторних умовах для виявлення старих слідів на папері, картоні, дереві давністю до 10 років.

Суть *радіографічного* методу полягає в тому, що об'єкт зі слідами пальців опромінюють потоком нейтронів, внаслідок чого деякі елементи (натрій, калій, фосфор, магній тощо), які належать до складу потожирової речовини, перетворюються на радіоактивні ізотопи. Потім до об'єкта притискують фотоплівку в місці розташування папілярних ліній сліду, і фотоплівка засвічується. Якщо плівку проявити, то на прозорому фоні буде одержано слід пальця.

Цей метод застосовують, коли слід знаходиться на друкованому тексті, кольоровому малюнку, від впливу якого звичайним методом позбавитися майже неможливо. Крім того, радіографічний метод дозволяє виявити сліди давністю до 50 років.

У потожирових слідах пальців рук на гладких полірованих поверхнях, якісному папері та інших відповідних об'єктах відображуються пори, форма розташування яких на папілярних лініях суто індивідуальна. Таким чином, комплекс пор неповторний і може бути використаний для ідентифікації людини.

При пороскопічному дослідженні для ототожнення достатньо ділянки папілярного зразку розміром 5x5 мм. Важливо, щоб у сліді були чітко відображені пори. Експериментальні зразки пороскопічних слідів відбираються за допомогою фахівця, як правило, на склі, гладких полірованих об'єктах. Пороскопічне дослідження проводиться в експертних підрозділах.

ПИТАННЯ № 3. Криміналістична характеристика слідів ніг.

Сліди ніг існують на місці вчинення будь-якого злочину, але за різних причин не завжди їх виявляють.

Розрізняють *сліди босих ніг, сліди взуття та сліди ніг у шкарпетках або панчохах*. За слідами босих та взутих у шкарпетки або панчохи ніг ототожнюють людину, а за слідами взутих ніг – взуття. При цьому використовують *статичні* сліди, які можуть бути *об'ємними та поверхневими*. Поверхневі сліди бувають *забарвленими та незабарвленими*. Забарвлені за механізмом утворення поділяються на сліди нашарування та відшарування. Безбарвні сліди бувають маловидимі та невидимі. Невидимі сліди босої ноги можуть бути потові або потожирові, як і сліди рук.

Забарвлені сліди ніг можуть бути нанесені фарбуючою речовиною, кров'ю, брудом та іншими рідкими й сипкими (крейда, борошно, пил, цемент) речовинами. Об'ємні сліди інколи бувають комбінованими, тобто одночасно забарвленими будь-якою речовиною, наприклад, крейдою, вапном, цементом. Такі сліди утворюються внаслідок відшарування з підшви взуття пластифікаторів, мікрочастин, що не можна розрізнити візуально, а також внаслідок мікрODEФОРМАЦІЇ слідосприймаючої поверхні. Зазначені сліди треба фіксувати та моделювати за допомогою особливих прийомів.

Значна кількість слідів ніг, що поєднані єдиним механізмом утворення та напрямом, називається *доріжкою слідів ніг*. У ній знаходять відображення навички ходи, функціональні ознаки людини, деякі її анатомічні прикмети. Для встановлення таких чинників досліджують елементи доріжки слідів: напрямок руху, лінію ходи, довжину правого та лівого кроку, ширину кроку та кут розвороту стопи. Ці елементи ретельно вимірюють і визначають кількісно в сантиметрах і градусах.

За елементами доріжки слідів ніг можна установити приблизний зріст, стать особи, визначити, як вона йшла (кроком, бігла); з багажем чи без нього;

професію, захворювання, анатомічні аномалії рухового апарата. Ці відомості слідчий одержує під час огляду доріжки слідів на місці події за участю фахівця. За одиничним слідом можна визначити розмір взуття, приблизний зріст, вид взуття та його приналежність – чоловіче, жіноче.

Фіксацію слідів ніг здійснюють фотографуванням, вимірюванням та описом, копіюванням і моделюванням, вилучення слідів разом з об'єктом – носієм сліду.

Фотографування одиночних слідів виконується масштабним способом, а доріжки слідів – панорамним.

В одиночному сліді вимірюванням фіксують загальну довжину сліду, довжину й ширину підметки, каблука, проміжної частини. При описуванні, крім загальних ознак і розмірів, визначають окремі індивідуальні ознаки: будову малюнка підметки, ознаки носіння та ремонту взуття тощо.

Об'ємні сліди видимі. Розповсюджені способи їх фіксації – це об'ємне моделювання, тобто виготовлення зліпків-копій. Матеріалом для виготовлення зліпків служать гіпс, сірка, вальц-маса. Частіше за все застосовують гіпс. *Порядок фіксації об'ємного та поверхневого сліду ноги:* -

-вилучити сліди запаху;

a. сфотографувати;

b. виміряти та описати;

c. якщо слід комбінований, то вилучити речовину, якою він забарвлений, і виготовити зліпок.

Поверхневі забарвлені сліди фотографують, вимірюють, описують, а потім переносять на копіювальний матеріал (плівку, опалену гуму) або вилучають разом з предметом-носієм.

Об'ємні сліди на сипких матеріалах фіксують зліпками, дотримуючись при їх виготовленні загальних правил. Гіпсові зліпки виконують заливним, насипним і комбінованим способами. Перед виготовленням зліпка заливним способом на сипкому ґрунті сліди закріплюють розчином перхлорвінілової смоли в ацетоні, розчином цукру, лаком для волосся. Потім уже виготовляють зліпок звичайним способом. Застосовуючи насипний спосіб – слід припудрюють гіпсом через сито, а потім засипають товстим шаром гіпсу, накривають ганчіркою і через неї змочують гіпс до затвердіння. При комбінованому способі слід закривають шляхом припудрювання гіпсом (шаром товщиною приблизно 5 мм), потім заливають рідким гіпсом, кладуть арматуру і заливають звичайним розчином гіпсу.

Техніка виготовлення гіпсового зліпку заливним способом така: зі сліду видаляють воду та сторонні предмети, якщо слід неглибокий, роблять загорожу металевою (картонною) стрічкою; розчин гіпсу наносять на весь слід; кладуть арматуру, мотузку кінцями назовні та виливають залишок розчину гіпсу; через 15-20 хвилин після затвердіння зліпок акуратно піднімають і звільняють від фунту водою. Не можна зліпок терти, щоб відділити фунт. Потім до кінців мотузки прикріплюють бирку, на якій роблять засвідчуючий напис, і опечатують зліпок.

Невидимі сліди контакту взуття залишаються на папері, картоні, фанері, полірованих і пофарбованих предметах. Такі сліди можна виявити шляхом нанесення порошку на феромагнітній основі магнітною щіткою на поверхню. Інколи такі сліди можна виявити завдяки спостереженню люмінесценції та УФП.

Інколи об'ємні сліди ніг знаходяться під водою, видалити яку практично неможливо (калюжа, річка, став). У цьому випадку для виготовлення зліпка виконують такі дії: якщо шар води над слідом досягає 10 см, то металевою (пластиковою) стрічкою огорожують слід і відсмоктують воду грушею, а потім виготовляють зліпок звичайним заливним способом. Якщо шар води не перевищує 5 см, то воду можна не відсмоктувати, а просто в неї висипати гіпс по вінця загорожі, покласти арматуру, а потім знову насипати гіпс. Гіпс у воді затвердіє і зліпок можна вилучити. Якщо шар води сягає понад 50-100 см розчин гіпсу треба зробити густим і через гумову трубку вилити його в слід, підводячи кінець трубки безпосередньо до сліду.

Об'ємні сліди на снігу фіксують звичайними способами. Гіпсові зліпки виготовляють насипним або комбінованим способом. Особливість виготовлення зліпків: необхідно охолодити воду до 0 °С перед виготовленням гіпсового розчину. Подальша техніка аналогічна описаній для фіксації об'ємних слідів на сипких матеріалах. На розсипчастому снігу зліпки виготовляють тільки насипним способом. Якщо ж сніг вологий та густий, зліпок можна виготовити заливним способом.

ПИТАННЯ № 4. Криміналістична характеристика слідів засобів учинення злочину.

Засоби вчинення злочину – це матеріальні об'єкти, що так чи інакше використовуються для досягнення злочинного результату: сокира, камінь, палиця, відмичка, автомобіль, вибухівка, отруйна сильнодіюча речовина.

Криміналістична трасологія об'єктом дослідження вважає *знаряддя злочину, зброю, транспортні засоби, інструменти та предмети*.

Знаряддя злочину – це спеціально виготовлені, перероблені та пристосовані для умисного застосування при вчиненні злочинів засоби (лом, «балерина», «клішня рака»). До знарядь злочину не можуть належати інструменти побутового та виробничого призначення, які можуть бути використані для здійснення злочину. Наприклад, сокира, стамеска – це інструменти, вони можуть виконати роль засобів учинення злочину, але не знарядь злочину. Від знарядь злочину необхідно відрізнити також предмети (камінь, палиця), які не є інструментами, тобто не пристосовані для трудової діяльності, але можуть бути використані з метою злочину.

За механізмом утворення засоби вчинення злочину доцільно поділити на:

-знаряддя (знаряддя злочину, інструменти та прилади, предмети);

-зброю (вогнепальна, холодна);

– *джерела підвищеної небезпеки* (транспортні засоби, механізми, обладнання виробничого та побутового призначення);

-*фізичні явища* (електричний струм, випромінювання, сильнодіючі та отруйні речовини);

– *сили та явища природи* (вогонь, вода).

Сліди знарядь злочину утворюються переважно внаслідок механічної взаємодії, серед якої розрізняють такі види руху (переміщення): прямолінійний, прямолінійно-поступальний, зворотно-поступальний, обертально-поступальний та обертання-котіння. Кожному виду руху відповідають певні сліди,

Під час *прямолінійного* руху слідоутворюючий об'єкт переміщується перпендикулярно слідоприймаючому і утворює слід тиснення – шляхом формування, руйнування, залишкової деформації, нашарування, перерозподілу частин речовини, зміни та перебудови внутрішньої структури об'єкта.

За умови *прямолінійно-поступального* руху слідоутворюючий об'єкт переміщується під дією двох сил, спрямованих по вертикалі та горизонталі, уздовж слідоприймаючої поверхні та одночасно тисне на неї. Внаслідок цього утворюються сліди ковзання у вигляді системи валиків і рівчачків.

При *зворотно-поступальному* русі слідоутворюючий об'єкт по черзі змінює напрямок горизонтального руху, а під дією вертикальної сили розрізає предмет. Утворюються сліди розпилу або сліди тертя.

У процесі *обертально-поступального* руху слідоутворюючий об'єкт обертається і одночасно переміщується прямолінійно.

При *обертанні-котінні* слідоутворюючий об'єкт обертається навколо осі, переміщується по слідоприймаючій поверхні, утворюючи поверхневі або об'ємні сліди котіння, тобто сліди колісних транспортних засобів. Гусеничний транспорт утворює сліди за схемою прямолінійного руху, а сліди полозкового транспорту виникають подібно до слідів ковзання під час прямолінійно-поступального руху.

Сліди знарядь злочину та інших засобів вчинення злочинів фіксують на основі загальних правил та прийомів: фотографування, вимірювання, опису, копіювання та моделювання, вилучення слідів разом з предметом. Для моделювання слідів на дереві частіше за все застосовують пластилін, пасту К, сіласт, віск. На металевих об'єктах використовують легкоплавкий метал-сплав Вуда, який застосовується у зубопротезній практиці, пасту К,

сіласт тощо. Однак найчастіше рекомендується вилучати сліди разом з предметом. Забарвлені сліди і сліди контакту знярядь обов'язково вилучати з предметом, на якому вони залишені.

Види слідів транспортних засобів поділяють за видами транспорту – самохідним та несамохідним. Кожний з них поділяють на колісний, гусеничний та полозковий. Колісний транспорт має сліди котіння, гусеничний – сліди тиснення, полозковий – сліди ковзання. Сліди котіння та тиснення можуть бути об'ємними, поверхневими та забарвленими, інколи об'ємні сліди містять частинки речовини, яка відрізняється від матеріалу, формуючого слід. Сліди транспортних засобів містять ознаки ходової частини транспорту: а) вид ходової частини; б) ширину колії; в) базу транспортного засобу; г) кількість осей та коліс; д) модель шин.

Слід одного колеса, трака, полоза називається *біговою доріжкою*. Дві паралельно розташовані бігові доріжки утворюють колію. Відстань між осями транспортного засобу називається базою. Вона вимірюється між слідами передніх і задніх коліс, які утворюються на місці стоянки транспорту. Ширина колії – це *конструктивна ознака*. Вона вимірюється між центрами доріжок, а якщо колія складається зі спарених доріжок, від лінії відліку, проведеної між біговими доріжками.

У біговій доріжці виділяють: ширину протектора, тобто ширину малюнка, який утворюється в сліді, і загальну ширину сліду, що називається шириною бігової доріжки.

Слід гальмування – це довжина бігової доріжки від початку гальмування транспорту до повної його зупинки. Слід гальмування складається із двох частин: у першій частині відображається початок гальмування, слід переривчастий, оскільки колесо повністю не заблоковане і продовжує обертатись, пізніше воно повністю припиняє обертання і ковзає по дорозі, утворюючи слід ковзання, який називається слід юза.

Сліди транспортних засобів фіксують фотографуванням, вимірюванням, описом, копіюванням, моделюванням, вилученням сліду разом з предметом. На місці ДТП виготовляють панорамним способом слід бігової доріжки, довжина якої дорівнює довжині кола колеса; детально фіксують особливості будови малюнка протектора та виготовляють зліпки цієї частини сліду. Поверхневі сліди, наприклад, пилові, переносять на копіювальні дактоплівки (обкорована гума, липкі плівки, фотопапір). На місці ДТП треба фіксувати: ширину бігової доріжки, ширину протектора та його малюнок, ширину колії, базу транспортного засобу, частки транспорту (вантажу), що відділилися, плями мастил, осколки фарного скла, частки ґрунту (сліди осипу ґрунту), мікро- та макрочастинки тощо.

ПИТАННЯ № 5. Криміналістична характеристика слідів зубів, нігтів та інших частин тіла людини.

Сліди зубів, нігтів нерідко залишаються на місці події. Сліди зубів за механізмом утворення можуть бути *слідами надкусу*, коли відбувається неповне змикання зубів та утворюються об'ємні сліди; та *слідами відкусу*, які виникають при повному змиканні зубів і утворені на розчленованих об'єктах слідів ковзання. Сліди нігтів на тілі людини виглядають як синці, а на пластичних матеріалах вони об'ємні. Однак частіше за все використовуються зрізані частини нігтів як слід предмета, що служить об'єктом трасологічного та біологічного дослідження. За слідами зубів і нігтів можлива ідентифікація людини шляхом експертного дослідження.

Серед слідів інших частин тіла людини зустрічаються сліди відкритих частин обличчя – губ, вух, щік, лоба, кінчика носа. Методику їх дослідження на сучасному етапі запропонував С. І. Ненашев, доцент Барнаульського державного університету. В окремих випадках, за умови правильної фіксації таких слідів, можлива ідентифікація людини та створення криміналістичних обліків, особливо за слідами губ.

Сліди знярядь злому, транспортних засобів і людини поділяють на *видимі й невидимі*. Видимі, у свою чергу, можуть бути *забарвлені та безбарвні*. Останні також розділяються на

маповидимі і невидимі. Робота зі слідами на місці події підпорядковується єдиним правилам: з предметом – носієм сліду – треба поводитись так, щоб не залишати своїх слідів і не зашкодити тим, що є. Під час дослідження важливо дотримуватись такого порядку фіксації слідів: спочатку сліди запаху, сліди мікрочастин, потім сліди папілярних узорів і решта слідів. Перед попереднім дослідженням сліди фотографують, вимірюють та описують у протоколі, після цього здійснюють вилучення копіюванням, моделюванням.

Трасологічна експертиза проводиться в експертних криміналістичних підрозділах, об'єктами її виступають сліди-відображення та сліди-предмети, а також мікрооб'єкти. Тип слідів обумовлює вид дослідження та експертизи. Дослідження слідів пальців рук виконує дактилоскопічна експертиза; сліди знарядь злочину – експертиза слідів знарядь злочину, замків, плombs, слідів транспортних засобів. На дослідження подають слід (його плівки, копію, зліпок), виявлений на місці події, та експериментальні зразки предмета, що розшукується. Частіше подають сам об'єкт. Колеса транспортного засобу прокочують на паперовій смужі, яку подають на експертизу як зразок. Зразки ходи людини відбирають на стрічках паперу або на ґрунті, сліди фотографують панорамним методом, а знімки подають на дослідження.

Методика трасологічного дослідження, так само як інша ідентифікація, складається з роздільного та порівняльного дослідження, оцінки результатів та формулювання висновків. Під час роздільного дослідження експерт, досліджуваним об'єктом, наносить експериментальні зразки – тиснення, ковзання, дотримуючись механізму утворення сліду, що досліджується. При порівнянні використовується об'ємне лінійне зміщення, порівняння, інколи накладання. Результати порівняльного дослідження ілюструються фотознімками, виготовленими на оптичних приладах. Всі види трасологічних експертиз вирішують такі класи завдань:

- ідентифікаційні, пов'язані з установленням тотожності слідоутворюючого об'єкта за слідами-відображеннями;
- діагностичні, пов'язані з механізмом утворення сліду, величиною сили, що була прикладена, часом утворення сліду, взаємним положенням знаряддя слідосприймаючого об'єкта, послідовністю нанесення слідів, напрямком руху слідоутворюючого об'єкта (транспорт, знаряддя злочину).

Л Е К Ц І Я

по темі № 7 "Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів та слідів їх застосування"

План лекції:

- 1. Поняття і предмет дослідження криміналістичної балістики.**
- 2. Поняття і характеристика вогнепальної зброї та її класифікація.**
- 3. Основні відомості про ручну вогнепальну зброю і боєприпаси до неї.**
- 4. Криміналістична характеристика слідів вогнепальної зброї та механізм їх утворення.**
- 5. Криміналістична характеристика гладкоствольної зброї спеціального призначення.**
- 6. Поняття предмета судово-балістичної експертизи.**
- 7. Ідентифікаційні судово-балістичні експертизи.**
- 8. Неідентифікаційні судово-балістичні експертизи. Вирішення ситуаційних завдань у судово-балістичній експертизі.**

Основна література:

166. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.

167. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
168. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
169. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
170. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
171. Бергер В. Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
172. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
173. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
174. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
175. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, . 2003. – 359 с.
176. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
177. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
178. Кириченко С.А. , Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
179. Кириченко С.А., Басай В.Д. , Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
180. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
181. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
182. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
183. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
184. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
185. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
186. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
187. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
188. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
189. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
190. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
191. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
192. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
193. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
194. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
195. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
196. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.

197. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
 198. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
 199. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
 200. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
 201. Рощин А. И., Биленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криминалиста.—К., 1995.
 202. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
 203. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
 204. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
 205. Справочная книга криминалиста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
 206. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

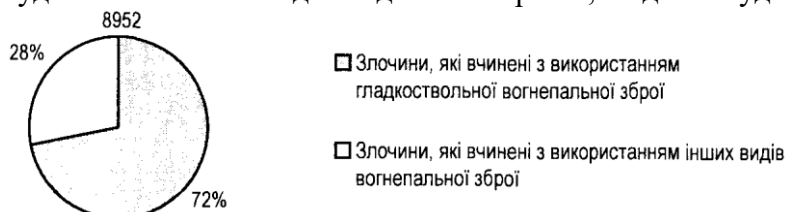
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

31. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
 32. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
 33. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
 34. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
 35. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

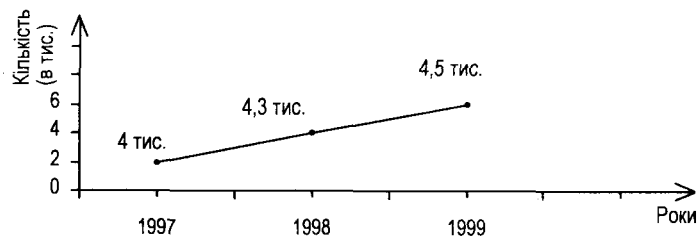
ПИТАННЯ № 1. Поняття і предмет дослідження криміналістичної балістики.

Зброєю називають пристрої та засоби, які застосовуються в озброєній боротьбі для знищення живої сили і технічних засобів противника.² Зараз у криміналістиці клас «зброя» розподіляють на вогнепальну та холодну зброю. В історичному розвитку застосування холодної зброї передувало вогнепальній. Остання з'явилась з винаходом вибухових речовин (пороху тощо). Вогнепальна зброя нерідко використовується для вчинення злочинів і досліджується в криміналістиці спеціальним розділом – «судовою балістикою».

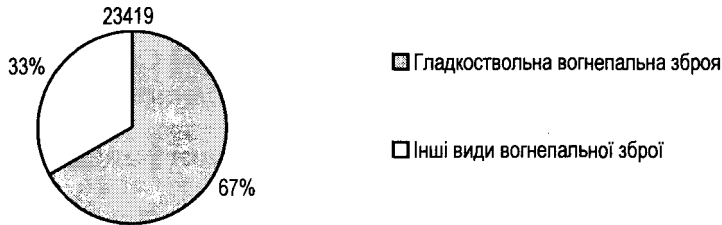
Судова балістика – умовна, але вже прийнята у вітчизняній криміналістичній літературі і практиці назва галузі криміналістичної техніки, що сформувалася на початку ХХ ст. у рамках криміналістики і судової медицини.³ Про актуальність і необхідність наукових досліджень у галузі судової балістики свідчать дані експертної, слідчої і судової практики (мал. 27, 28,29).

Мал. 27. Кількість злочинів, учинених з використанням вогнепальної зброї на території України в 1992-1999 рр.

Мал. 28. Кількість вогнепальної зброї, вилученої з незаконного обігу на території України в 1997-1999 рр.

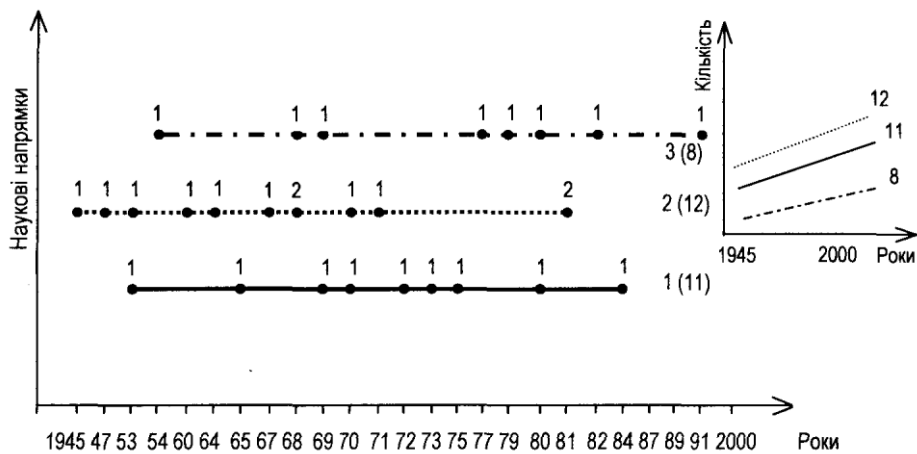

Мал. 29. Види вогнепальної зброї, вилученої з незаконного обігу на території України в 1992-1999 рр.

Судова балістика – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності відбитка й одержання інформації про походження і застосування вогнепальної зброї, патронів до неї (та їхніх елементів), слідів їхнього застосування і розробляє технічні прийоми, методи і засоби виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження названих об'єктів для розкриття, розслідування і попередження злочинів.¹ Основні історичні віхи і тенденції розвитку наукових досліджень в галузі судової балістики, які проводились в Україні протягом 1937-2000 років узагальнені і приведені в таких аналітичних матеріалах (мал. 30-37).

Мал. 30. Історичні віхи розвитку наукових досліджень у галузі судової балістики та судової експертизи: порівняльний аналіз

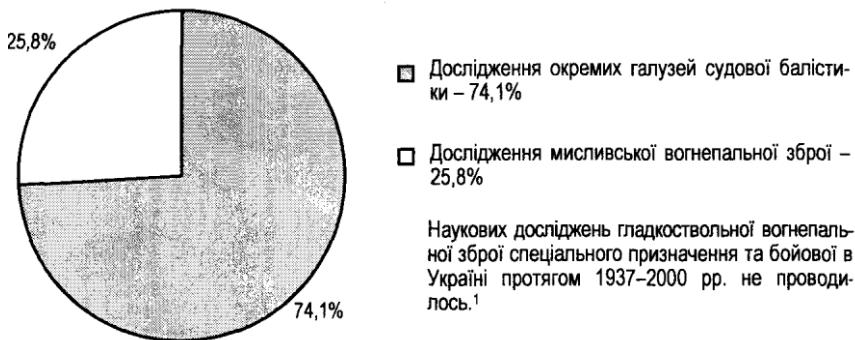
1 – Загальнотеоретичні дослідження в галузі судової балістики

2 – Дослідження, які торкаються окремих проблем судової балістики

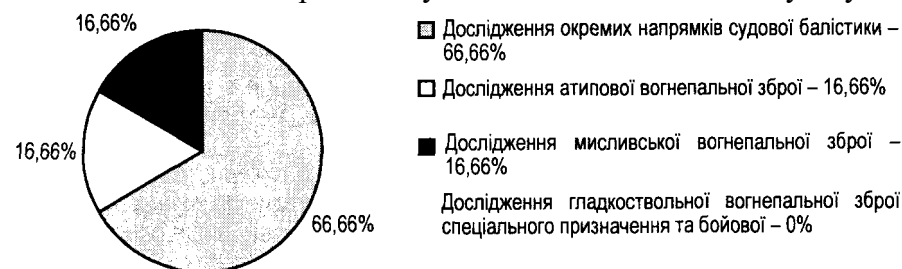
3 – Дослідження з судової балістики, які торкаються окремих проблем мисливської вогнепальної зброї

Мал. 31. Загальна динаміка розвитку наукових досліджень (у галузі судової балістики 1945-2000 рр.)

(узагальнені дані торкаються як загальнотеоретичних досліджень балістики, так і проблем, які безпосередньо торкаються гладкоствольної вогнепальної зброї)

Мал. 32. Основні напрями наукового дослідження в галузі судової балістики

Мал. 37. Структура наукових досліджень в галузі судової балістики в Україні (1937-2000 рр.) 145

Розділ науки криміналістики, який вивчає ручну вогнепальну зброю і сліди її дії, для одержання доказової інформації, називається *судовою балістикою*. На основі військово-технічних даних військової балістики та механізму пострілу вона розробляє методи і технічні засоби для виявлення, фіксації та дослідження матеріальних слідів, які утворюються внаслідок використання вогнепальної зброї під час вчинення злочинів.

Використання вогнепальної зброї для вчинення злочину супроводжується утворенням джерел доказової інформації, якими можуть бути:

1) гладкоствольна і нарізна зброя: старовинна і сучасна, головним чином, ручна, а також її частини – магазин, щоки, руків'я; приладдя до зброї – шомпол, протирка, кобура, чохол; тайники зберігання зброї – книги, бруски дерева з виїмками для зберігання зброї;

- 2) пристрої та предмети, які не є зброєю, але схожі з нею: стартові пістолети, будівельно-монтажні пістолети, пневматичні газові пістолети, запальнички, іграшки та ін.;
- 3) боєприпаси, гільзи, кулі, шріт, капсулі, пижі, прокладки;
- 4) матеріали та інструменти для виготовлення та спорядження боєприпасів;
- 5) вибухові речовини – порох та його компоненти;
- 6) кульові, дробові пробоїни та ушкодження – вм'ятини, тріщини, розриви, роздуття зброї, укорочення ствола та інші його зміни;
- 7) сліди-відображення на гільзах, кулях, шротинах, прокладках і пижах.

Пізнання особливостей та ознак названих об'єктів, установлення закономірностей утворення слідів зброї складають предмет судової балістики. Оволодіння її основами дозволяє слідчим шляхом та експертним дослідженням установити важливі обставини злочину, розшукати та ідентифікувати зброю.

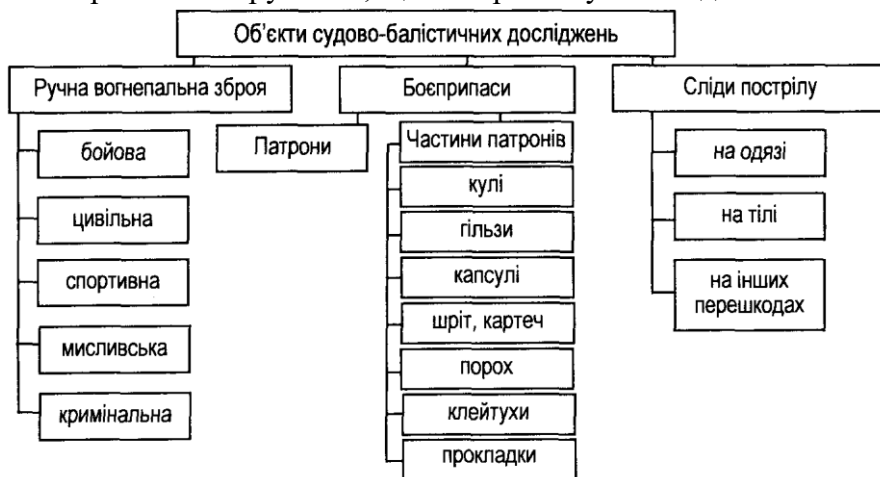
Основними об'єктами судової балістики (мал. 38) є вогнепальна зброя, а також її частини і деталі, патрони до неї та їхні елементи (снаряди – кулі, дріб, картеч; гільзи; капсулі, пижі; прокладки; порохові заряди), а також сліди застосування набоїв (вогнестрільні ушкодження, відкладення продуктів пострілу, сліди на снарядах і стріляних гільзах). Звідси до закономірностей, що є предметом вивчення судової балістики, відносяться ті, що зв'язані з відбитком у матеріальному світі обставин виготовлення і застосування названих об'єктів (процесу пострілів і формуванні слідів на зброї, елементах патронів та на уражених перепонах).

Завданнями судової балістики є розробка технічних прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження вогнепальної зброї, патронів до неї і слідів їхнього застосування з метою розкриття, розслідування і попередження злочинів. Ці прийоми, методи і засоби складають другу групу закономірностей.

До третьої групи можна віднести закономірності використання отриманої інформації про розкриття злочинів і встановленні обставин по карних справах.

Отже, у сформульованому вище визначенні зазначені лише основні об'єкти судової балістики, фактично ж існує маса різноманітних об'єктів, тісно зв'язаних з основними:

– матеріали й інструменти, що використовувалися для виготовлення або

Мал. 38. Основні об'єкти судової балістики

ремонту зняття й елементів патронів, спорядження патронів; заготівлі окремих деталей, частини зброї і патронів;

– креслення і малюнки для виготовлення зняття і патронів (виконані підозрюваним або іншими особами і т. п.);

– інформація про речову обстановку місця події (місця проведення пострілів, перезарядження зброї, виготовлення або збереження зброї і т. д.) або вогнестрільних ушкодженнях на трупах або тілах живих осіб, що міститься в протоколах слідчих дій (огляду,

обшуку, допиту та ін.), висновках експертів і в додатках до них (фотознімках, кресленнях, фонограмах, відеофонограмах та ін.).

Судова балістика, як галузь криміналістики, ґрунтується на загальних та приватних теоріях та положеннях. До приватних судово-балістичних теорій і положень можна віднести такі:

- вчення про індивідуальність рельєфу деталей вогнепальної зброї, що контактують із кулями і гільзами;
- вчення про усталеність рельєфу деталей вогнепальної зброї (ідентифікаційний період);
- вчення про механізм утворення слідів на снарядах і гільзах;
- вчення про вплив різних чинників на відображення ознак деталей зброї в слідах на кулях і гільзах;
- науково розроблені дані про фіксацію слідів на судово-балістичних об'єктах;
- положення про оцінку різних властивостей і ознак при формулюванні висновків експертом.

Крім окремих теорій, у процесі проведення судово-балістичних експертиз керуються і багатьма іншими загальнокриміналістичними теоріями. Особливо широко використовуються положення теорії криміналістичної ідентифікації, вчення про криміналістичну версію.

У методологію наукових досліджень включаються також методи і методики, що застосовуються в конкретній пізнавальній діяльності.

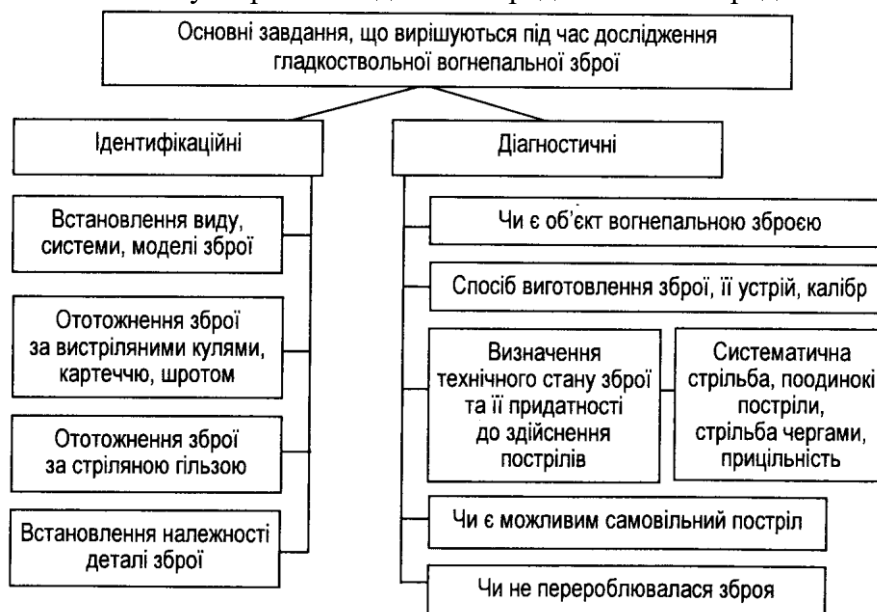
У судово-балістичній експертизі застосовуються в основному традиційні окремі методи дослідження, що використовуються і в інших науках: спостереження і вимірювання, експеримент, порівняння, опис і т. д.

До спеціальних судово-балістичних методів і методик насамперед варто віднести макро- і мікрофотографічний метод фіксації слідів на снарядах і гільзах, метод одержання експериментальних снарядів і гільз, методику експериментального визначення дистанції пострілу за осипом шроту і методику визначення технічного стану вогнепальної зброї.

Судова балістика є ще молодою галуззю науки криміналістики та науковою основою судово-балістичної експертизи. Донедавна науковою розробкою питань судової балістики, переважно займалися судові медики.

Судова-балістична експертиза вирішує ідентифікаційні і неідентифікаційні питання (мал. 39,40,41).

Вирішення ідентифікаційних питань відноситься до «судово-балістичної трасології», що вивчає механізм утворення слідів на снарядах і гільзах і ряд

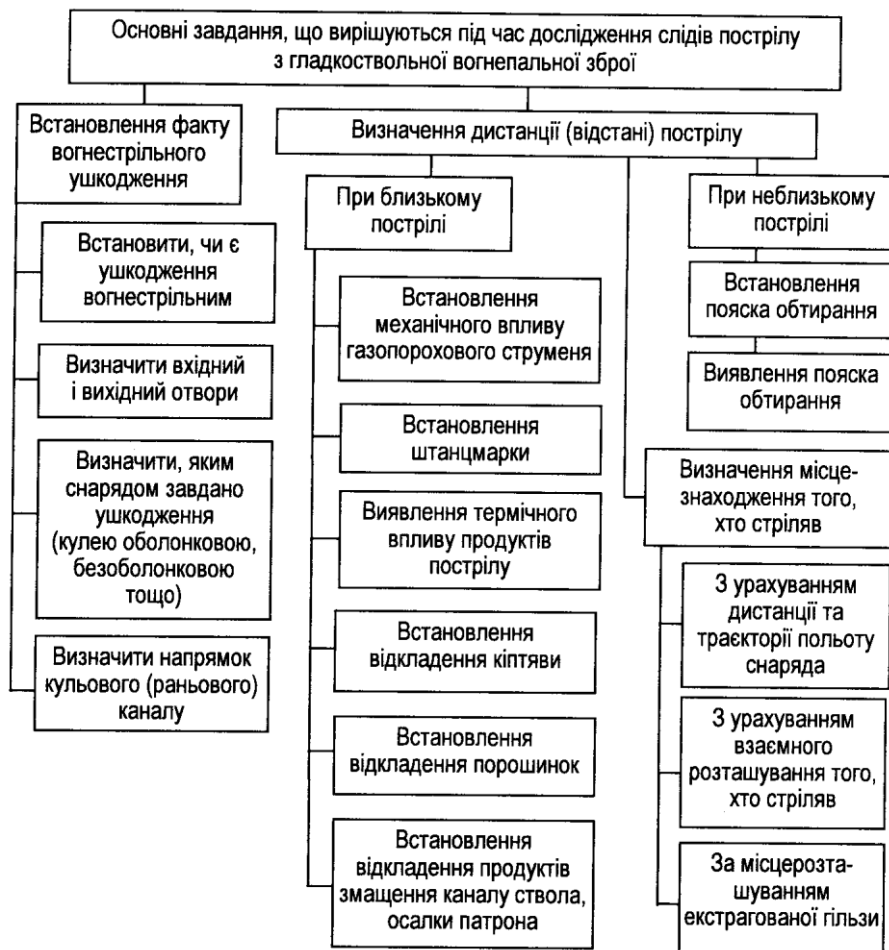
Мал. 40. Завдання криміналістичного дослідження боєприпасів

інших закономірностей із метою ідентифікації зброї. Специфіка слідоутворення на снарядах і гільзах не дозволяє включити її в загальну трасологію, хоча вона базується на єдиних теоретичних положеннях про індивідуальність зовнішньої будови об'єктів, що ототожнюються, їхньої відносної усталеності і т. д.

Багато теоретичних питань слідоутворення, розроблені насамперед трасологією, методика роботи зі слідами, є загальними для обох видів криміналістичної експертизи.

Неідентифікаційні питання вирішуються «криміналістичним дослідженням обставин пострілу». Термін «криміналістичний» підкреслює, з одного боку, те, що тут вивчаються не тільки технічні питання дослідження вогнепальної зброї і боєприпасів, але і дається їм належна криміналістична оцінка. З іншого боку, таке найменування виділяє дослідження слідів пострілу на тілі людини і трупа, що відносяться до компетенції субово-медичної експертизи. Дослідження обставин пострілів проводяться й експертами (більшість питань) і слідчими в ході огляду місця події (найчастіше – за участю фахівця).

Мал. 41. Завдання криміналістичного дослідження слідів пострілу

Вихідним положенням у вивченні будь-якої науки є визначення її предмета. Судова балістика тісно зв'язана також із *судовою фотографією*. При проведенні судово-балістичної експертизи, фотографія використовується: як засіб фіксації місця пострілу й істотних ознак окремих об'єктів судово-балістичного дослідження (деталей зброї, слідів пострілу на речовинних доказах і т. д.), як метод судово-балістичного дослідження, наприклад, для виявлення додаткових слідів пострілу (відкладення кіптяви пострілу на одязі), і як технічний засіб виявлення слідів від зброї на кулях і гільзах.

У судовій балістиці використовуються дані *криміналістичної реєстрації* (кулегільзотеки, реєстраційні обліки зброї).

У судовій балістиці використовуються дані багатьох фундаментальних і прикладних наук і їхні методи – *хімії, фізики, механіки, біології, медицини, балістики* (внутрішньої і зовнішньої), *конструювання і технології виготовлення вогнепальної зброї, патронів до неї* (і їхніх елементів), *мисливствознавства, спортивної стрілянини, військових наук і т. ін.* (емісійні, спектральний, радіоактиваційний, полярографічний, рентгенівський та ін.).

Водночас на судову балістику поширюються всі загальнометодологічні положення науки *криміналістики*, її загальні і приватні теорії. Особливо важливе значення для неї має *теорія криміналістичної ідентифікації*.

Судова балістика як прикладна галузь науки не має своїх власних законів (як, наприклад, фізика, хімія та ін.), але має свої спеціальні методи пізнання, базується на своїх специфічних закономірностях (в утворенні слідів пострілу та ін.), що і є предметом її вивчення.

Особливий зв'язок судово-балістичного дослідження, із *військово-технічними науками* особливо в питаннях зовнішньої балістики.

З юридичних наук – безпосередній зв'язок із кримінальним правом і кримінальним процесом.

Судова балістика взаємозв'язана з іншими розділами криміналістики, зокрема, трасологією, теорією ідентифікації та установлення групової належності за слідами на кулях та гільзах. Трасологічним дослідженням саморобних куль, шроту «катанки» та «січки» інколи можливо встановити, якими інструментами користувався злочинець, розшукати їх та ототожнити.

Судова балістика безпосередньо пов'язана з судовою медициною, судовою хімією та судовою біологією, прийоми і методи яких використовуються для дослідження зброї, боєприпасів і слідів пострілу. Судова медицина вивчає вогнестрільні ушкодження на тілі людини. Фізичними та фізико-хімічними методами визначають якісно-кількісний склад шроту, слідів металізації на пошкоджених снарядами об'єктах.

Знання судової балістики та практичне використання її даних дозволяє слідчому одержувати докази про використання вогнепальної зброї під час вчинення злочинів.

ПИТАННЯ № 2. Поняття і характеристика вогнепальної зброї та її класифікація

Вогнепальна зброя – це механічний пристрій багаторазової дії, призначений для влучення в ціль снарядів, які викидаються енергією газів, утворених при згорянні вибухової речовини.

У слідчій практиці зустрічається багато предметів, які можуть уражати, але вони не є вогнепальною зброєю. Такі стріляючі об'єкти можуть бути заводського, кустарного чи саморобного виготовлення. Інколи вони за зовнішнім виглядом та формою бувають несхожі на зброю, але стріляють, мають вражаючі властивості і є вогнепальною зброєю. І навпаки, зустрічаються предмети, які є майже копією вогнепальної зброї, навіть стріляють, але не є вогнепальною зброєю як такою. Тому віднесення предметів до вогнепальної зброї чи боєприпасів відбувається не лише за військово-технічними ознаками, але й за цільовим призначенням. Вогнепальна зброя повинна відповідати критеріям – загальним і спеціальним.

Загальний критерій визначає цільове призначення зброї – «в боротьбі знищувати живу силу і технічні споруди». У відповідності до цього зброєю за конструкцією може бути всякий предмет, лише б він мав уражаючу дію.

Щоб бути вогнепальною зброєю, предмет повинен відповідати спеціальним критеріям, а саме:

1) для метання снаряда повинна бути використана енергія, яка утворюється під час згорання вибухової речовини (пороху та ін.);

2) предмет повинен мати ствол – пустотілу трубку для спрямування польоту снаряда та згорання вибухової речовини. Один кінець ствола повинен герметично закриватись під час пострілу;

3) наявність у предмета пристрою для запалення заряду – вибухової речовини;

4) достатня вражаюча дія снаряда;

5) достатня міцність конструкції предмета – зброї.

Для визначення предмета вогнепальною зброєю він повинен відповідати всім критеріям одночасно. Перші три можна визначити органолептичне оглядаючи зброю на місці події. Але щодо міцності конструкції зброї та вражаючої дії снаряда, тобто убивчої сили, то для встановлення цих критеріїв потрібні спеціальні знання спеціаліста. Тому для визначення предмета вогнепальною зброєю призначається судово-балістична експертиза.

Для наукової оцінки вражаючої дії снаряда (убивчої сили) визначають кінетичну енергію снаряда за формулою: $W4 = mV^2S$, де m – маса снаряда в кг, V – швидкість польоту снаряда в м/сек, S – площа поперечного розрізу снаряда. Мінімальне значення кінетичної енергії снаряда складає $0,05 \text{ кгм/мм}^2$ (при стрілянні шротом № 11) і коливається від 1,1 до $3,0 \text{ кгм/мм}^2$ для сферичних снарядів (військово-технічний критерій – 8 кгм/мм^2).

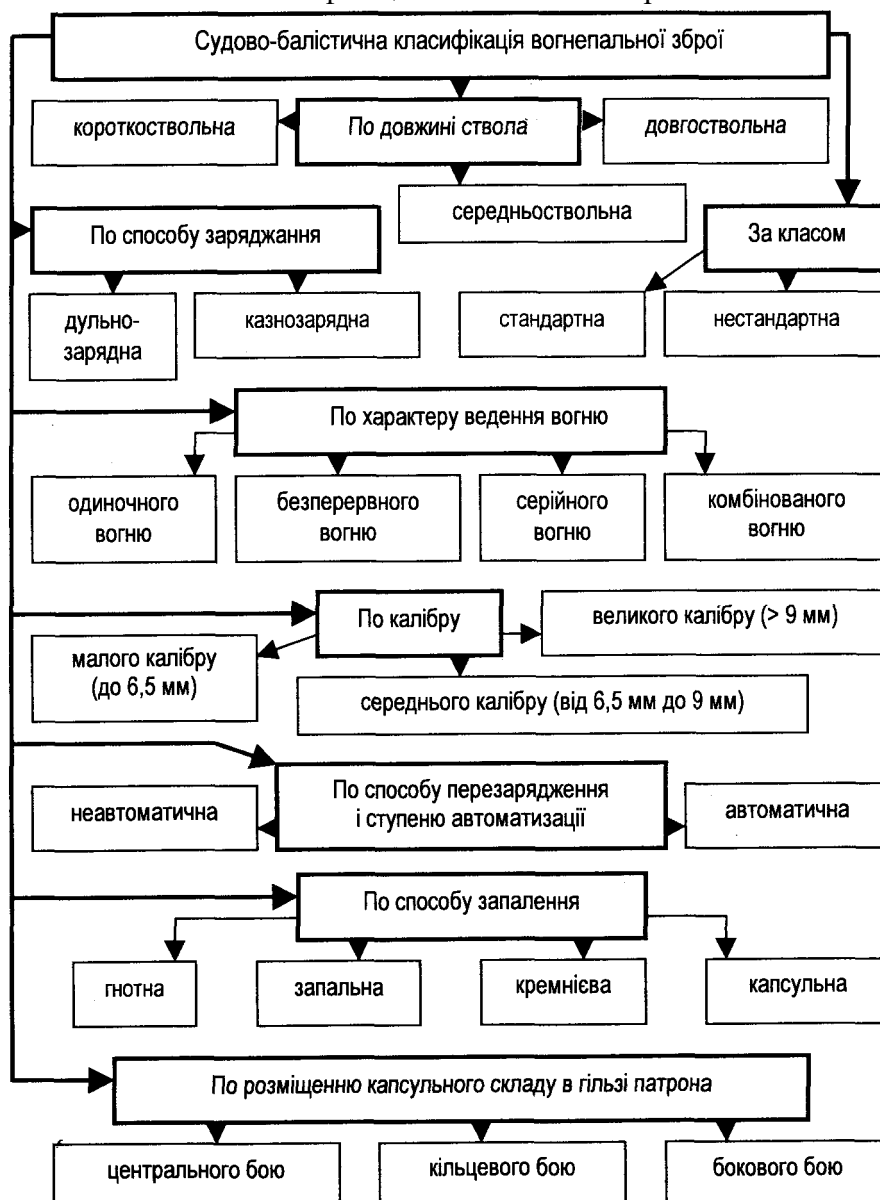
Судова балістика досліджує переважно ручну вогнепальну зброю, знання будови та конструктивних особливостей якої необхідне для одержання інформації про обставини злочинної діяльності з використанням зброї (мал. 42,43).

Сучасна ручна вогнепальна зброя за цільовим призначенням поділяється на *бойову, мисливську та спортивну*. До бойової належать: гвинтівки, карабіни, автомати, пістолети, револьвери, рушниці гладкоствольні спеціального та бойового призначення тощо; до мисливської – рушниці різних систем, мисливські карабіни, штуцери; до спортивної – дрібнокаліберні гвинтівки, спортивні пістолети, а також пневматична зброя, хоча остання не є вогнепальною. Кожен вид має свою специфічну конструкцію, що відповідає цільовому призначенню. Спільними ознаками для всіх вказаних видів зброї, згідно із спеціальними критеріями, є ствол і ударно-спусковий механізм (пристрій для запалювання вибухової речовини).

Ствол має вигляд порожнистого циліндра. Один кінець його дещо збільшений у діаметрі і називається патронником (казенною частиною), а другий - дулом (дульною частиною). У патронник вміщують патрон з порохом зарядом і снарядом. Внутрішні стінки каналу ствола бойової і спортивної зброї

Мал.42. Загальна класифікація вогнепальної зброї.

Мал. 43. Класифікація вогнепальної зброї за способами виготовлення, конструкції, комплектації і сферах застосування

Продовження

мають гвинтоподібні канавки – нарізи (нарізна зброя), виступи між якими називаються полями. У більшості моделей вітчизняної зброї є чотири нарізи, які в'ються зліва направо вгору. У деяких іноземних зразках зустрічається і більше чотирьох нарізів. Нарізи служать для надання кулі обертового руху, який позитивно впливає на влучність стрільби.

Стволи мисливської зброї не мають нарізів, тому її називають гладкоствольною.

Для поліпшення бойових якостей дульна частина ствола в деяких видах зброї має звуження («чок»), а інколи й нарізи («парадокс»).

Діаметр каналу ствола називається калібром. У нарізній зброї калібр вимірюється у міліметрах між двома протилежними полями. Бойова вітчизняна зброя має калібри: 5,45; 6,35; 7,62; 9,0 мм; спортивна – 5,6 мм. Калібр мисливської, спеціальної, бойової гладкоствольної зброї – це поперечник (діаметр) каналу ствола і визначається за кількістю круглих свинцевих куль, що за діаметром підходять до даного ствола, відлитих з одного англійського фунта свинцю (453,5 г). Найбільш поширені у нашій країні мисливські рушниці мають калібри 12,16, 20.

Калібр зброї нанесено на площадках казенної частини ствола і на денці гільзи.

Ударно-спусковий механізм – взаємозв'язана система частин зброї, призначена для заряджання (подавання і досилання патрона до патронника), замикання каналу ствола в момент пострілу, розбиття капсуля (спуску курка з бойового зводу) і розрядки (виймання відстріляної гільзи з патронника). Ударно-спусковий механізм приводиться в дію енергією порохових газів, що виникають під час пострілу, або вручну. За цією ознакою вся вогнепальна зброя поділяється на автоматичну, напівавтоматичну і неавтоматичну.

В автоматичній зброї енергією порохових газів викидається снаряд, проводиться перезарядка і установка зброї на бойовий звід. При натисканні на спусковий гачок відбувається один постріл і весь цикл повторюється знову. Така зброя називається самозарядною автоматичною, наприклад, пістолет Токарева 7,62 мм (ТТ), пістолет Макарова 9,0 мм (ПМ), пістолет «Парабелум» 9,0 мм тощо. Якщо при натисканні на спусковий гачок відбувається кілька пострілів, така зброя називається самострільною автоматичною, наприклад, пістолет Стечкіна, автомати АК, ППШ, ППС тощо.

Перезарядка і установка затвора на бойовий звід у неавтоматичної зброї проводиться вручну. Так, для підготовки гвинтівки до стрільби слід відвести затвор назад, потім послати вперед і замкнути ствол. У мисливській рушниці - розімкнути ствол, вкласти в нього патрон і замкнути ствол. Неавтоматична зброя – це бойові гвинтівки, карабіни, револьвери, більшість мисливських рушниць – атипова зброя.

До атипової зброї слід віднести стріляючі предмети, пристрої нетипової конструкції.

ПИТАННЯ № 3. Основні відомості про ручну вогнепальну зброю і боєприпаси до неї

Головною ознакою вогнепальної зброї є «вогнепальність», тобто надання снаряду кінетичної енергії пороховими газами, утвореними при згорянні пороху. Однак виштовхнути снаряд зі ствола і надати йому достатньої убивчої сили можна без вогню (горіння), наприклад, стисненим повітрям, електромагнітною енергією і, зрештою, стріляти і влучати в ціль можна без снаряда – фізичною дією, наприклад, рентгенівським випромінюванням, лазерним, нейтронним – це буде зброя іншого класу, але не вогнепальна.

Сучасна ручна вогнепальна стрілецька зброя буває *обно- і багатозарядною, неавтоматичною і автоматичною*. Для пострілу потрібен заряд, що складається із вибухової речовини (пороху) і снаряда (куля, шріт). Однозарядну зброю після кожного пострілу треба вручну перезаряджати. Багатозарядна зброя має спеціальний пристрій (магазин, барабан), в якому вміщується кілька готових зарядів, що прискорює стрільбу.

Зброя, в якій перезарядка проводиться мускульною силою, називається *неавтоматичною* (гвинтівка, револьвер, обріз, самопал, рушниця).

Зброя, в якій перезарядка проводиться силою газів, утворених при згорянні вибухової речовини, називається *автоматичною* (автомати, пістолети-кулемети, сучасні гвинтівки).

Судова балістика вивчає бойову ручну вогнепальну зброю, кустарну і саморобну, виготовлену за зразком бойової,- револьверів, пістолетів, пістолетів-кулеметів і автоматів, головні відомості про які потрібно знати для одержання балістичної інформації при розслідуванні злочинів.

Револьвери.

Револьвер – це короткоствольна (довжина ствола від 57 до 267 мм), багатозарядна, неавтоматична вогнепальна зброя з барабаном, що обертається, який служить патронником. Револьвер системи «Наган» (за прізвиськом винахідника), зразка 1895/1905 рр.,- семизарядний, Сміта-Вессона (США), «Велодог» (Франція) – п'ятизарядні. Характерною особливістю револьверів є наявність барабана, в якому розміщуються патрони. Стрільба ведеться одиночними пострілами, боєпостачання патронами провадиться із барабана, шляхом обертання останнього при установці курка на бойовий звід. Після стрільби стріляні гільзи витягуються шомполом вручну поодиноці або ж всі зразу при заміні барабана. Ударно-

спусковий механізм буває відкритим і закритим. На базі бойового револьвера виробляють спортивні калібром 5,6 мм і цільові.

Пістолети.

Пістолет – ручна, короткоствольна (довжина ствола від 53 до 250 мм), багатозарядна, автоматична вогнепальна зброя. Калібр зброї буває від 2,7 до 11,45 мм. Всі пістолети мають змінні магазини. У слідчій практиці зустрічаються такі моделі вітчизняних пістолетів: 6,35 мм – тульський Коровіна (ТК); 7,62 мм -тульський Токарева (ТТ); 9,0 мм – Макарова (ПМ); 9,0 мм – автоматичний пістолет Стечкаєва (АПС); 5,45 мм – спеціальний дрібнокаліберний (ПСМ) і спортивні дрібнокаліберні пістолети. Основна відмінність пістолетів від револьверів - це автоматична перезарядка, відсутність барабана і наявність магазину, вміщеного, як правило, в рукоятці. Ствол знаходиться всередині кожуха, який вільно рухається. Ударно-спусковий механізм – відкритої або закритої моделі. Для стрільби із пістолета необхідно кожух затвора відвести назад і відпустити. Під час руху вперед відбувається досилання патрона до патронника і ударний механізм водночас буде поставлений на бойовий звід. Таким чином, у пістолеті на бойовому зводі патрон знаходиться в патроннику. Тому для попередження випадкових пострілів пістолети мають пристрої, які називають запобіжниками.

Гвинтівки, рушниці і карабіни

Гвинтівка – це довгоствольна (довжина ствола від 600 до 800 мм), одно-або багатозарядна, неавтоматична вогнепальна зброя. Гвинтівка – магазинна, п'ятизарядна, неавтоматична з примкнутим штиком. До Великої Вітчизняної війни гвинтівки в різних країнах мали такі калібри: 6,5; 7,0; 7,5; 7,62; 7,65; 7,71; 7,92; 8,0 мм. У Росії існував єдиний калібр для ручної зброї – 7,62 мм; у Німеччині – 7,92 і 9,0 мм. Російська гвинтівка зразка 1891/1930 рр. була кращим конструктивним рішенням як різновид піхотної зброї (винахідник -капітан Мосін). Ця гвинтівка під час Другої світової війни вистояла проти німецьких гвинтівок Маузера, Манліхера та інших. Безпосередньо гвинтівки для вчинення злочинів використовуються рідко, через їхню громіздкість. Найчастіше злочинці з бойових гвинтівок виготовляють обрізи шляхом укорочення довжини ствола і приклада.

Карабін – це середньоствольна (довжина ствола до 600 мм), одно- або багатозарядна, неавтоматична вогнепальна зброя, виготовлена на основі гвинтівки за рахунок укорочення ствола і приклада.

Останнім часом гвинтівки і карабіни виготовляють автоматичними: 7,62 мм - автоматична гвинтівка Токарева (СГТ), самозарядний карабін Симонова (СКС). Сконструйовані і самозарядні мисливські рушниці – «МЦ-21».

Мисливські рушниці – це вогнепальна зброя заводського виготовлення, довгоствольні. Вони поділяються на кульові, шротові і комбіновані. Кульові мисливські рушниці, як правило, мають один ствол для стрільби кулями. Випускаються таких калібрів: 5,6-9 мм і менше 16 мм; 12-28 мм. Шротові мисливські рушниці з одним або декількома стволами, які розміщені горизонтально або вертикально. Такі рушниці призначені для стрільби шротом або картечцю, а також свинцевими кулями круглої форми або спеціальної конструкції. Найбільш поширені калібри гладкоствольних рушниць: 12 (18,2-19,3 мм); 16 (16,8-17,75 мм); 20 (15,7-16,6 мм); 24 (14,7-15,5 мм).

Комбіновані мисливські рушниці призначені як для стрільби шротом, так і кулями, для чого у них є нарізний ствол.

Пістолети-кулемети

Пістолет-кулемет – це сучасна багатозарядна зброя. Це проміжна зброя між пістолетами й автоматами. Довжина ствола у пістолета-кулемета від 112 до 360 мм, коротша від автоматних, але довша, ніж у пістолетних стволів. Відмінність пістолета-кулемета від пістолетів полягає в автоматичній стрільбі і великому магазині, який вміщує до 70 і більше патронів. У готового до стрільби пістолета-кулемета патрон знаходиться в магазині, а не в патроннику, як у пістолетів. Для стрільби необхідно масивний затвор відвести назад і затримати на бойовому зводі. Після натискання на спусковий гачок затвор спрямовується вперед, досилає патрон до патронника і розбиває капсуль – відбувається постріл. Затвор

пороховими газами відкидається назад, викидає стріляну гільзу і стає на бойовий звід. Якщо ж спусковий гачок був у натиснутому стані, то цикл стрільби буде повторюватись автоматично, поки його натиснуто.

Пістолети-кулемети Шпагіна (ПКШ), Дегтярьова (ПКД), Судаєва (ПКС) правильно називають автоматами. Пістолети-кулемети використовували стандартні пістолетно-кулеметні патрони 7,62 мм зразка 1930 р. Пістолети-кулемети мають різні розміри і калібри, наприклад, 9,0 мм «Узі» – Ізраїль; 9,0 мм «Інгрем» – США; 7,65 мм «Скорпіон» – Чехії і Словаччини.

Саморобні пістолети-кулемети під патрон калібру 5,6 мм часто зустрічаються у слідчій практиці.

Автомати

Автомат – це ручна середньоствольна (довжина ствола від 225 до 530 мм), багатозарядна автоматична вогнепальна зброя, з якої можна вести вогонь як одиночними, так і серіями пострілів. Автомат – це багатозарядна автоматична гвинтівка, яка використовується для штурму. Тому в деяких країнах автомати називають штурмовими гвинтівками, наприклад, «Фолькс-штурм ФТ-45» (Німеччина), «Гаранд М1» (США), «Клерон ФА МАС» (Франція).

Штурмові гвинтівки – самозарядний карабін Симонова (СКС), автомат Калашникова (АК), АК-47 зі складним прикладом АКМ і АКМС – використовують проміжний (полегшений) патрон калібру 7,62 мм зразка 1943 р., АК-74 – дрібнокаліберний патрон калібру 5,45 мм.

Автомати відрізняються від пістолетів-кулеметів прицільністю і дальністю ведення вогню (до 600 м), конструкцією затвора і механікою пострілу. В автоматах перезарядка також проводиться газами, які утворюються під час пострілу не безпосередньо, а шляхом відводу їх у спеціальний пристрій. Для пострілу необхідно відвести затвор назад і відпустити. Він під дією пружини повернеться в попереднє становище і при цьому дошле патрон до патронника, замкне ствол і поставить ударно-спусковий механізм на бойовий звід. Для пострілу необхідно натиснути на спусковий гачок, після чого займеться капсуль і підпалить пороховий заряд. Порохові гази приведуть кулю в рух, але затвор не буде рухатися, оскільки він щільно закриває патронник. Коли куля пройде відповідний отвір у стволі, порохові гази попадуть до газової камери і приведуть в рух поршень зі штоком, останній відведе затвор назад і викине стріляну гільзу, вернеться назад і проведе перезарядку. Якщо спусковий гачок був не натиснутий, то цикл закінчиться і автомат стане на бойовий звід. При натиснутому спусковому гачку цикли будуть повторюватись, тобто буде відбуватися автоматична стрільба, поки його натиснуто.

Боеприпаси – це боезаряди, без яких неможливі постріли. Боезаряд складається із вибухової речовини, снаряда і пиж, гільзи для з'єднання заряду в одне ціле. Старовинні зразки вогнепальної зброї, деякі мисливські і сучасні саморобні є дульно-зарядними. Тобто зарядження здійснюється через дульну частину ствола – спочатку засипають порох, потім закладають пиж, на який поміщають снаряд (кулю чи шріт) і прикривають його знову пижем. Для пострілу необхідно через спеціальний отвір у казенній частині ствола запалити порох і лише тоді відбудеться постріл. Подібну запальну зброю виготовляють, як правило, неповнолітні. У практиці її називають *самопалами*.

Усі складові частини сучасного заряду об'єднані в одному пристрої, який називають *патроном*. Патрон – це боезаряд, що об'єднує всі елементи, необхідні для пострілу. Такий патрон називають *унітарним*. За формою і конструкцією патрони мають різні розміри, наприклад, неоднакові розміщення ініціюючої речовини для запалення порохового заряду. З цього приводу розрізняють патрони центрального і бокового займання.

Сучасні гільзи виготовляють зі сталі, обробляють міддю і покривають антикорозійним лаком. Форма гільз – пляшкоподібна, конічна або циліндрична. Гільзи старих зразків (для гвинтівок), мисливських і дрібнокаліберних спортивних патронів на денці мають «шляпку», а нових зразків – кільцеву проточку (канавку). У центрі денця є капсульне гніздо, в яке поміщають капсуль з ударно-вибуховою (ініціюючою) речовиною.

Снаряд (куля) закріплюється в дульці гільзи шляхом обжиму (гвинтівочний, пістолетно-кулеметний патрон калібру 7,62 мм зразка 1943 р.; дрібнокаліберний спортивний патрон калібру 5,6 мм; бойовий патрон калібру 5,45 мм);

шляхом кернування (револьверний та пістолетно-кулеметний патрон калібру 7,62 мм зразка 1930 р.) і щільної посадки (патрон калібру 9,0 мм).

Патрони для мисливської зброї мають циліндроподібні металеві або ж картонні гільзи багаторазового використання. Після першого пострілу гільзу можна налаштувати вручну, використовуючи спеціальні пристрої, наприклад, «Діана». Кулі військових зразків за формою передньої частини бувають гострокінцеві, плоскі і напівсферичні. Хвостова частина у деяких куль має конічну форму (важка, бронебійна). За конструкцією кулі розрізняють як оболончасті і безоболончасті. Оболончасті мають сталю оболонку, всередині якої розміщується свинець або осердя для зростання убивчої сили. Безоболончасті кулі – це моноліт із металу (свинець, чавун). Безоболончасті кулі використовуються в спортивних і мисливських патронах.

Спеціальні безоболончасті кулі використовуються для спорядження патронів мисливської зброї. Інколи спеціальні кулі використовують злочинці для стрільби із обрізів мисливської зброї.

ПИТАННЯ № 4. Криміналістична характеристика слідів вогнепальної зброї та механізм їх утворення

Застосування вогнепальної зброї під час вчинення злочинів призводить до виникнення численних слідів на місці події. Сліди зброї різноманітні і залежать від багатьох факторів: моделі зброї; використуваних боєприпасів; умов вчинення злочину; дій, які виконує суб'єкт для приховування слідів злочину.

Сліди зброї – це, насамперед, сліди-предмети: залишені зброя, боєприпаси, різні речі (шомпол, протирка, кобура, пакувальний матеріал, в якому зберігалася зброя – тканина, папір, дерево).

Сліди-предмети – це патрони з осічкою, гільзи, шріт, пижі, прокладки, не-згорілі порошинки, сліди кіптю.

Сліди зброї, по-друге, – це сліди взаємодії зброї, боєприпасів з предметами середовища (оточення): пробоїни, вм'ятини, зруйновані предмети (скляні, керамічні), зрештою, це сліди на тілі людини, пробоїни, розриви, кіпоть на тканинах (обідок обтирання), укорінені порошинки, опіки тощо.

Найбільша кількість слідів зброї залишається на гільзах, снарядах (куля, шріт), перешкодах (предмети, тіло людини), тіло того, хто стріляв, і потерпілого (руки, обличчя, одяг). Тому під час огляду місця події саме ці джерела інформації заслуговують на особливу увагу, проводити їх огляд і дослідження треба із залученням фахівця. Вид слідів, особливості їхнього розміщення допоможуть розв'язати багато питань, які постають перед слідчим. Крім того, фіксація їх забезпечить успішне проведення судово-балістичної та інших експертиз.

Механізм утворення слідів із заряджанням зброї

Заряджаючи неавтоматичну зброю патрон вручну вставляють у патронник, потім замикають ствол. На денці гільзи утворюються сліди ковзання від нерівностей щитка колодки, інколи сліди від бойка у вигляді трас. При заряджанні автоматичної зброї затвор, рухаючись уперед, натикається на патрон, який знаходиться в магазині, і досилає його в патронник, при цьому на ребрі денця гільзи може утворитися слід досилання, характерний для АК і АКС. Водночас гільза ковзає по «губках» магазину і на її корпусі нерідко виникають лінійні сліди ковзання у вигляді паралельних борозенок, які розміщені діаметрально протилежно одна одній. Затвор продовжує рухатись уперед, досилаючи патрон у патронник. Коли патрон повністю увійде в патронник, зачіпка викидача заскочить в кільцеву проточку і залишить слід ковзання на ребрі денця гільзи. Рух затвора припиниться, патронник виявиться закритим, а зброя – зарядженою.

Утворення слідів зброї на гільзі під час пострілу

З натисканням на спусковий гачок, ударник з бойком зривається з бойового зводу і, рухаючись уперед, натискається на капсуль, утворюючи на ньому об'ємний слід тиску, який за своєю формою схожий на форму бойка. З ударом бойка капсуль загоряється і підпалює пороховий заряд. У патроннику виникає великий тиск порохових газів, під дією яких снаряд отримує кінетичну енергію і виштовхується із ствола, а гільза з такою ж силою притискується до затвора і на її денці утворюються сліди тиску, які називаються *слідами переднього зрізу затвора* (патронного упору). Оскільки метал капсуля значно тонший денця і більш м'який, тому сліди переднього зрізу затвора утворюються насамперед на капсулі навколо сліду бойка.

Практично слід бойка і слід переднього зрізу затвора залишаються на гільзах, відстріляних із будь-якої зброї як заводської, так і атипової.

Утворення слідів при екстрагуванні гільзи

Процедура пострілу триває мить, за цей час затвор набуває моменту руху і, переборюючи стан спокою, починає рухатись назад. Зачіпка викидача, який утримує гільзу в чашечці (вінчику) затвора, витягує гільзу і разом з нею відходить назад. З рухом гільзи в патроннику на її стінках можуть утворюватися *сліди патронника* від нерівностей, які є на його стінках.

Сліди патронника мають форму паралельних трас, розміщених на циліндричній частині гільзи, ближче до її денця.

Як тільки гільза покине патронник, вона натикається на відбивач, одержує обертовий момент і викидається. Оскільки відбивач майже у всіх зразках зброї розміщений зліва вниз, то гільза вилітає праворуч. Від удару гільзи об відбивач на її нижньому ребрі утворюється слід тиску, який називається *слідом відбивача*. У деяких зразках вітчизняної зброї (АК, АКС, СКС, ПМ) гільза, що екстрагується, при польоті вдаряється об край вікна кожуха затвора або ж ствольної коробки і на гільзі утворюється характерний слід тиску або ковзання, який називається *слідом вікна кожуха затвора* (для пістолетів), або *слідом вікна ствольної коробки* (для автоматів і карабінів СКС).

На снарядах (куля, шріт) залишаються сліди каналу ствола зброї. Під тиском газів снаряд, що рухається по стволу, ковзає по його стінках і на циліндричній частині кулі утворюються сліди полів нарізів і сліди граней нарізів. Механізм утворення їх такий. Куля, залишаючи патронник, рухається прямолінійно і при вході в нарізи на ній залишаються первинні сліди нарізів, які розміщені паралельно осі кулі у вигляді борозенок і валиків. Із подальшим рухом куля повторює напрямки нарізів, отримує обертовий рух і на її поверхні залишаються сліди граней і полів нарізів у вигляді нахилених пучків трас. У вітчизняній бойовій зброї ствол має чотири нарізи, які в'ються зліва вгору направо. Ширина полів і нарізів може бути визначена за їхніми слідами на циліндричній частині кулі. Ці сліди називаються *повторними слідами каналу ствола*.

У гладкоствольній зброї сліди каналу ствола залишаються на шроті і спеціальних кулях. У шротовому заряді не всі шротинки торкаються ствола, а лише крайні, до того ж не всією поверхнею, а тільки окремими точками. У цих точках утворюються сліди каналу ствола у вигляді площинок поверхні на сферичній частині шротин. На шроту, розміщеному всередині заряду, слідів каналу ствола не залишається, але інколи зустрічаються незначні поглиблення від контакту з сусідніми шротинками. Такі сліди називають *контактними полями*. Останні іноді можна зустріти на поверхні пижа або ж картонної прокладки.

Сліди на гільзах і снарядах атипової зброї рідко відповідають стандартним слідам, оскільки атипова зброя, як правило, ненарізна, неавтоматична, не має викидача. Якщо ж атипова зброя, наприклад, обріз, виготовлена із заводської зброї, то механізм утворення і види слідів на кулях і гільзах залишаються такими ж, як і для зброї, з якої виготовлено атиповий екземпляр. У деяких саморобних пістолетах-кулеметах є всі деталі, які дозволяють автоматично перезаряджати зброю і вести автоматичну стрільбу.

Сліди контакту снаряда з перешкодою

При зіткненні з перешкодою снаряд володіє кінетичною енергією, може утворити: об'ємний слід тиску, пробоїну (наскрізний отвір) або ненаскрізний (сліпий) отвір. Навколо пробоїни є сліди кіптю, зерна пороху (при близькому пострілі), на стінках кульового каналу можуть бути сліди металізації, як правило, невидимі, а на еластичних тканинах по краю отвору – *обідок обтирання* у вигляді частинок мастила, металу снаряда. Сліди кіптю є не лише на поверхні «цілі», але й на інших об'єктах, які були в зоні дії порохових газів, а саме на тілі й одязі особи, яка стріляла, та осіб, які були присутні при цьому. Особливо це важливо для встановлення факту: стріляли в живу людину, чи в труп.

ПИТАННЯ № 5. Криміналістична характеристика гладкоствольної зброї спеціального призначення

У наш час випускається значна кількість зразків мисливської вогнепальної зброї, які розроблені на початку століття: гвинтівки системи Вінчестера, Маузера, Севедкса; двоствольні рушниці системи «Голланд-Голланд», «Джеймс Пардей», «Енсон-Ділей»; магазинні рушниці Кольта-Елліота; самозарядні рушниці системи Браунінга; дрібнокаліберні гвинтівки системи Вінчестера,

Це магазинні й автоматичні мисливські рушниці, які, як правило, мають місткість 4-5 патронів, сучасні магазинні рушниці – 3-4 патрони, а самозарядні – 2 патрони, крім рушниць кільцевого запалювання калібру 5,6 мм.

За кордоном розроблені нові зразки бойової і спеціальної гладкоствольної зброї. Така зброя має компактне, неklasичне компонування, складні приклади і магазини місткістю 10 і більше патронів.

Останнім часом у США і Німеччині спільно розроблена багатоцільова автоматична зброя 12-го калібру, що компонується за схемою «Бул-пап». Особливістю цієї схеми є розміщення магазину і системи запирання з задньої частини спускового гачка. Магазин цієї зброї може вміщувати до 30 патронів. Така велика місткість магазину потрібна не для мисливства, а для бойових і поліцейських цілей.

Бойову і спеціальну зброю недоцільно використовувати для мисливства, хоча вона має низку спільних з мисливською зброєю ознак: гладкий ствол, один і той же калібр тощо. У той же час ця зброя має і характерні ознаки: компактне компонування (схема «Бул-пап»), спеціальні набой, велику місткість магазину. У колишньому СРСР для мисливства всіх видів було рекомендовано використовувати двоствольні рушниці як найбільш універсальні.

Встановлено, що зброя, яка має ствол довжиною менше 495 мм, не годиться для мисливства, хоча з неї можна влучити одним пострілом у кілька цілей.

Схема «Бул-пап» робить зброю компактною, але за рахунок влучності. Це підтверджується тим, що останні снайперські гвинтівки розроблені за класичною схемою.

Для визначення вогнепальної зброї як гладкоствольної мисливської необхідно виходити з критеріїв, які розроблені в процесі узагальнення досвіду спортивного мисливства. Промислове мисливство має свою специфіку, тому для нього деколи використовують бойову стрілецьку зброю.

На думку фахівців, ознаки гладкоствольної мисливської зброї такі:

- А) не більше чотирьох патронів у магазині і стволі;
- б) постійний приклад;
- в) загальна довжина зброї не менше 835 мм (довжина приклада і ствола - $340 + 495 = 835$ мм);
- г) довжина ствола не менше 495 мм;
- д) конструктивна схема – класична.

Визначення довжини ствола і довжини постійного приклада необхідно для того, щоб диференціювати замасковану зброю (наприклад, зброя-тростина з відкидним прикладом), яка призначається для потайного носіння – із значно вкороченим стволом.

Боєприпаси до гладкоствольної вогнепальної зброї слід диференціювати на боєприпаси до мисливської та на боєприпаси до бойової і спеціальної зброї.

Боєприпаси до мисливської зброї – це боєприпаси зі стандартними снарядами: шротом, кулями для мисливської зброї. Водночас не є боєприпасами до мисливської вогнепальної зброї патрони, які споряджені запальними і сльозоточивими речовинами, гумовими кулями, гумовим шротом, стрілоподібні набої, тому що їх неможливо використовувати для спортивного мисливства. Не можна вважати мисливськими боєприпасами патрони, які мають початкову швидкість снаряда близько 800 м/с через те, що для спортивного мисливства на птахів достатньо убивчої сили дробу з максимальною швидкістю до 400 м/с, а до стрільби по звірині такий снаряд непридатний тому, що у разі промаху він може влучити на великій відстані у людину. Ці види боєприпасів наближають гладкоствольну зброю до нарізної зброї. Виклавши основні критерії, за якими визначають мисливську зброю, можна сформулювати основні ознаки, що характеризують зброю бойового і спеціального призначення.

Ознаки бойової (спеціальної вогнепальної зброї):

- а) гвинтівочна «мушка» і діоптрія;
- б) наявність пристроїв для кріплення лазерної установки, прибору нічного бачення чи лампи-освітлювача;
- в) наявність пістолетної рукоятки (в комплекті – змінної рукоятки), тобто будь-які порушення класичної конструктивної схеми;
- г) довжина патронника – 76 мм (під патрон «Магнум»);
- д) більше чотирьох патронів у магазині, спеціальні боєприпаси;
- е) довжина ствола менше 495 мм, циліндр (свердління ствола).

ПИТАННЯ № 6. Поняття предмета судово-балістичної експертизи

Будь-який клас, рід і вид судової експертизи визначається й обмежується від інших, виходячи з її предмета, об'єктів і спеціальних методик досліджень, взаємозалежних і взаємообслуговуючих. Криміналістична експертиза як один із класів судової експертизи містить у собі ряд родів, одним із яких є судово-балістична.

Предмет кожного класу, роду і виду судової експертизи розглядається в двох аспектах – як практичної діяльності і як відомої суми спеціальних знань, що використовуються для цілей правосуддя. Отже, **предметом судово-балістичної експертизи** як відомої суми спеціальних пізнань є судова балістика, а предметом її як практичної діяльності є всі факти (обставини справи), що можуть бути встановлені засобами даної експертизи. Останній характеризується колом питань, що вирішуються нею, і багато в чому залежать від виду і характеру об'єктів досліджень (родовий предмет). По кожній конкретній кримінальній справі слід установити певний перелік обставин і відповідно – конкретний предмет експертизи буде виражатися тими конкретними питаннями, що вимагають свого вирішення експертом.

Факти, що вимагають установлення засобами судово-балістичної експертизи, надзвичайно різноманітні, однак, відповідно до цілей, задач та об'єктів досліджень експертизу в цілому можна розділити на два види: *ідентифікаційну* і *неідентифікаційну*.

Об'єктами судово-балістичної експертизи виступають насамперед:

- вогнепальна зброя, її частини, деталі і приналежності; патрони та їхні елементи; матеріали, інструменти й інші засоби для виготовлення зброї або патронів і їхнього спорядження;
- вогнестрільні ушкодження і відкладення продуктів пострілу на перепонах від зброї, що стріляла;
- фактичні дані про обставини виготовлення і застосування зброї і патронів та їхнього збереження, носіння тощо, що містяться в протоколах слідчих дій, додатках до них і висновках експертів (судових медиків та ін.);

– піротехнічні засоби, патрони до них і їхні елементи, пневматична зброя і снаряди до нього і т. п.

Значною мірою в предмет судово-балістичної експертизи входять:

– відновлення знищених або змінених маркірувальних знаків (серії, номери, рік виготовлення тощо) на частинах і деталях зброї, тому що, крім володіння методиками відновлення таких знаків на металі, дереві і пластмасі експерту необхідні спеціальні пізнання в судовій балістиці про точне місце розташування знаків, їхньому типовому утриманні, розміру і способу нанесення й ін., таке дослідження має комплексний характер і до нього залучаються експерт-баліст і експерт-хімік;

– встановлення частиною, якого видання (газети, книги тощо) є паперовий пиж, знайдений на місці події або вилучений із тіла вбитого. Якщо експерт-криміналіст, що спеціалізується в галузі судової балістики, не володіє техніко-криміналістичною експертизою документів, до участі в такому дослідженні долучається відповідний фахівець.

ПИТАННЯ № 7. Ідентифікаційні судово-балістичні експертизи

Ідентифікаційні судово-балістичні експертизи підрозділяються на два підвиди – для встановлення індивідуальної та групової тотожності (групової приналежності):

1) судово-балістична експертиза для встановлення індивідуальної тотожності включає:

– ідентифікацію зброї, що застосовувалась на місці події за слідами на снарядах (кулях, шроті, картечі або їхніх заміниках) і стріляних гільзах, приналежність кулі і гільзи одному патрону;

– встановлення єдиного джерела походження патронів і їх елементів за місцем їхнього виготовлення, застосовуваним інструментам (устаткування, матеріали) для їхнього виготовлення або спорядження чи збереження.

Для встановлення індивідуальної тотожності судово-балістичною експертизою вирішуються такі питання:

– стріляні кулі та гільзи, вилучені на місці події, із вогнепальної зброї, що надійшла на дослідження;

– чи придатні сліди на кулях і гільзах для ототожнення вогнепальної зброї?

– стріляні гільзи та кулі, які вилучені на місці події, із мисливської рушниці, що надійшла на дослідження;

– чи стріляна картеч та шрот, видалені з трупа гр. М., з мисливської рушниці, що надійшла на дослідження?

– чи є частинами одного патрона куля, видалена з трупа гр. М., і гільза, вилучена під час обшуку в будинку гр. К.?

– чи стріляні кулі та гільзи (із двох місць події) з одного зразка вогнепальної зброї?

2) судово-балістична експертиза для встановлення групової приналежності вогнепальної зброї і патронів до неї (їх елементів). Науковою основою цього підвиду є системи класифікацій, які розроблені в судовій балістиці й інших науках (військово-технічних, мисливствознавстві та ін.). У залежності від того, чи досліджуються самі об'єкти, їх матеріально фіксовані відображення або сліди пострілів, така експертиза має три різновиди:

– встановлення виду, моделі (системи, зразка), калібру зброї слідами на стріляних гільзах і снарядах (робиться на проміжному етапі під час встановлення індивідуальної тотожності);

– встановлення групової приналежності об'єктів шляхом їхнього безпосереднього вивчення; приналежності їх до вогнепальної зброї або боєприпасів, визначення їхнього виду, моделі і зразка, відповідності патронів і їх елементів визначеному зразку зброї;

– встановлення виду, моделі і зразка зброї за слідами пострілу на перешкодах, по каналу ствола або на пораненому, або факту про те, що ушкодження є вогнестрільним.

При встановленні *групової приналежності вогнепальної зброї і патронів до неї (їх елементів)* судово-балістичною експертизою вирішуються такі питання:

- частиною яких патронів є кулі та гільзи, що вилучені з місця злочину?
- з якого виду і зразка (моделі) зброї стріляні дані кулі та гільзи?
- чи є на кулях і гільзах сліди, котрі свідчать, що патрон, частину якого вони становлять, був відстріляний з нештатної зброї, або зброї, що підлягала переробці, або має сліди зносу (роздуття ствола, заміни частин та механізмів)?

Об'єктами, що досліджуються судово-балістичною експертизою при вирішенні ідентифікаційних задач, є: зброя, кулі, гільзи, частини і деталі вогнепальної зброї, а також предмети з вогнестрільними ушкодженнями й іншими слідами від зброї.

Методику експертного ототожнення вогнепальної зброї за стріляними кулями та гільзами утворює сукупність застосовуваних у визначеній послідовності найбільше ефективних наукових прийомів криміналістичного дослідження зброї.

Оглядом куль та гільз встановлюється, до якого патрона вони відносяться, які їхні розміри, вага, чи є на кулі, шроті, картечі, гільзах речовини-перепони (скло, волокна, кров та ін.). Зі слідів на кулях, шроту, картечі, гільзах визначаються загальні ознаки системи зброї: кількість нарізів, напрямок, ступінь зношеності, загальний характер відображення первинних і вторинних слідів каналу ствола; наявність, форма, розміри, розташування і взаєморозташування слідів бойка ударника, патронного упора, зачепа викидача, відбивача тощо. Для огляду використовуються оптичні прилади (мікроскопи серії «МБС» (МБС-10), іноді лупи).

Ототожненню зброї звичайно передуює встановлення загальної групової приналежності зброї, боєприпасів, їхніх частин і компонентів спорядження.

На початку дослідження об'єкти умовно підрозділяються на ті, які підлягають ідентифікації (знайдені на місці події) і що ідентифікують. Об'єкти, котрі підлягають ідентифікації – вогнепальна зброя, інструменти і пристосування для виготовлення і спорядження зброї і боєприпасів; ідентифікуючі – об'єкти зі слідами такої зброї: стріляні кулі, гільзи, а також зразки (кулі або гільзи, отримані під час експериментальної стрільби зі зброї, що перевіряється).

Зв'язок ідентифікуючих об'єктів із розслідуваною подією звичайно фіксується у ході слідчих дій і встановлюється шляхом проведення ідентифікаційних судово-балістичних експертиз.

Ідентифікація вогнепальної зброї (як і інших об'єктів криміналістичних ідентифікаційних експертиз) проводиться шляхом аналізу і порівняння загальних і приватних ознак порівнюваних об'єктів.

Правильна організація експериментальної стрільби має велике значення для одержання експериментальних слідів, що порівнюються зі слідами на досліджуваних об'єктах. Експериментальні сліди повинні найбільш повно, стійко й адекватно відображати ідентифікаційні ознаки зброї. Тому експериментальні постріли варто проводити патронами такого ж типу, які використані при пострілах на місці події.

1. Експериментальна стрільба повинна бути безпечною для експерта і оточуючого середовища.

2. Експериментальна стрільба повинна забезпечити одержання стріляних експериментальних куль та гільз, без їх деформації від перешкоди.

3. При експериментальній стрільбі повинна бути гарантія того, що стріляні кулі не переплутаються.

4. Зброю ретельно підготовляють для проведення експериментальної стрільби.

5. Для чистоти експерименту слід зробити кілька пострілів.

6. Патрони для експериментальної стрільби повинні бути спеціально підібрані.

7. Експериментальна стрільба виконується так, щоб експерт без особливих труднощів міг орієнтуватися в положенні відповідних слідів полів нарізів на експериментальних кулях.

Важливим етапом дослідження є порівняння між собою отриманих стріляних зі зброї, що ідентифікується, куль та гільз.

Основну увагу варто приділяти тим слідам, що утворюються на кулі і гільзі в момент пострілу, а не тим, що виникають при заряджанні або розряджанні зброї, оскільки останні могли утворитися під час перебування патрона в іншому екземплярі зброї.

Зіставляються загальні і окремі ознаки вивчених об'єктів і відповідних зразків, дається оцінка стійкості й істотності (ідентифікаційної значущості) комплексу, що збігаються і розрізняються, ознак, достатності їх для обґрунтування висновку. Описуються методи і прийоми порівняльного дослідження, використані прилади й умови їхнього застосування. Результати порівняння слідів, виявлених на порівнюваних об'єктах, ілюструються фотознімками.

Якщо на фотографію наноситься розмітка відповідних ознак, поруч із нею і в фототаблиці варто поміщати дублікат цього ж знімка без розмітки.

Найбільш поширеними прийомами ілюстрування збіжних ознак у слідах є:

а) порівняння, б) суміщення, в) накладення.

Порівнюючи фотографії слідів, виконані в однакових умовах освітлення, в одному масштабі, розміщують у фототаблиці поруч, і ознаки, що збігаються, вказують стрілками з цифровими або літерними позначеннями. Якщо порівняння слідів фіксується за допомогою порівняльних мікроскопів («МІС-51», «МСК-10», «МСК-1», «МС-1»), зображення кожного об'єкта займає половину поля зору мікроскопа.

Методом порівняння доцільно ілюструвати збіг слідів складної конфігурації, що мають макро- або мікрорельєф у вигляді безладно розташованих опу-кlostей і поглиблень.

Суміщення ознак, що збігаються, робиться шляхом монтажу двох і більше фотографій, або шляхом оптичного суміщення зображень у полі порівняльного мікроскопа.

Суміщення застосовується для ілюстрації збігів досить протяжних слідів ковзання. У тих випадках, коли сліди ковзання переривчасті і відображаються на різних ділянках об'єкта, варто застосовувати монтаж одномасштабних фотографій, одна з яких розрізається таким чином, щоб лінія розрізу перетинала найбільше чітко виражені ділянки слідів.

Для ілюстрування збігів методом накладення виготовляють два діапозитиви на фотоплівці, або використовується один позитив, видрукуваний на фотопалері, а діапозитив на плівці. Потім діапозитиви сполучаються і вивчаються на просвіт. На фотографії або діапозитивах може бути зроблена розмітка відповідних ознак.

Категоричні позитивні висновки даються на підставі збігу комплексу стійких індивідуально характерних ознак, виявлених у досліджуваних і експериментальних слідах. Категоричний негативний висновок може бути даний у разі виявлення розходжень тільки загальних ознак порівнюваних слідів. У таких випадках порівняння приватних ознак проводити немає сенсу.

Висновок про неможливість рішення поставленого питання дається в тих випадках, коли деталі макро- і мікрорельєфу в слідах на досліджуваних об'єктах слабо виражені, нечисленні, і такий же характер мають сліди на експериментальних зразках; крім цього, ці ознаки не утворюють індивідуального комплексу або не стійкі. До такого ж висновку приходять і тоді, коли між порівнюваними об'єктами виявляються як збіги, так і розходження, і оцінити причини їх походження й суттєвість у процесі дослідження не вдається. Необхідно відзначити, що при проведенні ідентифікаційних судово-балістичних експертиз досліджуються всі сліди, залишені деталями зброї на снарядах і гільзах. В окремих випадках можуть досліджуватися також сліди, котрі залишені снарядами і гільзами на деталях зброї. Наприклад, на забрудненій поверхні патронного упора зброї можуть залишитися придатні для ідентифікації сліди від денця гільзи патрона та ін.

Найбільш поширеними методами, котрі застосовуються для ідентифікації вогнепальної зброї, є:

- 1) порівняльна мікроскопія з фотографічною фіксацією,
- 2) метод розгортки циліндричної поверхні кулі:
  - 2.1. розрізуванням оболонки кулі;
  - 2.2. фотографічною розгорткою;

- 2.3. прокатуванням;
- 2.4. методом одержання гальванопластичних копій;
- 2.5. одержанням прозорих відбитків-плівок.

При всіх методах розгортки також робиться фотографічна фіксація слідів.

Розрізнення нерівностей рельєфу за більшістю методів стає можливим шляхом використання під час фотографування тіней, що відкидаються нерівностями, або внаслідок відбитка світла від граней цих нерівностей.¹ Щоб одержати можливість порівнювати сліди на кулі, доставленої на дослідження, і на експериментальних кулях, необхідно одержати однаково освітлені порівнюваних слідів. Отримані фотознімки хоча і не дають можливості судити про дійсний характер порівнюваних слідів, однак цілком допускають порівняння.

Варто враховувати, що навіть незначна зміна кута і напрямку освітлення веде до одержання цілком іншої картини слідів.

ПИТАННЯ № 8. Неідентифікаційні судово-балістичні експертизи

Неідентифікаційні судово-балістичні експертизи вирішують такі завдання:

- класифікаційні;
- діагностичні;
- ситуаційні.

До класифікаційних завдань відносяться питання, пов'язані з дослідженням об'єктів з ціллю встановлення їх належності до визначеного виду, марку, моделі, системи вогнепальної зброї та бойових припасів.

Необхідно зазначити, що вилучений в обвинувачуваного або підозрюваного предмет виступає вогнепальною зброєю чи бойовим припасом до неї, у таких випадках:

- коли особа притягується до кримінальної відповідальності по ст. 263, 265 КК України (носіння, збереження, виготовлення або збут вогнепальної зброї та бойових припасів) і за розкрадання вогнепальної зброї та бойових припасів ст. 262 КК України;
- якщо наявність або використання вогнепальної зброї, припасів служить елементом складу злочину й істотно впливає на правильну кваліфікацію злочину, наприклад, за ст. 201 КК України (контрабанда), за ст. 186 і 187 (грабіж і розбій) КК України.

Судово-балістичні експертизи даного виду вирішують такі питання:

- чи вилучений у підозрюваного предмет, є вогнепальною зброєю?
- якщо так, то яка її марка, калібр, модель?
- якщо зброя заводська, які на ній маркувальні знаки і як вони характеризують зброю?
- які балістичні якості зброї, зокрема пробивна дія і дальність польоту снаряда (кулі, картечі, дроби)?
- чи є предмети, вилучені у підозрюваного, бойовими припасами до вогнепальної зброї?
- для зброї якої марки, калібру і моделі призначені представлені бойові припаси?

Під час огляду ставляться і дозволяються такі конкретні питання:

- які патрони призначаються для даної зброї і які в ній можуть бути використані?
- чи можливі з даної зброї постріли визначеними патронами? Можливі такі додаткові питання (якщо зброя саморобна):
  - до якого різновиду відноситься досліджувана саморобна зброя?
  - яким способом і під яку марку, калібр, модель, виготовлений предмет, вилучений у підозрюваного?
  - наскільки кваліфіковано (знання матеріальної частини зброї, технічні навички при виготовленні, які застосовані матеріали, інструменти, верстати і т. д.) виготовлена зброя?
  - які частини зброї заводського виготовлення для виробництва саморобної зброї використані?

Вогнепальною зброєю – є така зброя, в якій для метання вражаючого елемента (снаряда), використовується енергія пороху або інших його замінників, що відповідає трьом критеріям:

вогнепальність, надійність, а також конструкційними ознаками якої є наявність: ствола, замикаючого і стріляючого механізмів.

Вогнепальна зброя з часу її появи багаторазово змінювалась й удосконалювалась, але принцип самої дії залишається незмінним – поразка цілі досягається снарядом, який посилається на відстань силою тиску газів, що утворилися під час горіння пороху або його заміників, тобто ця зброя є металюною. Вона може бути різною за способом заряджання, виготовлення, за кількістю використовуваних снарядів (патронів), конструкції, ступеня автоматизації і т. д., але має такі істотні ознаки, що характеризують її саме як вогнепальну зброю, незалежно від простоти і навіть примітивності її будови, або навпаки – досконалості і складності:

1) загальні (властиві будь-якій зброї) – призначення зняряддя для нападу або активної оборони (захисту) і поразки цілі шляхом її руйнації, або нанесення серйозних тілесних ушкоджень (якщо ціль – жива істота);

2) спеціальні:

– використання енергії газів пороху або іншої вибухової речовини (його заміника) для метання зняряддя;

– наявність ствола для надання напрямку руху зняряддя;

– наявність замикаючого пристрою (нехай навіть самого примітивного, наприклад, сплющеного кінця ствола в казенній його частині);

– наявність пристрою для запалення зняряддя (ударного-спускового механізму);

– достатня вражаюча дія зняряддя;

– конструкція зброї та її надійність повинні забезпечувати можливість зробити з неї більш як один постріл (тобто якщо предмет руйнується при першому ж пострілі з нього, його не можна вважати вогнепальною зброєю);

3) факультативні:

– наявність механізмів зачинення і запалення зняряддя;

– пристосувань, що забезпечують зручне утримання зброї (ложе, ручка і т. д.) і прицілювання (мушка і т. п.).

Однак, якщо об'єкт і діє завдяки використанню енергії порохових газів, але призначений не для ураження, а для інших цілей, він не є зброєю. Так, у сигнальних пістолетах (ракетницях) освітлювальна суміш викидається зняряддом пороху, однак ці пістолети призначені для подачі світлових сигналів, а не для ураження цілі, і тому вогнепальною зброєю не можуть бути. Те ж відноситься і до будівельно-монтажних пістолетів, що використовуються як монтажні прилади, газової зброї, сигнальної зброї звукової дії. Об'єктами судово-балістичних досліджень можуть виступати зброя, в якій для приведення в рух зняряддя використовуються інші джерела енергій (енергія стисненого повітря в пневматичній зброї та ін.).

Тільки на підставі сукупності ознак (загального і всіх спеціальних) без винятку можна визнати той або інший предмет вогнепальною зброєю. Таким чином, **вогнепальною зброєю** є зняряддя, спеціально призначені для нападу або активного захисту і ураження цілі зняряддом, що викидається зі ствола силою тиску газів порохового зняряддя або його заміника, що володіє достатньою вражаючою дією для нанесення серйозних тілесних ушкоджень, складається з запалюючого і замикаючого пристроїв, та за своєю конструкцією дозволяє зробити з неї більш одного пострілу.

Під час дослідження зброї та бойових припасів заводського виготовлення (військова зброя, мисливські рушниці, тренувальна і цільова малокаліберна зброя, пістолети і револьвери цивільного зразка та набої до них) вирішення питання про віднесення їх до того чи іншого зразка, моделі, системи зброї та набоїв до неї особливих труднощів не викликає. Інше питання постає під час дослідження зброї та набоїв саморобного виготовлення, де експерту, за результатом дослідження, необхідно встановити, за якою маркою, калібром, моделлю виготовлена зброя і бойові припаси.

Для того, щоб установити необхідні дані про конкретний екземпляр зброї, у тому числі її кримінально-правове значення, треба установити групову приналежність (рід, вид, модель,

марка), що можливо лише за наявності системи детально розробленої класифікації вогнепальної зброї на різних основах.

Найбільш поширений розподіл вогнепальної зброї за призначенням. Так, деякі автори окремо розглядають класифікацію нарізної, мисливської, саморобної зброї. Нижче наведена об'єднана класифікація вогнепальної зброї.

I. Призначення зброї	Бо йова	Військова
		Цивільна
		Спеціальна
	М исливськ а	Промислова
		Спортивно- мисливська
	Сп ортивна	Тренувальна
		Цільова
II. По довжині ствола	Довгоствольна	
	Середньоствольна	
	Короткоствольна	
III. По кількості стволів	Одноствольна	
	Двоствольна	
	Багатоствольна	
IV. По суміщенню комплектації стволів	Повністю нарізна	
	Повністю гладкоствольна	
	Комбінована (гладкоствольно- нарізна)	
V. По способу перезарядження і ступеню автоматизації	Неавтоматична	
	Автоматична	
	Самозарядна	
	З самозарядним ручним приводом	
	Однозарядна	

VI. По кількості патронів (зарядів) у зброї	Багатозарядна		
VII. По характеру ведення стрільби	Одиночного вогню -		
	Безперервного вогню		
	Серійного вогню		
	Комбінованого вогню		
VIII. По калібру	Малокаліберна (до 6,5 мм)		
	Середнього калібру (більше 6,5 до 9 мм)		
	Великого калібру (більше 9 мм)		
IX. По способу заряджання	Дульнозарядна	По способу запалення	Гнотна
			Запальна
			Креміньова
			Капсульна

Продовження

		Казнозарядна	По розміщенню капсульного складу в гільзі	Бокового бою (шпилькова)
				Кільцевого спалаху
				Центрального спалаху
X. По особливостях конструкції та способу	По дартна	Стан	Пістолети	
			Револьвери	

управління утримання	і	Пістолети-кулемети	
		Гвинтівки (включно і снайперські)	
	Стандартна	Карабіни	
		Автомати	
		Кулемети	
		Рушниці	
		Штуцери	
		Експреси	
	Нестандартна	Обрізи гвинтівок, карабінів, рушниць та ін.	
		Багатоствольні пістолети і револьвери	
	Атипова	Стріляючі пристрої оригінальної нетипової конструкції	
		Виготовлена із піротехнічних інструментів сигнальних засобів та ін.	
		Замаскована	

До зброї *промислового виробництва* відноситься зброя, виготовлена відповідним промисловим підприємством у встановленому законом порядку; під *кустарною* розуміється зброя, виготовлена кустарями-зброярами, тобто фахівцями своєї справи; під *саморобною* – випадковими особами, що не володіють необхідними професійними знаннями і навичками для цього.

На відміну від зброї промислового виробництва, конструкції тих або інших саморобних зразків залежать від суб'єктивних поглядів і технічних можливостей виготовлювачів і тому бувають найрізноманітнішими. Частина зброї виготовляють з обрізків металу шляхом їхньої відповідної обробки (*перший спосіб* - виготовлювач досягає своєї мети найбільш складним шляхом, повного виготовлення вогнепальної зброї), або використовують деякі деталі зброї промислових зразків (*другий спосіб* – при складанні зброї використовуються готові деталі вогнепальної зброї), *третій спосіб* – шляхом видозміни промислових зразків вогнепальної зброї. Наприклад, для того, щоб одержати обріз, укорочують ствол мисливської рушниці, залишають копилля, шийку приклада і відокремлюють деякі інші частини. У результаті сама мисливська рушниця перестає існувати, тому що вже утворений виріб, у силу балістичних якостей, що змінилися, стає цілком непридатним для промислового, аматорського полювання або для стендової стрільби, тобто втрачає своє початкове призначення. Водночас надійність

деталей, що залишилися від рушниці, дозволяє використовувати отриманий обріз для стрільби на коротких дистанціях. Зрозуміло, що в такому випадку має місце якісна відмінність розглянутих моделей, і ми можемо говорити про виготовлення нового за своєю суттю екземпляра зброї саморобним способом.

Багато саморобних екземплярів зброї, зрозуміло, не є якимись технічно складними механізмами, але визначені елементи конструкції зброї як спеціального пристрою для стрільби в них безумовно повинні бути виражені. М. С. Пестун вважає, що до таких елементів відносяться *ствол і механізм запалення*, на думку В. Н. Ладіна – *ствол, замикаючий механізм та запалюючий пристрій*. Остання точка зору видається більш обґрунтованою, оскільки в ній найбільш повно перелічені основні елементи зброї як особливого механізму.

Саморобною зброєю є предмет, що володіє необхідними елементами конструкції відповідного промислового або кустарного виду зброї, виготовлений без дотримання вимог технології промислового виробництва зброї і носить реальну небезпеку для людини під час його застосування, тобто відповідає трьом критеріям вогнепальної зброї – вогнепальністю, надійністю та зброярністю.

Судово-балістичне дослідження вогнепальної зброї потребує з позицій, експериментальної стрільби на визначення пробивної дії стріляного снаряда.

Для вогнепальної зброї повинні бути зазначені: устрій ствола (гладкий, нарізний), товщина стінок, кількість нарізів, їхній напрямок і розміри; принцип дії ударно-спускового і захисного механізмів; спосіб заряджання зброї; форма, матеріали, розміри ручки (ложі); стан каналу ствола, наявність у ньому сторонніх нашарувань, а також слідів.

Наявність у каналі ствола нашарувань кіптяви пострілу (що має бути встановлено експертом-хіміком) є важливою ознакою зробленого пострілу з досліджуваного ствола. Коли зброя на час дослідження не придатна до стрільби, виявлення продуктів горіння порохового заряду в каналі ствола свідчить про використання його для стрільби в минулому.

Опис речового доказу повинен бути не громіздким, але повним. При цьому варто звертати увагу на характерні ознаки предмета який досліджується, що відрізняють його від усіх інших. Якщо необхідно, варто зазначити його вагові і лінійні дані, звернути увагу на наявність, характер і особливості прикрас, зображень, написів, монограм. З відображенням цих даних у висновку необхідно дати посилання на зроблені фотоілюстрації і т. п.

Досліджуючи саморобні предмети, треба застосовувати терміни, що характеризують аналогічну зброю заводського виготовлення. Маркірувальні позначення на зброї іноземного виробництва доводяться в транскрипції з оригіналу, а значення їх (по можливості), указуються українською мовою.

Фотографувати саморобну вогнепальну зброю необхідно до експериментальної стрілянини, тому що в її процесі може відбутися ушкодження досліджуваного об'єкта.

Обов'язковий елемент судово-балістичної експертизи, що вирішує питання класифікації, порівняння досліджуваного об'єкта з відповідними еталонними зразками вогнепальної зброї і боєприпасів.

Такими зразками можуть бути як предмети, що знаходяться в колекції експертного висновку, так і описи різних зразків зброї (фотознімки, малюнки, схеми).

Дослідження бойових властивостей.

Воно виконується не тільки для того, щоб шляхом експериментальної стрільби визначити бойові властивості об'єкта, але й для того, щоб перевірити висновок експерта щодо призначення досліджуваного пристрою для стрільби і реальної можливості її здійснення.

До бойових властивостей відносяться: швидкість польоту кулі та її кінетична енергія. Швидкість польоту кулі може бути обмірювана різними способами. Найбільше прийнятним в умовах криміналістичних підрозділів є її визначення за допомогою електронного мілісекундоміра, обладнаного двома датчиками.

У зв'язку з тим, що експериментальна стрільба із саморобної зброї може становити небезпеку для експерта, робити її в усіх випадках з положення «із руки» недоцільно. Коли це

необхідно, зброю закріплюють у відповідному затиску, а запалення заряду роблять із безпечної відстані.

Якщо експериментальну стрільбу здійснити неможливо через незначний дефект матеріальної частини речового доказу (поломка бойової пружини, бійка і т. п.), останній усувається експертом у процесі дослідження і після цього робляться експериментальні постріли. Характер дефекту і спосіб його усунення відображаються в дослідницькій частині висновку. Експериментальну стрільбу можна проводити у пакет соснових дощок, порівнюючи результати проникнення снаряда в перешкоду із стандартними даними стрільби із різних видів зброї.

Формулювання висновків

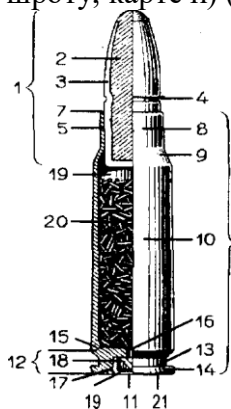
Висновок експерта, тобто відповідь на поставлене перед ним питання, чи є зброєю даний виріб, формулюється на основі дослідження матеріальної частини і бойових властивостей поданого речового доказу.

У висновку повинні бути відображені ознаки, що індивідуалізують конкретний об'єкт і відрізняють його від подібних. До висновку додаються фотографії загального виду досліджуваного об'єкта.

У разі неможливості проведення експериментальної стрільби через істотні дефекти матеріальної частини досліджуваного об'єкта (виготовлення виробу не закінчено, відсутні або неправильно виконані необхідні для стрільби деталі механізму та ін.), що не можуть бути усунуті без внесення змін у його конструкцію, висновок експерта формулюється тільки на основі вивчення матеріальної частини. У таких випадках у висновку підкреслюється, що даний виріб призначений для стрільби, але практично здійснити її не можна через наявні дефекти. Оскільки бойові властивості об'єкта дослідження залишаються нез'ясованими, висновок експерта може бути даний у негативній формі або у формі відмови від давання висновку.

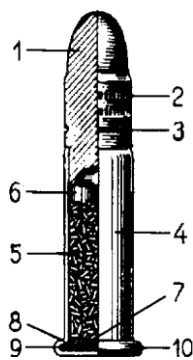
Методика дослідження набоїв до вогнепальної зброї; і відповідає вище вказаній методиці дослідження зброї.

У сучасній стрілецькій зброї застосовуються винятково унітарні патрони (див. мал. 45-46), що об'єднують кулю, пороховий (бойовий) заряд і капсуль в одній оболонці, називаною *гільзою*. В гладкоствольних (мисливській, спеціальних та бойовій) рушницях застосовуються набої, котрі складаються з гільзи, капсуля, порохового заряду, пижів, прокладок, снаряда (куль, шроту, картечі) (див. мал. 47).

Мал. 45. Найменування складових частин патрона центрального бою для нарізної зброї:

1 – куля, 2 – сердечник купі, 3 – оболонка купі, 4 – канавка, 5 – ведуча частина купі, 6 – гільза, 7- зріз гільзи, 8 -дульце гільзи, 9 -схил гільзи, 10 – корпус гільзи, 11-денце гільзи, 12 – донна частина гільзи, 13 – проточка, 14 – фланець. 15 – перегородка, 16 – запальний отвір, 17 – капсульне гніздо, 18 – ковадло (є частиною гільзи, якщо вона не включена в капсуль-запаповач), 19-зарядна камера, 20 – металевий заряд, 21 – капсуль-запаповач

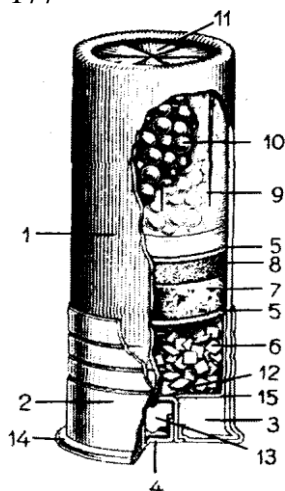

**Мал. 46. Патрон калібру 5,6 мм
кільцевого спалаху
до нарізної зброї:**

1 – куля, 2 – осалка і накатка, 3 – канавка, 4 – гільза, 5 – металний заряд, 6 – зарядна камера гільзи, 7 – порохова прокладка з пресованого пороху, 8 – запалювальний склад, 9 – кишенька

гільзи, 10-фланець

177

**Мал. 47. Найменування складових частин патрона
центрального бою для гладкоствольних рушниць:**

1 – трубка гільзи, 2 – підстава гільзи, 3 – піддон, 4 – капсуль-спапахуєн, 5- прокладка, 6-металний заряд, 7 – осалка на пижі, 8 – пиж, 9 – полімерний пиж із концентратом, 10-шротовий снаряд, 11 -закупорювальна «зірка», 12 -запальний отвір, 13 – ковадло, 14 – фланець, 15- порохова комора

Встановлення належності патронів до бойових припасів вогнепальної зброї обумовлено наявністю кримінальної відповідальності, передбаченої законодавством України за незаконне (без відповідного дозволу) виготовлення, носіння, збереження і збут вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин, а також за їхнє розкрадання (ст. 262-264 КК України). У законодавстві не перелічуються різновиди боєприпасів (так само, як вогнепальної зброї і вибухових речовин), за незаконні дії з ними передбачена відповідальність.

У ч. 4 Постанови Пленуму ВС України № 6 від 8 липня 1994 «Про судову практику по справах про розкрадання, виготовлення, збереження й інших незаконних діях із зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (із внесеними змінами постановою Пленуму від 3 грудня 1997 р. № 12) спеціально зазначено: що не утворює складу злочину і володіння бойовими припасами до гладкоствольних рушниць. У зазначеному пункті постанови перелічені також деякі пристрої, які не відносяться до вогнепальної зброї і бойових припасів (пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельно-монтажні, газові пістолети, вибухові пакети й інші піротехнічні засоби). З цього випливає, що і припаси до названих пристроїв не належать до числа предметів, на які поширюється дія названих статей. Сучасна

класифікація бойових припасів до стрілецької вогнепальної зброї може бути представлена таким чином.

	1. За призначенням для зброї, в якій вони застосовуються	
	II. За розміщенням запального складу	Шпилькові
		Кільцевого спалаху
		Центрального спалаху
	III. За конструкцією	Унітарні
		Неунітарні
		Безгільзові
	IV. По виду каналу ствола, в якому вони застосовуються	До нарізної зброї
		До гладкоствольної зброї
		До комбінованої (гладкоствольно-нарізно'О зброї

Продовження

	V. По способу виготовлення	Заводські
		Кустарні
		Саморобні
	VI. По виду зброї, в якій вони застосовуються	Пістолетні
		Револьверні
		Проміжні
		Гвинті вочні
До кулеметів великих калібрів		
До рушниць		
До штуцерів і експресів		

VII. Відношення до використовуваної зброї	Штатні	
	Нештатні	
	VIII. По калібру	Малокаліберні (до 6,5 мм)
Середнього калібру (більше 6,5 до 9 мм)		
Великого калібру (більше 9 мм)		
2. До цивільної		
3. До спеціальної		
і звичайними кулями	з	легкі
		тяжкі
		інші (метало-керамічні, зі сталевим сердечником і ін.)
і спеціальними кулями	з комбінованої Дії	бронебійно-запальні
		бронебійно-трасуючі
		прицільно-запальні
		бронебійно-запально-трасуючі
одноразової Дії	з	трасуючі
		з меншою швидкістю
		бронебійні
		запальні
		пристрілочні

						озрив ні	дистанційної дії
							ударної дії

Продовження

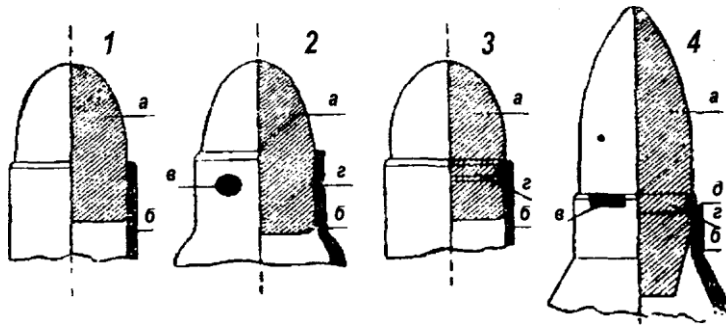
				холості
				учбові
				спортивно-тренувальні
				зразкові
				високого тиску
	2.	До спортив ної зброї	до спортивних гладкоствольних рушниць	
			до спортивної нарізної зброї (гвинтівки, пістолети, револьвери)	
	3.	До мисливсь кої зброї	до гладкоствольних рушниць і комбінованих рушниць, що мають стволи з гладким каналом	
			до нарізної зброї і комбінованих рушниць, що мають нарізні стволи	
			до комбінованих (гладкоствольно-нарізних) рушниць зі сверд-люванням «парадокс» і т. п.	

Розрізняють три основних види з'єднання кулі і гільзи в патронах:

1. Суцільний обтиск. Циліндрична поверхня кулі гладка і гільза рівномірно обжимає кулю (мал. 48, 1), слідів кріплення в патроні на кулі немає. Обтиск гільзою кулі рівномірний, але водночас не цілком міцний. Тому, у момент пострілу звичайно спостерігається правильне, рівномірне зрушення кулі. У патронах, що зберігалися в несприятливих умовах, можливі значні відхилення від правильного початкового руху кулі в момент пострілу, унаслідок чого первинні сліди від каналу ствола зброї менше стійкі.

Суцільний обтиск застосовується при виробництві багатьох сучасних патронів, наприклад, до пістолета системи Макарова («ПМ»), до пістолета «Парабелум» («Р. 08»).

2. Кернування. Для більш міцного кріплення кулі в гільзі, нерідко, одночасно із суцільним обтиском, проводиться кернування (мал. 48,2). На кулі від кернування

Мал. 48. Різновиди з'єднання кулі і гільзи в патроні:

1 – суцільний обтиск, 2 – кернування, 3 – ланцюговий обтиск, 4 – сегментний ланцюговий обтиск. а – куля, б – гільза, в – спід кернування, з – жолобок на кулі, д – сегментне втиснення на дульці гільзи

утворюються два або три поглиблення. Кернуванням досягається значне зміцнення патронів, але збільшується можливість нерівномірного з'єднання кулі і гільзи, тому що тиск при кернуванні з різних боків нерідко різний і по-різному вдавлює поверхню гільзи в кулю.

Кернування застосовується при виробництві багатьох патронів, наприклад, до пістолета зразка 1933 р. («ТТ»), до револьвера зразка 1895 р. («Наган»), до японських пістолетів «Намбу» калібру 8 мм, до пістолетів «Маузер» калібру 7,63 мм.

3. Ланцюговий обтиск. На кулях формується жолобок, що проходить по окружності кулі в її головній частині, що знаходиться для різних патронів на різній відстані від денця кулі. При виробництві патрона дульце гільзи обжимається в цей жолобок і забезпечує кріплення кулі в патроні (мал. 48, 3).

Такий спосіб кріплення кулі в гільзі також дуже поширений. Він типовий для пістолетних патронів калібру 6,35 мм, 7,65 мм, американських пістолетних і гвинтівкових патронів.

Різновидом ланцюгового обтиску є *сегментний обтиск*, коли дульце гільзи обжимається в жолобок на кулі сегментами (наприклад, у патронах до гвинтівки «Мосіна» зразка 1891 р. (див. мал, 48,4).

Призначення кулі – ураження живих цілей, відкритих або тих, що знаходяться за не дуже тривким закриттям. Куля складається з головної, що веде, і донної частин (у деяких кулях є хвостова частина (мал. 49)).

Головка (оживальна) частина кулі забезпечує центрування кулі при входженні в нарізи каналу ствола і поліпшує її балістичні властивості під час польоту.

Головна (циліндрична) частина кулі в момент пострілу врізається в нарізи каналу ствола, внаслідок чого кулі додається обертальний рух.

Донна частина кулі сприймає тиск порохових газів у момент пострілу.

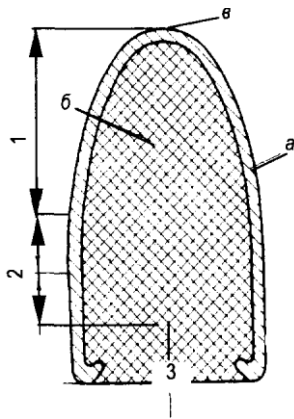
Хвостова, має вигляд усіченого конуса.

У залежності від призначення розрізняються кулі звичайні і спеціального призначення.

Звичайні кулі служать для ураження живих цілей. Деякі моделі автоматичних пістолетів (наприклад, пістолет ТТ) мають штатні патрони з кулею спеціального призначення.

Кулі *спеціального* призначення служать для пристрілювання зброї (трасуючі), подолання броні (бронебійні), подолання броні і запалення об'єкта поразання (бронебійно-запальні) і т. д.

Для того, щоб можна було відрізнити кулі спеціального призначення, на їхню головну частину наноситься пізнавальне фарбування (наприклад, бронебійна – чорна, трасуюча – зелена, бронебійно-запальна – чорна і червона тощо фарби).

Мал. 49. Устрій оболонкової кулі:

1-головка, 2-головна частина, 3 – донна частина:

а-оболонка, б-сердечник, в – вершина

По вазі кулі розділяються на легкі та важкі.

У залежності від форми головної (оживальної) частини кулі бувають:

гострі; напівсферичні; закруглені; плоскі.

По конструкції кулі розрізняють: безоболонкові; оболонкові; напівоболонкові.

По вражаючій дії кулі діляться на:

а) неекспансивні – (по пристрою – оболонкові з твердим, звичайно свинцевим сердечником, оголеним із боку підстави;

б) експансивні – використовуються в мисливських цілях і діляться на такі групи:

– кулі з головною частиною, що деформується, яка при влученні збільшується в діаметрі в 1,5-2,5 раз, але майже не руйнується;

– кулі, що руйнуються, у яких цілком руйнується головна частина, створюючи велику кількість осколків, а більш міцна задня частина глибоко проникає в тіло.

Звичайні кулі, призначені для ураження живих цілей.

Вони бувають: оболонкові (свинцевий сердечник і зовнішня оболонка;

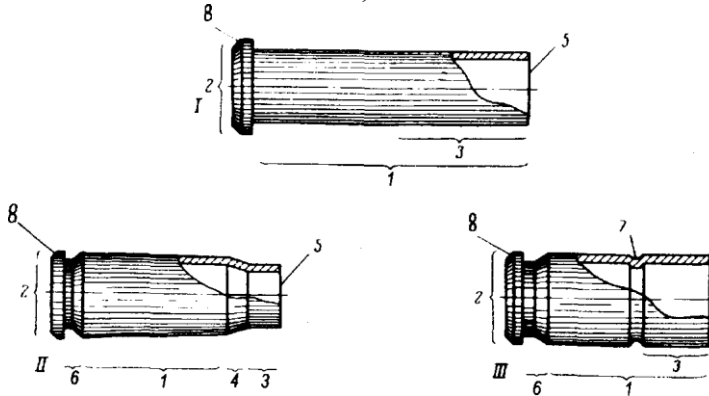
суцільними (виготовлені зі спеціальних сплавів).

За формою гільзи розрізняють (мал. 50):

а) циліндричні- внутрішній діаметр яких відповідає калібру зброї (приклад у патронах до пістолетів, револьверів та ін.);

– різновидом циліндричних гільз є конічні;

б) пляшкові -у котрих тільки передня частина, названа дульцем, має діаметр, що відповідає калібру зброї – для закріплення в ній кулі, а корпус гільзи має збільшений діаметр. Між дульцем і розширеною частиною корпусу гільзи утвориться конічна перехідна частина, котра називається схилом гільзи;

Мал. 50. Устрій гільзи:

– гільза циліндрична з закраїною; II – гільза пляшкова без виступаючої закраїни;

III – гільза циліндрична без виступаючої закраїни: 1 – корпус гільзи; 2 – «капелюшок»;

3 – дульце;

4 – схил; 5 – передній зріз (зріз дупьця); 6 – кільцева проточка; 7 – канелюра; 8 – закраїна.

За кваліфікуючими ознаками гільзи поділяються:

- а) із виступаючою закраїною;
- б) без виступаючої закраїни;
- в) зі стовщеною стінкою дна (у системах великих калібрів).

Капсуль призначений для спалаху порошу шляхом надання останньому теплового імпульсу. При ударі по капсулю капсульний склад, що міститься в ньому, вибухає, чим досягається зазначена дія капсуля. Капсуль-спалахувач патрона центрального бою звичайно складається з запалювального складу, ковадла і ковпачка. У свою чергу, капсулі складаються із ковпачка, оболонки, навішення капсульного (ударного) складу і фольгової кружки, що закріплює капсульний склад і охороняє його від дроблення, втрати і проникнення вологи. Капсульні склади представляють суміш вибухових речовин, що ініціюють (звичайно, гуркітна ртуть), із пальними речовинами (звичайно, антимоній) і речовинами, що підтримують горіння, окислювачами (звичайно, бертолетова сіль),

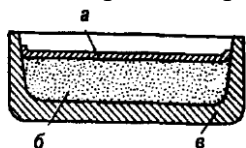
У залежності від особливостей конструкції розрізняються три типи капсулів. Вони називаються: «Бердан» (мал. 51), «Боксер» і «Жевело» (мал. 52), що походить від прізвищ винахідників, загальновідомі і використовуються в літературі. У нашій країні «Бердан» відомий як відкритий капсуль ЦБО.

Капсуль-спалахувач «Бердан» використовується в гільзах, капсульне гніздо яких містить у собі ковадло. Інші два види капсулів-спалахувачів використовуються в гільзах, капсульне гніздо яких не містить ковадла.

У якості металюного заряду в патронах використовується порох. Порох -це металюна вибухова речовина, у якого горіння не переходить у детонацію і є основним видом вибухового перетворення.

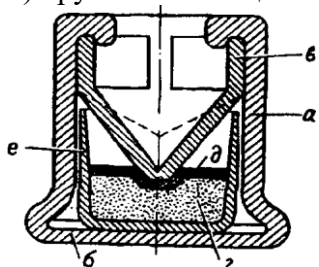
Порохи поділяються на два класи: механічні суміші і порох колоїдного виду.

Підставою для цього розподілу є розходження у фізико-хімічній природі, що впливає на характер горіння. Порох колоїдного типу звичайно горить рівнобіжними шарами. Під час горіння порохів – механічних сумішей закономірність горіння існує лише при великій щільності (не менше 1,7) зерен. Тому цей порох для металюних цілей застосовується обмежено. Колоїдний порох, як правило, використовується тільки для метання.

Мал. 51. Устрій відкритого капсуля центрального бою:

- а) ковпачок; б) ударний склад;
- в) кружок із свинцевої фольги

Мал. 52. Устрій закритого капсуля «Жевело»:

- а) гільза капсуля; б) дно; в) наковадло;
- г) ініціюючий склад; д) кружок із свинцевої фольги; е) ковпачок для ініціюючого складу

Основою порошу, що складається із механічних сумішей, є окислювачі (наприклад, солі азотної кислоти-селітри) і пальні речовини. Для збільшення механічної тривкості і зв'язку окремих часток у пороховому елементі добавляються цементатори (наприклад, сірка). Крім

того, сірка є горючою речовиною, що полегшує запалення пороху. Цементаторами можуть також служити розчини нітратів целюлози тощо.

До пороху з механічними сумішами відносяться димні (селітро-сірко-вугільні) порохи; безсірковий порох; мотузковий порох; мінний порох для підривних робіт; повільне горіння пороху для трубкових складів (МТП); амонійний порох для стрільби зі зброями із порохами колоїдного типу.

Мисливські димні порохи можуть мати як нормальне (9%-11%), так і зменшене (5%-9%) утримання сірки. Останні дають менше нагару в каналі ствола зброї.

Основою порохів колоїдного типу (бездимний порох) є нітрати целюлози (піроксилін) із різним утриманням азоту, перетворені в колоїдний стан під впливом розчинників (желатинізаторів). Крім того, до складу пороху входить стабілізатор, іноді добавляються флегматизатор та інші компоненти, що направлено змінюють властивості порохів.

До бездимного (нітроцелюлозного) пороху відноситься піроксиліновий порох (або порох на леткому розчиннику), порох на малолеткому розчиннику (балістити і кордіти).

Одним із джерел відомостей про патрони є маркувальні позначення на їхніх елементах і упаковці. Про їх використання у ході криміналістичних досліджень є відомості в літературі. Так, зокрема, указується, що по маркувальних позначеннях можна встановити деякі характеристики патронів, місце і час їхнього виготовлення тощо.

Маркувальні позначення патронів, у які входять клейма, етикетки й умовне фарбування елементів, є системами умовних знаків, що містять визначені зведення, необхідні, насамперед для розрізнення видів і призначення патронів.

Клейма – це умовні знаки у вигляді літер, цифр, малюнків, видавлених на поверхні елементів патронів. Вони бувають службовими і контрольними. Службові клейма містять дані про місце, час виготовлення патронів, деяких конструкційних особливостях, призначення. Контрольні клейма свідчать про проходження технічного контролю. Вони, звичайно, ставляться тільки на елементах потужних боєприпасів (артилерійських та ін.).

Фарбування елементів патронів має на меті дати легко сприйману характерну ознаку виду і призначення патронів. Одночасно вона служить засобом захисту від корозії.

Системи маркування патронів різні для різних країн, часу, підприємства-виготовлювача, видів патронів,

Вирішення діагностичних завдань під час проведення судово-балістичних експертиз – пов'язано з розпізнаванням властивостей досліджуваних об'єктів.

Судово-балістичні експертизи цього виду призначаються у разі необхідності встановлення технічного стану і функціонування вогнепальної зброї або окремих її механізмів та набоїв до неї, їх вражаючих якостей (дальності прицільної стрільби, пробивної і убивчої дії снарядів, та дальності їх польоту);

причини механізму руйнації, або їх пошкодження; можливості пострілів зі зброї без натиску на спусковий гачок, причини осічки під час пострілу та можливості пострілів із визначеної зброї встановленими патронами. Крім того, діагностичною судово-балістичною експертизою вирішуються й інші завдання, а саме:

– встановлення факту пострілів зі зброї після останньої чистки, їх давності та виду снаряду, яким проводився постріл (кулею, шротом або їх заміниками);

– встановлення факту рикошету снаряда до попадання його в потерпілого, визначення послідовності пострілів та їх кількості за снарядами, гільзами та вогнестрільними ушкодженнями.

При проведенні даної експертизи вирішують такі питання:

– чи придатна зброя, що надійшла на дослідження до пострілів?

– чи могла зброя вистрілити без натиску на спусковий гачок при конкретних обставинах, що мали місце в момент події?

– чи проводились постріли зі зброї після її останньої чистки?

– як давно проводились постріли зі зброї, що надійшла на дослідження?

– яким снарядом проводились постріли зі зброї, що надійшла на дослідження?

- чи придатна зброя до пострілів набоями, що надійшли на дослідження?
- чи придатні набої, що надійшли на дослідження для стрільби? Під *справністю* вогнепальної зброї прийнято розуміти відповідність технічних характеристик усіх деталей і механізмів конкретного екземпляра зброї, його балістичних властивостей вимогам державних стандартів, технічним умовам, що пред'являються до досліджуваного зразка зброї для забезпечення його надійного функціонування в різних умовах експлуатації. Поняття справності не поширюється на саморобну або перероблену вогнепальну зброю, оскільки якоїсь офіційної документації на виготовлення такої зброї немає. Слід зазначити, що при рішенні діагностичних завдань нерідко виникає необхідність установлювати не технічну справність зброї, а її функціонування, тобто чи можна провести з неї систематичну стрільбу. Наприклад, відсутність на мисливській рушниці антабки, або на пістолеті щічки рукоятки є несправностями, оскільки технічні умови передбачають їхню наявність, однак ці несправності не впливають на можливість проведення пострілу з такої зброї.

Визначення технічного стану вогнепальної зброї, що є речовинним доказом у справі, має самостійне значення в двох випадках:

- коли власник зброї притягується до кримінальної відповідальності за незаконне носіння, збереження, виготовлення, збут вогнепальної зброї (ст. 263 КК України або за недбале його збереження (ст. 264 КК України));

- коли необхідно з'ясувати шляхом експертизи, чи можливий із вилученої зброї постріл на місці здійснення злочину або події (нещасного випадку), якщо достатніх доказів (наприклад, висновок ідентифікаційної судово-балістичної експертизи або достовірних показань свідків про цей факт) немає.

Дослідження технічного стану зброї істотно також для вирішення багатьох судово-балістичних питань (наприклад, про можливість придатності зброї до пострілу) і при ідентифікації зброї за стріляними кулями та гільзами.

У випадках, коли дослідження технічного стану зброї має самостійне значення, перед експертизою звичайно ставляться такі запитання:

- чи справна вогнепальна зброя та набої до неї?
- чи можливі зі зброї поодинокі постріли?
- чи можливе проведення зі зброї систематичної стрільби?
- чи має зброя несправності і наскільки легко їх можна усунути?
- яка причина осічок під час стрільби зброї та набоїв, вилучених на місці події?
- на яку граничну дистанцію можливі постріли з даної зброї?
- чи можлива прицільна стрілянина з даної зброї на визначеній дистанції?
- чи можна смертельно вразити кулею людину зі зброї, що надійшла на дослідження, на конкретній відстані стрільби?

Підхід до вирішення питань про технічну справність зброї в судовій балістиці дещо інший, ніж у військовій техніці, оскільки зброя розглядається як речовий доказ, як можливе знаряддя злочину.

Так, із погляду техніків по зброї, технічно несправною буде зброя зі зношеним каналом ствола, що дає розсіювання куль більше, ніж установлено технічними умовами для цієї зброї, зброя навіть із невеликими дефектами прицільного пристосування або котра має вади приклада (ручки, приклада) і т. д.

У судовій же балістиці основна увага приділяється дослідженню того, чи виконує зброя своє призначення, тобто чи протікає стрільба безвідмовно і чи безпечна зброя для стрільця.

На відміну від технічного огляду, що ставить ціллю визначення всіх наявних дефектів зброї, на підставі чого вирішується питання про списання або її ремонт, задачею судово-балістичного дослідження технічного стану зброї є з'ясування на підставі вивчення матеріальної частини зброї і криміналістичного досвіду практичної можливості використання її для вчинення злочину й умов, при котрих таке кримінальне використання зброї можливе.

Основним змістом дослідницької частини експертного висновку є:

- докладний і точний опис усіх виявлених при дослідженні дефектів зброї, що можуть створювати умови для пострілу без натиску на спусковий гачок;
- дефекти або «тонке» налагодження робочих граней шептала, бойового і запобіжного зводів, полонка або ослаблення пружин, зазори між частинами зброї і т. д.;
- виявлені дефекти варто сфотографувати і фотознімки з відповідними оцінками прикласти до висновку;
- вказівки на відхилення в дії досліджуваної зброї (взаємодії його деталей) від справного зразка такої зброї;
- результати всіх проведених вимірів (зусилля на спуск, виступ бойка з патронного упора, пружності пружин, розмірів зазорів між деталями зброї і т. д.);
- описи (досить докладно) умов і результатів усіх експериментів;
- пояснення, чому виявлені при дослідженні обставини і умови сприяли тому, що із даної зброї можливі постріли без натиску на спусковий гачок.

Стан робочих граней шептала, бойового і запобіжного зводів, спускової і бойової пружин обов'язково описується, навіть якщо дефектів у них не виявлено.

У висновку вказується: чи можливі зі зброї постріли без натиску на спусковий гачок, які безпосередні причини можуть його викликати, за яких технічних умов він може відбутися. Результати експертних досліджень можуть бути систематизовані у вигляді такої таблиці.

Висновок	Підстави висновків
Зброя справна ¹	Зброя не має дефектів у стволі, замикаючому, стріляючому, спусковому механізмах, у механізмах подачі патронів і вилучення стріляних гільз, у прицільних пристосуваннях і запобіжниках; зброя діє надійно
Зброя має окремі несправності (вказати які), але придатна для систематичної стрілянини	У зброї є дефекти в стволі, що стріляє, спусковому механізмі, прицільних пристосуваннях, запобіжнику, наприклад зношеність бойового зводу і «шептала», значне ослаблення пружин, що не перешкоджають проведенню зі зброї багаторазових пострілів ²
Зброя несправна, але з котрої можливі окремі постріли за певних умов (вказати яких)	Дефекти важливих механізмів, деталей зброї істотні, перешкоджають багаторазовій безвідмовній стрілянині, але окремий постріл яким-небудь визначеним прийомом можливий (наприклад, одиночні постріли з автоматичної зброї без магазину або з несправним магазином, постріл із револьвера з несправним спусковим механізмом шляхом відтягування і спуска курка дією руки)
Зброя справна, але в наданому вигляді за умов (вказати яких) до	Всі істотні деталі є, дефектів немає, але з тимчасових, переборних причин (наприклад, багато мастил, що загустіло, стріляна гільза, що застрягла в патроннику) постріл зробити не можна

стрілянини непридатна	
Зброя несправна й у поданому виді непридатна для стрілянини, але може бути легко приведена в стан, при якому постріли можливі	Зброя не має істотних деталей (наприклад, ударника, бойової пружини), що легко можуть бути в нього вставлені; поверхня зброї покрита іржею, що можна вилучити звичайною чисткою
Зброя несправна і непридатна для стрілянини	Зброя не діє. Деталі її (або основні із них) нерухомі, ствол, затвор, стріляючий механізм відсутні. Ремонт зброї можливий в умовах збройової майстерні або заводських

¹ Справність зброї припускає як можливість окремого пострілу, так і систематичної стрілянини.

Вирішення ситуаційних завдань у судово-балістичній експертизі.

До ситуаційних судово-балістичних експертиз відносяться встановлення дистанції, напрямку і місця проведення пострілу (місце розташування стріляючого і самої зброї) за вогнестрільними пошкодженнями, відкладеннями продуктів пострілу, розташуванню стріляних гільз, слідів ніг і т. д.

Необхідно відзначити, що встановлення дистанції пострілу за слідами в зоні вхідних вогнестрільних ушкоджень робиться в рамках судово-балістичної експертизи тільки при дослідженні об'єктів неживої природи (предметів обстановки в помешканні, двері і т. п.), у тому числі одягу, якщо при цьому тілу потерпілого не були заподіяні ушкодження.

Якщо ж є пошкодження не тільки на одязі, але і на тілі потерпілого (що залишився живим, або його трупі), найбільш ефективно оцінювати їх у сукупності, тому питання про дистанцію пострілу вирішується в рамках судово-медичної експертизи, проведеної співробітниками лабораторій фізико-технічних досліджень бюро судово-медичної експертизи обласного (міського) або республіканського рівня.

Визначення взаємного розташування зброї і потерпілого в момент пострілу і технічної можливості пострілу з визначеної зброї (у тому числі при самогубстві) самим потерпілим, проводяться шляхом комплексної медико-криміналістичної, тобто судово-медичної і судово-балістичної експертиз.

З розв'язанням ситуаційних завдань у ході проведення судово-балістичних експертиз вогнестрільних пошкоджень вирішуються такі питання:

- чи є пошкодження на перешкоді (на осколках скла, деревині, металі, пластмасі) вогнестрільним?
- снарядом якого виду (кулею, шротом) утворене вогнестрільне пошкодження на перешкоді?
- у якому напрямку зроблений постріл, що утворив пошкодження на перешкоді?
- з якої відстані зроблений постріл у перешкоду?
- яким було взаємне положення зброї і потерпілого в момент нанесення йому вогнестрільного поранення з утворенням пошкоджень на одязі?
- та інші.

Експертне дослідження вогнестрільних пошкоджень вимагає застосування широкого кола природно-наукових методів (хімічних, фізичних), і тому більшість таких експертиз доцільно проводити комплексно.

До проведення таких комплексних експертиз залучаються поряд з експертами-криміналістами, що спеціалізуються в галузі судової балістики, експерти-хіміки, фізики, а в необхідних випадках і судові медики (частіше усього -співробітники фізико-технічних відділень бюро судово-медичної експертизи).

Необхідність проведення комплексних експертиз обумовлена тим, що у вогнестрільних пошкодженнях відображаються властивості вогнепальної зброї і боєприпасів, що залежать від характеру ураженої перешкоди; для вивчення ознак пошкоджень використовуються комплекси природно-наукових методів, і результати цих досліджень вимагають сукупної оцінки різними фахівцями, а також оцінки особливостей ушкодження тіла людини. Основними факторами вогнестрільних пошкоджень є дія снаряда вогнепальної зброї (кулі або її частин, шроту, картечі), інших елементів заряду (пижів), порохових газів. Особливості вогнестрільних пошкоджень значною мірою залежать від відстані, із якої зроблений постріл. Характер вогнестрільного пошкодження визначається на підставі конкретних ознак.

До основних ознак слідів вогнестрільних пошкоджень відносяться:

- сліди пошкодження (у глибині яких виявлена куля, шріт, картеч або осколки);
- наскрізні пошкодження перешкод значної товщини (наприклад, стін, багат шарового одягу);

- сліди рикошету.

До допоміжних ознак слідів вогнестрільних пошкоджень відносяться:

- механічна дія порохових газів (що позначається на об'єкті пострілу лише при дуже близьких відстанях, не далі 5 см);

- температурна дія порохових газів;

- кіптява від пострілу¹;

- частки порохових зерен;

- сліди рушничного мастила;

- сліди часток металу куль, гільз та стволу;

- ободок обтирання;

- сліди, що виникають від пострілу в упор (штанцмарка). Про вогнестрільний характер пошкодження можна судити на підставі комплексу зазначених ознак, а не за одним із них. Дані ознаки виявляються в ході проведення огляду місця події, тому не дивно, що одним із головних складників успіху при проведенні експертиз вогнестрільних пошкоджень і слідів пострілу, є дотримання всіх вимог методики огляду місця події.

Під час огляду місця події вогнестрільних пошкоджень спеціалісти вирішують такі завдання:

- виявлення вогнепальної зброї, патронів, їхніх частин (куль і гільз) і слідів пострілу (вогнестрільних пробоїн, а при близькому пострілі – слідів кіптяви пострілу, часток обгорілих зерен та ін.) на різних предметах;

- фіксація місця розташування виявлених речових доказів;

- фіксація стану (характеристика) виявлених речових доказів. Стріляні кулі та гільзи є найважливішими речовими доказами, тому що в більшості випадків дозволяють встановити вид зброї, а також нерідко зразок і екземпляр зброї, з якого вони були відстріляні, і крім того, вирішити низку інших важливих для слідства питань.

Пошкодження є результатом взаємодії чинника, що пошкоджує, і середовища, що пошкоджується. Чинниками, що пошкоджують, при вогнестрільних пошкодженнях у залежності від відстані пострілу можуть бути як дія вогнепального снаряда (самої кулі, її осколків, шроту, картечі), так і дія порохових газів, що утворюються під час пострілу, а також і газів розривного заряду деяких куль спеціального призначення. Характер вогнестрільних пошкоджень може істотно змінюватися в залежності від відстані пострілу.

До факторів, дія яких може позначатися на утворенні тих або інших особливостей вогнестрільного пошкодження, відносяться механічна і температурна дія порохових газів, відкладення кіптяви пострілу і часток порохових зерен заряду, механічна дія часток порохових зерен, відкладення рушничного мастила, а також фактори, що залежать від самої кулі: її швидкості, форми і деяких інших властивостей.

За основними та допоміжними слідами вогнестрільних пошкоджень на перешкодах, при проведенні ситуаційних судово-балістичних експертиз без вогнепальної зброї встановлюють тільки напрямок пострілу. При проведенні інших видів ситуаційних експертиз потрібна наявність вогнепальної зброї (наприклад, для встановлення дистанції пострілу за осипом шроту у разі стрільби з гладкоствольної мисливської зброї та інших).

Л Е К Ц І Я

по темі № 8 "Криміналістичне дослідження документів (документологія)" з курсу "Криміналістика" по криміналістичній техніці

План лекції:

1. ПОНЯТТЯ І ВИДИ ДОКУМЕНТІВ. ЗНАЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ. ПРАВИЛА ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ – РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ.

2. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Поняття техніко-криміналістичного дослідження письмових документів і його види. Способи підробки документів та їх ознаки.

3. Дослідження рукописних документів.

4. Підготовка та призначення техніко-криміналістичної експертизи документів.

Основна література:

207. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.

208. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.

209. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.

210. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.

211. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.

212. Бергер В. Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.

213. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.

214. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.

215. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.

216. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.

217. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.

218. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.

219. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко. К.:РВВ КІВС.. 2003. 48 с.

220. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основи слідства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.:РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
221. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна базава криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.:РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
222. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
223. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
224. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
225. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
226. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
227. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
228. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
229. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
230. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
231. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
232. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
233. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
234. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
235. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
236. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
237. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
238. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
239. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
240. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
241. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
242. Роцин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
243. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
244. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
245. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
246. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
247. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

36. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
37. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.:

Издательство БЕК, 1995.

38. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.

39. Криминалистика : Методические материалы. Учебное пособие // А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск : РИО ЛИВД, 1996.

40. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

ПИТАННЯ № 1. ПОНЯТТЯ І ВИДИ ДОКУМЕНТІВ. ЗНАЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ. ПРАВИЛА ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ – РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ.

Документ – це матеріальний об'єкт, у якому зафіксовані відомості про які-небудь факти, що відбулися, чи які можна передбачити. Термін «документ» походить від лат. *documentum* – свідчення, доказ чого-небудь.

У судово-слідчій практиці розрізняють такі види документів:

- 1) письмові (тексти, цифри та інші записи);
- 2) графічні (креслення, малюнки, схеми);
- 3) фотодокументи;
- 4) кіно- та відеодокументи;
- 5) фонодокументи.

За процесуальною природою письмові документи можуть виступати як письмові та речові докази.

Документи – речові докази мають значення для розслідування не тільки завдяки своєму змістові, а й через сам факт свого існування, а також спосіб їх виготовлення та інші матеріальні ознаки. Документи – речові докази можуть бути засобом учинення злочину чи засобом його приховування, предметом злочинного посягання.

Документи – письмові докази мають значення для встановлення істини у справі завдяки лише своєму змісту (наприклад, висновок експерта, акт ревізії тощо). При цьому вони не є об'єктом криміналістичного дослідження і можуть замінюватися у справі копіями або дублікатами. У практиці техніко-криміналістичних досліджень зазвичай мають справу з письмовими документами як речовими доказами.

За юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені, а за джерелом – на офіційні (паспорт, посвідчення особи, довідка) та неофіційні (лист, записна книжка тощо).

У підробленому документі зміст або реквізити не відповідають дійсності. При цьому підробка буває двох видів – інтелектуальна або матеріальна. Інтелектуальна підробка полягає у складанні та видачі правильного за формою та виготовленням документа, але такий документ містить свідомо неправдиві відомості. Встановити факт інтелектуальної підробки за допомогою криміналістичної експертизи неможливо. Матеріальна підробка передбачає змінення змісту документа через внесення до нього неправдивих відомостей або шляхом повного виготовлення підробленого документа (тобто часткова або повна підробка). Матеріальна підробка виявляється за допомогою техніко-криміналістичного дослідження документів.

Обов'язкові відомості, які повинні міститися в документі для визнання його дійсним, називаються *реквізитами* (від лат. *requisitum* – потрібне, необхідне). Такими відомостями, як правило, є найменування документа і дата його складання; назва й адреса підприємства (організації), що складала документ; сторони, які беруть участь у здійсненні операції; зміст здійснюваної угоди; підстава для здійснення операції; одиниці виміру і обсяг операції (у натуральному і вартісному показниках); номер документа; підписи відповідальних

(посадових) осіб; відтиски печаток та штампів. Відсутність одного або кількох реквізитів у випадках, передбачених законом, спричинює недійсність або заперечність документа.

Документи можуть бути виготовлені рукописним, машинописним, комп'ютерним, поліграфічним або іншими способами, за допомогою письмових знаків, інших графічних зображень, виконаних чорнилами, пастами для кулькових ручок, тушшю, олівцем, друкарською фарбою або іншою речовиною. Як матеріал для виготовлення письмового документа можуть бути використані папір, дерево, фанера, картон, тканина, скло та ін. Документи відрізняються за формою, розмірами, засобами захисту від підробки, текстом та іншими елементами.

Існують певні правила поводження з документами – речовими доказами, а саме:

1) необхідно обережно поводитись з документами (на них заборонено робити будь-які позначки, перегинати їх, класти на забруднені поверхні тощо);

2) документи слід розміщувати і зберігати в окремих конвертах з відповідними написами;

3) для зберігання документів повинні бути створені відповідні умови (запобіжні заходи щодо впливу променів світла, вологості, хімічних речовин).

Огляд документів – це слідча дія, яка полягає в їхньому вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів.

Попереднє дослідження документів може здійснювати слідчий. Проведення такого огляду регламентовано статтями 190, 191 та 195 КПК. При огляді та попередньому дослідженні документів не слід застосовувати методи, засоби і прийоми, які призводять до змінення зовнішнього вигляду й стану документа. На цьому етапі слідчим з'ясовуються такі питання:

1) визначення характеру і призначення документа;

2) аналіз зовнішнього вигляду і стану документа;

3) вивчення змісту документа;

4) аналіз його реквізитів;

5) вивчення матеріалів документа;

6) виявлення ознак підробки документа.

Під час слідчого огляду документів необхідно звертати увагу на відповідність форми документа його змісту. Окремі суперечності встановлюються шляхом зіставлення певних реквізитів. При цьому застосовуються огляд в косопа-даючому та проникаючому світлі, за допомогою оптичних збільшувачих приладів, в ультрафіолетових та інфрачервоних променях, за допомогою електронно-оптичного перетворювача

Якщо не вдалося прочитати текст за допомогою «польових» засобів і методів, слідчий використовує спеціальні знання:

а) проводить попереднє дослідження в експертному підрозділі; б) призначає техніко-криміналістичну експертизу.

Попереднє дослідження слідчий може здійснити і в кабінеті, якщо запросить для цього спеціаліста. *Важливо пам'ятати: які б засоби спеціаліст не застосовував, документ повинен залишатися без змін!*

Експертне дослідження спеціаліст виконує в експертних установах МЮ та МВС. Сучасними засобами можна відновити майже будь-які тексти, залиті барвником, а також закриті тонкими листами дерева, паперу, або спалені тексти, якщо документ не зруйнований, а тільки обвуглений.

Питання № 2. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Поняття техніко-криміналістичного дослідження письмових документів і його види. Способи підробки документів та їх ознаки.

Повне і всебічне технічне дослідження документів здійснюється під час проведення технічної експертизи – техніко-криміналістичного дослідження документів. Об'єктами дослідження є зміст документа, матеріали і знаряддя письма. Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів і експертизу матеріалів документів.

Експертиза реквізитів документів вирішує такі основні завдання:

- 1) встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів і їх відбитків;
- 2) встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток тощо);
- 3) виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабковидимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони виготовлені, не перетворився на попіл;
- 4) встановлення типу, системи, марки, моделі та інших кваліфікаційних категорій друкарської техніки, а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;
- 5) ідентифікація печаток, штампів, факсиміле за їхніми відбитками;
- 6) ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їхніми відбитками;
- 7) ідентифікація компостерних знаків за просічками;
- 8) ідентифікація письмового приладдя за штрихами;
- 9) ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала і (або) вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;
- 10) встановлення належності літер певному комплекту шрифту;
- 11) визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються.

Експертизою матеріалів документів встановлюються рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники тощо), а також їх спільна родова (групова) належність.

Поширеними способами змінення документів є підчистка, травлення і змивання тексту, дописка і виправлення записів, переклеювання фотокарток та заміна окремих частин документа.

Підчистка – спосіб змінення змісту документа, при якому здійснюється механічне видалення частини тексту. Видалення штрихів може бути підготовчим етапом для внесення нових записів. При підчистці текст стирають (тертям гумкою) або зіскрібають гострим предметом (лезом бритви). Ознаками підчистки є порушення верхнього шару паперу, зменшення товщини паперу, ушкодження ліновки або захисної сітки, залишки підчищених штрихів, розпливи барвника в штрихах нового тексту.

Дописка – спосіб змінення початкового змісту документа шляхом внесення до рукописного тексту нових слів, фраз або окремих письмових знаків. Дописка проводиться щодо літерних або цифрових записів. Ознаками дописки є нерівномірність проміжків між рядками, словами, буквами у середині слів; зменшений розмір і розгін почерку певної частини тексту; неоднаковий нахил штрихів однойменних знаків; наявність обведення штрихів основного тексту; розходження в інтенсивності, відтінках барвника штрихів та їх копіювальних властивостей. Ознаки дописки можуть бути виявлені за допомогою оптичних приладів або світлофільтрів, що посилюють колірний контраст барвника штрихів. Дописка розпізнається у процесі почеркознавчого і техніко-криміналістичного дослідження.

Виправлення – спосіб змінення початкового змісту документа шляхом переробки одних письмових знаків на інші. Виправлення проводиться щодо літерних і цифрових записів. Виправляються, як правило, близькі за конфігурацією цифри і літери. Ознаками виправлення є відмінність у відтінку та інтенсивності забарвлення штрихів у літерах, цифрах і словах; різна товщина штрихів або наводка в літерах, словах; пошкодження паперу в місцях виправлення.

Травлення – спосіб змінення змісту документа, при якому здійснюється видалення тексту за допомогою хімічних реактивів, які вступають у реакцію з барвником штрихів і знебарвлюють його. Як травлячі речовини використовуються деякі кислоти і луги. Ознаками

травлення є: наявність білястих плям від дії хімічної речовини; поява матових ділянок; зміна кольору паперу; знебарвлення ліновки і захисної сітки; шорсткість поверхні; поява дрібних тріщин; збільшення ламкості паперу; наявність залишків барвника витравлених штрихів; розпливи барвника нових штрихів. Ознаки травлення виявляються за допомогою оптичних приладів і ультрафіолетових випромінювачів. Так, під ультрафіолетовим освітленням залишки хімічних речовин, штрихи знешкодженого тексту можуть люмінесцювати.

Заміна частин документа – один із способів часткової підробки, який полягає в заміні окремих аркушів документа, вклеюванні деяких ділянок або переклеюванні фотокартки.

Ознаками заміни аркушів є порушення порядку нумерації сторінок або невідповідність номерів сторінок; розходження у графічних ознаках друкарського шрифту, у малюнку захисної сітки, формі та розмірах лінування; невідповідність аркушів за розміром або якістю паперу; додаткові проколи у місцях кріплення аркушів та ін.

Ознаками переклеювання фотокартки є відсутність на фотокартці відбитка печатки; розходження у графічних ознаках літер у частинах відбитка на фотокартці та документі; наявність розрізу на фотокартці; розходження в кольорі часток клею, що виступає з-під фотокартки.

Під дією різних природних факторів (вплив прямих сонячних променів, підвищена вологість повітря, атмосферні гази тощо) текст з часом може знебарвлюватися (так званний «згаслий» текст).

При дослідженні «згаслих» текстів застосовуються такі методи, як фотозйомка видимої та інфрачервоної люмінесценції, кольоророзрізнення, дифузно-копіювальний та адсорбційно-люмінесцентний методи. Слабковидимі штрихи можуть бути прочитані за допомогою світлофільтрів, які посилюють контрастність тексту. В лабораторних умовах застосовують опромінювання документа за допомогою лазера і спостереження люмінесценції за допомогою електронно-оптичного перетворювача.

Невидимі тексти можуть бути результатом тайнопису. *Тайнопис* – невидимі записи, виконані безбарвним розчином якоїсь речовини. У процесі тайнопису використовується «симпатичне» чорнило, прозорий або слабкозабарвлений розчин солей, невидимий на папері (наприклад, розчин хлористого кобальту), а у деяких випадках застосовують різноманітні органічні речовини, соки рослин (цибулі, лимона, капусти). Ознаками тайнопису можуть бути неоднорідність лиску на різних ділянках паперу, наявність нечітко виражених матових штрихів, збільшені проміжки між рядками, наявність значних ділянок аркуша без тексту.

Методами виявлення тайнопису є огляд документа в косопадаючих променях, прасування паперу праскою, запилення поверхні паперу порошками (сажею, графітом) або скурювання його парами соляної кислоти, аміаку, йоду. При огляді документа можуть бути використані ультрафіолетові освітлювачі. Органічні речовини можна виявити фотографуванням в ультрафіолетових променях. Під час лабораторних досліджень застосовують рентгенівське опромінення, хімічний аналіз і спеціальні методи виявлення невидимих текстів.

Дослідження залитих і закреслених текстів. Встановлення тексту спалених документів.

У судово-слідчій практиці інколи виникають випадки, коли документи, які мають важливе значення для встановлення істини, пошкоджені – тексти залиті, закреслені чи замазані певними барвниками. Можливість прочитання таких записів і обрання відповідних методів дослідження залежать від таких факторів: 1) який барвник використовувався для виконання запису; 2) який саме барвник було застосовано для пошкодження записів; 3) з якого матеріалу виготовлено основу документа.

Виявлення залитих і закреслених текстів є можливим за допомогою огляду документа на просвіт або в косо-падаючому світлі. Позитивний результат може дати огляд з використанням світлофільтра того самого кольору, що й барвник, яким залитий текст документа. Закреслені тексти можуть бути встановлені за рельєфом штрихів на зворотньому боці документа.

Відомими методами дослідження залитих текстів є:

- 1) кольоророзрізнення – спосіб фотозйомки із застосуванням світлофільтрів;
- 2) фотозйомка в інфрачервоних променях (доцільна при виявленні запису, який виконаний речовиною, що поглинає ці промені);
- 3) фотозйомка у проникаючому світлі та косопадаючих променях;
- 4) фотозйомка в рентгенівських променях (метод отримання тіньового зображення за рахунок дії на фотоматеріал рентгенівських променів, які пройшли крізь об'єкт, що фотографується);
- 5) фотозйомка в інфрачервоних променях (фотозйомка об'єкта, який освітлюється тепловими променями. На об'єктив одягається інфрачервоний фільтр, а об'єкт освітлюється за допомогою ламп розжарювання) або ультрафіолетових променях (метод заснований на дії ультрафіолетових променів, відбитих від об'єкта зйомки);
- 6) дифузно-копіювальний метод (рекомендується для текстів, які виконані водорозчинними речовинами (наприклад, чорнилом) і закритих нерозчинними (друкарською фарбою);
- 7) адсорбційно-люмінесцентний метод (для копіювання використовується виборче діючий розчинник).

Виявлення записів на спалених документах має свої особливості. Вплив високих температур на матеріал документа змінює його властивості. Так, при температурі близько 500 °С папір стає крихким і при доторканні руйнується. При такому стані документів виявити записи неможливо.

Відновити записи в документах стає можливим за умови, що вони були піддані температурі не більш ніж 150-250 °С. З такими документами необхідно поводитись дуже обережно. Дрібні шматочки вилучаються за допомогою гумової груші.

Перед дослідженням спалений документ необхідно розправити, для чого документ рекомендується обробити водним розчином гліцерину (10-20 %) або водяною парою.

Для встановлення текстів спалених документів застосовується комплекс методів. У таких випадках ефективними виявляються огляд в косопадаючому світлі, огляд в ультрафіолетових променях, різні фотографічні методи дослідження, відбілювання поверхні документа перекисом водню.

Встановлення технічних подробиць підписів.

Технічна подрібка підпису передбачає наслідування почерку особи, від імені якої виконується підпис, або використання різних технічних засобів. Способами подрібки підписів є такі:

- 1) утворення підпису шляхом звичайного наслідування іншої особи;
- 2) копіювання підпису на просвіт;
- 3) передавлювання через копіювальний папір;
- 4) передавлювання дійсного підпису загостреним предметом на інший документ з наступною обводкою;
- 5) виготовлення з дійсного підпису факсиміле (точне відтворення підпису фотомеханічним способом; підписи, нанесені за допомогою факсиміле, мають мікроструктуру штрихів, специфічну для металевих кліше);
- 6) використання комп'ютерних можливостей сканування дійсного підпису з наступною принтерною розпечаткою на документі.

Ознаки технічної подрібки підпису охоплюють: сліди зупинок пишучого приладу у вигляді стовщень або надривів штрихів, нетвердість рухів, наявність у штрихах і біля них часток іншого барвника, звивистість і тупі закінчення штрихів, підрисовку штрихів, вдавнені борозенки, які не завжди співпадають з чорнильною обводкою та ін.

У процесі дослідження підпису необхідно встановити дійсний він чи підроблений. Під час експертизи підписів вирішуються такі типові питання: чи не скопійовано даний підпис з якого-небудь підпису за допомогою технічних засобів, якщо так, то яких саме; чи не

скопійовано підпис на досліджуваному документі з якого-небудь підпису, поданого для порівняння.

Під час експертизи досліджуваний підпис рекомендується порівнювати із зразками підписів особи, від імені якої він виконаний. Експерту подаються вільні (6-8) та експериментальні (до 10) зразки підписів цієї особи.

Встановлення підробки відбитків печаток та штампів

Відбитки печаток і штампів є одним із основних реквізитів документів. Вони виконують посвідчувальну і профілактичну функції, захищають документ від підробки. Частиною криміналістичної техніки, яка вивчає відбитки печаток і штампів, можливості їх ідентифікації інколи називають *судовою сфрагістикою*.

Печатка – інструмент для нанесення слідів (міток) на матеріальних об'єктах; предмет із рельєфним зображенням знаків, виконаних друкарським або комп'ютерним набором, які є єдиним цілим, вони несуть певне смислове навантаження і призначені для нанесення відбитків на документах.

Існують різні види печаток. Прямокутна печатка іменується штампом, а невеличкі за розмірами штампи називаються штемпелями.

Круглі печатки бувають *прості* (містять по колу вказівку, де зареєстровано дане підприємство або засновник чи вища організація; по колу або в центрі розміщується ідентифікаційний код; усередині кола розміщується назва юридичної особи) та *гербові* (у центрі яких є зображення герба держави, а по колу – назва міністерства, відомства або установи, якій належить печатка). Печатки поділяються на ті, що виготовляються лише з дозволу органів МВС, і ті, що не потребують такого дозволу. За матеріалом, із якого вони виготовляються, печатки бувають каучукові, поліуретанові, металеві.

Відбиток печатки (штампу) передбачає перенесення відповідної штемпельної фарби на поверхню паперу або видавлювання на її поверхні відповідного рельєфу. Дослідження відбитків печаток і штампів здійснюється з метою встановлення їх тотожності або встановлення способу їх підробки.

Рис. 19. Опис печатки приватного нотаріуса (згідно з наказом Міністерства юстиції України № 5/5 від 25.01.99 р.).

Гербова печатка приватного нотаріуса має форму правильного кола діаметром 45 мм, краї печатки обрамлено бортиком товщиною 1 мм.

По бортику за годинниковою стрілкою інверсним мікро-шрифтом розміщується напис, який містить: 1) повне найменування нотаріального округу; 2) текст «Приватний нотаріус»; 3) прізвище, ім'я та по батькові приватного нотаріуса;

4) номер свідоцтва. Складові цього напису розділяються семикутними зірочками.

По зовнішньому колу печатки зліва направо центровим способом розміщуються: верхнім рядком – напис «Міністерство юстиції України»; нижнім рядком – повне найменування нотаріального округу відповідно до адміністративно-територіального поділу України, наприклад: «Харківський нотаріальний округ Харківської області».

На нижньому стикі найменування нотаріального округу розміщується напис: «Приватний нотаріус», який з обох боків відділено семикутними зірочками.

На нижньому стикі напису «Міністерство юстиції України» (по зовнішньому рядку) центровим способом розміщується напис прізвища, ім'я та по батькові приватного нотаріуса, який з обох боків відділено семикутними зірочками. Всі написи виконано спеціальним шрифтом.

У центрі печатки розміщується зображення Державного Герба України, під яким розміщується напис «Україна». Зображення в центрі печатки обрамляється колом діаметром 23 мм (товщина лінії 0,1 мм).

Для підвищення захищеності вільно від зображення частина кола заповнюється складним малюнком. Вільно від зображення частина кола між бортиком і написом на зовнішньому колі заповнюється захисним растровим зображенням.

Печатка виготовляється з гуми.

Типові питання, які вирішуються при дослідженні відбитків печаток і штампів, такі: яким способом виготовлено печатку (штамп), відтиск якої є на документі; яким способом відтворено відбиток печатки (штампу) на документі;

чи є нанесений відтиск печатки на документі даною печаткою; чи однією печаткою (або штампом) залишені відбитки в документах та ін.

Ознаки, що свідчать про спосіб підробки (рисовку відтиску, кустарне виготовлення, копіювання справжнього відтиску, формування відтиску за допомогою комп'ютерної графіки), такі: нестандартність букв, неоднакова висота, ширина літер, різна товщина штрихів, різні проміжки між словами, нерадіальне розташування знаків по колу, дзеркальність окремих знаків, помилки у тексті, різниця написання в тексті одноіменних літер, несиметричність розміщення літер, розпливи окремих штрихів, відсутність штемпельного барвника в штрихах.

При ідентифікації печаток (штампів) за їх відтисками досліджуються загальні та окремі ознаки (форма і розміри відтисків у цілому, взаємне розташування складових частин відтисків, графічні ознаки літер, цифр, герба, емблеми, дрібні особливості окремих знаків тощо). Для проведення експертизи необхідні експериментальні та вільні зразки.

Дослідження матеріальної частини документів

Об'єктами дослідження матеріалу документів є папір, барвники штрихів, відбитків печаток (штампів), клей, захисні покриття. Матеріальна частина документів складається з паперу та спеціальних за складом речовин (пасти кулькових ручок, чорнила, туші, штемпельної фарби тощо).

Папір – це матеріал переважно з рослинних, міцно сплетених волокон. Уперше був отриманий у II ст. у Китаї. З XIX ст. папір виготовляється головним чином із деревини. Зараз відомо понад 600 видів паперу. Найбільш відомі види паперу – для друку, газетний, фільтрувальний, світлочутливий, електроізоляційний, промисловий та ін. Папір характеризується масою (4-250 г/м²), товщиною (4-400 мкм), механічними властивостями, кольором, білизною, гладкістю, еластичністю, міцністю, прозорістю та ін. Папір є основою великої кількості різних документів.

Техніко-криміналістичне дослідження паперу дає змогу вирішувати такі питання: чи є однорідним папір досліджуваного документа і надісланого зразка паперу; чи виконано два або більше документів на папері однієї групи (класу); чи були шматки паперу до їх розриву єдиним цілим.

Письмові маси – це речовини за допомогою яких виконують текстові записи на папері. Існують різні групи письмових мас – чорнило, туш, пасти кулькових ручок, стрижні олівців (графітні, кольорові, спеціальні), штемпельна та друкарська фарби. Кожна група письмових мас має свої характеристики.

Техніко-криміналістичне дослідження речовини штрихів проводиться з метою встановлення належності речовини штрихів до певної групи (виду чи типу); однорідності письмової маси, якою написані тексти одного чи різних документів; відповідність їх нормі; визначення підприємства-виготовлювача; встановлення приладдя, яким виконано запис у документі тощо. Технічна експертиза документів у таких випадках дає можливість встановити групову належність письмових мас. Для дослідження письмових мас використовуються різні фізико-хімічні методи.

Експертизою клейких речовин вирішуються питання про їхній склад, призначення та однорідність. Техніко-криміналістичне дослідження дає змогу встановити вид клею, що використовувався при виготовленні документа, або при наклеюванні фотокартки на документ.

Питання № 3. Дослідження рукописних документів.

Судове почеркознавство – це окрема теорія науки криміналістики, яка вивчає письмо як джерело інформації, що стосується його автора, та інші фактори, які цікавлять попереднє слідство та суд. Наукові основи судового почеркознавства складають:

- психофізіологічне вчення академіка І. П. Павлова про вищу нервову діяльність людини та її динамічний стереотип;
- вчення про навик письма, їх стійкість та відносну незмінність;
- вчення про індивідуальність письма, яка відображена у сукупності ознак письма, що фіксуються на матеріальних носіях.

Судове почеркознавство оперує низкою понять: «письмо», «почерк», «навик», «ознака». **Письмо** – один із способів матеріальної фіксації думок і мови людини. Розрізняють писемну та усну мову. Відмінність писемної від інших способів фіксації мови полягає в тому, що зміст мови відображається у вигляді літер, символів, знаків. У письмі визначені дві грані: *змістовна* – писемна мова та *графічна* – почерк. Писемна мова – це зміст документа, виконаний мовними засобами; почерк – система автоматизованих рухів, які використовуються для виконання письмових знаків.

Основою письма складає навик, тобто рух (дія), який характеризується високим ступенем засвоєння та відсутністю поелементної свідомої регуляції. Навик письма формується під впливом мовного середовища, навчання та виробничої письмової діяльності, фізичних і психологічних особливостей, а також людини. Для формування навиків потрібне свідоме, цілеспрямоване зусилля вибору лексичних засобів, із дотриманням граматичних та стилістичних норм і правил виконання письмових знаків. Розрізняють навик перцептивні (почуттєві), інтелектуальні та рухові (що лежать в основі формування ознак письма).

У результаті тривалого тренування навик письма стають автоматичними, тобто при виконанні письмового документа увага людини зосереджується не на графічному виконанні, а на змістовності тексту. Автоматичність навиків письма обумовлена діяльністю вищої нервової системи людини. Зазначені посилки складають основу індивідуального та постійного навиків письма.

Динамічний стереотип – це розроблене І. П. Павловим психофізіологічне вчення стосовно формування навиків. Павлов довів, що сформований навик письма становить «кістяк», тобто майже ніколи не змінюється, закріпившись у вищій нервовій системі у вигляді динамічного стереотипу. Саме це вчення про динамічний стереотип навиків письма покладено до основи криміналістичної ідентифікації людини за почерком.

Письмо – це засіб фіксування думки людини за допомогою системи спеціально створених умовних знаків – алфавітів (абеток). Системи письма (літерні, клиноподібні, ієрогліфічні тощо) забезпечують спілкування людей, обмін інформацією, дозволяють кожній особі набувати нові знання. До особливостей літерного письма належить просте опанування ним та зв'язок його з фонетикою мови, що дозволяє при дослідженні вирішити багато питань, які пов'язані зі станом особи в момент мовного спілкування чи висловлення, зафіксованого на магнітних носіях.

Письмо – це засіб фіксації та передачі думки за допомогою письмових знаків, літер, графічних символів. У цьому плані письмо є засобом фіксації слідів пам'яті (суб'єктивних образів, знань, суджень і думок). Відповідно, письмо як засіб відображення і закріплення думок є проявом динамічних властивостей.

Письмо має дві грані – змістовну (семантичну), яка називається письмовою мовою, і графічну (технічну), тобто графіку виконання літер, знаків, символів – почерк.

Письмова мова – це змістовне значення написаного на матеріальному носії (папір, дерево) мовними засобами, які використовуються для його відображення (літерне, цифрове, символічне письмо).

Почерк – це технічний бік письма, зафіксована в рукопису система звичайних рухів, в основі формування якої лежить письмово-руховий навик (Л. А. Вінберг). Почерк – система рухів при виконанні письмових знаків (А. Ф. Савкін). Почерк – це зорово-руховий образ графічної техніки письма, який реалізується за допомогою системи рухів у рукопису (І. Ф. Крилов).

Почерк – це система рухів, які використовуються при виконанні знаків, літер. Почерк – індивідуальна і динамічно стійка програма графічної техніки письма, в основі якої лежить зорово-руховий образ виконувача рукопису, що реалізується за допомогою системи рухів (за Р. С. Белкіним). Відповідним чином, почерк відбиває графічну грань письма і є його динамічною функцією. Письмова мова відображає інтелектуальну функцію письма.

Так, письмова мова – це відображення інтелектуальних навиків людини, а почерк – відображення рухових властивостей – навиків. Сформовані інтелектуальні навики (письмова мова) і графічні (почерк) є засобами відображення динамічних властивостей людини у зовнішньому середовищі. Дійсно, основу навиків письма складає вчення І. П. Павлова про динамічний стереотип, і, виходячи з цього, навики письмової мови і почерку мають такі самі властивості, що і в психології і фізіології вищої нервової діяльності – динамічність, стійкість, автоматичність (автоматизованість), варіативність та відображуваність.

Навики письмової мови і почерку характеризуються ідентифікаційними ознаками, які використовуються для ототожнення особи, яка писала, і встановлення деяких особистих властивостей людини.

Ознаки письмової мови – це відображення в письмі інтелектуальних навиків людини. Іноді їх поділяють на загальні та часткові. До загальних належать лексико-фразеологічні, стилістичні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні, а до часткових – стійкі порушення мови, використання окремих мовних засобів (за Р. С. Белкіним). І. Ф. Крилов до загальних ознак письмової мови відносить:

рівень володіння письмовою мовою, грамотність, лексику, обсяг лексикону, особливості використання мовних засобів, а до часткових – розділові знаки, орфографію, використання професіоналізмів, крилатих виразів, жаргонів тощо.

Багато авторів загальні і часткові ознаки об'єднують (М. П. Яблоков, Л. Е. Ароцкер, І. Ф. Пантелеев), виділяючи при цьому три групи ознак: граматичні, лексичні, стилістичні.

Граматичні ознаки (або рівень грамотності) – це особливості дотримання або порушення мовних норм. Засвоєння граматичної будови мови відбувається в процесі навчання, накопичення життєвого досвіду і вивчення правил орфографії, синтаксису і пунктуації. Тому характерні помилки, неправильне вживання розділових знаків, змінення порядку слів у реченнях нерідко набуває форми сталого навика, що добре позначається на письмі.

Лексичні ознаки характеризують навики використання мовних засобів і способи їхнього вживання для висловлення думок. До мовних засобів належать лексика або словниковий запас, тобто сукупність слів, якими володіє особа, яка пише, при передачі своїх думок. Словниковий запас може бути великий і малий (що свідчить про бідність мови). Словниковий запас говорить про ерудицію, начитаність людини. Особливостями лексики є вживання професійних термінів, виразів, жаргону. Щодо архаїзмів – застарілих слів або зворотів, то їх вживають здебільшого старі люди або ж з іронією.

Фразеологічні ознаки лексики – це сталі поєднання слів, що означає єдине поняття, наприклад, «закон набуває сили», «багато галасу даремно», «катюзі по заслугі» тощо, які характерні для певного середовища, професії.

Образно виражальні засоби мови належить сприймати як вживання в переносному значенні речень, зворотів, слів (метафори, гіперболи, іронія, порівняння), а також стилістичних фігур (риторичні запитання, антитези, градації та інші мовні прийоми). Ступінь володіння образно-виражальними засобами дозволяє судити про професійну належність особи, яка писала, до певної групи.

Стилістичні ознаки свідчать про манеру викладення думки, що зафіксована в побудові речень, їх довжині, будові тексту в цілому. Стиль відображає особливості використання мовних засобів у відповідності до функціонального призначення мови. Розпізнають такі основні стилі; науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, літературно-художній, жаргонний, розмовний тощо.

За ознаками письмової мови можна встановити стать, вік, національність, місце проживання, професії та інші характерні ознаки особи. Вони відіграють значну роль при складанні розшукових орієнтирів для розшуку злочинця, до того ж використовуються для ідентифікації.

Письмова мова та її ознаки є об'єктом авторознавчого дослідження під час авторознавчої експертизи для встановлення автора, тобто особи, думки якої передані в письмі. Автора тексту слід відрізнити від виконавця. Автор відображає в письмі інтелектуальні навиків, а виконавець – рухові. Звідси, автора можна встановити як за ознаками письмової мови, так і за ознаками почерку, а виконавця – тільки за ознаками почерку.

Ознаки почерку. Ознака в криміналістичному розумінні – це зовнішня твираженість внутрішніх якостей об'єкта. Оскільки почерк – це система рухових навиків, що використовуються при графічному відображенні думок (слідів пам'яті) на матеріальному носії, остільки ознаку почерку допустимо інтерпретувати як матеріальне відображення особливостей рухових навиків у рукописі. Ознака почерку – це графіка письма. Існують загальні та часткові ознаки почерку. *Загальні ознаки характеризують почерк у цілому.*

1. Виробленість – технічна пристосованість до швидкого письма. За виробленістю почерк може бути виробленим, маловиробленим і невиробленим. У виробленому почерку, з одного боку, спостерігається варіативність виконання літер, слів, а з іншого – сталість рухів при високому ступені автоматизації.

2. Тип почерку характеризує загальну будову. Він буває простим (близьким до «навчального»), спрощеним і вигадливим. Спрощені почерки, як правило, характеризуються швидким темпом і малою розбірністю (почерк лікарів). Для вигадливого почерку є характерним ускладнене виконання літер, частіше присутність надрядкових і підрядкових різних графічних елементів, розчерків у кінці слів.

3. Загальні напрями почерку представляють спрямування руху приладу, що пише, лівookружного або правоокружного. Іноді зустрічається кутастість у рухах і в цьому разі почерк називають кутастим.

4. Розмір почерку характеризує його висоту: дрібний (до 2 мм), середній (2-5 мм), великий (5 мм і більше).

5. Нахил почерку існує правонахилений, лівонахилений і прямий. Право-нахилений почерк російських прописів має нахил 70°.

6. Розгін почерку характеризує співвідношення між висотою літер та їхньою шириною. Якщо ширина більше висоти, то почерк має великий розгін, його називають розмашистим; при однаковій висоті і ширині – почерк середнього розгону; якщо висота більша ширини, то почерк має малий розгін і називається стиснутим, убористим.

7. Ступінь зв'язаності почерку характеризує кількість знаків (літер), що виконуються без відриву пера (пишучого приладу) від паперу, тобто кількістю зв'язаних літер. Почерк за ступенем зв'язаності буває відривистим (кожна буква виконана окремо). Якщо зв'язано 2-3 літери, то почерк середньої зв'язаності. При з'єднанні більше трьох літер почерк вважають зв'язаним.

Часткові ознаки почерку у спеціальній літературі визначають як особливості виконання окремих письмових знаків з точки зору відхилення їх від типових російських прописів, з яких починається оволодіння технікою письма в школі. Часткові ознаки почерку представляють матеріалізований прояв рухових навиків, графічне відображення на письмі. Письмовий знак – літера переважно виконується кількома рухами, які є її конструктивними елементами. Поєднані в одне ціле елементи утворюють літери і знаки. Конструктивні елементи письмових знаків: штрихи (прямі і непрямі), овали, півовали, петлі. Для описання почерку літера

досліджується як ціле і по окремих елементах. Передусім у літері виділяється кількість елементів, тобто рухів, якими вона виконана. При цьому в конструкції літери розпізнають: центральну частину (власне літеру), надрядкову і підрядкову, а в елементах – початок і закінчення рухів, форму елемента – пряма, хвиляста, півовал, овал, петля; форму і напрямлення руху в елементі, спосіб їх з'єднання і відносне розташування.

Всю багаторазовість рухів, що відображають навик конкретної особи, у спеціальній літературі класифікують неоднаково. Так, І. Ф. Пантелеев розрізняє чотири групи часткових ознак: 1) напрямлення рухів; 2) зв'язаність письмових знаків; 3) співвідношення письмових знаків та їх елементів; 4) розташування точок початку і закінчення рухів. Представник Санкт-Петербурзької школи Д. У. Бабаєва запропонувала шість класифікаційних груп: 1) форма руху; 2) напрямок рухів; 3) протяжність рухів; 4) ступінь зв'язаності руху; 5) кількість рухів; 6) послідовність рухів. Зрештою, остання класифікація М. П. Яблокова, який поділяє концепцію В. Ф. Орлової, має сім груп часткових ознак. Порівняння їх з названими вище свідчить, що всі вони відрізняються тільки за обсягом груп. Тому далі розглядатиметься більш детальна класифікація В. Ф. Орлової – М. П. Яблокова, якою користуються в більшості експертних закладів при проведенні почеркознавчих експертиз.

Класифікація складається з таких груп часткових ознак:

1. Форма руху характеризує письмовий знак в цілому і окремо кожний його елемент. Розпізнають спрощену і ускладнену форми руху при виконанні окремих літер, а при виконанні елементів – петлясту, кутасту, хвилясту.

2. Напрямок руху пишучого приладу може бути правоокружним (за стрілкою годинника) і лівоокружним (проти стрілки годинника), привідним і відвідним. Точка початку привідного руху знаходиться зверху, а відвідного – знизу. Відвідний рух, як правило, є початком наступного елемента і таким чином з'єднанням з початком наступного елемента.

3. Тривалість руху – це характеристика розмірності руху при виконанні надрядкових і підрядкових елементів, а іноді і знаку в цілому. Тривалість руху не можна вимірювати лінійкою, вона оцінюється «на око» відносно величини основної частини знаку.

4. Кількість рухів характеризує наявність у літері чи елементі зменшення або збільшення руху, що не відповідає конструкції письмового знаку. Так, у літері «г» зменшення довжини початкового штриха, а у літері «т» – заключного. У літерах «б» та «д» – збільшення рухів, що у конструкції необов'язкові, зайві, збільшена тривалість руху при виконанні овалів та півовалів.

5. Безперервність рухів як часткова ознака характеризує спосіб з'єднання елементів у письмовому знаку, вона залежить від частоти відриву пишучого приладу від паперу. Існує злите та інтервальне з'єднання елементів. Якщо закінчення попереднього елемента переходить у початок наступного, то таке з'єднання називають злитим. Якщо після закінчення рухів (заключного штриха), утворюється перерва у русі для початку наступного елемента, то в штриху утворюється перерва. Таке з'єднання називають ін-тервальним (за З. Е. Шимановою). Якщо розриви утворюються між літерами, то такий почерк називають незв'язаним, а виконання письмових знаків -уриivistими рухами.

6. Послідовність рухів як часткова ознака має значення тоді, коли в стандартній конструкції знаку визначена послідовність рухів. У разі порушення

232

такої послідовності виконання утворюється ознака, найчастіше як наслідок спрощеного виконання букви, наприклад, «т», «ж», «н».

7. Відносне розміщення рухів характеризують співвідношення точок початку і закінчення рухів. Відносне розміщення точок початку і закінчення руху може бути: верхнє, середнє і нижнє. Певне значення мають точки перетинання елементів у письмових знаках, їх розміщення в конструкції знаку носить стійкий навиковий характер.

Поряд із загальними та окремими ознаками почерку деякі автори відзначають ознаки маскуванія почерку та інші зміни.

Маскування почерку - це виконання системного тексту зі спотворюванням загальних та індивідуальних ознак почерку. Найчастіше зміні піддаються загальні ознаки – нахил, розмір, зв'язаність. Окремі ознаки важко піддаються зміні (наприклад, виконання документа правоохоронним рухом практично не вдається).

Імітація – виконання писемного тексту з копіюванням та можливим дотриманням загальних і окремих ознак оригіналу почерку особи. Однак за умови такого способу підробки втрачається темп письма і текст стає більш схожим на намальований.

Стилізоване письмо – виконання тексту друкованими літерами. До ознак змінювання належить також написання тексту лівою рукою.

Криміналістичне дослідження письма (судове почеркознавство) – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності письма, процес його дослідження, можливість ідентифікації людини за почерком та вирішує інші завдання почеркознавчої експертизи. Судове почеркознавство вивчає письмо з метою вирішення ідентифікаційних і неідентифікаційних (діагностичних) завдань.

Письмо – засіб фіксації і зберігання думки людини; походить від звукового мовлення і є основним засобом спілкування людей. Розрізняють смисловий і графічний бік письма. Смисловий бік письма знаходить свій вияв у мовних засобах і відображає письмову мову того, хто пише. Графічний бік письма виражається у вигляді письмових знаків і сполучень їх – почерку.

Письмова мова – це вираження думок людини за допомогою різних мовних засобів (синтаксису, орфографії, лексики, пунктуації, стилістики). Письмова мова кожної людини відрізняється стилем викладання, словниковим складом, загальним рівнем грамотності. Для письмової мови людини характерними є індивідуальність і відносна сталість.

Почерк – манера написання, виражена в системі рухів, які фіксуються в рукопису. Почерк залежить від рівня розвитку особи і закріплення в неї письмово-рухових навичок. Своєрідність почерку виявляється в певній сукупності загальних і окремих ознак. Ідентифікаційними властивостями почерку є його індивідуальність (виражається в наявності ознак, які рідко зустрічаються) і відносна сталість (основні ознаки почерку не зазнають істотних змін протягом ідентифікаційного періоду).

Упродовж всього життя людини почерк зазнає певних змін, він розвивається, вдосконалюється. Найбільшу стабільність має сформований почерк, який частіше за все є наявним у особи 25-річного віку. Варіант ознак почерку не може вважатися перешкодою щодо ідентифікації.

Почерк людини пов'язаний з її умовно-рефлекторними діями та діяльністю великих півкуль головного мозку. Навчання письму, неодноразові повтори написання одних і тих самих літер, цифр, знаків призводять до вироблення графічних навичок. Властивості почерку (індивідуальність та відносна сталість) пов'язані з динамічним стереотипом (нейрофізіологічною основою навичок). Графічний навик охоплює три головні групи навичок:

- 1) технічні (спосіб техніки письма);
- 2) безпосередньо графічні (вміння зображувати літери (цифри), об'єднувати їх у слова);
- 3) орфографічні (вміння визначати фонему (звуки) та відображати їх письмовими знаками).

Ідентифікаційні ознаки письма

Зовнішні прояви відносно стійких навичок письма, що відображаються в рукописі, складають *систему ідентифікаційних ознак письма*, яка охоплює ознаки письмової мови, топографічні ознаки письма та ознаки почерку. Причому для кожної особи ця сукупність ознак є неповторною.

Ознаки письмової мови поділяються на загальні та окремі. До загальних ознак належать такі, як: рівень володіння письмовою мовою (високий, середній, низький); ступінь розвитку граматичних та стилістичних навичок (високий, середній, низький); довжина речень (велика,

середня, мала); переважаючі типи речень (прості, складні); використання фразеологічних засобів; лексичні ознаки та обсяг словникового запасу та ін.

До окремих граматичних ознак письмової мови належать орфографічні чи пунктуаційні помилки, своєрідність побудови окремих речень, наявність у реченнях стилістичних чи синтаксичних помилок (вживання архаїзмів, діалектизмів, жаргону, скорочень, професіоналізмів, тавтології тощо).

Ознаки письмової мови мають важливе ідентифікаційне значення для встановлення авторства письма, а також допоміжне значення – для ідентифікації особи за почерком.

Топографічні ознаки письма характеризують особливості розміщення тексту в цілому або окремих його частин – це стійкі звички розміщення тексту. Під час вивчення топографії звертають увагу на поля, абзаци, побудову рядків за напрямком, розміщення розділових знаків чи лапок, спосіб переносу слів, нумерацію сторінок тощо. Так, вирізняють розмір полів – малий (до 10 мм), середній (до 20 мм) і великий (понад 20 мм), абзаци – малі (20 мм), середні (30 мм), великі (понад 40 мм), лінія полів – пряма, хвиляста, опукла, ввігнута, ступінчаста.

Ознаки почерку поділяються на загальні та окремі. Загальні ознаки характеризують почерк як систему рухів. До них належать:

1) *виробленість почерку* – відображає здатність того, хто пише, користуватися сучасною системою скоропису;

визначається темпом письма і координацією рухів при виконанні письмових знаків і з'єднань їх. Під виробленістю почерку розуміють рівень володіння технікою письма, що виявляється в здатності виконувати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими координованими рухами. Існують три ступеня виробленості почерку:

вироблений (високий)

недостатньо вироблений (середній)

невироблений (низький)

2) *складність почерку* – свідчить про те, якими рухами виконуються письмові знаки, про конфігурацію їх будови; розрізняють простий, спрощений і ускладнений;

3) *нахил почерку* – залежить від напрямку згинаючих рухів при виконанні прямолінійних елементів; за нахилом почерк буває прямим, правонахильним, лівонахильним, косим і безладним:

правонахильний

лівонахильний

прямий

безладний

4) *розмір почерку* – визначається висотою малих літер: великий (5 мм і більше), середній (від 2 до 5 мм), дрібний (не перевищує 2 мм):

В отдельную
стр Кортуца я

великий

показал истинное
на правильную дорогу

середній

я считаю необходимость
не от вас забываясь и

дрібний

5) *розгін почерку* – характеризує протяжність (розмір) руху по горизонталі й визначається відношенням ширини знаків до їх висоти, а також відстанню між письмовими знаками. Вирізняють: стиснутий (малий розгін) – ширина малих літер менша за їх висоту, відстань між буквами незначна; середній – ширина малих літер приблизно дорівнює їх висоті, а також відстані між літерами; розгонистий (великий розгін) – ширина малих літер більша за їх висоту, відстані між літерами збільшені:

как обрывается
образующаясь

стиснутий (малий розгін)

в настоящее
время особенно

середній

расчет
при нас.

розгонистий (великий розгін)

б) *зв'язність почерку* – полягає в безперервності виконання певної кількості письмових знаків та їх частин у межах одного слова. Зв'язність характеризується як мала (при з'єднанні літер у більшості слів по дві-три), середня (при з'єднанні від чотирьох до шести) і велика (при виконанні шести і більше знаків в одному слові при безупинному русі рукою в процесі письма):

злейшейшей точки
основательник сов

велика

критиковал
свое значение

середня

характерные
остатки целого

мало

7) *натиск почерку* – характеризує інтенсивність і розміщення зусиль на пишуче приладдя при виконанні письмових знаків; визначається ступенем:

Очень
на различных

сильний

*Миліе его суж
авторитет твѣ*

середній

*Вопиеть все тѣ
контрольной раб*

слобкий

8) *переважаюча форма і напрямок рухів* – форма рухів буває прямолінійна і криволінійна; вирізняють округлий (ліво- і правоокружний) та кутастий почерк.

Окрема ознака почерку – це характеристика рухів, що виявляється при виконанні окремих літер чи їх окремих елементів. Виокремлюють певні групи рухів, які використовуються для вивчення окремих ознак почерку:

- 1) форма траєкторії рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів (дуго-, круго-, петлеподібна);
- 2) напрямок рухів (зліва направо, зправа наліво, право- чи лівоокружний тощо);
- 3) протяжність рухів;
- 4) спосіб початку (з крапки, завитка, петлі) та закінчення руху;
- 5) вид з'єднання елементів у літері (примикаючий, ін-тервальний тощо);
- 6) кількість рухів;
- 7) послідовність рухів;
- 8) розміщення точки перетину рухів щодо лінії рядка або інших елементів знака;
- 9) складність рухів тощо.

Окремі ознаки почерку мають важливе ідентифікаційне значення, оскільки вирізняються своєрідністю та стійкістю. Такі ознаки зберігаються навіть при навмисному зміненні особою свого почерку.

Підготовка матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи

При підготовці матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи головним завданням слідчого є надати у розпорядження експерта доброякісні порівняльні зразки. У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення чи відібрання зразків почерку, необхідних для порівняльного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол (ст. 199 КПК).

Зразки для експертного дослідження поділяються на *експериментальні* (спеціально отримані для цілей даної конкретної експертизи) та *вільні* (створені або отримані поза зв'язком із розслідуваною кримінальною справою, як правило, до її порушення). Інколи можуть використовуватись умовно-вільні зразки почерку, тобто такі, що виконані після порушення кримінальної справи, але без зв'язку з експертизою.

Основні вимоги щодо вільних зразків почерку: достовірність (безсумнівність) походження; відповідність досліджуваному документу (близькі за часом виконання, формою і змістом, виконані аналогічним письмовим приладдям та ін.), достатність зразків за кількістю. Експериментальні зразки отримують тоді, коли відсутні вільні зразки або вони недостатні за обсягом і якістю. Експериментальні зразки почерку, підписів, цифрових записів повинні відповідати досліджуваному документу за матеріалом письма, письмовим приладдям і бути надані у достатній кількості.

Експериментальні зразки відбираються під диктовку чи шляхом самостійного написання підозрюваним (обвинуваченим) за пропозицією слідчого або судді і обов'язково у їхній присутності. При цьому використовується текст досліджуваного документа або складається спеціальний текст з використанням окремих слів, їх поєднань чи цифр з досліджуваного.

При необхідності дослідити рукописний текст експерту надають: 1) вільні зразки письма підозрюваного (обвинуваченого) на 8-10 аркушах; 2) експериментальні зразки – на 5-10 аркушах. Вільні та експериментальні зразки засвідчуються слідчим або суддею.

Для вирішення питання, чи виконано підпис певною особою, необхідні такі зразки: вільні та експериментальні зразки підпису особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис; вільні зразки підозрюваного у вигляді текстів;

вільні зразки підписів підозрюваної особи; експериментальні зразки, виконані у вигляді написів прізвища особи, від імені якої зроблено підпис.

Експериментальні зразки підписів отримують на кількох аркушах паперу через деякі проміжки часу. При призначенні експертизи підписів експерту рекомендується надавати: вільні та експериментальні зразки почерку на 8-10 аркушах; по 10-15 вільних і 20-30 експериментальних зразків підписів особи. Експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах паперу (по 5-6 підписів на кожному аркуші) або на таких самих бланках, що й досліджуваний документ.

Почеркознавча експертиза призначається за мотивованою постановою (ухвалою) слідчого або судді (суду), де вказуються об'єкти, які мають бути досліджені.

Методика судово-почеркознавчої експертизи

Судово-почеркознавча експертиза – судова експертиза, основним завданням якої є ідентифікація виконавця рукопису тексту, цифрових записів або підпису. Така експертиза вирішує також деякі неідентифікаційні завдання, а саме: встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком із підробкою (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної вікової групи.

Типові питання, що вирішуються експертизою, такі:

чи виконаний рукопис певною особою; чи виконані кілька рукописів однією особою; чи виконаний рукопис навмисне зміненим почерком; чи виконаний рукопис у незвичних умовах; чи перебувала особа, яка виконала рукопис, в незвичайному стані; чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками письма спеціальними шрифтами; особою якої статі виконано рукопис; до якої вікової групи належить виконавець рукопису.

Методика судово-почеркознавчої експертизи передбачає чотири стадії дослідження:

1) попереднє ознайомлення з матеріалами (вивчення матеріалів кримінальної справи, ознайомлення з документами – речовими доказами і зразками, з питаннями, які поставлені перед експертом та ін.);

2) роздільне дослідження (здійснюється роздільне вивчення документа – речового доказу та зразків для порівняльного дослідження; провадиться виявлення загальних і окремих ознак письма і почерку);

3) порівняльне дослідження (виявлені ознаки зіставляються; результати порівняння заносяться до спеціальних таблиць – розробки);

4) оцінка наслідків і формулювання висновків (оцінюється індивідуальна сукупність виявлених ознак; експерт робить висновок про наявність або відсутність індивідуальної тотожності).

Існують певні особливості дослідження почерку, що зазнав навмисних змін. Найбільш поширеними видами навмисного змінення почерку є скорописне маскування (навмисна зміна зовнішнього вигляду почерку); наслідування друкованого почерку (той, хто пише обирає для себе новий вид письма, яким він зазвичай не користується); зміна особою пишучої руки (виконання письма лівою рукою); імітація чужого почерку (наслідування почерку іншої особи); наслідування шкільних прописів; наслідування недостатньо виробленого почерку. Так, ознаками зміни особою пишучої руки є розлад координації рухів, нестійкий нахил, нерівномірність розташування літер щодо горизонтального рядка, ознаки «дзеркальності» окремих елементів, розмір і розставлення літер, злами овальних та вертикальних штрихів тощо.

Під час дослідження експерт має виявити ознаки, що виникли внаслідок навмисного спотворення почерку. Встановлюються стійкі ознаки і їх достатність для ідентифікації особи, яка писала.

Особливості дослідження підписів. Підпис – особливий вид рукопису, який відображає прізвище особи або умовні письмові знаки і має посвідчувальне значення. Підпис виконується власноручно. Особливістю підпису є малий обсяг графічного матеріалу та графічні ознаки.

До графічних ознак підпису належать:

- 1) розчерк (напрямок завершального штриха);
- 2) співвідношення рядків основи письма та верхніх закінчень штрихів;
- 3) гладіолаж (зменшення розміру штрихів до кінця підпису);

4) положення підпису щодо тексту документа (топографічна ознака). Підписи можуть мати різну транскрипцію – літерну, безлітерну, змішану.

Методика дослідження підписів базується на загальних почеркознавчих положеннях (охоплює чотири основні стадії), але має певну специфіку. Дослідження підпису слід розпочинати з таких ознак, як транскрипція, загальний вигляд, ступінь виробленості. При дослідженні підпису, виконаного з наслідуванням або спотворенням, виявляються ознаки, які є відмінними чи співпадають.

Особливості авторознавчого дослідження

Новим напрямом розвитку криміналістичної техніки є *судове авторознавство*, яке базується на наукових засадах щодо встановлення автора тексту за допомогою даних лінгвістики (фразеології, граматики та ін.). Такі дослідження проводяться на підставі призначення авторознавчої експертизи.

Авторознавча експертиза – це різновид криміналістичної експертизи, під час якої досліджується текст документів (рукописних, друкарських, поліграфічних та ін.) для встановлення його автора. При цьому вирішуються питання ідентифікаційного та діагностичного характеру. Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту. Даною експертизою можуть також встановлюватися (найчастіше в імовірній формі) деякі соціально-біографічні дані автора тексту (його рідна мова, рівень освіти, володіння науковим, діловим або іншим функціональним стилем мови).

Типовими питаннями, що вирішує авторознавча експертиза, є такі: чи є певна особа автором даного тексту; чи є певна особа автором декількох різних текстів; чи є у тексті соціально-біографічні дані автора і які саме. Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, як правило, лише за наявності відносно великого тексту (не менш ніж 500 слів).

Методами авторознавчого дослідження є: 1) лінгвістичні; 2) психолінгвістичні; 3) соціолінгвістичні; 4) логіко-пси-хологічні; 5) математичні та ін. Об'єктами дослідження є письмова мова та мовні навички (загальні – лексикофра-зеологічні, синтаксичні, стилістичні, орфографічні, пунктуаційні, а також окремі – використання певних мовних засобів, мовні помилки тощо).

При підготовці матеріалів для проведення авторознавчої експертизи слідчий (суддя) повинен зібрати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки. Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, а також, по можливості, за часом виконання, характером документа, іншими суттєвими обставинами, які могли вплинути на формування ознак письмової мови. Вільні зразки повинні надаватись не менш ніж як на 25 аркушах. Умовно-вільні зразки надаються як доповнення до вільних, особливо якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі. Експериментальні зразки повинні бути виконані мовою документа, що досліджується. Спочатку особі, яка ідентифікується, пропонують написати текст на вільно обрану нею тему, але аналогічну досліджуваному за своїм функціональним призначенням (скарга, особистий чи службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному не тільки за своїм функціональним призначенням, а й за темою. Мінімальний обсяг кожного зразка – 500 слів. Якщо текст зразка виявився меншим, ніж мінімальний, слід відібрати зразки на інші вільні теми. Бажаний загальний обсяг експериментальних зразків 25-30 сторінок тексту. До постанови (ухвали) про призначення експертизи бажано додавати соціально-біографічну характеристику гаданого автора.

Методика експертного авторознавчого дослідження складається з чотирьох стадій: попереднє дослідження; роздільне дослідження; порівняльне дослідження; оцінка результатів і складання висновків.

Питання № 4. Підготовка та призначення техніко-криміналістичної експертизи документів.

Для виявлення ознак і способів підробки документів проводять спеціальні техніко-криміналістичні дослідження.

Техніко-криміналістична експертиза документів:

- 1) дозволяє встановити відносно давність документа;
- 2) допомагає визначити спосіб виготовлення документа та його реквізитів;
- 3) відновлює цілісність тексту пошкоджених і спалених документів;
- 4) встановлює послідовність нанесення реквізитів та відтисків печаток і штампів у документі;
- 5) відновлює видалені та закриті барвниками тексти;
- 6) встановлює, чи мають місце дописки, вставки, додрукування, переклейки карток, вклейки частин у документі;
- 7) ідентифікує друкарські машинки, печатки, штампи тощо, а також друкарські пристрої (принтери, телетайпи, телеграфні апарати);
- 8) дозволяє встановити групову належність матеріалів письма (олівці, чорнила, пасти, клеї тощо).

Процес підготовки матеріалів до технічної експертизи документів складається з таких дій:

- 1) огляд документів – речових доказів та визначення завдань дослідження;
- "І вибір експертної установи;
- І відібрання порівняльних зразків;
- і винесення постанови про призначення техніко-криміналістичної експертизи документів;
- 5) пакування матеріалів дослідження та подання їх до експертної установи.

Для формулювання завдань (питань) дослідження та вибору експертної установи використовують Інструкцію щодо порядку підготовки матеріалів на експертизу, а також довідкові посібники, Інтернет представництва.

Криміналістичне дослідження машинописних документів

Друкарські машинки поділяють за класами – електричні та механічні; типи - канцелярські, портативні, дорожні та спеціальні; системи і моделі – Ундервуд, Москва, Евріка, Континенталь, Олімпія тощо.

Будь-яка друкарська машинка має:

- а) ознаки власне машинки – крок головного механізму, ширина інтервалів між рядками, тип клавіатури, ознаки шрифту (марка), а також окремі індивідуальні ознаки виключно цієї машинки;
- б) ознаки виконавця тексту (відбиток, спосіб розташування тексту, сила удару по клавішах та розташування забарвлення знаку).

Крок головного механізму – це відстань, на яку переміщується каретка друкарської машинки з натисканням на клавішу або педаль. Якщо виміряти відстань між однаковими літерами на початку та в кінці рядка і цей показник розділити на загальну кількість літер між ними, одержимо значення головного кроку машинки. Для визначення інтервалу між рядками

вимірюють кілька рядків по вертикалі і одержаний показник ділять на кількість рядків. Пізніше за каталогом із урахуванням цих даних визначають модель машинки, на якій видрукований документ.

Тип клавіатури друкарської машинки характеризується розташуванням знаків і літер, а також їх кількістю для кожної конкретної моделі машинки. У зв'язку з цим для експертизи необхідно відбирати відтиски всіх друкарських машинок, що фігурують, подати достатню кількість порівняльного матеріалу на експертизу. Ще однією ознакою друкарської машинки є модель шрифту. У вітчизняних машинках використовується найчастіше такий шрифт: P-1; P-2; P-3; P-4; 125,5; 100, а також «Зірочка».

До окремих індивідуальних ознак друкованого тексту відносять дефекти, які утворюються під час експлуатації машинки – викривлення штрихів, овалів, зміна інтервалів між літерами, зміна нахилу, неоднакове розташування барвника у відтиску літер, відсутність або окремі дефекти деяких знаків.

Для встановлення класу, марки або моделі друкарської машинки слідчий здійснює попереднє дослідження машинописних текстів. Для цього визначаються загальні ознаки (крок головного механізму, ширина інтервалів між рядками, тип клавіатури, марка шрифту) і ці дані порівнюються з аналогічними за каталогом.

Попереднє дослідження проводиться під час огляду документів при їх виявленні або перед призначенням експертизи. Для ідентифікації друкарської машинки експерту необхідно мати:

- 1) документ, що подано на експертизу;
- 2) зразки, складені за часом походження досліджуваного документа, враховуючи, що ремонт друкарської машинки знищує більшість окремих індивідуальних ознак (зразки необхідно відбирати такі, що мають загальні ознаки, однакові з документом, що досліджується).

Криміналістична експертиза друкарських текстів дозволяє:

- встановити виконавця тексту;
- ідентифікувати друкарську машинку;
- визначити час, коли надруковано текст;
- визначити, яка кількість примірників надрукована в одній закладці;
- встановити, надруковано документ на одній машинці чи на кількох. Ці питання вирішуються й при аналізі текстів, видрукованих на безважільних машинках з монолітним або комбінованим шрифтоносієм.

Документи, різні бланки, книги, газети та інша продукція, виготовлена друкарським машинним способом, називається поліграфічною і може бути підроблена:

- малюванням з наслідуванням друкарського шрифту;
- електрографічним копіюванням;
- термокопіюванням;
- плоским офсетним друком, з форм, виготовлених фотохімічним шляхом;
- фотографічним способом;
- видрукуванням з набору друкарського шрифту кустарним способом. Техніко-криміналістична експертиза поліграфічної продукції дозволяє:
- встановити, яким способом виготовлений документ;
- ідентифікувати в деяких випадках друкарську форму (агрегат);
- визначити, які застосовувались матеріали (барвники, порошки);
- встановити приблизний час давності виконання документа. До матеріалів документів належать: чорнило та пасти для авторучок, штемпельні фарби, мастика; чорнило для фломастерів, канцелярське чорнило, туш; копіювальний папір; картон і вироби з нього; клей; захисні покриття;

коректуюча речовина – «штрих». Техніко-криміналістичне дослідження матеріалів письма експертними методами дозволяє вирішити такі завдання:

- встановити вид матеріалу або виробу з нього;

- визначити споживче призначення матеріалу виробу;
- встановити джерело походження матеріалу;
- визначити приблизний час виготовлення матеріалу.

Л Е К Ц І Я

по темі № 9 "Криміналістичні обліки"

з курсу "Криміналістика" по криміналістичній техніці

План лекції:

1. Поняття і зміст криміналістичного обліку та реєстрації. Правові основи взяття на криміналістичний облік.
2. Підрозділи внутрішніх справ, які ведуть криміналістичні обліки.
3. Сучасні види криміналістичного обліку та реєстрації.
4. Пріоритетні напрямки розробки сучасної системи криміналістичного обліку ознак та властивостей осіб, які вчинили злочини.

Основна література:

248. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
249. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
250. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
251. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
252. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
253. Бергер В. Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
254. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
255. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
256. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
257. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
258. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
259. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
260. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
261. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
262. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
263. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
264. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
265. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.

266. Криміналістика. Історія. Общіе і частні теорії: Учебник /Под ред. Р.С.Белкіна. - М., Т.1. 1995.
267. Криміналістика. Криміналістическа тактика і методика расследования преступлений. / Под ред. В.Ю. Шепітька - Х., 2001.
268. Криміналістика. Техніка, тактика, організація і методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
269. Криміналістика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
270. Криміналістика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкіна - М.: Юрид. лит., 1999.
271. Криміналістическе забезпечення діяльності кримінальної міліції і органів попереднього расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкіна – М.: 1997 – 400с.
272. Криміналістическе забезпечення діяльності кримінальної міліції і органів попереднього расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкіна Р.С. - М., 1997.
273. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
274. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
275. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
276. Крылов И. Ф. Криміналістическе учение о следах. — Л., 1976.
277. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
278. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
279. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
280. Полевой И. В. Криміналістическа кібернетика. — М., 1982.
281. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
282. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
283. Рошин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
284. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
285. Салтевський М. В. Собирання криміналістическої інформації технічними засобами на попередньому слідстві. — К., 1980.
286. Салтевський М.В. Криміналістика в сучасному викладі юристів. - К., 1997.
287. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
288. Феськов М.М., Кисиліца Н.В. Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

41. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
42. Криміналістика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
43. Салтевський М. В. Криміналістика. В сучасному викладі юристів. - Х.: "Рубикон", 1996.
44. Криміналістика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
45. Матусовский Г. А. Криміналістика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.

Питання № 1. Поняття і зміст криміналістичного обліку та реєстрації.

Для повного і всебічного запобігання злочинам, їх розкриття і розслідування важливе значення має інформація про подію злочину і осіб, які причетні до неї. Одним з важливих джерел відомостей, необхідних для розслідування, є криміналістичний облік, здійснюваний органами внутрішніх справ України.

Успішному розкриттю, розслідуванню і попередженню злочинів сприяє діюча система кримінальної реєстрації в Україні. **Кримінальна реєстрація – це цілеспрямований систематичний облік певних об'єктів для наступного використання реєстраційних даних при розслідуванні злочинів, для розшуку злочинців і речових доказів, з'ясування обставин, які супроводять злочин.** Систему кримінальної реєстрації утворюють різні види криміналістичного обліку.

Криміналістичний облік – це наукова система реєстрації певних об'єктів та їх ідентифікаційних ознак для запобігання злочинам, їх розкриття, розшуку і впізнання втрачених об'єктів. Його система і використання засновані на суворому дотриманні законності. Довідки органів, які ведуть криміналістичний облік, після їх приєднання до справи, використовуються в судочинстві як докази (ст. 65 КПК України).

Наукову основу криміналістичного обліку складає положення про індивідуальність об'єктів, відносну стійкість і можливість їх подальшого ототожнення. Він базується на використанні теорії ідентифікації, судової фотографії, дактилоскопії, словесного портрета та інших наукових даних.

Кримінальна реєстрація – це науково розроблена система обліку осіб, предметів та інших об'єктів і відомостей щодо них, які мають криміналістичне значення. Завдання кримінальної реєстрації – забезпечити органи дізнання та попереднього слідства необхідною інформацією, яка буде потрібна для розкриття та розслідування злочинів. Дані кримінальної реєстрації використовуються в профілактичній та адміністративно-правовій діяльності.

Кримінальна реєстрація об'єктів і відомостей щодо них має кілька рівнів спільності: всеукраїнський (державний), регіональний (обласний) і місцевий (районний).

Кримінальну реєстрацію ототожнюють інколи з криміналістичним обліком. Криміналістичний облік – це система реєстрації всієї криміналістичної інформації, яку використовують як під час розкриття й розслідування злочинів, так і в профілактичній та адміністративно-правовій практиці. Кримінальна реєстрація – це обліки інформації, які використовують тільки в оперативно-розшуковій, слідчій та кримінально-виконавчій практиці. Тому кримінальна реєстрація зосереджена в органах МВС і прокуратури. Кримінальна інформація може зберігатися в банках даних, які існують в установах, поліклініках, лікарнях, військоматах, відділах соціального захисту населення, спортивних організаціях тощо.

Методи кримінальної реєстрації та кримінального обліку такі: опис, фотографування, відеозапис, дактилоскопія, колекціонування.

Форми концентрації інформації: картки, картотеки, колекції, альбоми, магнітні стрічки, диски, перфокарти, банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних (АБД).

Правові основи взяття об'єкта на облік складають:

- протокол затримання підозрюваного;
- постанова прокурора, слідчого про обрання заходу процесуального примусу у виді тримання під вартою;
- постанова про притягнення особи як обвинуваченого;
- вирок або ухвала суду.

Загальна характеристика об'єктів криміналістичного обліку та реєстрації.

До об'єктів, які підлягають кримінальній реєстрації та кримінальному обліку належать:

- 1) невідомі злочинці, які переховуються від суду і слідства та від відбування покарання;

- 2) обвинувачені, які були заарештовані;
- 3) особи, затримані за бродяжництво, жебрування;
- 4) особи, які вчинили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності та покарання на підставах, передбачених законом;
- 5) засуджені особи;
- 6) особи, які безвісно пропали;
- 7) хворі, які перебувають у лікувальних установах, будинках престарілих, дитячих будинках і через свій стан не можуть повідомити персонографічні дані;
- 8) непізнані трупи осіб, які загинули внаслідок злочинів, нещасних випадків;
- 9) крадена, втрачена, вилучена та добровільно здана зброя;
- 10) кулі, гільзи, патрони зі слідами зброї, виявлені на місці події, нерозкритого злочину;
- 11) викрадені та загублені, а також вилучені у затриманих речі;
- 12) номерні речі та вироби, зв'язані зі злочинами;
- 13) автотранспортні засоби, належність яких не встановлена;
- 14) підроблені документи, виготовлені поліграфічним способом;
- 15) підроблені грошові знаки (паперові гроші);
- 16) паспорти – викрадені, втрачені, такі, що належать злочинцям, а також бланки викрадених паспортів;
- 17) зразки почерків осіб, які займаються підробленням лікарських рецептів, головним чином на наркотичні та подібні їм речовини;
- 18) пригильна худоба, викрадена і така, що розшукується;
- 19) сліди пальців рук з місць нерозкритих злочинів (у картотеці зберігають фотознімки слідів);
- 20) сліди знарядь злочину та інструментів з місць нерозкритих злочинів (зберігають як сліди, так і їх зліпки);
- 21) факти розкрадання вантажів на залізничному транспорті;
- 22) способи вчинення злочинів, які залишилися нерозкритими. Із впровадженням у практику кримінальної реєстрації ЕОМ та розмножувальної техніки змінилися форми зберігання й концентрації інформації. Картки, тобто паперові носії, поступово змінилися магнітними носіями (стрічки, диски, дискети тощо). У 1985 р. в органах МВС почав формуватися єдиний банк даних – АБД (автоматизований банк даних), в якому зосереджується вся інформація щодо зазначених вище об'єктів.

Єдиний банк даних має два рівні:

АБД-центр й АБД-область. Збирання інформації для АБД здійснюється за допомогою єдиних карток збору інформації за всіма рівнями.

Питання № 2. Підрозділи внутрішніх справ, які ведуть криміналістичні обліки.

Кримінальну реєстрацію здійснюють такі підрозділи органів внутрішніх справ України:

- Управління інформативних технологій (УІТ) МВС України;
- Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України;
- управління оперативної інформації головних управлінь та управлінь МВС (ГУ УМВС) України в областях;
- науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) ГУ УМВС України в областях;
- міські, районні, транспортні (лінійні) органи внутрішніх справ. Кожний з названих органів має свої види обліку.

В Управлінні оперативної інформації МВС України здійснюється облік:

- 1) злочинців, що переховуються та ухиляються від відбування покарання;
- 2) затриманих бродяг і жебраків;
- 3) засуджених;
- 4) осіб, що безвісно пропали;
- 5) хворих у лікувальних установах, дитячих будинках, будинках престарілих, а також осіб, які не можуть повідомити про себе ніяких відомостей;
- 6) непізнаних трупів;
- 7) вогнепальної зброї (викрадена, здана, втрачена);
- 8) номерних речей та виробів, пов'язаних зі злочинами;
- 9) автотранспортних безхазяйних засобів;
- 10) паспортів;
- 11) фактів розкрадання вантажів, багажу на залізничному транспорті. Обліки, які ведуться в УОІ МВС України є централізованими, тобто повторюються в областях.

У Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України ведеться облік таких об'єктів:

- 1) куль, гільз, патронів зі слідами зброї з місць нерозкритих злочинів;
- 2) підроблених документів, виготовлених поліграфічним способом;
- 3) підроблених грошових знаків (паперові гроші);
- 4) слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів.

В управліннях оперативної інформації головних управлінь та управлінь МВС України в областях ведеться облік:

- 1) затриманих бродяг і жебраків;
- 2) осіб, які здійснили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності за підставами, передбаченими законом;
- 3) засуджених;
- 4) вогнепальної зброї (втрачена, украдена, вилучена);
- 5) номерних речей та виробів, пов'язаних зі злочином;
- 6) підроблених грошових знаків (паперові гроші).

У міських, районних, транспортних (лінійних) органах внутрішніх справ здійснюється облік:

- 1) речей – крадених, загублених, а також вилучених у затриманих;
- 2) автотранспортних засобів (безхазяйний транспорт);
- 3) слідів рук з місць нерозкритих злочинів (зберігаються фотознімки).

Питання № 3. Сучасні види криміналістичного обліку та реєстрації

В обліках, що ведуться в органах внутрішніх справ, реєструють обвинувачених, затриманих, засуджених, осіб, які відбувають покарання, та злочинців, які зникли з місця події і переховуються. Майже кожний вид обліку, крім останнього, містить повні соціально-демографічні та анатомо-фізіологічні дані, а також інформацію щодо події злочину, способу та засобів його вчинення; дані про покарання та місце його виконання, а також інші відомості стосовно злочинця і злочину. Конкретно види інформації, які містяться в обліках і автоматизованому банку даних, зазначені в картках збирання інформації та картках конкретного виду обліку.

Відомості щодо злочинця, який зник з місця події і переховується, в картках обліку і єдиному автоматизованому банку даних (АБД) є обмеженими – це тільки інформація здобута з матеріальних слідів, виявлених на місці події, та відомостей очевидців (потерпілих, свідків).

Обвинувачені, засуджені та затримані злочинці підлягають алфавітному та дактилоскопічному обліку, а злочинці, які зникли з місця події і переховуються, реєструються за способом вчинення злочину, прикметами зовнішності та іншими ознаками, відображеними в матеріальних та ідеальних слідах.

Алфавітний облік злочинців має давню історію і досить простий. Суть його полягає у заповненні алфавітної картки на особу, яка вчинила злочин. Алфавітна картка на особу (форма № 1) заповнюється слідчим при прийнятті рішення у кримінальній справі і направляється до УОІ УМВС області. У випадку обрання до особи запобіжного заходу у виді утримання під вартою алфавітна картка заповнюється працівниками слідчого ізолятора, де утримується особа, при цьому знизу на картці роблять фарбовий відбиток вказівного пальця правої руки особи. До алфавітної картки заносять такі відомості: персоно-графічні, демографічні дані, наявність судимості, кваліфікацію злочину, відомості про застосування амністії, місце відбування покарання, час арешту, суду, період відбуття покарання тощо. До картки заносять також дактилоскопічну формулу, яка служить кодом на звернення в дактилоскопічну картотеку. Картки в картотеці складають за прізвищами в алфавітному порядку. Через це і картотека, і обліки зветься алфавітними або прізвищними.

З метою аналізу кількісно-якісної характеристики осіб, що вчинили злочини, при закінченні провадження у справі слідчим також заповнюється статистична картка на особу, яка вчинила злочин Ф. № 2, у якій зазначається більш повний обсяг інформації про особу, яка вчинила злочин: дані демографічного та персонографічного характеру; характеристика за місцем проживання – місцевий житель, мігрант, житель іншої області, держави; освіта; предмет посягання; вчинення злочину у складі групи, організованого злочинного угруповання; мотиви злочину; ступінь співучасті тощо.

Дактилоскопічний облік.

Обвинувачені, затримані та засуджені особи підлягають алфавітному і дактилоскопічному обліку. Порядок ведення дактилоскопічного обліку регламентовано Інструкцією про порядок функціонування дактилоскопічних обліків експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України, затвердженою наказом МВС України від 20.12.99 р.

Дактилоскопічний облік здійснюється за допомогою дактилоскопічних карт, які містять пальцеві відбитки кожної руки певної особи. Дактилокарти заповнюються у 3-х примірниках, якщо вони підлягають обліку в центральній дактилокартотеці, або у 2-х примірниках, якщо вони підлягають обліку тільки в регіональній і місцевій дактилокартотеках.

Дактилокарта на особу заповнюється на бланку встановленого зразка, де у відповідних графах фіксуються такі відомості: стать; прізвище, ім'я та по батькові; число, місяць, рік народження; місце народження; дактилоскопічна формула за 10-пальцевою системою; основні та контрольні відбитки пальців; підпис особи; дата проведення дактилоскопіювання; орган, де відбулося дактилоскопіювання; підстава для дактилоскопіювання; відбитки долонь; прикмети; прізвище і підпис працівника, який заповнював дактилокарту (рис. 20).

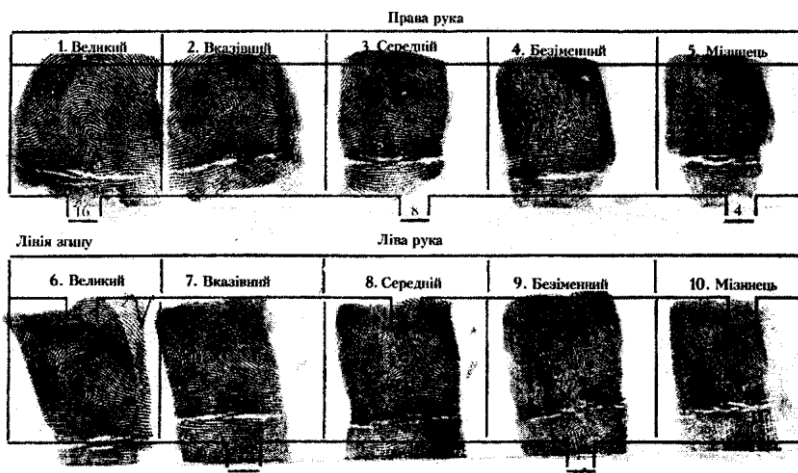

Рис. 20. Фрагмент дактилокарти.

Дактилоскопіювання полягає в отриманні пальцевих відбитків живих осіб і трупів. При дактилоскопіюванні живих осіб на гладку пластинку видавлюють невеличку кількість друкарської фарби і розкочують її гумовим валиком. Дактилоскопійованому пропонують вимити руки теплою водою з милом, після чого нігтьові фаланги всіх пальців прокочують від краю до краю по пластинці з фарбою, потім у тому ж порядку прокочують їх у спеціально зазначених місцях на дактокарті. Після прокочування на дактилокарту наносять контрольний відбиток чотирьох пальців одночасно (крім великого, що наноситься окремо в спеціально відведеній графі), який допомагає перевірити, чи нанесені окремі відбитки пальців на відповідні місця дактилокарти, і визначити, якою рукою і яким пальцем залишений відбиток на місці події.

Типи узорів		Умове позначення							
		типові	пірамідальні	шатрові	неправильні петлеві				
ДУГОВІ						1			
	петлеві	напрямок ніжок петель ульнарні	У	У	Р	У	Р	 від 1 до 9 ліній від 10 до 13 ліній від 14 до 16 ліній від 17 ліній і більше	
			3	4	5	6			
			7	8	9				
			завиткові	відносне положення дельт зовнішнє					7
			середнє внутрішнє				8		
9									

Рис. 21. Типи напільярних узорів та їх умовні позначення.

Дактилоскопіювання трупа має свої особливості. Фарбу з пластинки за допомогою гумового валика наносять на пальці, а потім прокочують кожний палець окремими квадратиками паперу, покладеними на сірникову коробку. Аркуші паперу з відбитками пальців наклеюються на відповідне місце дактилокарти. Контрольний відбиток не робиться.

Систематизація дактилокарт полегшується за допомогою використання спеціальних формул (рис. 21). Дактилоскопічна формула – це формула 10-пальцевої системи реєстрації, що записується в правому верхньому куті лицьового боку дактилокарти; має вигляд двох

простих дробів: перший іменується основною частиною формули, другий – додатковою. Чисельник основної частини формули являє собою суму умовних цифрових позначень тільки завиткових візерунків парних пальців рук із додаванням одиниці, а знаменник – суму позначень завиткових візерунків непарних пальців із додаванням одиниці. Парні й непарні пальці визначають, переходячи від великого пальця правої руки до мізинця лівої. Для цифрових позначень усі пальці розподіляються на пари. Відповідним парам присвоюються такі цифрові позначення: великий і вказівний пальці правої руки – 16; середній і безіменний правої руки – 8; мізинець правої і великий лівої руки – 4; вказівний і середній лівої – 2; безіменний і мізинець лівої – 1.

Додаткова частина формули являє собою дріб, де в чисельнику є ряд цифрових позначень усіх візерунків пальців правої руки, які не сумуються, а в знаменнику – пальців лівої. Для виведення додаткової частини формули папілярний узор кожного пальця наділяється умовною цифрою від 1 до 9. Дугові узори, незалежно від виду, позначаються цифрою 1, петльові радіальні – 2, петльові ульнарні – 3, 4, 5 і 6, залежно від кількості ліній, розміщених на лінії відрахування; завиткові узори – 7, 8, 9, залежно від відносного положення дельт; відсутні пальці, а також узори пальців з пошкодженнями позначаються 0.

Дактилоскопичному обліку підлягають особи, що були затримані по підозрі у вчиненні злочину, заарештовані, засуджені до позбавлення волі, а також затримані за бродяжництво та жебрування. Дактилоскопичний облік полягає в тому, що на спеціальному бланку-дактилокарті розміщують зафарбовані десять відбитків пальців правої та лівої рук у певному порядку. Потім виводять дактилоскопичну формулу – її головну та додаткові частини.

Існує кілька видів дактилоскопичного обліку. Якщо для обліку відбирають всі десять відбитків пальців, то облік зветься десятипальцевим. У ньому розкладка (систематизація карток) проводиться за дактилоскопичною формулою, яка служить спеціальним кодом.

Дактилоскопичний облік, у якому використовуються тільки п'ять відбитків пальців, називається п'ятипальцевим. Систематизація карток у картотеці ведеться спочатку згідно з належністю відбитків до правої та лівої руки, а всередині кожної групи – за спеціальною формулою.

Якщо систематизація карток здійснюється за одним відбитком пальця, то картотеку звать однопальцевою.

Існують також картотеки слідів поверхонь долонь, однак у МВС України вони не ведуться. Можливі картотеки відбитків окремих частин обличчя – губів, кінчика носа, вушної раковини, лоба.

Дактилоскопична формула має дві частини: головну та додаткову. Головна частина формули дозволяє класифікувати картки за наявністю завиткових узорів. Для виведення основної частини формули всі десять пальців поділяють на п'ять груп за їх розташуванням на картці і кожній групі привласнюють умовні позначки: 16,8,4,2,1. Потім значення завитків на парних пальцях записують у чисельник, а непарних – у знаменник. Числа в знаменнику та чисельнику сумують і одержують формулу у вигляді дробу, наприклад, $17/15$ (це – не дріб у його математичному розумінні, тому його перетворення робити не можна).

На пальцях існують три типи узорів: дуги, петлі та завитки. У основній частині формули використовуються тільки завиткові узори, у додатковій – всі типи узорів. Для виведення додаткової частини формули всім типам узорів надають особливу ідентифікацію залежно від їх будови та розташування дельт і ніжок петель. Зокрема, дуги позначаються цифрою «1»; петлі – цифрами «2», «3», «4», «5» і «6»; завитки – «7», «8», «9», а відсутність пальця на руці або неможливість визначити тип узору – цифрою «0». Потім умовні цифрові позначки пальців правої руки заносять у чисельник, а лівої – у знаменник; вперед виносять значення основної формули і отримуємо повну дактилоскопичну формулу.

Якщо на всіх пальцях немає жодного завиткового узору, то до основної формули додають по 1. Це правило зберігається і за інших значень основної формули.

Дактилоскопічна картотека слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів централізована, вона – однопальцева. Систематизація карток здійснюється за спеціальною формулою або цифрами-кодами на картках, на яких наклеєний відбиток. Для пошуку карток використовують технічні системи, в тому числі й ЕОМ. Картотека формується таким чином: виявлений на місці події слід (один або декілька) фотографують у натуральну величину і друкують знімки (у 4-х примірниках). Один знімок заносять у місцеву картотеку, а інші направляють до області (НДЕКЦ ГУ УМВС України у області) та центру (ДНДЕКЦ МВС України).

Дактилоскопічна картотека осіб, поставлених ОВС на облік, формується на основі Положення про адміністративний нагляд за особами, які звільнилися із місць позбавлення волі. Такі особи дактилоскопуються та фотографуються. Картки вносять у місцеву картотеку РВ (МВ) внутрішніх справ та області, а фотознімки наклеюють в альбоми, які зберігаються в РВ (МВ) внутрішніх справ, лінійних відділах міліції на залізничному транспорті. Картки систематизують звичайним способом – за формулою або прізвищем.

Облік осіб, що безвісно пропали, централізований і побудований на використанні ознак зовнішності та одягу. Картка на особу, що пропала безвісно, включає персонографічні, соціально-побутові та виробничі відомості, які слідчий одержує із заяви родичів і близьких, а також за місцем роботи такої особи. Фотознімки (якщо вони є у близьких чи у відділі кадрів) приєднують до картки, а також до альбому осіб, що безвісно пропали. Картку направляють до картотеки області, а альбоми зберігають тільки на місцях.

У разі виявлення трупа особи, яку встановити не має можливості, його реєструють у картотеці непізнаних трупів. Для занесення до обліку слідчий заповнює картку непізнаного трупа в трьох примірниках. До картки заносять ознаки зовнішності та одягу, які збереглися. Труп фотографують у фас, профіль (правий та лівий), а фотознімки вклеюють у картку. Якщо збереглися пальці, то труп дактилоскопують (на картці передбачено місце для відбитків). Для дактилоскопування ушкоджених та мацерованих пальців трупа необхідно запрошувати спеціаліста – судового медика. Картотеки непізнаних трупів існують в УМВС області та в Управлінні оперативної інформації МВС України.

Облік крадених, загублених і вилучених номерних речей та виробів (годинники, фото-, кіно-, відеотехніка, автомобототранспорт тощо) здійснюється шляхом опису ознак і номера об'єкта, його особливих прикмет, матеріалу, кольору, ступеня експлуатації тощо. У картотеці картки класифікуються за видом об'єкта, його моделлю, номерами, іншими ознаками.

Облік вогнепальної зброї – краденої, загубленої або зданої – ведеться у вигляді карток або колекції зброї. У картку заносять таку інформацію: модель, номер, місце виявлення, час занесення до обліку, хто здав, у кого вилучено, окремі характерні ознаки зброї. Із зброї, що поставлена на облік, здійснюють експериментальні постріли, а кулі та гільзи поміщають у картотеку, перевірявши їх по картотеці куль, гільз та патронів з місць нерозкритих злочинів.

Облік куль, гільз та патронів зі слідами зброї ведеться у вигляді колекції об'єктів або їх фотознімків. Облік централізований: ДНДЕКЦ МВС-центр, НДЕКЦ-область. Всі кулі та гільзи, виявлені на місці здійснення злочину, підлягають перевірці по цій картотеці на предмет встановлення єдиного джерела їх походження. До обліку заносять тільки об'єкти в справах про нерозкриті злочини, або розкриті, у яких зброя знаходиться в розшуку.

Для постановки на облік куль, гільз та патронів фотографують їх загальний вигляд, а також наявні сліди на них великомасштабним способом, фотознімки заносять у картку. Цю роботу виконують експерти НДЕКЦ УМВС області. Кулі та гільзи зберігають в кулегільзотеках, а їх фотознімки – в Центральній картотеці ДНДЕКЦ МВС України.

Облік грошових знаків (паперових підроблених грошей) ведеться в картотеці обліку документів, виконаних поліграфічним способом.

Облік підроблених металевих грошей ведеться криміналістичними підрозділами у вигляді колекцій монет або їх фотознімків. Для постановки на облік підробленої монети її направляють в НДЕКЦ УМВС області, де експерти монету фотографують, описують її ознаки

на картці. Монету поміщають у колекцію, яка називається монотекою, а її фотознімки направляють у ДНДЕКЦ МВС.

Облік підроблених документів, виконаних поліграфічним способом, є централізованим та ведеться криміналістичними підрозділами у вигляді колекцій підроблених документів або їх фотознімків. Для постановки на облік підроблений документ необхідно сфотографувати, занести його ознаки в картку і наклеїти на неї фотознімок документа. Сам документ направляють в Центральну картотеку, а фотознімки зберігають в НДЕКЦ УМВС області. Паперові підроблені гроші в цьому обліку складають окремий розділ, також окремо ведеться облік паспортів, дипломів, посвідчень, прав та інших документів, підроблених із застосуванням поліграфічних методів та засобів.

Облік адміністративно-правових порушень й осіб, які їх вчинили, ведуть органи міліції, а вся інформація концентрується в АБД-область та АБД-центр. Для формування єдиного банку введено стандартну картку збирання адміністративної інформації – інформаційно-пошукова картка на особу, яка вчинила адміністративне правопорушення. Зміст інформаційної картки: відомості про правопорушника, персонографічні дані, відомості про характер, місце і час вчинення правопорушення.

Реєстрація способів вчинення злочинів здійснюється в інформаційно-пошукових картках, які заповнюються як на нерозкритий, так і розкритий злочини. У картці описуються спосіб дії злочинця та сліди, що залишені при цьому. Спосіб вчинення злочину або адміністративного правопорушення передбачений у кожній інформаційно-пошуковій картці збирання інформації для формування єдиного банку даних (ЄБД). Знання способу вчинення злочину дозволяє робити припущення щодо професійних навиків та окремих ознак зовнішності злочинця з метою його пошуку.

Питання № 4. Пріоритетні напрямки розробки сучасної системи криміналістичного обліку ознак та властивостей осіб, які вчинили злочини.

Одним із об'єктів криміналістичного обліку є особа, яка вчинила злочин. Це обумовлено тим, що у механізмі злочину ця особа посідає центральне місце – без суб'єкта немає злочину. Отже, у «фокусі» уваги правоохоронних органів у випадку вчинення злочину знаходиться людина, яка цей злочин вчинила, і яку в залежності від виду правових відносин, суб'єктом яких вона є, можна називати по-різному. З моменту вчинення злочину виникають кримінально-правові відносини між державою і людиною, що його вчинила, яку називаємо «особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину». З моменту порушення кримінальної справи ця особа стає суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин, і в ході розслідування справи, її розгляду у суді та постановлення вироку набуває відповідно процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. Після набрання вироком чинності та звернення його до виконання ця особа стає суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають з приводу виконання та відбування кримінального покарання. Але протягом всіх цих етапів це одна і та ж особа, яка характеризується відносно сталою сукупністю певних фізичних, біологічних та соціальних ознак та властивостей і саме за допомогою розроблених криміналістикою методів дослідження, науково обґрунтованих та сучасних технічних способів, прийомів та засобів виявлення, фіксації та перевірки інформації можна отримати інформацію про властивості та ознаки певної особи, або іншими словами здійснити криміналістичне дослідження або діагностування особи, яка вчинила злочин.

Протягом всіх етапів, спілкуючись із цією особою, її знайомими, рідними, свідками, потерпілими, а також досліджуючи наявні у справі докази, певну інформацію про її ознаки та властивості одержують слідчий, суддя, працівники кримінально-виконавчої системи.

Криміналістичне дослідження особи, яка вчинила злочин, має суттєве значення не тільки для повного, всебічного та об'єктивного розслідування кримінальної справи та обґрунтованого призначення покарання, але і є одночасно передумовою для здійснення дієвої профілактичної роботи по запобіганню злочинам, успішного застосування основних засобів

виправлення і ресоціалізації засуджених та забезпечення законних прав і інтересів цієї особи, дотримання законності.

Пріоритетного значення набуває криміналістичне дослідження не тільки фізичних і біологічних, а й соціальних властивостей та ознак людини, які характеризують людину як особистість на рівні індивідуальної і суспільної свідомості, її відношення до закону, суспільства, сукупності моральних і етичних цінностей.

З дослідженням соціальних властивостей особи нерозривно пов'язане питання про встановлення ступеня її суспільної небезпечності, що суттєво впливає на вирішення питання про обрання до обвинуваченого запобіжного заходу під час попереднього розслідування та визначення судом виду та міри кримінального покарання підсудному.

Завдання виправлення та перевиховання засудженого в значній мірі залежить від можливості користування представниками виправно-трудових установ інформацією про обставини, що характеризують особу засудженого. Успішне застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації до засуджених та здійснення з ними профілактичної роботи по запобіганню вчинення нових злочинів практично неможливо без наявності достатнього обсягу інформації про особу, яка вчинила злочин, і навпаки, наявність такої інформації дає можливість працівникам кримінально-виконавчої системи обрати та застосувати найбільш оптимальні прийоми, форми та методи впливу на особу засудженого з метою досягнення позитивного результату. Своєчасне та повне отримання інформації про особу засудженого під час відбування покарання, зокрема таких її соціальних властивостей як ставлення до суспільно корисної праці, дотримання режиму відбування покарання, до закону, загальноновизнаних цінностей, та інші, є підставою для вирішення питання про зміну правового становища засудженого -переведення його на поліпшені умови утримання, до виправно-трудової установи з менш суворим режимом утримання, застосування до нього акту амністії, умовно-дострокового звільнення, або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, що в свою чергу сприяє забезпеченню його прав.

Однак, до цього часу в Україні відсутня єдина комплексна інформаційна система накопичення результатів криміналістичного дослідження ознак та властивостей осіб, які вчинили злочини, що в свою чергу негативно впливає на ефективність роботи правоохоронних органів та суттєво ускладнює координацію їх зусиль у боротьбі зі злочинністю. У нашій державі практично не існує налагодженої та чіткої системи обміном інформації стосовно індивідуальних властивостей осіб, які вчинили злочини як між різними правоохоронними органами, так і між окремими службами і підрозділами одного правоохоронного органу.

Існуючі криміналістичні обліки щодо осіб, які вчинили злочини, обмежуються в основному констатацією окремих відомостей ідентифікаційного, демографічного та персонографічного характеру, а інформація, отримана слідчим, суддею та працівниками кримінально-виконавчої системи під час розслідування, судового розгляду та виконання покарання, що характеризує особу злочинця як неповторну особистість з її особливими рисами характеру та схильностями, навичками, ставленням до суспільства, закону, загальноновизнаних людських цінностей тощо, не знаходить свого відображення та фіксації. Як наслідок, невиправдано втрачається можливість її подальшого використання – суддя не отримує необхідної інформації про особу обвинуваченого від слідчого; працівники кримінально-виконавчої системи не отримують відповідної інформації про засудженого від слідчого та судді; органи внутрішніх справ, на які покладено здійснення профілактичних заходів, після звільнення особи з місць позбавлення волі не отримують інформації про її індивідуальні особливості від працівників кримінально-виконавчої системи, що значно ускладнює виконання покладених на правоохоронні органи завдань.

У 1970 р. з метою фіксації інформації про особу обвинуваченого, отриманої слідчим під час розслідування, у кримінальних справах щодо арештованих обвинувачених була запроваджена спеціальна анкета – форма № 86 -«Повідомлення про особу заарештованого та інших обставинах, що можуть мати значення для його виправлення та перевиховання». Ця анкета складається із 17 пунктів і заповнюється слідчим на підставі матеріалів справи та

особистих спостережень і направляється до слідчого ізолятора одночасно з направленням справи до суду. Після засудження обвинуваченого ця анкета передається працівниками слідчого ізолятора разом з особою справою засудженого до виправно-трудової установи для врахування індивідуальних особливостей засудженого у процесі виправлення та ресоціалізації. Але як свідчить практика, впровадження цієї анкети позитивних результатів не дало, так як більшість слідчих до цієї вимоги ставиться формально або взагалі її не виконує.

За кордоном інформація про індивідуальні властивості особи, що вчинила злочин, досить широко та плідно використовується правоохоронними органами для кримінологічного прогнозування майбутньої поведінки особи як під час відбування покарання, так і після звільнення.

Важко переоцінити важливість такої інформації для слідчого у ході розслідування злочину, вчиненого особою, яка вже була засуджена, та відбувала покарання. Наявність у таких випадках інформації про індивідуальні властивості підозрюваного або обвинуваченого може допомогти слідчому швидко встановити з ним психологічний контакт, повно та всебічно дослідити всі обставини справи, спрогнозувати можливу реакцію та поведінку підслідного під час проведення слідчих дій.

Тому, необхідно вдосконалювати існуючі форми криміналістичного обліку шляхом відображення у них інформації про індивідуальні ознаки, риси та властивості особи злочинця, з метою подальшого їх використання для досягнення завдань попереднього розслідування, виправлення та ресоціалізації засуджених, адаптації після звільнення та профілактики злочинів.

Л Е К Ц І Я

по темі № 10 "Предмет, система, задачі і методи криміналістики" з курсу "Криміналістика" по криміналістичній тактиці

План лекції:

1. Поняття і предмет криміналістичної тактики.
2. Тактичний прийом як елемент криміналістичної тактики.
3. Джерела і функції тактичних прийомів.
4. Класифікація тактичних прийомів.
5. Система тактичних прийомів. Тактичні комбінації і тактичні операції.
6. Психологічні основи використання тактичних прийомів.
7. Тактичне рішення. Проблема тактичного ризику.

Основна література:

289. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
290. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
291. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
292. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
293. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
294. Бергер В. Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
295. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.

296. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
297. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
298. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. — 359 с.
299. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
300. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
301. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко. К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
302. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства : Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко. К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
303. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна базова криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко. К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
304. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
305. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
306. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
307. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
308. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
309. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
310. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
311. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
312. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
313. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
314. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
315. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
316. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
317. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
318. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
319. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
320. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
321. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
322. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
323. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
324. Рошин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
325. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
326. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.

327. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
328. Справочная книга криминалиста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
329. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

46. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
47. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
48. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
49. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
50. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция, 19997. Белкин Р.С.. Лифшин Е.М. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997.
8. Вопросы криминалистической тактики. Сб. науч. Тр.- Ташкент: Научно-исследовательский и редакционный издательский отдел, 1978.
9. Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика: (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991
10. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий Мн., «Вышэйш. Шк.» 197111. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учебное пособие. – Волгоград: МВД СССР, 198812. Криминалистическая тактика: Программированные задания Учебное пособие. – К.: НИ РИО Киев Высшая школа МВД СССР им. Дзержинского., 1985
13. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: НУАВД, 1993.
14. Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М.: «Юридическая литература», 1964. 15. Проблемы криминалистической тактики: Труды Омская высшая школа милиции. Вып.16./ Под редакцией В.П. Бахина. – Омск НИИ и РИО Омская высшая школа милиции, 1973. 16. Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – М.: МВШ МВД СССР, 1990.
17. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: Юридическая литература., 1987. – 18. Леви А.А., Пичкалева Г.Н., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юридическая литература, 1987
19. Шобик Б.Н. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – Хабаровск: МВД СССР, 1987
20. Леви А.А., Михайлов А.Н. Обыск: Справочник следователя. – М.: «Юридическая литература» 1983
21. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ. 197822. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ, 197823. Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания / под ред. И.М. Лузгина. – М.: «Юридическая литература», 1971. 24. Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания: Учебное пособие. 1977.)

Питання № 1. Поняття і предмет криміналістичної тактики.

У період зародження криміналістики як самостійної галузі знань тактика розглядалась як частина поліцейської (кримінальної) техніки. У працях вчених Австро-Угорщини і Німеччини Г. Гросса, А. Вейнгарта, Г. Шнейкerta, В. Штібера та інших відображено перші уявлення про криміналістичну тактику. Зокрема, А. Вейнгарт вказував, що у боротьбі зі злочинністю, як і на війні, насамперед необхідні енергійна діяльність, прояв особистої ініціативи та швидкість. Розпочинаючи розслідування з можливою поспішністю, не слід діяти не обмірковано та навмання.

Криміналістична тактика – це розділ криміналістики, який становить собою систему положень і практичних рекомендацій з організації та планування розслідування й визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють розслідування з урахуванням їх відносин та взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу.

Таким чином, криміналістична тактика вивчає тактику діяльності всіх учасників розслідування – слідчого, прокурора, працівників органів дізнання, спеціаліста, експерта, громадських помічників, звинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка та ін.

Слідча тактика – це галузь криміналістики, яка містить систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування розслідування й тактики слідчих дій. Це поняття значно вужче, ніж перше, тому більш точно визначає призначення тактики – служити розслідуванню злочинів, яке здійснюють органи попереднього слідства та дізнання.

Термін «тактика» означає теорію і практику підготовки та ведення бою. У більш загальному розумінні – це система засобів, спрямованих на досягнення певної мети через боротьбу, зіткнення інтересів та подолання опору. Розслідування злочинів звичайно здійснюється у ситуації конфлікту інтересів, протидії зацікавлених осіб. Термін «тактика» у криміналістиці має деякі елементи умовності, оскільки вона не рівноцінна військовій тактиці та її не слід зводити тільки до тих способів, застосування яких призводить до усунення конфліктних взаємозв'язків та протидії.

Погляди на зміст і сутність тактики неодноразово зазнавали змін у теорії криміналістики. В історії науки існує чимало термінів, що визначали її поняття: кримінальна тактика, слідча тактика, криміналістична тактика. Змінювалась не тільки назва тактики, а й її зміст. Процес становлення і розвитку тактики йшов від вивчення особи злочинця та засобів вчинення злочинів, розробки ефективних методів їх розкриття до дослідження прийомів провадження окремих слідчих (судових) дій.

Криміналістична тактика є відносно самостійною частиною науки криміналістики. Це система наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину.

У структурному відношенні в тактиці виділяються два розділи: перший містить так звані загальні положення (вчення про криміналістичну версію, планування розслідування, взаємодію слідчого з органами дізнання, залучення громадськості до розслідування злочинів); другий включає положення щодо тактики провадження окремих слідчих дій. Таке розуміння тактики та її структури має найбільш загальний характер і є загальновизнаним. Проте воно звужує сферу застосування та межі криміналістичної тактики, характеризуючи її тільки щодо окремих слідчих дій.

У теоретичному аспекті судова тактика залишається до цього часу недостатньо дослідженою. Проблеми застосування судом даних криміналістики знайшли своє відображення у концепції Л. Ю. Ароцкера (1965), який писав, що визначення черговості встановлення фактів у справі, послідовність провадження судових дій, побудова судового слідства відповідно до характеру кримінальної справи (категорії злочину) – всі ці положення криміналістичної тактики мають бути відомі суду.

Судова реформа в Україні ставить на меті звільнити суд від виконання функції обвинувачення. Суд повинен вислухати доводи сторін, що змагаються (державного обвинувачення та захисту), про доведеність обвинувачення, перевірити наявні у справі докази. Конституція України як принципи судочинства оголошує рівність усіх учасників процесу перед законом та судом, змагальність сторін та свободу в поданні суду своїх доказів. З урахуванням цього конституційного положення якісно змінюється й тактика провадження таких судових дій, як допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання, огляд місця події та ін. У зв'язку з цим можна говорити про тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійного захисту.

Дискусійними залишаються питання про тактику оперативно-розшукових заходів і тактику розшуку. Процес становлення теорії оперативно-розшукової діяльності як самостійної галузі багато в чому схожий з історією розвитку криміналістики: спочатку елементи цієї теорії та практичні рекомендації з проведення оперативно-розшукових заходів розроблялися у розділі кримінальної тактики.

Розшукова діяльність є функцією органів дізнання та досудового слідства. Розшукова діяльність органів дізнання має непроцесуальний, переважно розвідувальний характер та здійснюється спеціальними засобами. Тактика провадження оперативно-розшукових заходів повинна посісти відповідне місце не тільки у теорії оперативно-розшукової діяльності, а й у криміналістиці. Це пов'язано з тим, що хоч природа оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності різна, однак існує тенденція до легалізації та надання доказової сили оперативно-розшуковим заходам.

Необґрунтоване забутою є тактика злочинної діяльності (кримінальна тактика), яка визначає типові способи вчинення та приховування злочинів, форми поведінки злочинця, його психологічний портрет, особливості протидії зацікавлених осіб, створення інсценувань та фальсифікацій.

У злочинців у процесі злочинної діяльності виробляються своєрідні вміння та навички, звички та схильності, тобто «злочинний почерк». Схильність до вчинення злочинів певним способом є передумовою кримінальної професіоналізації. Знання специфіки способів професійної злочинної діяльності – ключ до виявлення винуватих. Сучасна криміналістична теорія не має достатньої кількості досліджень в галузі тактики злочинної діяльності та не виділяє її у своїй структурі. Разом з тим особливості кримінальної тактики необхідно враховувати судово-слідчим працівникам під час провадження процесуальних дій, виявлення слідів злочину, встановлення свідомо неправдивих показань.

Тенденції розвитку криміналістичної тактики потребують розширення меж її дослідження. За своїм змістом криміналістична тактика повинна мати трирівневу структуру:

- 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, елементи планування і організація розслідування, вчення про криміналістичну версію та ін.);
- 2) підгалузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності);
- 3) окремі наукові теорії (теорія прийняття тактичних рішень, теорія слідчої ситуації, теорія систематизації тактичних прийомів та ін.).

Оскільки тактика є частиною криміналістичної науки, вона не може не включати до себе деяких її положень.

Це можуть бути окремі криміналістичні теорії або їх структурні підрозділи. Окремі наукові теорії у криміналістичній тактиці мають різний ступінь сформованості, тому вона є відкритою системою, яка характеризується появою нових теорій.

Структурність криміналістичної тактики можна простежити на її елементному складі, який передбачає виділення тих «часток», на яких ґрунтується тактика:

- 1) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети;
- 2) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо вибору і застосування засобів, прийомів та форм поведінки;

3) система (підсистема) тактичних прийомів – упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумов-лених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією);

4) тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, яка охоплює весь типовий тактичний комплекс можливого її здійснення, реалізації;

5) система слідчих або інших дій (тактична операція), яка спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації.

Криміналістична тактика тісно пов'язана з іншими розділами криміналістики – криміналістичною технікою та методикою розслідування окремих видів злочинів. Тактика провадження тих або інших процесуальних дій змінюється залежно від характеру задіяних засобів та прийомів криміналістичної техніки. Використання технічних засобів передбачає їх тактичне обґрунтування та доцільність. Взаємозв'язок криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів визначається тим, що рекомендації тактики реалізуються тільки через методику розслідування з урахуванням специфічних рис конкретного виду злочину.

Питання № 2. Тактичний прийом як елемент криміналістичної тактики

Тактичний прийом є основним елементом криміналістичної тактики. В юридичній літературі визначення поняття тактичного прийому до цього часу є спірним, що викликає неоднозначне його розуміння і тлумачення.

У криміналістиці існують два основних напрями у поглядах на сутність тактичного прийому: деякі автори розглядають тактичний прийом як своєрідну наукову рекомендацію (О. М. Васильєв), інші – визначають його як спосіб дії чи лінію поведінки (Р. С. Белкін). У визначенні поняття тактичного прийому необхідно вказувати, що це саме спосіб дії. Підставою для цього є такі міркування:

1) визначення поняття тактичного прийому як наукової рекомендації містить вказівку на джерело його формування, але не відображає самої сутності прийому;

2) в етимологічному розумінні прийом означає «спосіб здійснення чого-небудь», рекомендація ж – це тільки порада, побажання;

3) спосіб передбачає практичну реалізацію прийому, тоді як рекомендація існує лише абстрактно.

Тактичним прийомом може виступати не будь-який, а лише найбільш раціональний і ефективний спосіб здійснення процесуальної дії у певних обставинах його реалізації. Раціональність і ефективність способу дії (тактичного прийому) є його істотними ознаками. Разом з тим зазначені ознаки ще не дають змоги відокремити тактичний прийом від інших способів дії (організаційних, підготовчих, технічних тощо).

Відокремлення тактичного прийому від інших способів дії криється в його психологічній сутності, особливостях психологічного механізму його реалізації. Такий механізм реалізації тактичного прийому припускає: 1) його психологічну спрямованість, пов'язану з викриттям неправди, актуалізацією забутого, відтворенням події, що трапилася, знаходженням прихованого тощо; 2) безпосередню чи опосередковану взаємодію між слідчим (суддею) і його респондентами; 3) психологічний ефект від використання прийому (що пов'язано з одержанням об'єктивних показань, виявленням слідів і знарядь злочину, встановленням місцеперебування тайника тощо).

Визначення поняття тактичного прийому передбачає урахування і такої його ознаки, як ситуаційна зумовленість. Слідча ситуація справляє чималий вплив як на обрання тактичних прийомів, так і на доцільність їх застосування в тих чи інших умовах.

З урахуванням викладеного, тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на

психологічному механізмі його реалізації, і найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях.

Тактичний прийом виконуватиме свої функції тільки в тому разі, якщо він відповідатиме низці вимог, до числа яких належать законність, етичність, науковість, вибірковість, пізнавальна цінність.

Законність, як принцип застосування тактичних прийомів, полягає в тому, що за своїм характером, змістом і цілеспрямованістю ці прийоми повинні повністю відповідати духу і букві закону. Тактичний прийом може застосовуватися лише в межах тих слідчих і судових дій, порядок здійснення яких визначений кримінально-процесуальним законом. Відповідність тактичного прийому вимогам законності означає також й те, що він не може суперечити закону. Так, у процесі провадження такої слідчої дії, як пред'явлення для впізнання, способом дії, що порушує вимоги закону, може бути пред'явлення осіб або предметів серед меншого числа, ніж про це вказано в нормі закону (статті 174, 175 КПК). Такі дії не можна визнати тактичним прийомом, що відповідає вимозі законності.

Допустимість тактичного прийому пов'язана не тільки з його законністю, а й з *етичністю*. Етичність тактичних прийомів полягає в тому, що вони не можуть містити в собі елементів неправдивої інформації, введення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що тягне за собою негативні наслідки. Неприпустимими є тактичні прийоми, засновані на насильстві, погрозах, обмані, використанні аморальних спонукань, культурної відсталості, релігійних упереджень тощо.

Важливою вимогою, що ставиться до тактичних прийомів, є їх *науковість*, під якою розуміють відповідність прийому науковим даним, що лежать в основі його формування. Розробка тактичних прийомів ґрунтується на даних різних наук – психології, логіки, педагогіки, лінгвістики, кібернетики та ін. Проте вимога науковості не вичерпується цим. Вона перш за все визначає природу тактичного прийому. Наукова обґрунтованість передбачає:

- 1) науковість прийому за джерелом його походження;
- 2) відповідність прийому сучасному стану науки;
- 3) можливість наукового передбачення результатів використання прийому.

Наступною вимогою до тактичних прийомів виступає їх *вибірковість* як спроможність вирішувати тактичні завдання у певних ситуаціях. Ситуативний характер прийомів, залежність їх від обставин, що виникають під час провадження досудового чи судового слідства в цілому або при проведенні окремих слідчих (судових) дій, зумовлює потребу опрацювання найрізноманітніших тактичних прийомів.

Серед вимог, які висуваються щодо тактичного прийому, є також його *пізнавальна цінність*. Тактичні прийоми за своїм призначенням і спрямованістю сприяють пізнанню, переслідують мету одержати доказову інформацію (знайти сліди чи знаряддя злочину, одержати показання від свідка чи обвинуваченого, встановити особу злочинця чи жертви тощо).

Важливою проблемою у криміналістичній тактиці є визначення характеру взаємозв'язку і розмежування тактичних прийомів та процесуального порядку провадження слідчих і судових дій. З цього приводу в юридичній літературі висловлені дві протилежні точки зору. Прибічники однієї з них (Р. С. Белкін) вважають, що у кримінально-процесуальному законі можуть міститися тактичні прийоми. Вони зазначають, що тактичний прийом, який став нормою закону, не втрачає свого криміналістичного змісту. Інші криміналісти (В. О. Коновалова) стверджують, що у кримінально-процесуальному законі не можуть міститися ніякі тактичні рекомендації чи прийоми.

На наш погляд, у кримінально-процесуальному законі не можуть міститися тактичні прийоми, бо, по-перше, тактичний прийом ґрунтується на процесуальних нормах і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма, навіть альтернативна, не може бути тактичним прийомом через те, що вона має розпорядчий або обов'язковий характер у певних межах; по-третє, тактичний прийом є більш гнучким, його застосування визначається ситуаційною зумовленістю, яку законодавець у деталях передбачити не може, а може представити та

приписати тільки загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований в «усіх випадках» – лише при певних умовах, обставинах, відповідних ситуаціях його застосування буде оптимальним.

Питання № 3. Джерела і функції тактичних прийомів

При формуванні тактичних прийомів криміналістична тактика виходить з галузей наукових знань, що стоять біля джерел їх утворення і визначають їх ефективність і раціональність. Дослідження **джерел тактичних прийомів** дозволить виявити їх наукову спроможність, природу, оцінити їх можливості.

У генезисі криміналістичної тактики до її джерел традиційно відносять дані таких наук, як логіка, психологія, лінгвістика, соціологія, наука управління та ін. Разом з тим розвиток окремих наук, їх інтеграція і диференціація дають змогу виявити нові джерела, що сприяють розвитку і становленню криміналістичної тактики та її ядра – тактичних прийомів. До таких джерел можуть належати дані теорії прогнозу, теорії ігор, теорії систем та ін.

Наукові положення *логіки* повинні посісти особливе місце при формуванні та використанні тактичних прийомів огляду місця події, допиту в усіх його різновидах, обшуку та інших процесуальних дій. Такі тактичні прийоми, як аналіз слідів та інших речових доказів, їх зіставлення з іншими даними, постановка різноманітних за своєю природою запитань допитуваному чи пред'явлення йому тих чи інших доказів містять у собі елементи логіки. Закони логіки визначають не тільки форму і зміст тактичних прийомів, а й певну послідовність їх використання, те чи інше їх поєднання у межах окремої процесуальної дії.

Важливим теоретичним джерелом тактичних прийомів виступає *психологія*. Її особлива роль визначається тим, що тактичні прийоми безпосередньо або опосередковано спрямовані на специфічний об'єкт – психіку людини; їх розробка і побудова ґрунтуються на психологічних особливостях процесів сприйняття, пам'яті, мислення, тих чи інших властивостях і станах; їх зміст і механізм реалізації зумовлені необхідністю здійснення психологічного впливу з метою встановлення психологічного контакту, актуалізації забутого, викриття неправди у свідченнях тощо.

Особливий інтерес для розвитку криміналістичної тактики становить соціальна психологія, яка дає відомості про вікові, соціально-психологічні особливості особи, її конформність, схильність до референтної групи (референту), соціальну роль та ін. Використання даних цієї науки дозволяє більш диференційовано формувати достатні й необхідні засоби впливу на осіб різних категорій.

Розробка і застосування тактичних прийомів пов'язані з окремими напрямками математичної науки, і зокрема *теорією ігор*. Вплив теорії ігор на розвиток криміналістичної тактики намітився порівняно недавно. Використовуючи математичний апарат, теорія ігор винаходить такі правила поведіння у конфліктних ситуаціях, які були б найкращими. Ці завдання можуть бути найбільш ефективно вирішені на рівні рефлексивного мислення і управління як ядра теорії ігор. Елементи рефлексивного мислення необхідно більш широко використовувати в процесі обрання і побудови окремих тактичних прийомів, їх систем, прогнозування можливостей їх ефективної реалізації.

Криміналістична тактика пов'язана з наукою управління, зокрема з *науковою організацією праці* (НОП). Вона використовує такі положення НОП, як планування діяльності, розподіл сил і засобів, економія часу.

Розгляд НОП як джерела тактичних прийомів уявляється спірним. Віднесення окремими авторами НОП до джерел тактичних прийомів пов'язане з тим, що вони ототожнюють організаційні й тактичні способи дії, ставлять між ними знак рівності. НОП може лише сприяти ефективному використанню тактичних прийомів, але не породжувати їх.

Необхідно зазначити, що ізольований розгляд окремих теоретичних джерел є умовним. В усіх випадках тактичний прийом має декілька джерел. Так, постановка тих чи інших

запитань допитуваному заснована на даних логіки (логічна природа запитання, його вид, форма); психології (запитання є носієм психологічного впливу); лінгвістики (запитання повинно бути правильно сформульовано з точки зору мовознавства). Пред'явлення доказів базується на даних психології (актуалізувати забуте, викрити неправду тощо); логіки (визначеність і послідовність їх пред'явлення); теорії ігор (обрання моменту пред'явлення доказів за допомогою імітації міркувань респондента; прогнозування результату реалізації прийому та ін.).

Джерелом тактичних прийомів є *результати криміналістичних наукових пошуків*. Як не дивно, але про це джерело забувають самі криміналісти. Сьогодні криміналістична тактика переростає свій традиційний потенціал, а це вимагає не тільки його оновлення, а й побудови систем тактичних прийомів, розробки нових способів дії. Криміналістика на основі вивчення і узагальнення слідчої практики розробляє і пропонує найбільш ефективні тактичні прийоми і засоби.

Джерелом тактичних прийомів може бути й безпосередньо *слідча чи судова практика*. Судово-слідча практика дозволяє нагромадити необхідний емпіричний матеріал, узагальнити особливості застосування способів дії, одержати уявлення щодо прогалин і помилок, апробувати рекомендації криміналістичної теорії.

Тактичні прийоми виконують **різноманітні функції** і можуть бути поділені на *загальні*, що виходять за рамки ізольованої дії та характерні для низки процесуальних дій, та *окремі*, які притаманні внутрішньому змістові окремої дії. Дослідження функціонального призначення тактичних прийомів вимагає розгляду специфіки загальних і окремих функцій.

Загальними функціями тактичних прийомів можуть бути пізнавальна, прогностична, комунікативна, регулятивна. Розглянемо кожну з них окремо.

Пізнавальна функція тактичних прийомів пов'язана з одержанням доказової інформації при виконанні окремих процесуальних дій. Тактичні прийоми за своєю сутністю повинні сприяти пізнанню, переслідувати мету ефективного проведення слідчих і судових дій. Пізнавальна функція складається із застосування таких прийомів, які відповідно до мети дії, сприяють виявленню інформаційного матеріалу та встановленню істини.

Прогностична функція тактичних прийомів дозволяє слідчому (судді) правильно обрати ті чи інші способи дії, домогтися реалізації мети процесуальної дії. Ця функція охоплює три основних напрями передбачення: 1) власних дій слідчим (суддею); 2) дій інших учасників процесу розслідування (судового розгляду); 3) можливості управління здійснюваною діяльністю.

Комунікативна функція проявляється у процесі спілкування слідчого (судді) з іншими учасниками в межах процесуальної дії (під час допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання та ін.). Ця функція тактичних прийомів включає такі напрями: 1) встановлення психологічного контакту; 2) управління спілкуванням з боку слідчого (судді); 3) здійснення психологічного впливу на підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи іншу особу в процесі спілкування; 4) одержання слідчим (суддею) необхідної інформації в процесі спілкування.

Регулятивна функція тактичних прийомів припускає можливість виявляти їх вплив на слідчу ситуацію і ситуацію процесуальної дії, змінювати їх. Правильно обраний тактичний прийом дає змогу регулювати ситуацію в потрібному напрямі (змінювати позицію учасників процесуальної дії, одержувати дані про можливе місцеперебування слідів злочину, способи їх приховування тощо). У процесі використання тактичних прийомів відбувається зміна ситуації, яку вони регулюють.

Тактичні прийоми обираються вільно та застосовуються на розсуд слідчого чи судді. Водночас необхідно враховувати можливості саме регулятивної функції тактичних прийомів, пов'язаної з відносною жорсткістю їх застосування.

Тактичні прийоми виконують також окремі функції, зумовлені специфікою процесуальної дії, її цільовою і ситуативною спрямованістю. Окремі функції являють собою диференціацію тих чи інших загальних функцій, пов'язану зі специфікою слідчої чи судової дії (огляду місця події, обшуку, пред'явлення для впізнання, допиту тощо). Так, у процесі

допиту загальні функції тактичних прийомів (пізнавальна і комунікативна) знаходять свій прояв у таких окремих функціях, як функція викриття (викриття неправдивої заяви про алібі, встановлення обмови, самообмови тощо); функція спонування (актуалізація в пам'яті забутого, стимулювання до дачі показань); функція корекції (усунення перекручень при добросовісній помилці, уточнення показань і усунення суперечностей у них). Під час обшуку як окремі функції можуть бути розглянуті діагностична (пов'язана з визначенням добровільності видачі об'єктів обшуку), пошукова (дозволить обрати напрямок пошуку і виявити те, що шукають), усунення протидії особи, яку обшуковують, стимулювання її до спілкування, одержання від особи пошукової інформації тощо.

Тактичні прийоми провадження окремих процесуальних дій мають багатофункціональне призначення. У процесі використання вони можуть виконувати різноманітні функції. Зокрема, пред'явлення того чи іншого доказу може бути використано для актуалізації в пам'яті допитуваного забутих обставин, викриття неправди, усунення суперечностей в його показаннях та ін. Тактичний прийом, що стосується аналізу слідів на місці події, дозволяє встановити більш широкий їх діапазон, причинні зв'язки між ними, відтворити подію, що сталася. Зіставлення окремих предметів може бути ефективним при обшуку як у разі відшукання видозмінених (знищених) об'єктів пошуку, так і при пошуку об'єктів, прихованих у спеціальних тайниках.

Окремі тактичні прийоми можуть виконувати свої функції в різних процесуальних діях. Так, постановка тих чи інших запитань (нагадуючих, доповнюючих, уточнюючих, контрольних тощо) використовується в таких діях, як допит, обшук, пред'явлення для впізнання. Роз'яснення необхідності надання допомоги органам розслідування застосовується при допиті, обшуку, слідчому експерименті. Використання можливостей типових аналогів може бути застосовано не тільки у процесі огляду місця події, а й при обшуку.

Видимість функціональної уніфікованості тактичних прийомів створюється схожістю окремих цілей процесуальних дій. Разом з тим та чи інша слідча (судова) дія завжди накладає свій відбиток на функції тактичних прийомів.

Питання № 4. Класифікація тактичних прийомів.

Різнманітність тактичних прийомів вимагає їх наукової класифікації. Класифікація визначає систему підпорядкованих понять (класів, об'єктів) і використовується як засіб для встановлення зв'язку між ними. Значення наукової класифікації полягає у тому, що вона передбачає вивчення закономірностей об'єктів, дослідження їх природи.

У криміналістичній літературі здійснюються спроби класифікувати прийоми. Складність класифікації тактичних прийомів визначається великою кількістю підстав, за якими вони можуть бути поділені, та неоднозначним розумінням сутності тактичного прийому.

Аналіз праць з криміналістики свідчить, що існує близько двох десятків класифікацій тактичних прийомів, але багатьма авторами за основу класифікаційних побудов часто беруться довільні ознаки, властивості чи положення.

Найпоширенішою є класифікація тактичних прийомів за *джерелом походження*. Так, їх поділяють на прийоми, що ґрунтуються на застосуванні логіки, психології, НОП (О. М. Васильєв). Однак, на наш погляд, запропонована класифікація є спірною через такі міркування:

- 1) вона демонструє окремі джерела формування тактичних прийомів і тому має теоретичне, а не практичне значення;
- 2) є односторонньою, бо не охоплює всі можливості формування прийомів;
- 3) підстава класифікації є недостатньо точною, оскільки у всіх випадках тактичний прийом має декілька джерел;

4) у цій класифікації тактичними прийомами називаються й такі, що не можуть належати до прийомів (слідча версія, планування, розміщення та використання сил та ін.);

5) до тактичних прийомів зараховані не тільки способи дії, а й методи і навіть напрями діяльності слідчого.

Дискусійні погляди щодо існування двох тактик – криміналістичної та процесуальної – дали змогу окремим авторам класифікувати тактичні прийоми на *передбачені законом* (обов'язкові чи факультативні) та *не передбачені кримінально-процесуальним законом* (М. П. Шаламов). Така класифікація ґрунтується на розумінні тактичного прийому як такого, що може міститися у нормах закону. Однак такий погляд не можна визнати правильним.

Викликає заперечення класифікація тактичних прийомів за *рівнем їх складності* – поділ на складні (комплекс, сполучення кількох простих прийомів, що забезпечують досягнення визначеної мети) та прості (елементарні) (М. О. Селіванов). Складні прийоми є не що інше, як їх системи (або, як їх іноді називають у криміналістичній літературі, тактичні комбінації). Система ж тактичних прийомів є самостійною категорією криміналістичної тактики.

Класифікація тактичних прийомів повинна сприяти пізнанню їх сутності у всіх різновидах, визначенню закономірних зв'язків між ними, встановленню їх властивостей та ознак. Підставою класифікації має слугувати певна об'єктивна закономірність, яка дозволяє поділяти тактичні прийоми на ті чи інші види, відносити їх до визначеної групи.

Певний інтерес і практичне значення становлять **такі підстави класифікації тактичних прийомів:**

1) за *видом процесуальної дії*

тактичні прийоми огляду місця події (аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулась;

зіставлення модельованої події та реальної картини місця події; аналіз ознак знищення слідів; зіставлення інформації місця події з типовими аналогами та ін.);

тактичні прийоми допиту (постановка різних видів запитань; пред'явлення речових та письмових доказів; оголошення показань окремих осіб; допит на місці події; демонстрація перспектив ситуації, що склалася; переконання у необхідності надання допомоги органам розслідування та ін.);

тактичні прийоми обшуку (залучення обшукуваного до діяльності слідчого; словесна розвідка; зіставлення виявленого з ознаками того, що шукається; аналіз ознак предмета пошуків; постановка обшукуваному уточнюючих запитань; використання можливостей типових аналогів тощо);

тактичні прийоми інших процесуальних дій;

2) за *бгатеазокож використання*

тактичні прийоми, які використовуються під час провадження тільки окремих слідчих (судових) дій (допит на місці події, орієнтація на професійні навички обшукуваного тощо);

тактичні прийоми, які використовуються у декількох (багатьох) процесуальних діях (постановка тих чи інших запитань; використання типових аналогів; аналіз слідів, предметів, їх ознак тощо);

3) за *об'єктом спрямованості* (або сферою реалізації) тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на людину (роз'яснення важливості правдивих показань; постановка контрольних, нагадуючих, доповнюючих та інших запитань; демонстрація фотознімків; оголошення висновків експертиз або результатів слідчих дій та ін.);

тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища (аналіз слідів, предметів, їх ознак, розміщення; використання уявної реконструкції окремих елементів події – моделювання з метою відтворення події, що відбулась;

зіставлення слідів, виявлених на місці події, та ін.);

4) за *ситуаційною варіантністю* (тактичні прийоми, які диференціюються залежно від ситуації процесуальної дії).

Так, у ситуації повідомлення неправдивих показань під час допиту можуть бути виділені такі тактичні прийоми:

постановка контрольних запитань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших осіб, допит на місці події тощо;

5) за *характером інформації*

тактичні прийоми, які ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на сторонню тему; роз'яснення значення щиросердого каяття; постановка тих чи інших запитань тощо);

тактичні прийоми, які базуються на матеріалізованій інформації (демонстрація доказів, різної наочної інформації та ін.);

тактичні прийоми, що засновані на логіко-розумовій інформації (аналіз окремих слідів (предметів); моделювання події, що відбулась; зіставлення інформації місця події з традиційним, природним плином події тощо).

Питання № 5. Система тактичних прийомів. Тактичні комбінації і тактичні операції.

У криміналістичній теорії тактичні прийоми традиційно розглядаються ізольовано, а не у певних комплексах чи системах. Разом з тим саме комплексне використання тактичних прийомів слід здійснювати у процесі тієї чи іншої слідчої (судової) дії. Використання типових систем набагато ефективніше, ніж застосування окремих неузгоджених прийомів.

Система тактичних прийомів – це упорядкована сукупність (комплекс) взаємопов'язаних і взаємозумовлених прийомів, яким притаманні цільова спрямованість і вибірковість у процесі їх реалізації.

Така система повинна становити не просту сукупність прийомів, не будь-який їх перелік, а лише таку побудову, що припускає організацію їх у вигляді цілісного утворення, в якому взаємопов'язані компоненти посідають відповідне місце у певній послідовності та виконують необхідні функції.

Системі тактичних прийомів властиві такі **загальні ознаки**:

1) *цілісність*. Елементи системи повинні бути безпосередньо чи опосередковано взаємопов'язані і вибірково взаємодіяти, тобто система має функціонувати як певний цілісний ансамбль. Кожний тактичний прийом повинен посідати своє місце в системі та виконувати необхідні функції. Системі мають бути притаманні нові інтегральні властивості, які не входять порізно як складові до системи елементів;

2) *наявність певної структури*, яка передбачає існування відповідних підсистем і окремих тактичних прийомів, що залежать від мети і ситуацій. Розташування тактичних прийомів у системі пов'язано з їх тактичною доцільністю та ефективністю використання у певній послідовності;

3) *ієрархічність системи тактичних прийомів*, яка виступає як компонент більшої широкої системи – криміналістичної тактики. У свою чергу, кожний компонент системи тактичних прийомів (огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання та ін.) може розглядатися як система (чи підсистема), яка диференційована відповідно до мети і ситуаційної зумовленості;

4) *множинність опису кожної системи*. Система тактичних прийомів може співпадати за формою прийомів, але відрізнятися за їх конкретним змістом і особливостями використання.

Існують і **специфічні ознаки** (властивості) системи тактичних прийомів:

а) *цільова спрямованість* – відповідність меті процесуальної дії;

б) *вибірковість* – можливість ефективної роботи тільки у певній ситуації;

в) *динамічність і гнучкість* – наявність широкого діапазону проявів у своєму конкретному змісті і особливостях використання. Гнучкість системи полягає у зміні лідерства застосування тактичних прийомів;

г) *варіантність* – множинність слідчих (судових) дій, а також різноманітних ситуацій, які зумовлюють і варіантність систем тактичних прийомів;

г) *алгоритмічність* – своєрідність алгоритмів для слідчого чи судді у процесі використання тактичних прийомів системи. Вона полягає в тому, що системи припускають певний порядок використання тактичних прийомів – їх форму, зміст, послідовність застосування тощо.

У сучасній криміналістичній тактиці використовуються поняття «тактична комбінація» і «тактична операція», визначення яких має дискусійний характер.

Тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих дій та інших заходів, що має на меті вирішити конкретне завдання розслідування, та зумовлене цією метою і слідчою ситуацією.

У криміналістичній теорії історія виникнення тактичних комбінацій пов'язана з концепцією правомірності «слідчих хитрощів» і «психологічних пасток», що розглядаються як різновиди тактичних комбінацій. Визначення поняття тактичної комбінації викликає заперечення з таких міркувань:

1) має місце гіперболізація «слідчих хитрощів» («психологічних пасток»); фактично виходить, що «слідчі хитрощі» – це комплекси (поєднання) тактичних прийомів. Цим поняттям охоплюють як припустимі, правомірні тактичні прийоми, так і способи дії, які порушують вимоги етичності, а навіть й комплекси, групи, сукупності прийомів;

2) недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії – «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). «Поєднання тактичних прийомів» і «поєднання слідчих (або інших) дій» переслідують різну мету і є нерівнозначними;

3) в етимологічному смислі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів» для досягнення чого-небудь. Тактична комбінація можлива лише у межах однієї слідчої (судової) дії і не припускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії. Тому тактичну комбінацію необхідно розглядати як синонім системи тактичних прийомів.

Тактична операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у даній слідчій ситуації.

Тактична операція передбачає вирішення тактичного (проміжного) завдання. При розслідуванні тих чи інших злочинів застосовують тактичні операції: «встановлення очевидців», «відшкодування матеріальних збитків», «документ», «розшук злочинця», «атрибуція трупа», «захист доказів» та ін.

Питання № 6. Психологічні основи використання тактичних прийомів.

Використання тактичного прийому передбачає знання психологічного механізму його реалізації. За своєю спрямованістю тактичні прийоми застосовуються у процесі взаємодії між такими особами і об'єктами:

1) слідчим (суддею) і особою, яка вчинила злочин (або іншою особою);

2) слідчим (суддею) і речами – носіями матеріальних відображень про злочин та його учасників. Виділимо дві форми взаємодії:

1) безпосередню – коли особа, яка вчинила злочин, чи інші особи зазнають впливу (рис. 22);

2) опосередковану – коли слідчий (суддя) через матеріальні об'єкти одержує інформацію про дії, вчинені злочинцем (рис. 23).

Кримінальному процесу та криміналістиці відомі періоди, коли психологічний вплив відносили до незаконних засобів. Разом з тим у відправленні правосуддя такий вплив завжди має місце. Кримінальний і кримінально-процесуальний закони забороняють вплив лише в його грубих проявах, у формі насильства, шантажу, погрози. Так, згідно з ч. 3 ст. 22 КПК прямо заборонено домагатись показань обвинуваченого та інших осіб шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів, ст. 373 КК передбачена кримінальна відповідальність за

примушування давати показання. Під примушуванням розуміється незаконний насильницький вплив на свідка, потерпілого чи обвинуваченого з боку особи, яка проводить дізнання або досудове слідство, з метою добитися від нього показань у справі.

Термін «психологічний вплив» вказує на його цільове спрямування – психіку людини. Будь-яке спілкування – це передусім психологічний вплив на співрозмовника. У взаємодії кожна людина постає у ролі об'єкта чи суб'єкта спілкування. У процесі спілкування одна людина звертається до іншої або з повідомленням, або із запитанням, або пропонує, просить чи наказує що-небудь зробити.

Мовний вплив може бути трьох видів:

- 1) інформування (передавання інформації);
- 2) переконання (полягає у впливі через звернення до критичної свідомості особи); керуючий вплив

Рис. 22. Взаємодія між слідчим (суддею) і особою, яка вчинила злочин (або іншою особою), – безпосередня взаємодія.

200

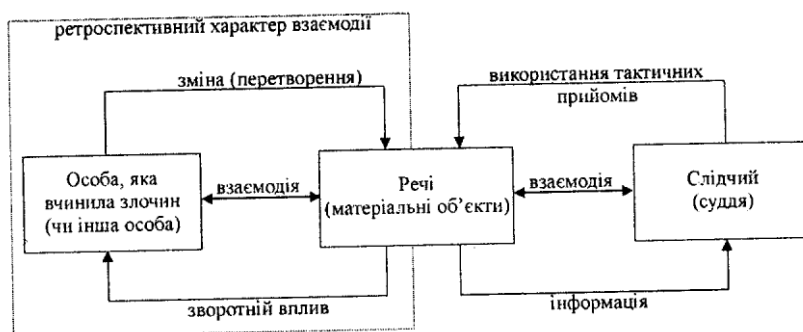

Рис. 23. Взаємодія між слідчим (суддею) і речами (матеріальними об'єктами) – опосередкована взаємодія.

3) навіювання (припускає вплив, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті та реалізації навіюваного змісту).

Види психологічного впливу, що здійснюються слідчим (або суддею), можуть бути класифіковані за такими

підставами:

1) за *цільовою спрямованістю* – вплив, пов'язаний з діагностикою психічного стану обвинуваченого, свідка чи потерпілого; вплив, що сприяє активізації дій окремих учасників кримінального судочинства; вплив, що передбачає зміну поведінки і позиції суб'єкта спілкування; вплив, що має на меті одержання інформації; вплив, якому притаманна виховна спрямованість;

2) за *стосовом здійсненні* – вербальний або невербальний;

3) за *інтенсивністю* – насиченість емоціями, тривалість тощо;

4) за *складністю* – психологічно слабкий або навпаки,

вплив, що має сильну фіксацію;

5) за *інформаційно-пізнавальним призначенням* – збуджуючий, стимулюючий, примушуючий, коригуючий.

Опрацювання теорії криміналістичної тактики вимагає визначення змісту і місця психологічного впливу у тактичному прийомі. Зміст психологічного впливу в тактичному прийомі полягає у такому:

- 1) тактичний прийом є носієм психологічного впливу;
- 2) психологічний вплив завжди трансформується в тактичний прийом.

Слідчий або суддя є особою, яка впливає на процес обміну інформацією при спілкуванні. Використання тактичних прийомів дозволяє досягти мети процесуальної дії.

До групи нонвербальних процесуальних дій, які застосовуються для одержання інформації від речей, можуть належати: слідчий (судовий) огляд, обшук, виїмка. Під час провадження таких дій відсутня безпосередня взаємодія (або вона не є основною) між слідчим (суддею) і особою, яка вчинила злочин (або іншою особою). Тут існують фактично два види взаємодії:

- 1) ретроспективна взаємодія між особою, яка вчинила злочин, і речами (матеріальними об'єктами). При такій взаємодії виникають зміни у речах;
- 2) взаємодія між слідчим (суддею) і зміненими речами. Здійснюється внаслідок використання тактичних прийомів, які сприяють одержанню інформації про характер злочину і особу злочинця.

Психологія застосування тактичних прийомів при одержанні інформації від речей припускає уявний аналіз, який дозволяє відносити сприйняте до об'єктів, що мають значення у справі. У зв'язку з цим слідчому істотну допомогу може надати рефлексивне мислення (імітація мислення і дій суб'єкта спілкування).

Під час огляду місця події чи обшуку слідчий повинен правильно використовувати можливості рефлексивного мислення. Це означає, що він мусить уявляти, не як би він сам діяв на місці злочинця, а з урахуванням психофізіологічних особливостей і соціального статусу злочинця уявити його дії на місці злочину чи в процесі створення тайників.

Використання рефлексивного мислення є важливою умовою визначення напряму пошуку інформації, збирання доказів, обрання тих чи інших тактичних прийомів процесуальної дії. Імітація мислення і дій злочинця не тільки поширюється на факт вчиненого злочину, а й дозволяє припускати його майбутні дії – знищення чи приховування слідів, посилення на фальшиве алібі, фальсифікацію доказів, інсценування події.

Питання № 7. Тактичне рішення. Проблема тактичного ризику.

Тактичне рішення – це визначення мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на хід і результати процесу розслідування та його елементи, вибір методів, прийомів та засобів досягнення мети. Тактичне рішення складається з трьох частин:

- 1) інформаційної (полягає в аналізі та оцінці слідчої ситуації та її компонентів, процесуальних цілей та ін.);
- 2) організаційної (містить висновки про розподіл функцій, форми та напрями взаємодії, резервні можливості, виконання необхідних організаційних заходів);
- 3) операційної (полягає у визначенні мети тактичного впливу, способів її досягнення, прогнозуванні результату реалізації рішення).

Оптимальне використання тактичних прийомів передбачає дослідження проблеми тактичного ризику, постановка якої у криміналістиці припадає на середину 70-х рр.

У психології **ризик** визначається як ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності її результату та можливих несприятливих наслідках в разі неуспіху. Терміну «ризик» у психології відповідають три основних взаємопов'язаних значення:

- 1) ризик як міра очікуваного неблагополуччя у разі неуспіху у діяльності, що визначається сполученням ймовірності неуспіху та ступеня несприятливих наслідків;

2) ризик як дія, яка в тому або іншому відношенні загрожує суб'єкту втратою (програшем, травмою, шкодою);

3) ризик як ситуація вибору одного з двох можливих варіантів дії: менш привабливого, але більш надійного, чи більш привабливого, але менш надійного (результат якого проблематичний і пов'язаний з можливими несприятливими наслідками).

У криміналістиці **тактичний ризик** може бути визначений як виконання слідчим або суддею діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків. За ступенем локалізації ризик повинен поширюватися на:

- 1) проведення тактичних операцій;
- 2) здійснення слідчих (судових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- 3) застосування систем (підсистем) тактичних прийомів окремих процесуальних дій;
- 4) використання окремих тактичних прийомів.

Складність прийняття рішень слідчим або суддею зумовлена ступенем невизначеності ситуації, яка припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних або негативних. Завдання полягає в тому, щоб обрати позицію найменшого тактичного ризику, заздалегідь спрогнозувати негативні наслідки та передбачити заходи щодо їх попередження.

Тактичний ризик пов'язаний з ситуаційною зумовленістю – *об'єктивними чинниками* (відсутністю або недостатністю інформації, наявністю суперечливих даних, що знижують можливість прогнозу ходу розслідування (судового розгляду) або можливих ситуацій процесуальної дії та ін.). Важливе значення для визначення того, чи є він необхідним, має слідча (судова) ситуація або ситуація слідчої (судової) дії.

Тактичний ризик зумовлений також *суб'єктивними чинниками*: досвідом слідчого або судді при оцінці зібраного матеріалу, можливостями використання рефлексивного мислення, вмінням аналізувати та прогнозувати можливі ситуації.

При обранні тактики у ситуації тактичного ризику необхідно дотримуватися таких положень:

- 1) прогнозувати можливе настання результатів як наслідок реалізації тактичного рішення;
- 2) варіювати доказовою інформацією;
- 3) визначати допустимість тактичного ризику у конкретній ситуації.

Найбільшу складність тактичний ризик має при обранні тактичної операції, адже чим більша кількість дій і завдань входить до неї, тим ширший характер можливих негативних наслідків. Проводити тактичні операції доцільно у ситуаціях з незначним ризиком.

Тактичний ризик може бути прогнозованим щодо окремої процесуальної дії або тактичних прийомів її провадження. Використання тих чи інших прийомів у ситуації тактичного ризику дозволяє слідчому (судді) регулювати її. Тут можна говорити про ситуацію дійсну, яка має місце, і ситуацію, що створена через використання певних прийомів, та одержанням у зв'язку з цим нової інформації. Тобто йдеться про ситуацію, що динамічно розвивається.

Тактичний ризик може мати місце відносно системи прийомів у цілому (в разі ускладнень з визначенням ситуації або можливості несприятливої її зміни) або окремих її прийомів (внаслідок дефіциту інформації). У процесі реалізації системи її тактичні прийоми наповнюються конкретним змістом відповідно до обставин злочину та інших фактичних даних. В умовах тактичного ризику окремі елементи системи можуть залишитися невitreбуваними через наявність прогалин в інформації або сумнів щодо її якості.

Гнучкість та варіантність тактичних прийомів, їх взаємозамінність у багатьох випадках дозволяють пом'якшити ступінь тактичного ризику при провадженні слідчої дії. Здійснення систематизації тактичних прийомів, розробка та пропонування судово-слідчим працівникам типових систем дає змогу зменшити ступінь тактичного ризику. Зниження або усунення ризику пов'язано з можливістю:

- 1) вибору комплексу тактичних прийомів, які є найдоцільнішими у відповідній ситуації;

2) заміни та використання іншої системи прийомів, якщо ситуація буде недостатньо чітко прогнозована або система не працюватиме.

Л Е К Ц І Я

по темі № 11 "Криміналістичні версії та планування розслідування" з курсу "Криміналістика" по криміналістичній тактиці

План лекції:

1. Сутність організації розслідування.
2. Поняття і принципи планування розслідування. Техніка планування.
3. Вчення про криміналістичну версію.
4. Координація і взаємодія – важливе завдання організаційної функції управління в слідчій тактиці.
5. Наукові засади взаємодії між слідчими й оперативними підрозділами в процесі розкриття і розслідування злочинів.

Основна література:

330. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
331. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
332. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
333. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
334. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
335. Бергер В. Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
336. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
337. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
338. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
339. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
340. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
341. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
342. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
343. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
344. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна базова криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
345. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
346. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
347. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.

348. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
349. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. / Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
350. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
351. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
352. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
353. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
354. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
355. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
356. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
357. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
358. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
359. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
360. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
361. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
362. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
363. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
364. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
365. Рошин А. И., Біленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криміналіста.—К., 1995.
366. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
367. Салтевский М. В. Собираение криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
368. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
369. Справочная книга криміналіста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
370. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

51. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
52. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
53. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
54. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
55. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция, 1999

- 7.Белкин Р.С., Лифшин Е.М. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997.
- 8.Вопросы криминалистической тактики. Сб. науч. Тр.- Ташкент: Научно-исследовательский и редакционный издательский отдел, 1978.
- 9.Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика: (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991
- 10.Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий Мн., «Вышэйш. Шк.» 1971
- 11.Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учебное пособие. – Волгоград: МВД СССР, 1988
- 12.Криминалистическая тактика: Программированные задания Учебное пособие. – К.: НИ РИО Киев Высшая школа МВД СССР им. Дзержинского., 1985
- 13.Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: НУАВД, 1993.
- 14.Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М.: «Юридическая литература», 1964.
- 15.Проблемы криминалистической тактики: Труды Омская высшая школа милиции. Вып.16./ Под редакцией В.П. Бахина. – Омск НИИ и РИО Омская высшая школа милиции, 1973.
- 16.Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – М.: МВШ МВД СССР, 1990.
- 17.Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.:Юридическая литература., 1987. – 18.Леви А.А., Пичкалева Г.Н., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юридическая литература, 1987
- 19.Шобик Б.Н. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – Хабаровск: МВД СССР, 1987
- 20.Леви А.А., Михайлов А.Н. Обыск: Справочник следователя. – М.: «Юридическая литература» 1983
- 21.Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ. 1978
- 22.Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ, 1978
- 23.Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания / под ред. И.М. Лузгина. – М.: «Юридическая литература», 1971.
- 24.Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания: Учебное пособие. 1977.)

ПИТАННЯ № 1. Сутність організації розслідування

Діяльність щодо розкриття і розслідування злочинів потребує чіткої організації та планування. Організація розслідування передбачає певні рівні діяльності щодо розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм:

1) *вищій* – система заходів, яка забезпечує ефективність функціонування елементів системи і досягнення відповідної мети. Організація розслідування виступає як специфічна форма діяльності усіх компетентних органів держави, тобто органів дізнання і досудового слідства усіх відомств;

2) *управлінський* – управління певним видом діяльності. Це комплекс заходів, що забезпечують оптимальну структуру органів розслідування, необхідний рівень управління ними, ефективність їх діяльності, вдосконалення засобів та методів. Організація розслідування у цьому разі виступає як основна функція слідчого апарату одного відомства;

3) *методичний* – організація розслідування конкретного злочину. Це комплекс заходів щодо створення оптимальних умов для визначення і застосування найбільш ефективних і доцільних криміналістичних рекомендацій;

4) *тактичний* – організація проведення окремої слідчої дії або організаційно-технічного заходу.

Організація розслідування передбачає визначення і мобілізацію сил і засобів, створення оптимальних умов для проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Причому керуючим суб'єктом організації розслідування є слідчий.

Організація розслідування означає:

- своєчасну розробку узгодженого плану заходів місцевих правоохоронних органів;
- налагодження належної взаємодії у процесі розслідування між слідчим, оперативними працівниками, спеціалістами;
- забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою чи бригадою;
- проведення регулярних оперативних нарад слідчої групи;
- налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю про результати роботи слідчої групи і кожного слідчого;
- забезпечення необхідних умов праці;
- забезпечення своєчасної розробки і виконання планів розслідування щодо кожної кримінальної справи;
- здійснення інших організаційних заходів для успішного розкриття і розслідування злочинів.

Комплекс організаційних заходів щодо кримінальної справи має бути точно визначеним, конкретним і детальним. Ці вимоги необхідно особливо чітко виконувати під час розслідування складних, багатоепізодних кримінальних справ з розподілом функцій між окремими слідчими і оперативними працівниками.

Організація розслідування базується на положеннях НОП. Стосовно слідчого, це насамперед режим та умови його роботи з метою їх оптимізації, вдосконалення нормування праці, обладнання робочих місць, оргтехніки, канцелярського та секретарського обслуговування.

ПИТАННЯ № 2. Поняття і принципи планування розслідування. Техніка планування.

Розслідування злочинів вимагає високої організації слідчої роботи, у здійсненні якої великого значення набуває планування розслідування. Необхідність планування впливає у суцільності діяльності слідчого у розслідуванні злочинів, яка потребує організованості, швидкості. Завданням кожного слідчого є вивчення наукових основ планування та впровадження їх у слідчу практику.

Під **плануванням розслідування** розуміють визначення шляхів розкриття злочинів, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також встановлення найдоцільніших строків проведення необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Значення планування розслідування визначається важливістю завдань, які можуть бути вирішені з його допомогою. До *завдань планування* досудового слідства належать:

- 1) визначення правильних шляхів розкриття злочину;
- 2) забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування;
- 3) своєчасне застосування науково-технічних і тактичних прийомів криміналістики з урахуванням особливостей кожної справи;
- 4) забезпечення найбільш ефективного поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих дій при розслідуванні;
- 5) сприяння економії сил і засобів слідчого апарату, швидкість розслідування.

Процес встановлення об'єктивної істини при розслідуванні злочинів залежить від принципів планування, які мають відповідати принципам кримінального процесу, визначатися ними.

До принципів планування належать:

- 1) точне, неухильне дотримання законності при розслідуванні злочинів;

- 2) обґрунтованість плану розслідування;
- 3) індивідуальність планування, недопустимість схематичності, шаблону;
- 4) динамічність планування.

Планування розслідування злочину складається з:

- 1 визначення завдань розслідування з урахуванням вчиненого злочину;
- 2 побудови (висування) слідчих версій;
- 3 аналізу версії та визначення обставин (питань), які необхідно встановити;
- 4) визначення слідчих дій, оперативних засобів та інших перевірочних і профілактичних заходів, необхідних для встановлення запланованих обставин;
- 5) вибору конкретних виконавців і термінів виконання.

Принципи планування: індивідуальність, динамічність, реальність та конкретність.

Існує кілька рівнів планування: планування роботи слідчого (календарний план), планування розслідування в кримінальній справі, планування слідчої дії, планування тактичної операції, тактичного прийому; планування початкового, наступного та заключного етапів розслідування.

Кожний рівень планування складається з чотирьох стадій:

- 1) визначення загального напрямку дій, формування цілей, побудова версій та виведення з них логічних висновків, цілей, підцілей;
- 2) виділення обставин, які необхідно встановити;
- 3) визначення засобів, за допомогою яких будуть встановлені обставини вчиненого злочину; прийняття тактичних рішень;
- 4) визначення виконавців і термінів виконання.

Планування окремої слідчої дії включає три стадії:

- 1) визначення мети слідчої дії (обставини, питання, які необхідно встановити);
- 2) встановлення (вибір) конкретних ресурсів – інформаційних, психологічних, технічних, які знаходяться у слідчого, та визначення їх співвідношення з конкретною метою, якої необхідно досягти;
- 3) безпосереднє розроблення організаційно-тактичного змісту слідчої дії із визначенням послідовності застосування тактичних прийомів, тактичних операцій.

Інколи планування може бути уявним, тобто слідчому не потрібно складати письмового плану. Це може мати місце на початковій стадії розслідування, при виявленні ознак злочину та порушенні кримінальної справи. У такій ситуації слідчий, базуючись на висунутих версіях, як правило, типових, складає приблизний план розслідування з провадження самих невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. І вже після цього приступає до складання письмового плану.

Існує кілька форм планів, які відображають етапи планування та цілі, яких потрібно досягти.

До загальних елементів плану розслідування в кримінальній справі належать: а) версії; б) обставини, які необхідно встановити; в) слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи; г) вказівка, хто виконавець і термін виконання; д) матеріали, які слід використати. Графічно він має такий вигляд:

План розслідування

в кримінальній справі № ___ з обвинувачення Прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого за ст. _____ Короткий зміст фабули справи

Слідчі версії	Обставини (питання), які належить з'ясувати, встановити	Слідчі дії, оперативно-розшукові заходи	Терміни та черговість виконання	Виконавець і строки виконання	Прізвища і ініціали

Більш компактним виглядає план розслідування, коли версія вноситься у заголовок плану. Таким чином, у плані перелічуються всі версії та розроблена кожна з них окремо;

Версія

Обставини (питання), які необхідно з'ясувати	Слідчі дії, оперативні заходи	Терміни та черговість виконання	Виконавець	Примітки, відмітка про виконання

Додатково до основного плану нерідко складають різні допоміжні документи з метою систематизації зібраних матеріалів у кримінальній справі:

– «особові рахунки» – картки, до яких заносяться всі епізоди злочину, здійснені обвинуваченим;

– «шахматки» (шахові відомості) – таблиці, де поєднані вертикальні та горизонтальні графи, у горизонтальних перелічують звинувачених, а у вертикальних – епізоди.

269

Приклад «шахматки»:

Звинувачувачі	Епізоди				
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5
	Короткий зміст	Короткий зміст	Короткий зміст	Короткий зміст	Короткий зміст
Коваленко					
Симоненко					

У складних кримінальних справах (убивство, порушення правил охорони навколишнього середовища, громадської безпеки), злочинах у сфері економіки нерідко для розслідування формують бригаду слідчих, яку очолює досвідчений керівник слідчого підрозділу або слідчий в особливо важливих справах Генеральної прокуратури. Аварії на транспорті, шахтах, значні розкрадання державного майна, як правило, розслідуються бригадою слідчих. Бригаді підпорядковують оперативні підрозділи, засоби зв'язку, криміналістичної та оперативної техніки, а також групи фахівців. Керівник групи (бригади) складає загальний план розслідування, де детально розробляється кожна версія, епізод. План обговорюється на оперативній нараді, до нього вносяться корективи і кожен член групи отримує завдання (наприклад, обробка однієї з версій, встановлення певного епізоду, проведення слідчої дії).

Слідчий згідно з одержаним завданням складає власний план його виконання (наприклад, затримати особливо небезпечного злочинця) та погоджує його з керівником групи (бригади). Керівник групи регулярно проводить оперативні наради, на яких заслуховуються результати розслідування, а члени групи одержують нові завдання.

Планування окремої слідчої дії проводиться у зв'язку і в ході реалізації плану розслідування в кримінальній справі. Окремі слідчі дії не потребують складання письмового

плану, особливо для досвідченого слідчого. Однак, незважаючи на це, слідчий робить замітки, визначає основні питання, обставини, які необхідно з'ясувати у ході слідчої дії.

У складних кримінальних справах, особливо в конфліктних ситуаціях, слідчі дії необхідно планувати (наприклад, при провадженні огляду місця події на великій території, групових обшуках, затриманні небезпечних злочинців, допиті звинувачених, що відмовляються, або лжесвідків). Планувати необхідно також окремі тактичні операції, якщо вони проводяться за складних умов.

План окремої слідчої дії або оперативного заходу складається з трьох елементів: конкретизація цілі, тобто обставин (питання), які необхідно з'ясувати та встановити; визначення тактичних прийомів і технічних засобів для встановлення обставин вчинення злочину; перелік матеріалів, довідкової інформації, необхідної для з'ясування обставин, визначення послідовності застосування прийомів і засобів одержання інформації, тобто реалізація тактичного задуму слідчої дії (використання матеріалів справи, речових доказів, логічних і психологічних прийомів). Цей план має такий вигляд:

Обс тавини (питання), які необхідно з'ясувати	Такти чні прийоми, операції, технічні засоби	Послідовність застосування тактичного прийому, технічних засобів, виконання тактичної операції	Матері али справи, довідкова інформація

Радимо планувати допит (пред'явлення звинувачення, допит підозрюваного). Без попереднього плану ці допити не мають відчутного позитивного результату.

Будь-який план розслідування та окремої слідчої дії повинен бути конкретним. У плані неприпустимі такі завдання, як «встановити винність підозрюваного», «дати завдання органам міліції», «з'ясувати обставини вчинення злочину». Необхідно конкретно вказати, які саме обставини встановити, яке завдання доручити органам дізнання.

ПИТАННЯ № 3. Вчення про криміналістичну версію.

Пізнання – це діяльність, метою якої є отримання істинного знання про який-небудь об'єкт. Розслідування злочинів також має пізнавальний характер, однак його специфіка полягає в тому, що пізнання у цій сфері людської діяльності здійснюється у формі доказування. Збирання доказів здійснюється через проведення слідчих дій, а дослідження і оцінка доказів полягають у з'ясуванні змісту, відомостей про факти, перевірку цих відомостей, встановлення їх вірогідності.

Своєрідність процесу пізнання при розслідуванні злочинів полягає насамперед у тому, що предметом його є суспільне небезпечні й протиправні вчинки, а їх дослідження у більшості випадків ускладнюється відсутністю повної картини вчинення злочину. У розпорядженні слідчого є тільки окремі сліди, аналізуючи які він повинен відновити картину події у всій її складності. Розумова і процесуальна діяльність слідчого відбувається в умовах, коли не відомі природні причинні зв'язки, знищені або замасковані сліди, зв'язок між речами і подіями нерідко постає у перекрученому вигляді, сутність явищ у деяких випадках є викривленою. Це й визначає характер пізнавальної діяльності слідчого.

Змістом пізнання при розслідуванні злочинів є розумова діяльність, яка базується на загальних законах мислення. Формою ж, у якій здійснюється пізнання у даній конкретній галузі, є специфічна діяльність, що визначається кримінально-процесуальним законом, який регулює процес збирання доказів.

За своєю гносеологічною природою пізнання при розслідуванні злочинів тотожне пізнанню взагалі. Пізнання у процесі розслідування відповідає загальним законам гносеології.

Чуттєвий ступінь пізнання у сфері розслідування злочинів не має такого безпосереднього характеру, як у галузях знань, в яких предметом вивчення є фізичні, хімічні, біологічні явища. Про безпосереднє сприйняття тут можна говорити тільки стосовно результатів події, що відбулася, які виступають у вигляді слідів злочину в широкому розумінні цього слова. До таких слідів належать як сліди у буквальному розумінні – сліди рук, ніг, знарядь злому, транспорту, так і сліди, виражені в інших формах, – показання свідків, обвинувачених тощо. Проте навіть така обмежена безпосередність сприйняття події злочину створює необхідні передумови для її пізнання.

Процес пізнання у розслідуванні здійснюється за допомогою діалектичних категорій. Застосування їх у кожній галузі знань має особливості, які визначаються співвідношенням загального діалектичного методу і спеціальних методів окремих наук.

Діалектичні категорії аналізу і синтезу, сутності й явища у процесі пізнання при розслідуванні злочинів набувають своєї специфіки. Зокрема, аналіз у процесі розслідування виступає в різних формах залежно від того, які функції він виконує. Аналіз події злочину по слідах, що проводиться при огляді місця події, виступає як умовне, розумове розчленування, відокремлений розгляд обстановки, обставин, слідів та ін. Аналіз при підготовці та проведенні допиту полягає у вивченні конкретних матеріалів, які є у розпорядженні слідчого, формуванні запитань, визначенні тактичної лінії допиту тощо.

Специфіка застосування категорій сутності й явища при пізнанні у сфері розслідування також визначається предметом дослідження. Сутність окремих явищ, що є результатом злочинної дії, не тільки не виступає на поверхні, а маскується, постає у перекрученому вигляді, старанно вуалюється. Такі труднощі у пізнанні сутності окремих явищ при розслідуванні мають місце у випадках, коли сліди злочину приховані, обстановка події злочину інсценована.

Найчастіше на початковому етапі слідчий має (повний чи не повний) комплекс даних, що характеризують результати злочинної дії. Ці дані виступають як наслідок певних причин, встановити які й є завданням слідчого.

Однією з особливостей пізнавального процесу при розслідуванні злочину є встановлення істини, тобто з'ясування усіх обставин злочинної події. Встановлення об'єктивної істини відбувається шляхом побудови слідчих версій, різних за родом і значущістю.

Однією з форм пізнання невідомого є гіпотеза. За своєю природою версій є *різновидом гіпотез*. На відміну від наукових гіпотез, версії не мають на меті створення наукових теорій, а перевірка їх здійснюється у термін, встановлений для розслідування.

Версія – це обґрунтоване припущення про наявність і обставини розслідуваної події, дії конкретних осіб і наявність у цих діях складу певного злочину.

Роль версій у пізнанні в процесі розслідування надзвичайно велика. У зв'язку з цим існують дві проблеми, вирішення яких визначає ефективність розслідування, досягнення об'єктивної істини.

Перша проблема – пізнавальна роль версії, її функція як методу пізнання у конкретній галузі, якою є судочинство.

Друга проблема – методи побудови версій у різних ситуаціях розслідування: а) при обмеженій доказовій інформації; б) за відсутності доказової інформації; в) при її значному обсязі.

Пізнавальна функція версії полягає у: а) систематизації доказового матеріалу; б) його аналізі; в) обґрунтованому висуненні припущення, яке визначає найбільш швидкий і ефективний шлях встановлення істини.

Методами побудови версій є їхні логічні основи – індуктивний чи дедуктивний метод, аналогії.

Побудова слідчих версій проходить такі етапи:

- 1) аналіз фактичного матеріалу;
- 2) висловлення припущення (саме версії);
- 3) виведення наслідків версії;

4) перевірка виведених наслідків (у цьому разі підтверджується або спростовується слідча версія).

Розглянемо етапи формування версій на прикладі з слідчої практики.

До прокуратури надійшло повідомлення про те, що на окраїні міста знайдено труп жінки. Під час огляду місця події було виявлено напівзанурений у яму з водою труп молодої жінки та сліди тачки, які не доходять до ями і обриваються за два метри від неї. Інших слідів не виявлено. При огляді трупа поза і стан одягу наштотували слідчого на думку про те, що мало місце звалтування. Однак це припущення відпало при судово-медичному дослідженні трупа, у процесі якого експерт встановив, що потерпіла перебувала на восьмому місяці вагітності і була спроба перервати вагітність шляхом механічного втручання. У результаті судово-медичного дослідження слідчий одержав певну сукупність фактів, які дозволили дійти деяких висновків. На той час вже була встановлена особа потерпілої та було з'ясовано, що вона була незаміжня, тяжілася своєю вагітністю і неодноразово висловлювала бажання звернутися до послуг «тітки Ганни». Аналізуючи ці дані, слідчий висунув версію, що під час проведення абортів сталася смерть, і особа, яка вчинила злочин, бажаючи приховати скоєне, вивезла труп до місця, де його й було виявлено. Після того, як слідчий висунув таку версію, він став теоретично виводити з неї необхідні наслідки, а саме:

- 1) місцем проведення абортів була квартира «тітки Ганни»;
- 2) у квартирі можуть бути виявлені сліди злочину і речі потерпілої;
- 3) у «тітки Ганни» повинна бути тачка, на якій тіло потерпілої було перевезено до місця його виявлення;
- 4) до злочину причетні інші особи, які допомагали «тітці Ганні» у транспортуванні тіла.

Перевірка названих наслідків провадженням слідчих дій – огляду та обшуку будинку, проведенням судових експертиз – підтвердила правильність версії.

Слідча версія у її закінченому вигляді завжди є наслідком індукції або дедукції. Індуктивні висновки – умовивід від окремого до загального – найчастіше застосовуються у випадках, коли слідча версія випливає з аналізу доказів, виявлених при провадженні окремих слідчих дій. Тоді від встановлення окремих причин походження доказів шляхом індуктивного мислення слідчий доходить до загального припущення про характер і причини події злочину. У цьому разі індукція може бути неповною (при умовиводі досліджуються не всі факти, явища, а лише їх частина) або повною, яка передбачає висновки, що ґрунтуються на знанні необхідних ознак і причинних зв'язків подій, фактів, явищ. Так, від окремих доказів шляхом аналізу і розгляду їх у взаємозв'язку слідчий доходить до загального висновку про причетність суб'єкта до злочину.

При використанні методу індукції у процесі побудови версій слідчий повинен передбачати помилки, які можуть виникнути у процесі індуктивного умовиводу. До них належать помилки невірному висновку як результат помилкових посилок і висновків: «після цього – отже, внаслідок цього». Подібні помилки можуть призвести не тільки до неправильної побудови версій, а й до невірному визначенні шляхів розслідування злочину. Логічна помилка «поспішності узагальнення» полягає в тому, що висновок від окремого до загального ґрунтується не на повному і всебічному аналізі необхідних причинних зв'язків, а слідчий доходить до висновку, базуючись на вивченні частини ознак. У практиці розслідування такі помилки трапляються при конструюванні версій, якщо в процесі аналізу слідчий не враховує певні чинники.

Побудова версій дедуктивним шляхом передбачає як початковий момент загальні положення, встановлені у процесі розслідування злочину. Дедуктивний метод може мати місце при явно недостатній кількості виявлених у справі доказів. У цьому випадку при побудові версій виходять не з аналізу певних доказів, а із загального припущення.

При схожій ситуації події злочину або окремих його обставин зі злочинами, які раніше розслідувалися, слідчі версії можуть виникати за аналогією. Висунення слідчих версій за аналогією може привести до позитивних результатів при розслідуванні злочинів.

Джерелами аналогії при конструюванні версій можуть бути:

- 1) оперативні та слідчі дані щодо складу та методів вчинення розкритих злочинів;
- 2) оперативні та слідчі матеріали щодо однотипних не-розкритих злочинів;
- 3) загальні теоретичні положення, які ґрунтуються на узагальненні слідчої практики і дозволяють намітити певну кількість версій щодо конкретної категорії злочинів;
- 4) теоретичні узагальнення та власний досвід слідчого у розкритті злочинів.

У процесі конструювання слідчих версій за аналогією великого значення набуває аналіз способу вчинення злочину, оскільки він містить найбільш виразні сторони злочину.

Криміналістичні версії можуть бути класифіковані за двома підставами:

- 1) за *обсягом понять* версії поділяються на загальні (пояснюють зміст та сутність всієї події) та окремі (пояснюють зміст окремих фактів).

Різновидом загальних версій є типові версії, що відображають видові ознаки злочину та найбільш типовий механізм події. Так, за наявності ознак крадіжки існують типові версії – крадіжка чи інсценування; при виявленні пожежі – підпал, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки; при виявленні трупа – вбивство, самогубство, нещасний випадок та ін.;

- 2) за *сферою використання* версії поділяються на слідчі, оперативно-розшукові, судові та експертні. Ці версії, як правило, взаємопов'язані і можуть впливати одна з одною. Так, слідча версія може впливати з експертною, оперативно-розшукова – зі слідчою, і навпаки.

Ілюстрацією цього положення може бути такий приклад. У дворі будинку пізно ввечері був знайдений труп чоловіка. При його огляді судово-медичний експерт звернув увагу на і факти крєпїтациї і висловив припущення про падіння чоловіка з висоти. Огляд під'їздів поблизу дав змогу виявити в одному з них на вікні горщика нитки, схожі на одяг потерпілого. Обшук у квартирі 5-го поверху (сліди ніг вели туди) і огляд дозволили встановити, що злочин був вчинений саме там. Молоді люди пиячили і посварились, один вдарив другого по голові пляшкою з-під шампанського, після чого труп викинули з вікна горщика, щоб приховати дійсну подію.

Слідчі версії перевіряються у процесі розслідування по можливості одночасно (кожна версія має свої специфічні та спільні з іншими версіями питання). При вирішенні питань про послідовність слідчих дій важливо насамперед планувати першочергові та невідкладні слідчі дії, а потім – дії, якими одночасно перевіряються кілька версій.

Питання № 3. Координація і взаємодія – важливе завдання організаційної функції управління в слідчій тактиці.

Процеси управління в діяльності слідчого – це сукупність цілеспрямованих дій керівника, слідчого підрозділу його апарату і направлені на узгодження їх спільної діяльності з метою досягнення визначених цілей кримінального судочинства.

Відповідність дій всіх елементів системи є не тільки обов'язковою умовою нормального її функціонування, засобом підвищення її ефективності, а складає одне з найважливіших завдань організаційної функції управління в діяльності слідчого.

Узгодження дій елементів системи досягається через координацію та організацію взаємодії.

Відомо, що поняття «взаємодія» і «координація», по-перше, не однозначні. По-друге, їхнє тлумачення дається представниками багатьох наук і сфер практичної діяльності, які роблять акценти на різні елементи цих понять. Кожне з них виражає собою специфічний засіб організаційного впливу в процесі управління.

Організація взаємодії в процесі управління виникає насамперед тоді, коли обмежені можливості матеріального, кадрового, інформаційного і т. п. характеру одного із суб'єктів управління, які не дозволяють якісно у відведений час вирішити поставлену задачу. Вихід із такого становища є звернення в ініціативному порядку за допомогою до інших суб'єктів

управління. Якщо останні, спонукувані почуттям моральної відповідальності за досягнення загальних цілей, або солідарності з колегами, або керуючись іншим яким-небудь мотивом надають таку допомогу, то це і є взаємодія. Названа причина взаємодії – одна із часто виникаючих, але не єдина. Взаємодія може здійснюватися і без прохання про допомогу, без попередньої домовленості, а виникати на основі правового обов'язку, встановленого з допомогою законних або підзаконних актів.

Наприклад, черговий по відділу органів внутрішніх справ при вчиненні тяжкого злочину зобов'язаний оповістити про це не тільки підрозділи свого регіону, але інформувати інші правоохоронні відомства та громадськість.

У даному випадку взаємодія чергового, що передав інформацію, і працівників правоохоронних органів сусіднього регіону, що використовують цю інформацію в пошуках злочинця, носить опосередкований характер. Хоча в практичній діяльності взаємодія підрозділів міліції носить і безпосередній характер, тобто визначена Законом. Наприклад, взаємодія оперативних і слідчих підрозділів при розслідуванні кримінальної справи. Проте й у цьому й іншому випадках в основі взаємодії лежить обов'язок, регламентований нормативними актами.

Оскільки в розслідуванні злочинів беруть участь і інші державні органи, а також громадські організації, то органи слідства зобов'язані тісно взаємодіяти з ними. Про це прямо сказано, наприклад, в Законі «Про міліцію». Взаємодія органів слідства з іншими відомствами, громадськими організаціями при розслідуванні злочинів має назву *зовнішнього* (позасистемного) у відмінності від *внутрішнього* (внутрісистемного), до якого ми ставимося як до взаємодії окремих елементів системи слідства.

Незалежно від того, який характер носить взаємодія – ініціативний або визначений нормативними актами, безпосередній або опосередкований, зовнішній або внутрішній – її *необхідно, в більшій або меншій мірі, організувати*: домовитися (усно або письмово) про час, місце, форму спільних дій, силах, засобах та ін. У тих випадках коли взаємодія носить нормативно-правовий характер, дії взаємодіючих сторін можуть бути досить жорстко регламентовані. Це пов'язано найчастіше з необхідністю дотримання правових норм, прагненням деталізувати, упорядкувати процес взаємодії, полегшити тим самим поведінку суб'єктів управління в екстремальних ситуаціях. У тих випадках, коли взаємодія носить ініціативний характер, або пов'язана з вирішенням порівняно нової задачі, організаційний процес може вимагати багато часу і зусиль.

Організація будь-якої взаємодії, не говорячи вже про саму взаємодію, є завжди багатостороннім процесом, де кожний партнер рівноправний і однаково зацікавлений у кінцевому результаті. Предметом їхньої взаємодії виступають організаційні відношення.

Які ж права й обов'язки взаємодіючих сторін? У слідчих органах будь-який працівник, підрозділ може виступати ініціатором взаємодії. Це право будь-якого елемента системи. Водночас, у силу того, що завдання розслідування злочинів носить, як правило, комплексний характер і його вирішення потребує об'єднання зусиль різноманітних служб, підрозділів та спеціалістів – взаємодія виступає і як обов'язок. Але все це відносно системи суспільства. У відношенні ж один до одного суб'єкти взаємодії виступають як рівноправні партнери. Вони не мають адміністративних повноважень по відношенню один до одного і діють у рамках своєї компетенції. Відповідальність за результати спільної діяльності суб'єкти взаємодії несуть в рівній мірі, незалежно від того, хто і як із них спрацював. Ці правові основи взаємних відношень при взаємодії знайшли відбиток у принципах: *не перетинання компетентності і солідарної відповідальності*.

Координація – це організуюча діяльність суб'єкта управління спрямована на узгодження дій частин системи. На відміну від організації взаємодії координація здійснюється суб'єктом управління, наділеним владними повноваженнями у відношенні об'єктів координуючої взаємодії. У якості останніх виступають слідчі підрозділи, криміналістичні служби, окремі працівники, що знаходяться в адміністративному або іншому підпорядкуванні координатора (суб'єкта управління). Ще одна відмінність в тому, що якщо взаємодія

організується між двома і більш елементами системи (підрозділами, працівниками), то в процесі координації повинно брати участь як мінімум три елементи системи: один суб'єкт і два об'єкти управління. При цьому координатор і об'єкти координації можуть належати до різних систем. У цьому випадку координація є позасистемною у відмінності від внутрісистемної, коли всі її учасники – елементи однієї системи.

У процесі координації суб'єктів управління вирішуються такі основні завдання:

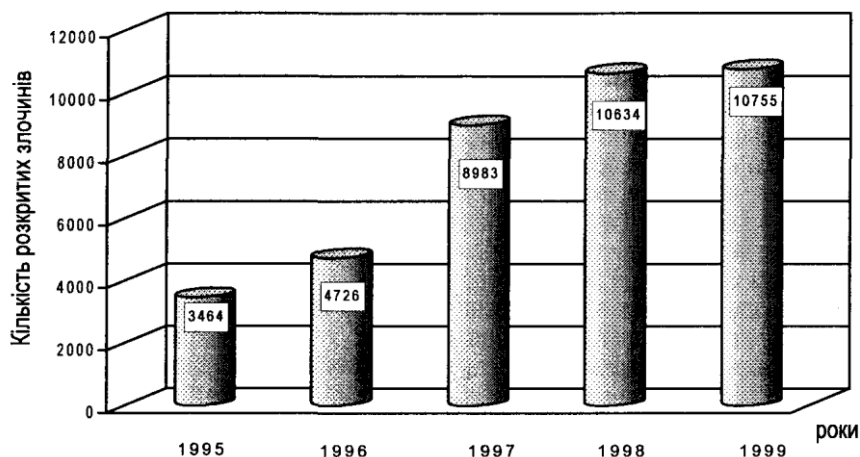
- узгодження функціонування частин і елементів системи в напрямку досягнення цілей;
- інтеграція зусиль різноманітних підрозділів для рішення конкретних завдань;
- регулювання діяльності співвиконавців;
- узгодження дій структурних підрозділів органів слідства та доданих сил при проведенні комплексних операцій;
- коригування нормативно-правових актів, що регламентують поділ функціональних обов'язків і характер взаємодії підлеглих.

Як відомо на практиці будь-який слідчий підрозділ зосереджується, насамперед, на вирішенні власних завдань, на виконанні покладених на нього функцій. Проте рішення підрозділами власних завдань, навіть сумлінне і повне виконання ними своїх функцій не веде автоматично до досягнення цілей системи. Тільки узгодження, взаємозв'язок зусиль усіх підрозділів, виходячи з економіко-криміногенної обстановки, та прогнозів її розвитку, дозволяє вирішувати загальні цілі. Саме це і досягається координацією.

Іноді виникає проблема, яку власними силами з тих або інших причин вирішити неможливо. У цих випадках суб'єкт управління шляхом тимчасової інтеграції зусиль усіх служб може швидко й ефективно вирішувати назрілу проблему.

Наприклад, підвищенню ефективності розслідування злочинів сприяє саме координація дій різних служб правоохоронних органів у поетапному проведенні комплексних слідчих та оперативно-профілактичних операцій «Акциз», «Кордон», «Конверт», «Енергія», «Завіса», «Бар'єр», «Транзит», «Гральний, туристський та шоу-бізнес», «Урожай», «Розшук» та інших.

Результати взаємодії та координації слідчих підрозділів з іншими правоохоронними сприяють більш активному і ціленаправленому розкриттю і розслідуванню злочинів (див. мал. 54).

Мал. 54. Результативність розкриття злочинів (1995-1999)

Більшість завдань, що розв'язуються в органах слідства, носять комплексний характер, тому до їхнього вирішення залучають працівників різних фахів та служб. З одного боку, це полегшує вирішення завдань, а з іншого -потребує постійної координації їхньої діяльності. Це пов'язано найчастіше з неоднаковим розумінням співвиконавцями поставлених цілей, прагненням нав'язати партнеру, суміжнику свої бачення проблеми, свою тактику, а іноді і небажанням якісно та у повному обсязі виконати свою частину роботи тощо.

В усіх зазначених та інших подібних випадках координатор, спираючись на свої владні повноваження, синхронізує діяльність всіх елементів структури співвиконавців, застосовуючи відповідні методи управління.

Щоб успішно здійснювати координуючу діяльність, недостатньо мати тільки відповідні повноваження. Дуже важливу роль відіграють досвід, знання нормативно-правових актів, що регламентують діяльність об'єктів координації, володіння психологічними методами впливу та основами управління. Особливо це важливо у випадках, коли потрібно координувати діяльність великої кількості працівників різних служб та підрозділів у швидкозмінюваних умовах. Це насамперед відноситься до комплексних операцій, у яких часто беруть участь не тільки підрозділи, що знаходяться в адміністративному підпорядкуванні у суб'єкта управління, але й ті, що залучаються зі сторони. Щоб не допустити в таких ситуаціях помилок управлінського, тактичного, іншого характеру, заздалегідь розробляються управлінські рішення – детальні типові плани, а на навчаннях відпрацьовуються спільні дії. Разом з тим, в планах всього неможна передбачити. Типові ситуації щоразу змінюються, ускладнюються. Саме тому при проведенні комплексних операцій велика роль відводиться суб'єкту управління як координатору, який швидко оцінює характер ситуації, корегує завдання і цілі підрозділів, перерозподіляє між ними сили і засоби, визначає послідовність їхніх дій і т. ін.

Розглянуті завдання координації – це організуюча діяльність суб'єкта управління в процесі функціонування елементів системи, що потребують узгодження своїх дій. Останнє завдання пов'язане з координацією дій частин і елементів системи у статичній формі. Тобто, розподіл або уточнення розподілу функціональних обов'язків, коригування нормативно-правових основ взаємодії між об'єктами координації і т. д. Уточнені завдання, обов'язки, форми, інші організаційно-технологічні питання взаємодії суміжних служб зменшують необхідність втручання суб'єкта управління в їх діяльність у майбутньому.

Одне і те ж завдання координації може проявлятися в різноманітних формах. Це: проведення під представництвом суб'єкта управління нарад зацікавлених сторін; упорядкування планів спільних дій, видання вказівок, розпоряджень, методичних рекомендацій, інших нормативних актів.

Координація й організація взаємодії – це, два засоби організації спільної діяльності частин і елементів системи, що відрізняються між собою характерами організаційних відношень, що виникають між ними, а їх зміст багато в чому визначає успіх управління в цілому.

Особливого змісту інститут координації і взаємодії набуває в період проведення адміністративних реформ: скорочення, реформування і навіть ліквідації окремих служб; формування нових структур; уточнення їх компетенції і багато інших процесів, що підвищують значимість координації і взаємодії в процесі управління.

Питання № 4. Наукові засади взаємодії між слідчими й оперативними підрозділами в процесі розкриття і розслідування злочинів.

Якісне розслідування злочинів можливе лише при комплексному використанні сил і засобів, що є в наявності, при постійному вдосконаленні тактики і методів практичної діяльності, а також при творчому ставленні до справи співробітників усіх підрозділів. Значення даних завдань, що стоять перед правоохоронними органами, зводяться передусім до запобігання злочинів, що готуються, і своєчасному розкриттю та розслідуванню учинених злочинів, викриттю і притягненню до карної відповідальності осіб, що їх здійснили. Ці завдання вирішуються спільними зусиллями оперативних і слідчих підрозділів. Якщо перші вирішують їх шляхом проведення оперативно-розшукової роботи, то другі – шляхом виконання процесуальних дій.

Обидва види діяльності (оперативна і слідча) спрямовані на припинення злочинних дій осіб, що готуються здійснити якийсь злочин, або вже його здійснили. Фактично дані підрозділи вирішують одні і ті ж завдання по боротьбі зі злочинністю, тільки прийоми, способи і засоби розв'язання загальних завдань істотно відрізняються. Тому ці види діяльності зосереджені в різних підрозділах і службах органів МВС і СБУ, що зумовлює необхідність

злагодженої спільної роботи при вирішенні конкретних практичних завдань, здійснення тісної взаємодії для досягнення поставленої мети.

В результаті взаємодії слідчих і оперативних підрозділів досягається об'єднання сил і засобів сторін для розв'язання різних завдань, які стоять перед правоохоронними органами України. Наприклад, зусиль одного слідчого часто буває не досить для забезпечення високої якості слідства, оскільки він не завжди спроможний отримати в найкоротший термін докази для розслідування злочину або для швидкого розшуку злочинців, що зникли.

Взаємодія – це ділова співпраця. Тому необхідне подальше вдосконалення взаємодії всіх підрозділів згаданих органів з тим, щоб ефективніше і якісніше використати всі можливості, що є в їхньому розпорядженні.

Під взаємодією оперативних і слідчих підрозділів слід розуміти узгоджену протягом певного часу, чітко скоординовану спільну їхню діяльність, засновану на законі і підзаконних актах і спрямовану на розв'язання завдань по забезпеченню належного правопорядку. У даному визначенні можна виділити два основних елементи: по-перше, *діяльність між підрозділами повинна бути узгодженою.* Слідчі й оперативні підрозділи, виконуючи кожний свої функції, на основі виробленої узгодженості доповнюють діяльність один одного, створюють взаємні умови для розв'язання конкретних завдань. Це підвищує ефективність заходів, що проводяться. Кожна зі сторін повинна розуміти і усвідомлювати, що від її дій певною мірою залежать результати всієї роботи і це позначається на розв'язанні загального завдання – підвищення почуття відповідальності співробітників взаємодіючих підрозділів. По-друге, дії кожної зі сторін, спрямовані на спільне розв'язання конкретних завдань, повинні базуватися на положеннях законів та інших підзаконних актів. Процесуальні дії здійснюються у суворій відповідності з положеннями процесуального закону, а оперативні заходи – на основі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., що регулюють цю діяльність. У діях кожної зі сторін недопустимі шантаж, провокація й інші подібні прийоми відносно підслідних та інших осіб, оскільки це може негативно вплинути на кінцевий результат спільної діяльності.

Взаємодія практично здійснюється через співробітників слідчих і оперативних підрозділів, тобто через слідчого й оперативного працівника.

Правильна організація взаємодії передбачає чітке розмежування функцій кожної зі сторін (слідчого й оперативного працівника). Загальні функції оперативних і слідчих підрозділів відомі і досить чітко розмежовані. Слідчі підрозділи виконують тільки процесуальні функції, оперативні ж – виконують функції оперативного характеру, а в окремих випадках також здійснюють і процесуальні функції як органи дізнання. На основі цих функцій чітке розмежування компетенцій оперативного працівника і слідчого при конкретній нагоді взаємодії має важливе практичне значення, оскільки підвищує відповідальність, сприяє дотриманню законності, більш чіткої організації всієї оперативно-слідчої діяльності.

Взаємодії між слідчими й оперативними підрозділами повинні здійснюватися за такими принципами: при постійному тісному контакті й обміні необхідною інформацією; узгодженості та скоординованості дій сторін; при найбільш оптимальному поєднанні наявних сил і засобів, без непотрібного дублювання і необґрунтованої підміни; хорошому знанні умов, прийомів, методів і засобів діяльності та можливостей сторін за рішенням конкретних завдань.

Взаємодія між слідчими й оперативними підрозділами здійснюється в різних організаційних формах. Основними з них є:

1. *Обмін інформацією.* Ця основна форма взаємодії, створює реальні основи для розслідування злочинів. Своєчасне надходження інформації взаємодіючим сторонам має вирішальне значення для успіху оперативних заходів, що проводяться, і слідчих дій. Інформація, яка передається, повинна бути об'єктивною. Якщо вона викликає сумнів, її слід перевіряти.

Обмін інформацією між підрозділами відбувається по-різному: залежно від змісту, можливості її використання в певний час. Вона може бути передана письмово, усно або безпосереднім ознайомленням з документами, що цікавлять, і предметами. Інформація може

бути також передана в копії документа, довідки, меморандуму та ін. З оперативними матеріалами слідчий знайомиться в обсязі, необхідному для повного здійснення намічених спільних заходів і розв'язання завдань взаємодії.

2. *Спільне обговорення думок, пропозицій, висновків за матеріалами справи і з питань взаємодії.* Для вироблення єдиної думки з того чи іншого питання слідчий і оперативний працівник, як правило, вдаються до спільного обговорення ситуації, що склалася у справі. При цьому добиваються взаєморозуміння і узгодженості дій, уточнюють питання про межі використання оперативної інформації і можливої тактики зашифрування джерел її отримання, уточнюють обов'язки кожного учасника слідчої дії або оперативного заходу. Таке спільне обговорення зацікавлених сторін може бути вироблене і на оперативних нарадах.

3. *Спільне планування.* Дана форма взаємодії заснована на повній поінформованості один одного про матеріали, що є у своїх підрозділах. У процесі спільного планування кожна зі сторін знайомиться з інформацією і на цій основі відпрацьовують план слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, визначають шляхи, засоби і способи їх реалізації, погоджують час і місце спільних дій тощо. Така форма взаємодії додає спільній діяльності цілеспрямований і більш організований характер. Вона додає обов'язковість наміченим заходам, оскільки план затверджується керівництвом правоохоронного органу і безпосередньо контролюється керівниками підрозділів.

4. *Спільна участь у проведенні окремих слідчих та розшукових дій.* Така необхідність найчастіше виникає при проведенні огляду місця події, обшуку, виїмки, при відтворенні обстановки і обставин подій, при переслідуванні злочинця по «свіжих» слідах та ін. Це дає можливість більш кваліфіковано виконувати слідчі дії і оперативно-розшукові заходи, своєчасно отримувати інформацію, яка цікавить, про осіб, що здійснили злочин, і відповідним чином на неї реагувати, а також скорочувати терміни їх проведення.

У процесі взаємодії в рамках оперативно-слідчої групи загальне керівництво здійснює керівник групи, а в окремих випадках – слідчий або старший оперативний працівник залежно від конкретних завдань, що вирішуються в ході даного заходу.

Практика показує, що у процесі своєї діяльності слідчі правоохоронних органів, як правило, взаємодіють з оперативними підрозділами в таких типових випадках: при здійсненні профілактичних заходів; на стадії порушення карної справи; у процесі попереднього слідства; після закінчення попереднього слідства; при розслідуванні надзвичайних випадків.

Взаємодія при здійсненні профілактичних заходів.

Органи МВС і СБУ значні зусилля спрямовують на боротьбу зі злочинністю на своєчасне попередження різного роду злочинів. У зв'язку з цим приділяється більше уваги профілактичній роботі, яка посідає одне з домінуючих положень, по забезпеченню належного правопорядку в країні. У цілях більш кваліфікованого й ефективного її проведення профілактика здійснюється спільними зусиллями слідчих і оперативних підрозділів. При цьому слідчому визначаються завдання щодо аналізу та юридичної оцінки матеріалів на осіб, що підлягають профілактиці, а також по участі в підготовці та проведенню самих профілактичних заходів. Як правило, питання про залучення слідчого до участі в профілактиці вирішується керівництвом органу МВС або СБУ.

Безпосередні функції слідчого полягають у тому, щоб:

- глибоко проаналізувати з правової точки зору надані йому матеріали з метою профілактики правопорушення;
- дати юридичну оцінку дій правопорушника, визначити причину такої поведінки;
- висловити думку про форму профілактики (особиста бесіда, вплив через близьких родичів або знайомих);
- висловити думку про способи отримання доказів, про недобрі вчинки, які здійснила особа (прийом документів, отримання довідок, пояснень, про способи легалізації оперативних даних);
- визначити свою роль у проведенні профілактики;

– висловити думку про доцільність публікації у пресі, передачі по радіо чи телебаченню;

– якщо в представлених матеріалах недостатньо даних для висновку про можливість профілактики, слідчий може висловити рекомендації про подальшу роботу з об'єктом. Оперативно-слідча практика правоохоронних органів підтверджує таку взаємодію. Вже стало правилом: всі оперативні матеріали профілактики заздалегідь вивчаються і оцінюються слідчими.

Взаємодія на стадії порушення кримінальної справи.

На стадії порушення карної справи взаємодію слід розглядати в двох варіантах: 1) коли після вивчення справ оперативного обліку слідчим прийняте рішення про порушення карної справи органом дізнання, слідчий може знову виступати в ролі консультанта, дає поради по складанню процесуальних документів і надає іншу допомогу;

2) коли порушуються карні справи відносно особи, затриманої на місці злочину. Слідчий порушує кримінальну справу і приймає до провадження. На цьому етапі оперативні працівники надають всебічну допомогу в доставлянні підозрюваного до органів МВС або СБУ, забезпечують слідчу базу тощо. Всі ці дії здійснюються на основі спільного плану.

Взаємодія в процесі попереднього слідства.

У ході розслідування карних справ слідчим за активною допомогою оперативних працівників необхідно всебічно дослідити злочинну діяльність обвинувачених, виявити спілників, мотиви і цілі здійснення злочинів. Тільки спільне об'єднання зусиль співробітників оперативних і слідчих підрозділів є тим підґрунтям, яке дозволить якісно і всебічно розслідувати карну справу. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів на цій стадії полягає: в необхідності застосування в процесі розслідування справи оперативних сил і засобів; у наданні оперативним підрозділам отриманої інформації, що має для них велике значення; виконання оперативним підрозділом доручень і вказівок слідчого; участь працівників у проведенні окремих слідчих дій.

Взаємодія під час затримання (арешті) підозрюваного. В міру складності тактика затримання підозрюваного може бути різною. Наприклад, затримання озброєного злочинця є, як правило, досить складною операцією. Звичайно таку операцію проводять спільними зусиллями слідчих і оперативних підрозділів. Роль слідчого при цьому може бути двоякою.

По-перше, він може сам особисто брати участь в операції. При цьому виконує свої процесуальні функції, а оперативні працівники створюють умови, що забезпечують безпеку або конспіративність затримання.

По-друге, слідчий може дати окреме доручення оперативному підрозділу (як органу дізнання) провести затримання. Сам же виступає в ролі консультанта з правових питань, щоб не допустити порушень законності. У тих випадках, коли слідчий безпосередньо бере участь в операції по затриманню підозрюваного, то дії сторін повинні бути чітко узгоджені в деталях: де і коли провести затримання, які повинні бути дії учасників операції, як направлятися до місця затримання тощо. У тому випадку, коли до операції по затриманню підозрюваного притягуються інші служби органів МВС або СБУ (наприклад, технічні підрозділи), то роботу з ними координує оперативний працівник.

Взаємодія під час обшуку.

Взаємодія слідчих і оперативних підрозділів починається на етапі підготовки до обшуку. На основі вивчення наявних матеріалів слідчий спільно з оперативним працівником визначає конкретні завдання обшуку, час його проведення, тактичні прийоми шифрування оперативних джерел та ін. У разі необхідності слідчий може дати доручення оперативному підрозділу про збирання відомостей про об'єкт обшуку, підбиранні понять, організації спостереження за місцем проведення обшуку, про залучення співробітників інших служб правоохоронних органів до проведення обшуку, про використання інших джерел для перевірки результатів обшуку та ін.

У процесі підготовки до обшуку слідчий виносить постанову про його проведення і отримує на це санкцію прокурора.

Під час проведення обшуку, починаючи від моменту пред'явлення постанови на обшук і закінчуючи складанням протоколу обшуку, слідчий зберігає свою процесуальну самостійність, а всі інші учасники слідчої дії виконують його вказівки. Зокрема, оперативні працівники допомагають слідчому при обстеженні приміщень і предметів домашнього побуту або за дорученням слідчого проводять обшук дільниць місцевості, надвірних споруд та інших об'єктів. Виявивши предмети і документи, що можуть мати значення по справі, ставлять до відома слідчого,

Взаємодія під час допиту.

У ході підготовки до допиту свідків, слідчий може доручити оперативному підрозділу зібрати характерні відомості на групу осіб, що підлягають допиту, а також про їхні взаємовідносини з обвинуваченим, про передбачувану поведінку на допиті тощо. Виходячи з отриманих даних, слідчий визначає черговість допиту свідків, тактику їхнього допиту, можливість використання оперативної інформації. Крім того, взаємодія слідчого з оперативним працівником виникає у разі необхідності перевірки через інші джерела правдивості отриманих свідчень свідка, а також коли доцільно через ті самі джерела спонукати свідка до давання правдивих свідчень.

Під час допиту обвинуваченого або підозрюваного слідчий з'ясовує питання, що стосуються не тільки довершеного злочину, а й питання розвідувального і контррозвідувального характеру. З'ясування таких питань може проводитись у присутності оперативного працівника або на прохання зацікавленого оперативного підрозділу самим слідчим. Це прохання може бути оформлене у вигляді переліку питань. Отримані дані можна використати при проведенні таких заходів, як оперативна гра зі злочинною групою, впровадження своїх осіб у банду, розкладання даної організації та ін.

У взаємодію після закінчення попереднього слідства входить:

організація і здійснення профілактичних заходів, що завершуються, допомога суду в підготовці й проведенні судового процесу. Якщо карна справа була припинена через недоцільність віддання обвинуваченого до суду (малої суспільної небезпеки, віку, стану здоров'я і т. д.), то взаємодія тут зводиться до проведення профілактичних заходів, застосування інших заходів впливу. Коли карна справа направляється в суд, своє зусилля слідчі й оперативні працівники зосереджують на наданні допомоги суду в організації і проведенні судового процесу, в контролі за поведінкою обвинуваченого, в отриманні даних про його позиції на суді, припинення можливих злочинних виявів з боку спільників, родичів або друзів у ході проведення судового процесу.

Взаємодія під час розслідування надзвичайних випадків

З метою забезпечення ефективності взаємодії слідчих і оперативних підрозділів для розслідування надзвичайних подій створюються оперативно-слідчі групи, до складу яких включаються найдосвідченіші слідчі й оперативні працівники. Такі групи створюються при оперативних управліннях центрального апарату і обласних органах МВС і СБУ. Старшим оперативно-слідчої групи призначається один з керівників оперативного підрозділу, який і несе повну відповідальність за результати дій групи. Він також зобов'язаний турбуватися про постійну готовність групи, про її техніко-криміналістичну оснащеність, про забезпечення безпеки членів групи під час виїзду на місце події, у процесі огляду місця події, проведення інших слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

З надходженням повідомлення про надзвичайну подію керівник оперативно-слідчої групи вживає заходів до отримання як можна більш повної інформації про подію: що, де, коли сталося, які наслідки, чи є потерпілі, чи надана їм медична допомога, чи організована охорона місця події, чи є дані про злочинця, про очевидців та ін., після чого організує виїзд групи. У разі необхідності встановлює контакт з прокурором, територіальними органами МВС, СБУ, командуванням внутрішніх військ для проведення можливих спільних заходів.

Слідчий, що входить до складу оперативно-слідчої групи, організаційно підпорядковується керівнику групи. Однак, у ході проведення слідчих дій він повністю зберігає свою процесуальну самостійність і діє відповідно до вимоги процесуального закону.

Керівник групи не має права давати вказівки слідчому з процесуальних питань. За погодженням з керівником групи слідчий може залучити до проведення невідкладних слідчих дій оперативних працівників. Таке залучення може бути в формі надання допомоги слідчому або в формі самостійного проведення слідчих дій оперативним працівником за дорученням слідчого. Без доручення слідчого оперативні працівники не мають права проводити слідчі дії, крім випадків, що не терплять зволікання, коли вони виступають у ролі органу дізнання. Через керівника групи слідчий може доручати оперативним працівникам проведення оперативно-розшукових заходів. Крім того, слідчий, виходячи з характеру події, визначає, який фахівець потрібний для участі в огляді місця події, кого можна запросити в якості понятих, які техніко-криміналістичні засоби будуть потрібні.

Оперативні працівники, що входять до складу оперативно-слідчої групи, при виїзді на місце надзвичайної події за вказівкою керівника групи організують оперативну роботу. Використовуючи оперативні можливості, вони вживають заходів до з'ясування обставин події, виявленню осіб, причетних до злочину, до встановлення джерел доказів, до запобігання можливих шкідливих

наслідків і негативних явищ.

Таким чином, кожний з учасників оперативно-слідчої групи, виконуючи свої функції, загалом створює умови для успішної її роботи. На місці надзвичайної події вживаються заходи до надання допомоги потерпілим, до запобігання можливих шкідливих наслідків, організації охорони місця події, а також проводяться й інші невідкладні заходи, наприклад, переслідування злочинця «по свіжих слідах» та ін.

Керівник групи організує також своєчасний обмін інформацією між слідчими й оперативними працівниками, внаслідок чого дані, отримані у ході огляду місця події, можуть вказати на новий напрям у діях оперативних працівників. І навпаки, відомості, отримані через оперативні джерела, можуть сприяти більш цілеспрямованій роботі слідчого під час огляду.

Порушуючи карну справу слідчий спільно з керівником групи і оперативними працівниками аналізує зібрані матеріали, висуває криміналістичні версії і складає план по розслідуванню злочину.

Слід підкреслити, що взаємодія слідчих і оперативних підрозділів є ефективним методом вирішення завдань, що стоять перед правоохоронними органами під час розслідування злочинів. Комплексне використання оперативних і процесуальних засобів для вирішення конкретних завдань позитивно впливає на якість, оперативність і результати заходів, що проводяться, сприяє більш об'єктивному і повному дослідженню обставин злочинного вчинку.

Л Е К Ц І Я

по темі № 12 "Тактика слідчого огляду та освідування "

План лекції:

- 1. Поняття, завдання та принципи слідчого огляду місця події. Основні етапи слідчого огляду місця події.**
- 2. Слідчий огляд як метод криміналістичного дослідження матеріальних джерел інформації. Тактика огляду місця події.**
- 3. Процесуально-криміналістичне документування результатів слідчого огляду місця події.**

Основна література:

371. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.

372. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
373. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
374. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
375. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
376. Бергер В. Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
377. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
378. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
379. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
380. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, . 2003. – 359 с.
381. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
382. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
383. Кириченко С.А. , Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція№1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
384. Кириченко С.А., Басай В.Д. , Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
385. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна база криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
386. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
387. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
388. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
389. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
390. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.
391. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
392. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
393. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
394. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
395. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
396. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
397. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
398. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
399. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
400. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
401. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.

402. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
403. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
404. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
405. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
406. Рощин А. И., Биленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криминалиста.—К., 1995.
407. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
408. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
409. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
410. Справочная книга криминалиста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
411. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

56. Биленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Биленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Биленчука. – К.: Атіка, 1998.
57. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
58. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
59. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
60. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция, 19997.Белкин Р.С.. Лифшин Е.М. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997.
- 8.Вопросы криминалистической тактики. Сб. науч. Тр.- Ташкент: Научно-исследовательский и редакционный издательский отдел, 1978.
- 9.Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика: (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991
- 10.Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий Мн., «Вышэйш. Шк.» 197111.Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учебное пособие. – Волгоград: МВД СССР, 198812.Криминалистическая тактика: Программированные задания Учебное пособие. – К.: НИ РИО Киев Высшая школа МВД СССР им. Дзержинского., 1985
- 13.Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: НУАВД, 1993.
- 14.Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М.: «Юридическая литература», 1964. 15.Проблемы криминалистической тактики: Труды Омская высшая школа милиции. Вып.16./ Под редакцией В.П. Бахина. – Омск НИИ и РИО Омская высшая школа милиции, 1973. 16.Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – М.: МВШ МВД СССР, 1990.
- 17.Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.:Юридическая литература., 1987. – 18.Леви А.А., Пичкалева Г.Н., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юридическая литература, 1987
- 19.Шобик Б.Н. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – Хабаровск: МВД СССР, 1987
- 20.Леви А.А., Михайлов А.Н. Обыск: Справочник следователя. – М.: «Юридическая литература» 1983

21. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ. 1978
22. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ, 1978
23. Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания / под ред. И.М. Лузгина. – М.: «Юридическая литература», 1971.
24. Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания: Учебное пособие. 1977.)

Питання № 1. Поняття, завдання та принципи слідчого огляду місця події.

Слідчий огляд є однією з невідкладних слідчих дій, яка регламентується статтями 190-193, 195 КПК. За його допомогою може бути отримана важлива інформація, яка здатна вплинути на ефективність розкриття злочину.

Оглядом називається слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі

Відповідно до ст. 190 КПК України розрізняють такі види слідчого огляду:

- 1) огляд місцевості;
- 2) огляд приміщення;
- 3) огляд предметів;
- 4) огляд документів.

Стаття 192 КПК України передбачає також огляд трупа, а ст. 193 КПК України регламентує проведення огляду тіла живої людини (освідування).

Огляд місця події – один із видів слідчого огляду. Ця слідча дія проводиться з метою виявлення слідів злочину, з'ясування механізму вчинення злочину, обстановки його здійснення, інших обставин, які мають значення в справі, що розслідується.

Місце події - це широке поняття, яким можуть охоплюватися: місце приготування до злочину, місце безпосереднього вчинення злочину, місце виявлення слідів і знарядь злочину та місце їх приховання.

Суть огляду полягає в безпосередньому сприйнятті слідчим обстановки місця події, вивченні та дослідженні матеріальних джерел доказової інформації.

Слідчий особисто повинен переконатися в наявності матеріальних джерел, їхніх ознаках та властивостях, зафіксованих у протоколі огляду.

Завдання огляду місця події:

- 1) виявлення слідів злочину;
- 2) встановлення обстановки події, механізму вчинення злочину, напрямку розслідування та розроблення загальних версій стосовно події злочину та його учасників;
- 3) одержання вихідної інформації для організації пошуку злочинця і провадження першочергових невідкладних слідчих дій.

Огляд місця події може бути первинним (основним), повторним і додатковим.

Первинний огляд здійснюється безпосередньо після отримання інформації про вчинений злочин і у обстановці місця пригоди наявні незмінні сліди злочину та злочинця. Результати такого огляду є найбільш ефективними.

Повторний огляд здійснюється у випадках, якщо виникає сумнів у повноті та достовірності первинного огляду внаслідок різноманітних причин (несприятливі природні умови, недостатня кваліфікація або ретельність слідчого тощо).

При проведенні повторного огляду досліджується вся територія місця події. У ряді випадків проведення повторного огляду дозволяє заповнити прогалини у результатах первинного огляду. Але необхідно мати на увазі, що на момент проведення повторного огляду, обстановка місця події може зазнати суттєвих змін, внаслідок чого окремі докази можуть бути втраченими.

Додатковий огляд здійснюється у випадках, коли у ході розслідування виникає необхідність оглянути певний об'єкт або ділянку місця події, які або взагалі не були оглянуті під час первинного огляду, або були оглянуті поверхово недостатньо ретельно. В таких випадках огляду підлягає не все місце події, а тільки окремі його об'єкти або ділянки.

Проведення огляду місця події передбачає його підпорядкування певним принципам, до яких належать:

– *єдине керівництво оглядом*. Слідчому, який проводить огляд місця події, підпорядковуються всі інші учасники (слідчі, працівники органів дізнання, спеціалісти та інші особи). Якщо справа дуже складна, керівництво оглядом може взяти на себе прокурор, начальник слідчого відділу, прокурор-криміналіст. Керівник огляду відповідає за його проведення, повне та об'єктивне дослідження обстановки, фіксацію ходу та результатів огляду;

– *своєчасність огляду*. Огляд не терпить зволікань і проводиться відразу після повідомлення про подію. Це – невідкладна й початкова слідча дія. Огляд проводять у будь-який час доби, а за несприятливих умов допускають його перенесення та продовження в денний час;

– *планомірність огляду* – це суворе дотримання криміналістичних рекомендацій щодо застосування тактичних та організаційних прийомів огляду (визначення межі, вихідної точки, послідовності дослідження території, які докази шукати тощо);

– *об'єктивність, всебічність та повнота огляду*. Всі ділянки, об'єкти, які так чи інакше пов'язані з механізмом події і несуть будь-яку інформацію, повинні бути виявлені, зафіксовані, досліджені. Джерела інформації невидимих слідів вилучаються відповідно до механізму злочину та згідно з відображенням ними доказової інформації (наприклад, слід запаху, мікрочастин нашарування);

– *застосування науково-технічних засобів та суворе дотримання криміналістичних правил поводження з матеріальними джерелами доказової інформації*

Підготовка до огляду місця події

Підготовчі дії, пов'язані з оглядом місця події, складаються з двох етапів: дії до виїзду на місце події та дії після прибуття на місце.

Підготовчі дії до виїзду на місце події полягають у такому:

- а) слідчий має уточнити характер події згідно з повідомленням, що надійшло;
- б) вжиття заходів (через органи міліції або адміністрацію установи) щодо охорони місця події та надання допомоги потерпілим;
- в) забезпечити безпеку громадян на ділянках, які межують з місцем події;
- г) перевірити готовність науково-технічних засобів;
- г) вирішити питання щодо транспортних засобів, які необхідні для виїзду на місце події;
- д) визначити коло осіб, які братимуть участь в огляді, згідно з характером злочину (судово-медичний експерт, експерт-криміналіст, інспектор ДАІ, кінолог);
- е) вирішити питання про запрошення понятих, особливо у випадках, коли місцем події є віддалена місцевість або огляд відбувається у нічний час тощо.

Якщо слідчий вважає за потрібне, він може запросити для участі в огляді потерпілого, який здатний допомогти з'ясуванню обставин події, а також надати допомогу у виявленні слідів і речових доказів.

Після прибуття на місце події слідчий вживає таких заходів:

- а) упевнюється у наданні допомоги потерпілому;
  - б) проводить коротке опитування свідків;
  - в) дає розпорядження працівникам міліції щодо проведення необхідних оперативно-розшукових заходів (переслідування по «гарячих слідах», встановлення очевидців);
  - г) усуває з місця події сторонніх осіб;
  - г) визначає функції кожного учасника огляду і роз'яснює їм їхні права та обов'язки.
- Після закінчення цих дій слідчий приступає безпосередньо до огляду.

Основні етапи слідчого огляду місця події

Учасниками огляду місця події є: слідчий, співробітники карного розшуку, ДАІ, ДСБЕЗ, експерти, дільничні інспектори, відповідні спеціалісти, обвинувачений, підозрюваний, потерпілий, свідки. Огляд проводиться в присутності понятих. Таким чином, в огляді беруть участь безпосередні виконавці та особи, які повинні бути присутніми. Функціональні обов'язки їх різні.

Огляд місця події складається з кількох етапів; а) підготовчий; б) робочий – безпосередній огляд; в) заключний.

Підготовчий етап включає діяльність слідчого:

- 1) до виїзду на місце події;
- 2) на місці події.

До виїзду на місце події слідчий зобов'язаний здійснити такі підготовчі б/г;

– одержати вичерпну інформацію щодо події, визначити, чи організована охорона місця події, чи надано невідкладну медичну допомогу потерпілому, чи вжито заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків;

– якщо цього не зроблено, дати вказівки про вжиття зазначених заходів;

– визначити склад та викликати членів СОГ;

– підготувати необхідні технічні засоби для забезпечення виїзду на місце пригоди та проведення огляду (зв'язок, транспорт, технічні комплекти);

– запросити та забезпечити участь необхідних учасників у проведенні огляду: понятих, громадських помічників, потерпілих, свідків та інших.

Прибувши на місце події, слідчий зобов'язаний:

– переконатися, що заходів з охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків події вжито;

– якщо необхідно, вжити додаткових заходів з охорони місця події та ліквідації шкідливих наслідків злочину.

У разі необхідності, на цьому етапі слідчий проводить коротке опитування свідків та потерпілих, дає завдання оперативним працівникам щодо встановлення можливих потерпілих та свідків події, усуває сторонніх з місця події, визначає функції кожного з учасників огляду і роз'яснює їм їхні права та обов'язки.

Робочий етап – безпосередній огляд місця події – починається з орієнтовного або загального огляду, в ході якого слідчий знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває версії стосовно події. На базі отриманих відомостей слідчий формує завдання оперативним працівникам (застосування службово-розшукового собаки, організація пошуку злочинця «по свіжих слідах», збирання інформації, виявлення свідків), складає план детального огляду, вибирає методи й засоби дослідження обстановки місця пригоди, проводить орієнтовну та оглядову зйомку місця події. Детальний огляд передбачає глибоке й всебічне дослідження місця події, об'єктів з метою виявлення слідів злочину. Під час загального огляду слідчий досліджує об'єкти в статичному стані, а при детальному – може переміщувати предмети з метою дослідження, насамперед зафіксувавши їх на місці виявлення. Під час детального огляду здійснюється вилучення матеріальних джерел (слідів), їх пакування, фіксація.

Заключний етап – фіксація результатів огляду місця події – полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації, вирішенні повністю або частково завдання та мети огляду. Визначається, які об'єкти обстановки доцільно оглянути додатково, які об'єкти необхідно ще вилучити. Слідчий може вважати огляд закінченим, якщо на всі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація (встановлено механізм, спосіб вчинення, виявлені ознаки злочинця тощо).

У ході загальної та детальної стадій огляду слідчий робить робочі нотатки, а після закінчення огляду складає протокол огляду. Якщо огляд складний, протокол готується під час робочої стадії. Нерідко слідчий доручає писати протокол одному з членів СОГ, а сам диктує

результати дослідження обстановки місця події. Така процедура є більш економною та доцільною. Паралельно результати дослідження місця події можна записати на магнітофон.

На заключному етапі складаються плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні), схеми та інші додатки до протоколу огляду місця події (фотознімки, відеозаписи, голограми тощо).

Питання № 2. Слідчий огляд як метод криміналістичного дослідження матеріальних джерел інформації.

Огляд місця події передбачає обрання методів, які визначають його послідовність. До традиційних належить:

а. *концентричний метод* (від периферії до центра), який найбільш доцільно обирати у випадках, коли центр місця події не має чітко визначених меж і увагу слід зосередити на окремих слідах і речових доказах, що дозволяє визначити центр і характер події.

б. *метод ексцентричний* (від центра до периферії) є оптимальним при розслідуванні злочинів, де подія має центр (наприклад, труп або центр зіткнення автомашин). Огляд центра події є передумовою для цілеспрямованого виявлення інших слідів, пов'язаних з діями злочинця на місці події.

с. *фронтальний (лінійний) метод* застосовується під час огляду значних площ, де місце події пов'язане з великою кількістю та розосередженням слідів і речових доказів. Для огляду місця події можуть бути обрані й інші методи, зокрема уявне розбиття місця на квадрати, сектори або інші ділянки, зручні для мети огляду приміщень чи місцевості. Методи огляду можуть бути й комбінованими, залежно від ситуації огляду, а також комплексу слідів і речових доказів, які виявлені під час огляду.

Власне тактика огляду втілюється у кількох послідовно здійснюваних стадіях – оглядовій, статичній і динамічній.

Під час *оглядової стадії* слідчий здійснює такі дії: визначає межі огляду, його оптимальний метод відповідно до ситуації, проводить орієнтуючу і оглядову фотозйомку.

Статична стадія огляду передбачає огляд без порушення обстановки, окремих слідів і речових доказів. Слідчий пересувається по місцю події, зосереджуючи свою увагу на розташуванні окремих об'єктів огляду з метою вибору тих з них, які, за його припущенням, можуть мати відношення до події злочину.

Найбільш відповідальною є *динамічна стадія*, під час якої детальному вивченню підлягають сліди і речові докази. Слідчий аналізує їх сутність, відношення до події злочину, отримує інформацію, яка уточнює існуючі версії, або висуває інші, відповідно до характеру та інформаційної цінності виявленого. На цій стадії активно застосовуються науково-технічні засоби, серед яких переважне місце належить таким методам фіксації, як вузлова або детальна фотозйомка, а також методи виявлення слідів рук, знарядь злому, слідів ніг і транспортних засобів. Важливе значення мають фіксація і вилучення слідів шляхом виготовлення зліпків, перенесення їх на дактилоскопічні плівки. Детальний огляд слідів і речових доказів передбачає виявлення їх ознак, визначення можливості їхнього використання для експертного дослідження. Під час огляду слідчому необхідно звертати увагу на мікросліди і мікрочастки, оскільки їх аналіз і наступне дослідження можуть дати важливу інформацію щодо встановлення осіб, які причетні до події злочину, а також для організації інших слідчих дій (обшуку, виїмки), спрямованих на визначення інших доказів події злочину. У процесі огляду місця події можуть бути здійснені експрес-дослідження окремих слідів або речових доказів, які вимагають застосування спеціальних засобів. До них належать: проби на наявність крові у плямах, що нагадують кров'яні; прочитання документів із забрудненими, замитими текстами за допомогою світлофільтрів або електронно-оптичних перетворювачів та ін.

У процесі огляду місця події слідчим можуть бути з'ясовані питання, які мають значення для визначення шляхів розслідування, а саме:

- 1) характер події, що мала місце;
- 2) чи на місці огляду відбувся злочин;
- 3) шляхи проникнення злочинців на місце і шляхи їх виходу (особливо це важливо для розшуку злочинців і слідів);
- 4) скільки було злочинців на місці злочину і чи знайома їм обстановка;
- 5) час вчинення злочину;
- 6) який час злочинці перебували на місці;
- 7) як пересувались злочинці на місці події, яких предметів вони торкалися;
- 8) якими знаряддями або засобами діяли злочинці;
- 9) яку мету переслідували злочинці, чи досягли вони її;
- 10) які сліди залишені злочинцями на місці події, які сліди залишилися на них та їхньому одязі;
- 11) хто і звідки міг бачити те, що відбувалося на місці події.

Аналіз обставин події, слідів і речових доказів, визначення їх причинно-наслідкових зв'язків дозволяють виявити так звані негативні обставини, тобто такі, що суперечать уявленням про закономірний розвиток подій. Так, наявність значної кількості ран на трупі та відсутність крові є негативною обставиною, яка свідчить про те, що злочин було вчинено в іншому місці, а труп перенесено.

Негативні обставини за своїм характером можуть бути поділені на дві групи: 1) пов'язані з відсутністю слідів, які у зв'язку з аналізом обставин мають бути, і 2) пов'язані з наявністю слідів у разі, коли природний перебіг подій не передбачає їх. Так, під час огляду трупа людини, яка заподіяла собі смерть шляхом повішання, на думку експерта, странгуляційна борозна мала посмертний характер. Наявність таких слідів є свідченням того, що настання смерті не є наслідком самогубства. Подібні обставини є негативними і свідчать про інсценування події. Наявність слідів лещат на замку, дужку якого перепиляно за заявою потерпілого під час проникнення у приміщення, також є негативною обставиною – наявність слідів, яких за природним розвитком події не повинно бути. Порушення логіки розвитку подій в першому і другому випадках є показником інсценування події (у першому випадку – відсутність належних слідів, у другому – наявність їх там, де вони не повинні бути). На такі суперечності слід звертати увагу при зіставленні характеру події і тих версій, які виникають у процесі огляду місця події, окремих слідів і речових доказів. До негативних обставин можуть належати й такі, як невинувато ускладнена картина події, а саме: безліч розкиданих речей, що не зумовлено метою події; надмірне пошкодження тих чи інших предметів обстановки; вивезення значної кількості викраденого майна за час, протягом якого це неможливо зробити.

Тактика огляду у своїй основі має пізнавальну діяльність, яка нерідко розглядається як своєрідна логіка огляду. До структури пізнавальної діяльності входять такі елементи:

- 1) речові ознаки злочину, що потрапляють у поле зору слідчого;
- 2) версії про механізм розслідуваної події;
- 3) уявна модель цієї події;
- 4) виведення наслідків із даної моделі, тобто суджень про обставини і сліди, які повинні мати місце, якщо відтворена модель є правильною. У реалізації цього механізму одну з основних ролей відіграє аналіз обстановки місця події й слідів, які виявлені у зв'язку з подією злочину.

Виявлений у процесі огляду об'єкт спочатку аналізується з точки зору його звичайної у людському розумінні субстанції та призначення. Після цього аналіз спрямовується на встановлення у знайденому об'єкті (сліді, речовому доказі) таких ознак, які свідчать про його використання в події злочину. Цей етап аналізу дає змогу виявити зв'язки певного об'єкта з подією злочину і тим самим встановити коло обставин, що мають значення для здійснення пізнання у розслідуванні. При уявному аналізі об'єктів, що проводиться під час огляду місця події, використовуються елементи фактичного аналізу, зокрема таких його методів, як вимірювання, дослідження за допомогою науково-технічних засобів, порівняння. Застосування лупи, світлофільтрів, ультрафіолетових освітлювачів, запилюючих порошків до

умовиводів уявного аналізу у багатьох випадках додає деяку кількість виявлених ознак, правильна оцінка котрих багато в чому визначає можливість розгляду знайденого як речового доказу.

Інструментом, що здійснює логічний зв'язок знайденого з діями осіб, які брали участь у злочині, та іншими доказами, виступає причинно-наслідковий зв'язок, який немов з мозаїчних фрагментів відновлює картину події. Якщо з цих позицій розглядати обставини події та складові об'єкти, пов'язані з подією злочину, можна побачити, що всі вони є наслідками певних причин. Аналіз таких наслідків і є підставою для уявного сходження до причини, що їх породила, а, отже, й до встановлення шуканого.

У процесі огляду узагальнення результатів аналізу дає змогу накопичувати інформацію, синтезувати її за допомогою встановлення причинних зв'язків, що й служить основою для формування уявної моделі події. Характер і обсяг доказової інформації обумовлюють повноту і обґрунтованість уявної моделі. Кожна модель події має певний ступінь правдоподібності, що зумовлено, з одного боку, наявною інформацією, а з іншого – обставинами, які необхідно з'ясувати для встановлення об'єктивної істини у справі. У тих випадках, коли обставини першої групи є більш чітко вираженими, то обґрунтованість версії, що висувається щодо події злочину, буде вагомішою, а її уявна модель – більш повною. Складність висунення версій як побудови моделей картини події полягає у тому, що подібні побудови не є довільними процесами творчої уяви. Аналіз і оцінка доказового матеріалу обмежують процес моделювання, зосереджуючи мислення слідчого на колі встановлених обставин і визначенні їх можливого причинного співвідношення.

Найбільше значення з точки зору пізнавальної ролі моделей, що конструюються в процесі огляду місця події, має те, що їх виникнення і згасання (розпад) відбуваються у міру виявлення й оцінки доказової інформації. Тому вони є не тільки динамічними (рухомими), а й такими, що знову виникають і розпадаються залежно від обґрунтованості компонентів моделі, які визначають врешті-решт її надійність. Окремі автори (В. І. Попов) відносять процеси, пов'язані зі створенням моделей, до поняття психологічного пошуку – «силует, що пливе», як свого роду уявне усвідомлення слідчим (кінофільмування) цих подій, яке створює перманентну модель події злочину.

Місце події, як правило, є відображенням певної події злочину. Саме в цьому сенсі місце події являє собою фрагмент об'єктивно існуючої події, де зафіксовані її окремі сторони. Певною мірою воно містить інформацію про подію злочину, виражену у зміні обстановки, слідах перебування злочинців, слідах їх дій, намірів та інших даних.

Велике значення мають вилучені у процесі огляду місця події мікрооб'єкти – дрібні частки скла, обривки волосся, волокна органічного і неорганічного походження тощо. Такі об'єкти можуть бути виявлені на одязі жертв, що контактували зі злочинцями, або на інших контактних поверхнях. Мікрооб'єкти мають вилучатися і пакуватися з дотриманням особливих правил у спеціальні пакети, дуже обережно, можливо, за участю спеціаліста.

У процесі огляду досить широко використовуються науково-технічні засоби із слідчої валізи. У необхідних випадках можуть застосовуватися інші науково-технічні засоби, необхідні для попереднього дослідження плям, що нагадують кров, прочитання за допомогою світлофільтрів текстів, що погано розрізняються або малопомітні, та ін.

Поряд з технічними засобами із слідчої валізи можуть бути залучені мобільні лабораторії, обладнані комплектами криміналістичних засобів більш широкого профілю.

Речові докази вилучаються з місця події різними способами, відповідно до їх специфіки, із застосуванням різних технічних засобів. Так, для вилучення твердих об'єктів використовуються склорізи, викрутки, стамески; для вилучення рідких речовин – шприци, піпетки, пробірки; газоподібні речовини (запахові сліди) вилучаються за допомогою шприців, скляних посудин з герметичними кришками тощо.

У випадках, коли окремі сліди (рук, взуття, знарядь злочину) неможливо вилучити, вони копіюються. Для виготовлення копій використовуються дактилоскопічні плівки, полімерні пасти, гіпс, пластилін та інші матеріали.

При застосуванні науково-технічних засобів у процесі огляду місця події, а також при вивченні слідів або речових доказів слідчий може залучити спеціаліста-криміналіста, який надасть допомогу у вирішенні питань, пов'язаних з аналізом слідів (визначення розміру взуття, якою рукою залишено слід, у якій галузі виробництва використовуються знайдені під час огляду інструменти та ін.). Такі відомості є вихідними для висунення окремих і загальних версій, що визначають напрям розслідування, пошук осіб, які вчинили злочин, можливості проведення різних експертних досліджень. Припущення і висновки, зроблені спеціалістом, не вносяться до протоколу, вони є орієнтуючими для формування слідчих версій і роботи слідчого на місці події.

Тактика огляду місця події

Місце події та його матеріальна обстановка є відображенням наслідків певного злочину. Місце вчинення злочину – найбагатше джерело відомостей. У більшості випадків розкриття злочинів цілком залежить від того, чи повною мірою використано це джерело, але воно не завжди однаково відображає подію злочину.

Залежно від характеру відображення на місці події злочину можна уявити ситуації, коли подія злочину:

- 1) має дійсне відображення;
- 2) не має повного відображення;
- 3) не знаходить свого явного відображення;
- 4) має фальшиве відображення.

Ці ситуації вимагають відповідної інтерпретації:

1) *якщо подія злочину має дійсне відображення*, у слідчого немає сумнівів щодо характеру події та осіб, причетних до неї. Достатній обсяг інформації дозволяє припустити дійсність події. Проте на першому етапі розслідування (яким часто є огляд місця події) нерідко важко вирішити, які об'єкти слід оглядати;

2) *якщо подія злочину не має повного відображення*, завдання слідчого полягає у відновленні повної картини події, що відбулася.

Неповнота відображення може мати різний ступінь. Якщо відображення настільки неповне, що не передає змін середовища, на основі яких можна судити про відображений об'єкт, тоді неповнота його є істотною. Виникнення неповного відображення пов'язано з такими моментами: а) у процесі вчинення злочину подія повністю не відобразилась на місці події; б) після вчинення злочину виникли зміни об'єктів огляду – слідів та речових доказів;

3) *якщо подія злочину не знаходить свого явного відображення*, можна передбачити, що: а) знищено дані на місці події (зміни в середовищі зникли, і акт їх виділення став неможливим; разом з тим знищення інформації на місці події (слідів і речових доказів) характеризується виникненням іншої інформації – слідів їх знищення); б) події у цьому місці не було;

4) *якщо подія злочину має фальшиве відображення*, виникає ситуація відбиття не події злочину, а іншої події, тобто при інсценуванні. У цих випадках необхідно звернути увагу на так звані негативні обставини, які несуть у собі інформацію не про злочин, чийм відображенням вони нібито є, а про інсценування злочину.

Кожній із названих ситуацій огляду місця події відповідає найдоцільніша система тактичних прийомів, яка має достатньо загальний характер. Подальша диференціація тактичних прийомів зумовлена типовими ознаками злочину та його індивідуальними особливостями. Огляд місця події також має власну специфіку відповідно до різних видів злочинів, способів їх вчинення та приховування.

Система тактичних прийомів при дійсному відображенні події злочину охоплює:

- 1) зіставлення первинних даних і обстановки місця події з метою виявлення слідів злочину;
- 2) аналіз окремих слідів на місці події;
- 3) модельовання події, що відбулася.

Розглянемо функціональне призначення і доцільність названих прийомів. Слідчий має певну інформацію про характер події ще до початку огляду місця події з повідомлень про злочин, оперативних даних, показань окремих осіб тощо. У дуже рідких випадках слідчий, який виїздить на місце події, не має хоча б деякого уявлення про подію злочину. Це уявлення може бути уривчастим, неправильним, неточним, але воно існує. У ситуації дійсного відображення події злочину не повинні виникнути суперечності та невідповідності між первинними даними і обстановкою на місці події. Мета тактичного прийому, який полягає в їх зіставленні, – виявити якомога більше слідів злочину і речових доказів, визначити належність доказів.

Важливим тактичним прийомом у даній системі виступає аналіз окремих слідів на місці події. Місце події є відображенням минулого, яке може бути пізнане як результат вивчення обстановки і речових доказів переважно раціональним шляхом. Треба аналізувати такі ознаки та властивості предметів і слідів:

- а) час виникнення їх на місці події (аналіз тимчасових зв'язків слідів);
- б) зв'язки об'єктів з даним чи іншим місцем (аналіз просторових зв'язків слідів);
- в) структуру предметів і слідів для вивчення їх групової належності;
- г) ідентифікаційні якості слідів з метою визначення можливості ототожнення об'єктів, що їх утворили;
- г) можливість виникнення слідів від одного або різних учасників розслідуваного злочину (потерпілого, обвинуваченого та ін.) або сторонніх осіб;
- д) зв'язки слідів між собою і розслідуваною подією, механізм їх утворення;
- е) причини відсутності певних слідів і предметів, їх властивостей і ознак.

Аналіз окремих слідів на місці події є тим першим ступенем, який дає змогу встановити причинні зв'язки між ними. Сліди (предмети) перебувають у залежності один від одного. Виявлення одного сліду або його частин чи ознак слідів повинно підштовхувати до пошуку інших речей або слідів. Тому використання тактичного прийому, який полягає в аналізі окремих слідів на місці події, дозволяє:

- а) виявити більш широке коло слідів (предметів), що мають відношення до певного злочину;
- б) визначити залежності між ними;
- в) не брати до уваги сліди, які не стосуються події.

Наступним тактичним прийомом у системі є моделювання події. Кожна уявна модель вчиненої події щодо розслідування будь-якої категорії злочинів має більший або менший ступінь ймовірності. Уявне моделювання (відтворення) події дозволяє виявити нові факти та певні невідповідності. При дійсному відображенні події злочину уявна модель повинна збігатися з інформацією, яку виявлено на місці події. Однак якщо між ними виникають суперечності та невідповідності, то ситуація огляду ще на початку визначена невірно.

Система тактичних прийомів при неповному відображенні події злочину включає такі прийоми:

- 1) аналіз окремих слідів (предметів), їх ознак, розташування;
- 2) використання уявної реконструкції окремих елементів події;
- 3) моделювання з метою відтворення події, яка відбулася;
- 4) зіставлення модельованої події і реальної картини місця події.

Така система використовується у разі, коли на місці події виявлені окремі предмети чи сліди злочину і механізм події недостатньо виражений. Огляд місця події при неповному відображенні події злочину необхідно розпочинати з аналізу окремих слідів (предметів), їх ознак, розташування. Цей тактичний прийом дозволяє визначити об'єкти, які мають значення у справі, встановити зв'язки між окремими слідами та їх можливе місцезнаходження.

Наведемо приклад. Дев'ятирічна І. не повернулася зі школи додому. Її було знайдено мертвою в ямі на пустирі біля школи. Огляд місця події ускладнився тим, що ще до приїзду слідчого труп було перенесено до одного з приміщень школи. Під час огляду місця події слідчий

проаналізував плями бурого кольору, схожі на кров. Такі плями були виявлені не тільки в ямі, а й на пустирі. Крім того, слідчий виявив на ґрунті ознаки волочіння трупа. Вивчення цих слідів, їх конфігурації і розташування дало можливість слідчому за 23 метри від ями знайти шпильку для волосся та портфель І. Таким чином, аналіз слідів сприяв дослідженню не тільки місця приховування трупа, а й місця, де було вчинено напад на жертву.

Неповнота події злочину викликає необхідність використовувати уявну реконструкцію його окремих елементів. Уявне реконструювання здійснюється на підставі відображень наявних образів, що виникають у слідчого як наслідок сприйняття певних об'єктів і (або) їх опису.

Уявна реконструкція можлива після ретельного аналізу окремих слідів на місці події. Вона надає широкі можливості висунути припущення щодо відсутніх елементів події, дозволяє відновити (уявно) її деталі, простежити зв'язки і залежності між наявністю (відсутністю) інших деталей.

Так, при огляді торговельного кіоску, де була вчинена крадіжка, слідчий звернув увагу на те, що внутрішні стіни пофарбовані зеленою фарбою, яка брудниться. За допомогою уявної реконструкції слідчий припустив, що злочинець при вчиненні крадіжки міг забруднитися фарбою і потім використати обгортковий папір для знищення її слідів. Огляд території біля кіоску дозволив виявити такий папір зі слідами зеленої фарби.

Важливим тактичним прийомом у цій системі виступає моделювання з метою відтворення події, що відбулася. Найбільший інтерес з точки зору пізнавальної функції моделей, які відновлюються в процесі огляду місця події, викликає те, що їх виникнення і руйнування здійснюються в міру виявлення та оцінки доказової інформації. При неповному відображенні події злочину таке моделювання може стосуватися: а) частки події; б) її найбільш загальних рис; в) кількох передбачених моделей.

У ситуації неповного відображення події злочину існує необхідність у зіставленні побудованої моделі події і реальної картини місця події. Такий прийом виконує контрольну функцію, яка дозволяє встановити наявність невідповідностей і суперечностей між ними або підтвердити їх збіг.

Інша система тактичних прийомів використовується у тих випадках, коли подія злочину не знаходить свого явного відображення. **Система тактичних прийомів при відсутності явного відображення події злочину** охоплює такі прийоми:

- 1) зіставлення первинних даних з інформацією місця події;
- 2) залучення до участі в огляді осіб, які повідомили про злочин;
- 3) аналіз ознак знищення слідів;
- 4) аналіз іншої інформації місця події та її зіставлення зі встановленими фактами.

Відсутність явного відображення події злочину передбачає необхідність використання тактичного прийому, який полягає у зіставленні первинних даних з картиною місця події. Цей прийом дозволяє зіставити інформацію, що надходить від потерпілого чи іншої особи, з інформацією місця події. Таке зіставлення надає слідчому можливість припустити, міг чи об'єктивно не міг бути вчинений злочин у цьому місці, які сліди повинні були б залишитися, їхню локалізацію. У процесі зіставлення можуть бути встановлені й певні суперечності, неточності між описом місця потерпілим чи іншою особою і реальним місцем.

Дуже корисним може стати використання такого тактичного прийому системи, як залучення до участі в огляді осіб, котрі повідомили про злочин. Вони можуть надати істотну допомогу слідчому у визначенні меж місця події, виявленні окремих слідів та предметів або ознак їх знищення.

Наступним тактичним прийомом у даній системі є аналіз ознак знищення слідів на місці події. Зміни зі слідами можуть відбуватися як наслідок впливу природних умов або дій злочинця. Злочинець іноді намагається «стерти» відображення події, змінює обстановку на місці злочину. У цьому разі відбувається зміна слідів злочину на сліди їх знищення.

Так, у справі про вбивство М. її вбивця С. розчленувала труп на частки і спалила в двох печях. При огляді будинку С. у печях були знайдені обгорілі кістки людини. Вивчення слідів

знищення дає можливість отримати інформацію про те, які сліди (предмети) були знищені, які способи використовував злочинець при їх знищенні, які засоби застосовував, які додаткові сліди міг залишити в процесі цієї діяльності.

Система тактичних прийомів, що розглядається, передбачає використання й такого прийому, як аналіз іншої інформації місця події та її зіставлення із встановленими фактами. Окремі деталі місця події, які не пов'язані безпосередньо з розслідуваною подією, могли вплинути на її механізм. Такі об'єкти співставляються із вже встановленими фактами з метою визначення їх належності до справи.

Заслуговує на увагу використання **системи тактичних прийомів при фальшивому відображенні події злочину**. Така система повинна бути спрямована на виявлення негативних обставин, що несуть у собі інформацію не про істинну подію, а про дані, які порушують природне співвідношення причини і слідства, – про інсценування злочину. Ця система прийомів може бути запропонована у вигляді зіставлення:

- 1) інформації місця події з традиційним, природним перебігом події;
- 2) інформації місця події з типовими аналогами;
- 3) слідів (предметів) з довідковими даними;
- 4) слідів (предметів), виявлених на місці події, між собою;
- 5) даних місця події з доказами, точно встановленими у справі.

Фальшиве відображення події злочину може бути встановлено шляхом зіставлення інформації місця події з традиційним, природним ходом події. Ця традиційність, природність визначається уявленням слідчого про її закономірний розвиток.

Так, при виявленні трупа, який *висить у зашморгу на висоті, що перевищує зріст потерпілого, слідчий висунув версію про самогубство. Потім уявив собі картину того, що трапалося: аби покінчити життя самогубством у подібних умовах, потерпілому треба було прив'язати мотузку до гачка, надіти зашморг на шию. Тому він повинен був скористатися підставкою достатньої висоти, на якій мали залишитися сліди взуття потерпілого, а на підлозі – сліди від підставки. Відсутність підставки або слідів, обов'язкових у разі самогубства, суперечить висунутій версії, виступає щодо неї як негативна обставина.*

Слідчий сприймає обстановку місця події як людина, яка володіє спеціальною підготовкою та навичками роботи у даній галузі. Професійні знання допомагають йому визначати докази, що повинні бути виявлені у цих обставинах, співвідносити їх з дійсністю та її особливостями. Можливість розкриття будь-якого інсценування зумовлена, по-перше, тим, що злочинець із суб'єктивних причин не може бездоганно інсценувати обстановку події, бо він не має відповідних знань, у його розпорядженні не завжди є необхідні технічні засоби, а, по-друге, інсценування об'єктивно не може збігатися з дійсною картиною події. Різниця у змісті цих подій, механізмі утворення слідів, характерні дії учасників накладають певний відбиток на місце події.

Тактичний прийом зіставлення інформації місця події з природним перебігом події дозволяє виявити негативні обставини, що суперечать йому. Так, при уявному порівнянні існуючої обстановки з належною остання завжди відрізняється неповнотою і абстрактністю. Тому, аби успішно здійснювати таке порівняння, треба володіти певними, достатньо повними образами – уявленнями.

Важливе значення має тактичний прийом, який полягає у співставленні інформації місця події з типовими аналогами. Використання аналогії забезпечує перенесення знань щодо одних фактів на інші, якщо між відомими і досліджуваними фактами є схожість. Як типові аналоги можуть бути запропоновані:

- 1) типові ознаки певного виду злочину;
- 2) типові способи вчинення та приховування злочинів.

У процесі зіставлення слідів, предметів, ознак з типовими аналогами можуть бути виявлені й такі фактичні дані (або їх відсутність), яких не повинно бути (або вони мають обов'язково бути). Ці негативні обставини виступатимуть своєрідними сигналами фальшованого відображення події злочину.

До пожежної частини надійшло повідомлення про пожежу. Черговий пожежної частини на місці події виявив обгорілий труп жінки. Для проведення огляду місця події і трупа прибули слідчий прокуратури і судово-медичний експерт. Труп знаходився у кімнаті на підлозі біля столу, поблизу була виявлена праска, ввімкнена в електричну мережу. Кімната була сильно задимлена і закопчена. Картина події свідчила про те, що смерть потерпілої сталася від полум'я та чаду. Однак при ретельному огляді трупа на шиї були виявлені два відбитки підковоподібної конфігурації, їх зіставлення з типовими аналогами (типовими ознаками у разі смерті від дії високої температури) дозволило віднести такі сліди до негативних обставин. Механізм утворення цих слідів випадав з послідовності дій, які характеризували дану подію. Судово-медичний експерт у висновку вказав, що смерть сталася внаслідок ураження електричним струмом, а два підковоподібні сліди на шиї є електромітками.

Як підозрюваний був допитаний чоловік потерпілої, який зізнався у вчиненні вбивства і пояснив, що близько п'ятої години ранку він увімкнув електричний дріт в електромережу, підійшов до жінки, яка спала, і доторкнувся ним до її шиї. Потім він поклав труп у кімнаті на підлогу, ввімкнув праску в електромережу, зачинив двері і пішов на роботу, тобто інсценував смерть жінки від нещасного випадку.

У криміналістичній літературі запропоновані переліки типових ознак, що характеризують ті чи інші способи злочинів. Так, стосовно розслідування вбивств є ознаки, що характеризують повішення, падіння з висоти, удавлення руками чи зашморгом та ін. Такі ознаки можуть бути використані при огляді місця події як типові аналоги.

Як тактичний прийом у цій системі є зіставлення слідів (предметів), виявлених у процесі огляду місця події, з довідковими даними, що являють собою типовий опис слідів, їх форми, локалізацію. До довідкових даних можуть належати й типові сліди, що свідчать про інсценування злочину. Зокрема, до таких даних можуть належати:

- а) наявність трупних плям, що суперечать даній позі трупа (трупні плями на спині трупа, який лежить обличчям додолу);
- б) дві (або більше) странгуляційні борозни за наявності одинарної петлі;
- в) наявність замкненої странгуляційної борозни і слідів крові з рота чи носа або з інших частин тіла, які розміщуються нетипово стосовно пози трупа (наприклад, слід крові з рота до вуха трупа, який висить у зашморгу);
- г) відсутність на руці трупа бризок крові, які повинні попасти на неї при пострілі у голову з пістолета з близької відстані при самогубстві, та ін.

Фальшиве відображення події може бути встановлено шляхом зіставлення слідів (предметів), які виявлені на місці події, між собою. Таке зіставлення дозволяє виявити відсутність причинних зв'язків між окремими слідами. Вивчення слідів на місці події сприяє виявленню й таких слідів, що знаходяться у суперечності з іншими.

Як тактичний прийом системи використовують також зіставлення даних місця події з доказами, які точно встановлені у справі. У процесі огляду місця події слідчий має певну інформацію про характер події, а іноді й докази, що підтверджують ті чи інші факти. Тому зіставлення інформації місця події з доказами, які точно встановлені у справі, дає змогу виявити невідповідності між ними і підтверджує штучний характер тих чи інших слідів.

Огляд трупа

Огляд трупа – це слідча дія, що проводиться слідчим або особою, яка провадить дізнання, на місці знаходження трупа з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також для знайдення ознак, які вказують на можливого злочинця. Огляд трупа провадиться в присутності двох понять і за участю судово-медичного експерта (або іншого лікаря). Порядок огляду трупа регламентований ст. 192 КПК.

При огляді трупа встановлюють фактичні дані, доступні безпосередньому спостереженню, фіксуються положення і поза трупа, стать, приблизний вік, особливості одягу і взуття, предмети, сліди, документи, що є на трупі і біля нього, а також тілесні ушкодження та трупні зміни.

Огляд трупа складається з двох етапів – загального і детального.

При *загальному огляді* досліджуються:

- 1) поза трупа і його положення на місці події;
- 2) зовнішній стан одягу на трупі;
- 3) знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі.

При *детальному огляді* досліджуються:

- 1) ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);
- 2) одяг трупа;
- 3) тіло трупа та ушкодження на ньому.

При огляді оголеного трупа фіксуються:

- 1) угодваність, колір шкіри, статура, вік і стать;
- 2) трупні явища (охолодження, висихання тіла, трупні плями, ознаки гниття);
- 3) вид голови та обличчя;
- 4) вид живота;
- 5) індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі;
- 6) ушкодження на трупі.

Частини трупа описуються в такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги (рис. 24, 25).

При огляді одягу і взуття на трупі звертається увага на те, що саме одягнуто та в якій послідовності; стан одягу і взуття; ушкодження (розриви, розрізи, відірвані частини) і забруднення; конфігурація країв ушкодженого одягу (рівні, нерівні та ін.); вміст кишень.

Труп фотографують, складають схеми, виготовляють зліпки і відбитки слідів, беруть зразки волосся, крові, тканин тіла, відбитки пальців.

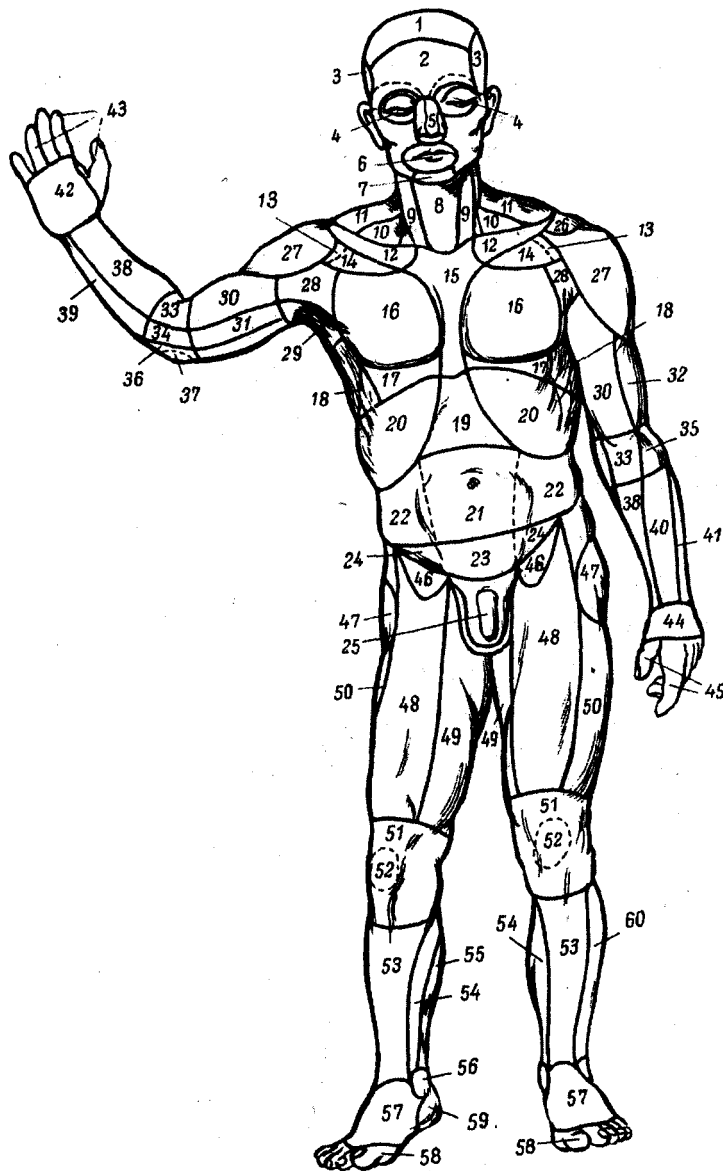

Рис. 24. Частини тіла людини (вигляд спереду):

Зони голови. 1 – тім'яна зона; 2- зона чола; 3- скронева зона; очноямкова зона; 5- носова зона; 6- ротова зона; 7- підборідна зона.

Зони шиї. 8- передня зона шиї; 9- грудино-ключично-соскова зона;

10- бічна зона шиї; 11 – вийна зона.

Зони грудей. 12-ключична зона; 13- підключична ямка; 14-підключична зона; 15- грудна зона; 16- зона грудної залози; 17-зона під грудною залозою; 18- бічна зона грудей.

Зони живота. 19- верхня зона живота (надчеревна); 20- підреберна зона; 21 – пупочна зона; 22- бічна зона живота; 23- лобкова зона; 24- пахова зона (нижня зона живота, підчеревна).

Зона статевих органів. 25 – статевий член.

Зони верхніх кінцівок. 26 – зона плечового відростка; 27' – дельтоподібна зона; 28- зона пахви; 29- пахвова ямка; 30- передня зона плеча;

31- внутрішня (бічна) зона плеча; 32- зовнішня (бічна) зона плеча; 33- передня зона ліктя; 34- внутрішня (бічна) зона ліктя; 35- зовнішня (бічна) зона ліктя; 36- задня зона ліктя; 37- зона ліктьового відростка; 38- долонна зона передпліччя; 39- ліктьова зона передпліччя; 40 – променева зона передпліччя; 41 – задня (тильна) зона передпліччя; 42- долонна зона кисті; 43 – долонна зона пальців; 44 – тильна зона кисті; 45 – тильна зона пальців.

Зони нижніх кінцівок. 46- підпахова зона; 47- зона вертіла; 48- передня зона стегна; 49- внутрішня (бічна) зона стегна; 50- зовнішня (бічна) зона стегно; 51 – передня зона коліна; 52- зона надколінної чашки; 53- передня зона гомілки; 54- внутрішня (бічна) зона гомілки; 55' –

задня зона гомілки; 56- внутрішня (бічна) лодижкова зона; 57- тильна зона стопи; 58- тильна зона пальців; 59- п'яткова зона; 60- зовнішня (бічна) зоно гомілки.

Рис. 25. Частина тіла людини (вигляд ззаду):

Зони голови: 1 – тім'яна зона; 2- скронева зона; 3- потилична зона; 4- соскоподібна зона.

Зони шиї: 5 – вийна ямка; 6 – вийна зона.

Зони грудей: 7 – бічна зона грудей; 8 – підреберна зона.

Зони живота: 9 – бічна зона живота.

Зони спини: 10- надлопаткова зона; // -серединна зона спини; 12 і 13- міжлопаткова зоно; 14 – лопаткова зона; 15-підлопаткова зона; 16- поперечна зона; 17' – крижова зона.

Зона промежини: 18 – промежина.

Зони верхніх кінцівок: 19 – зона плечового відростка; 20 – дельтоподібна зона; 21 – зовнішня (бічна) зона плеча; 22- передня зона плеча; 23 – задня зона плеча; 24 – задня зона ліктя; 25 – зона ліктьового відростка;

26- зовнішня (бічна) зоно ліктя; 27- задня (тьільна) зона передпліччя; 28- променева зона передпліччя; 29- ліктьова зона передпліччя; 30- долонна зона передпліччя; 31 – долонна зона кисті; 32- долонна зона пальців; 33 – тильна зона кисті; 34 – тильна зона пальців.

Зони нижніх кінцівок: 35- безіменна зона; 36 – сіднична зона; 37' – зона вертіло; 38- задня зона стегна; 39- внутрішня (бічна) зона стегно; 40- зовнішня (бічна) зона стегна; 41 – задня зона коліна; 42- ікроніжна зона; 43- задня зона гомілки; 44- зона за зовнішньою (бічною) щиколоткою; 45- зовнішня (бічна) лодижкова зона; 46- тильна зона стопи; 47- п'яткова зона; 48- підошовна зона стопи; 49- підошовна зоно пальців;

50 – зовнішня (бічна) зона гомілки.

Питання № 3. Процесуально-криміналістичне документування результатів слідчого огляду місця події.

Основним способом фіксації результатів огляду місця події є *складання протоколу*. Способами фіксації також є плани (схематичні чи масштабні), фотознімки, що ілюструють місце події, його окремі вузли, сліди, речові докази.

Складання протоколу огляду місця події вимагає додержання певних вимог. Протокол має бути повним, містити детальний опис окремих слідів, інших обставин злочину. Протокол огляду місця події складається з трьох частин: вступної, описової та заключної.

Вступна частина протоколу містить такі відомості:

- а) час і місце складання протоколу;
- б) прізвища посадових осіб і понять (щодо останніх – прізвища, імена та по батькові, домашні адреси);
- в) підстави для проведення огляду;
- г) правове обґрунтування огляду (посилання на відповідні статті КПК);
- ґ) відмітка про роз'яснення учасникам огляду і понятим їхніх прав і обов'язків;
- д) умови проведення огляду (погода, температура повітря, освітлення);
- е) час початку і закінчення огляду.

Описова частина протоколу має містити відомості щодо загальної характеристики місця події, його оточення, меж підданої огляду території. Описуються також шляхи підходу до даного місця і шляхи відходу; щодо самого місця огляду – стан входів, суміжних приміщень, сходів, дверей, вікон, заборів. Далі необхідно послідовно описати окремі об'єкти (предмети, сліди, речові докази, трупи) із зазначенням їх місцезнаходження, ознак і застосованих способів виявлення, вилучення та фіксації. У протоколі мають бути описані негативні обставини у міру їх виявлення.

Щодо виявлених слідів і предметів, у протоколі вказуються: найменування виявленого, його місцезнаходження, розмір, форма, колір, а також окремі ознаки. У випадках, коли названі об'єкти фіксуються, у протоколі вказуються місце і способи їх виявлення, а також способи фіксації.

Заключна частина протоколу повинна містити відомості про вилучені предмети і сліди, умови їх фіксації (фотозйомка, відеозапис, умови їх виконання, кількість кадрів, дані про чутливість плівки, видержку). У заключній частині має знайти своє відображення інформація про додані плани, схеми, малюнки, фотознімки. Наприкінці протоколу наводяться зауваження понятих і учасників огляду щодо здійснених слідчим дій. За відсутності зауважень у протоколі робиться відмітка про те, що таких зауважень не надійшло. Протокол підписує слідчий і всі особи, які брали участь в огляді, та поняті.

До протоколу огляду місця події мають додаватися плани місця події (схематичні чи масштабні), схеми, фотознімки, плівки відеозапису.

При складанні протоколу огляду місця події необхідно дотримуватись вимог щодо термінології. Не слід вживати невизначених понять: «біля», «неподалік», «ліворуч», «праворуч», «поряд» тощо.

У протоколі також не можуть мати місця чіткі найменування тих предметів чи слідів, характеристика яких у період огляду не визначена. Наприклад, не слід писати «плями крові», «гільза від патрона пістолета «Макарова», «шматочки мозкової речовини» тощо. У таких випадках у протоколі виявлене треба зазначати виразами типу «плями, що нагадують кров», «шматочки речовини, що нагадує мозкову речовину».

Протокол повинен відображати своєрідну логіку огляду місця події, тобто послідовність усіх виконаних дій. Такий опис дозволить досить повно уявити картину місця події, а, отже, й побудувати уявну модель події злочину.

Одним із способів фіксації місця події є **фотозйомка та відеозапис**. Традиційними видами фотозйомки є орієнтуюча, оглядова, вузлова, детальна. У випадках, коли на місці події знайдені сліди або речові докази (дрібні частки, сліди рук) і вони не можуть бути вилучені внаслідок різних причин, використовуються *методи масштабної та великомасштабної фотозйомки*.

Поряд з фотозйомкою може бути проведений відеозапис. Він застосовується у випадках, коли подія ще не завершена (пожежа, екологічна катастрофа, автопригода), або в інших випадках, якщо слідчий вважає це за потрібне.

Додатками до протоколу огляду місця події можуть бути **плани та схеми**. План – це графічне площинне зображення (креслення) даного місця, виконане у масштабі чи схематично (у вигляді схеми). Різниця між планом і схемою полягає в тому, що перший виконується у масштабі, другий – без масштабу, орієнтовно, із зазначенням розмірів об'єктів, їх форм та відстаней між ними.

Плани та схеми можуть бути *загальними, що охоплюють приміщення чи значну частину місцевості, та окремими, що відображають лише безпосередньо місце події або його найважливішу частину (наприклад, кімнату, де вчинено злочин)*.

Залежно від місця події складаються *плани відкритої місцевості і приміщень*. План приміщень може бути *площинним простим* (рис. 26) або *розгорнутим* (рис. 27). На останньому зображують не тільки підлогу кімнати з розташованими на ній речами, а й у розгорнутому вигляді стіни кімнати з усіма предметами і слідами, що на них є, а також стелю, коли на ній є якісь ознаки, що підлягають фіксації. У разі потреби на стіни наносять проекцію предметів обстановки, що розташовані біля них.

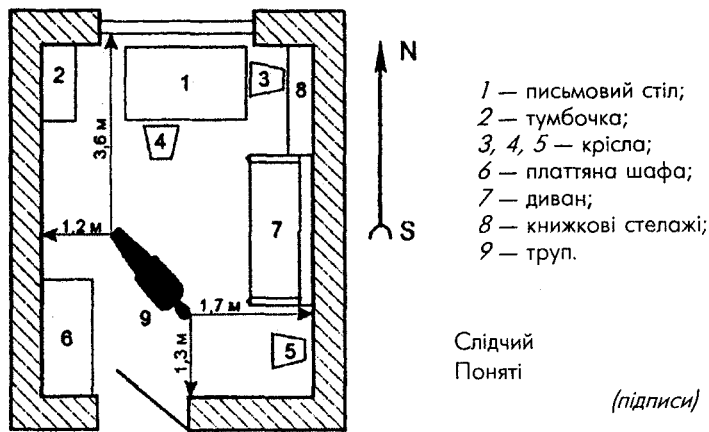

Рис. 26. Схематичний площинний план кімнати.

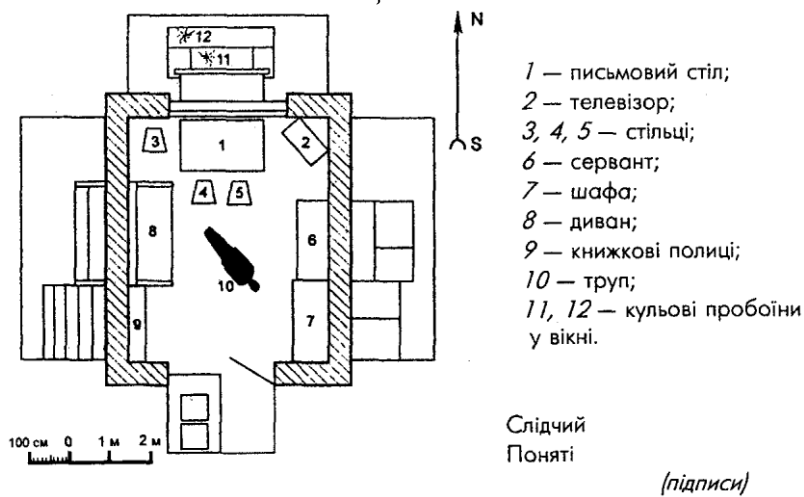
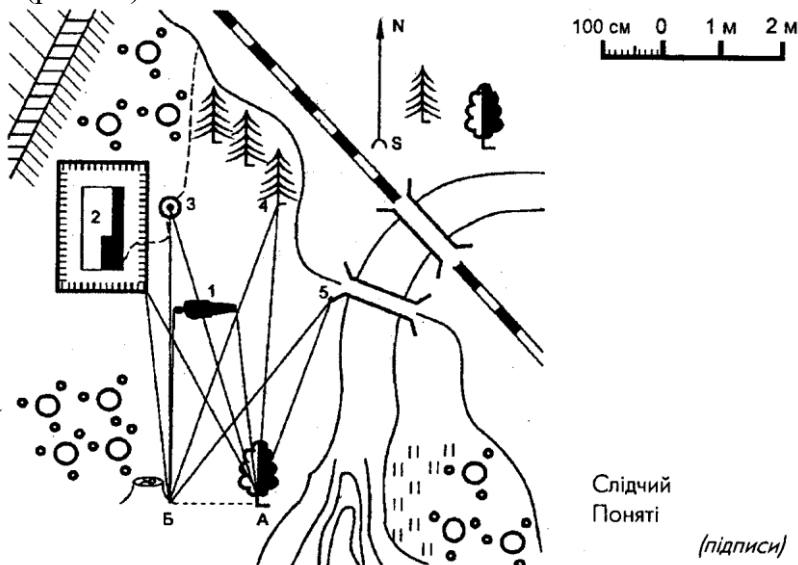

Рис. 27. Розгорнутий масштабний план кімнати.

План місцевості викреслюється *методом вимірів за спрямованістю* або *за способом засічок*. Останній полягає в тому, що виміри між двома об'єктами і відображення на плані відрізка у відповідному масштабі проводять лише після першого візування. Інші об'єкти візують як з початкової точки, так і з точки, на яку проводилось перше візування. У цьому випадку відрізок між двома даними точками слугує базою зйомки. Таке перехрестя відображає місце розташування об'єкта, на який проводилось візування. Оскільки база зйомки і дві лінії візування утворюють трикутник, то вирахувати відстань від одного об'єкта до іншого не складно (рис. 28).

Рис. 28. Схема викреслювання плану місцевості за способом подвійних засічок:

А – вихідна точка; Б – перший з об'єктів, що наноситься на план;

1, 2, 3, 4, 5- об'єкти, на які провадилося візування з точок А і Б.

На кожному плані або схемі повинні бути: заголовок із зазначенням, що саме накреслено, стрілка з позначенням «північ – південь» для орієнтування на сторони світу, масштаб (на планах), пояснювальні написи про те, що являють собою ті чи інші зображені об'єкти.

При складанні плану чи схеми використовують умовні позначення. Плани і схеми місця події підписують слідчий і поняті.

До протоколу огляду місця події можуть додаватися плани, схеми місця події, фотознімки, кіно- та відеоплівки.

Всі технічні засоби, які використовують для фіксації процесу огляду та його результатів, можна згрупувати таким чином:

- а) фотографічні засоби;
- б) кінематографічні;
- в) відеозаписувальні;
- г) звукозаписувальні;
- д) вимірювальні;
- е) моделюючі;
- є) аналітичні;
- ж) пошукові;
- з) кібернетичні.

ЛЕКЦІЯ

по темі № 13 "Тактика допиту "

з курсу "Криміналістика" по криміналістичній тактиці

План лекції:

1. Поняття, значення, види і завдання допиту.
2. Тактичні основи підготовки до проведення допиту.
3. Характеристика основних тактичних прийомів проведення допиту.
4. Спеціальні тактичні особливості проведення окремих видів допиту.
5. Процесуально-криміналістичне документування результатів допиту.

Основна література:

412. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика : Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
413. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
414. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
415. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
416. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
417. Бергер В. Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
418. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
419. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
420. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
421. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
422. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
423. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
424. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
425. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
426. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна базова криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
427. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
428. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
429. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
430. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
431. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.

432. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
433. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
434. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
435. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
436. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
437. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
438. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
439. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
440. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
441. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
442. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
443. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
444. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
445. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
446. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
447. Рощин А. И., Биленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криминалиста.—К., 1995.
448. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
449. Салтевский М. В. Собрание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
450. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
451. Справочная книга криминалиста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
452. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

61. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
62. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
63. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
64. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
65. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция, 19997.Белкин Р.С.. Лифшин Е.М. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997. 8.Вопросы криминалистической тактики. Сб. науч. Тр.- Ташкент: Научно-исследовательский и редакционный издательский отдел, 1978.
- 9.Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика: (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991

10. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий Мн., «Вышэйш. Шк.» 197111. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учебное пособие. – Волгоград: МВД СССР, 198812. Криминалистическая тактика: Программированные задания Учебное пособие. – К.: НИ РИО Киев Высшая школа МВД СССР им. Дзержинского., 1985

13. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: НУАВД, 1993.

14. Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М.: «Юридическая литература», 1964. 15. Проблемы криминалистической тактики: Труды Омская высшая школа милиции. Вып. 16./ Под редакцией В.П. Бахина. – Омск ННИ и РИО Омская высшая школа милиции, 1973. 16. Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – М.: МВШ МВД СССР, 1990.

17. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: Юридическая литература., 1987. – 18. Леви А.А., Пичкалева Г.Н., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юридическая литература, 1987

19. Шобик Б.Н. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – Хабаровск: МВД СССР, 1987

20. Леви А.А., Михайлов А.Н. Обыск: Справочник следователя. – М.: «Юридическая литература» 1983

21. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ. 197822. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ, 197823. Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания / под ред. И.М. Лузгина. – М.: «Юридическая литература», 1971. 24. Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания: Учебное пособие. 1977.)

Питання № 1. Поняття, значення, види і завдання допиту.

Допит – це слідча дія, спрямована на отримання та перевірку інформації стосовно обставин, які мають значення для встановлення істини у справі. Суть допиту полягає в особистому спілкуванні слідчого (суду) з допитуваним для одержання відомостей (інформації), які є необхідними для встановлення обставин справи, що розслідується. Особливість одержання інформації про обставини вчиненого злочину під час допиту полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання такої інформації пов'язано з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту (етапі 143,145,146,166-173 КПК України).

Допит є найбільш поширеною слідчою дією, за допомогою якої отримується доказова інформація. Важливість допиту визначається не тільки тим, що він є способом отримання та перевірки інформації, а й тим, що він є способом захисту обвинуваченого (підозрюваного) від обвинувачення. Допит є однією із найбільш складних та трудомістких слідчих дій, так як допитувана особа внаслідок різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію, і відповідно неправильно її викладати слідчому під час допиту. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений та їхні рідні, як правило, не зацікавлені у повному та всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їх свідчень. Для успішного проведення допиту та отримання очікуваних результатів, особі, яка проводить допит, необхідні знання законів мислення, логічних методів та прийомів, даних психології та тактичних прийомів допиту, що розроблені криміналістикою.

Психологічні основи допиту, як способу вилучення інформації про суб'єктивний уявний образ (слід пам'яті) у допитуваного, полягають у тому, що формування показань допитуваної особи – це складний психологічний процес, який складається з трьох основних стадій або етапів: сприйняття, запам'ятовування та відтворення.

Сприйняття людиною будь-якої події, факту здійснюється через органи почуттів, які є за змістом суб'єктивним джерелом, і тому сприйняття певним чином залежить від розвитку нервової системи, стану організму в цілому, рівня розвитку людини. На правильність сприйняття впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники: *об'єктивні*- умови сприйняття, погода, освітлення, тривалість події, за якою особа спостерігає тощо; *суб'єктивні* – стан організму та органів почуттів людини, її суб'єктивна можливість правильно сприйняти певний факт або подію, емоційний стан особи, наявність інтересу до події, спрямованість уваги та темперамент.

В. Образцов до переліку основних чинників, що впливають на процес сприйняття, відносить:

- а) зацікавленість особи у події, яка сприймається (спрямованість сприйняття);
- б) наявність певного життєвого або професійного досвіду;
- в) тривалість сприйняття;
- г) стан здоров'я;
- д) наявність фізичних недоліків органів почуттів у особи, яка сприймає подію;
- є) відстань до об'єкта сприйняття; ж) метеорологічні умови спостереження;
- з) обсяг інформації, що особа сприймає одночасно.

Другою стадією формування показань є *запам'ятовування*. Внаслідок сприйняття у нервовій тканині головного мозку людини утворюються нервові зв'язки. Уявні образи минулого зберігаються у клітинах мозку у вигляді так званих асоціативних зв'язків. Запам'ятовування, як і сприйняття, має вибіркового характеру, тому людина запам'ятовує не все, що сприймає, а тільки те, що викликає у неї глибокі переживання, або має для неї істотне значення.

На повноту запам'ятовування інформації та тривалість її зберігання впливають:

- умови сприйняття;
- вид пам'яті (зорова, слухова, емоційна, рухова);
- наявність установки на зберігання сприйнятого у пам'яті;
- час, що пройшов з моменту сприйняття;
- стан здоров'я;
- вік;
- характер людини.

Повнота *відтворення* залежить від умов сприйняття, властивостей пам'яті, психологічного стану допитуваного, його темпераменту, схильності до навіювання, здатності до уявлення.

Знання процесу формування показань та чинників, що впливають на їх повноту та об'єктивність, дозволяють слідчому правильно обрати тактичні прийоми для отримання у ході допиту повної та об'єктивної інформації про подію, що мала місце.

Завданням допиту є одержання достовірної інформації стосовно обставин злочину, що розслідується. Об'єктивність інформації, що одержується під час допиту, залежить від психологічної позиції обвинуваченого – бажання давати правдиві свідчення або навпаки, приховувати правду. Навіть, якщо допитуваний дає правдиві (на його думку) свідчення, то і в цьому випадку слідчий обирає такі тактичні прийоми спілкування, що спрямовані на допомогу допитуваному згадати минуле, відділити реально сприйняте від фантазії або уяви.

У залежності від підстав класифікації, можна виділити такі *види допиту*:

- *за суб'єктом проведення допиту* (особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суддя);
- *за процесуальним станом допитуваної особи* (допит свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого);

- за віком допитуваного (допит неповнолітнього, малолітнього, особи похилого віку);
- за послідовністю проведення (допит первісний, додатковий, повторний);
- за місцем проведення (на місці події, у кабінеті слідчого, за місцем знаходження допитуваного);
- за складом учасників допиту (слідчий, допитуваний, захисник, педагог, законний представник, спеціаліст, експерт, перекладач);
- у залежності від використання науково-технічних засобів (із використанням звуко- та відеозапису, без використання технічних засобів).

Класифікація допиту на види має практичне значення, так як в залежності від виду допиту слідчий використовує ті чи інші тактичні прийоми.

Питання № 2. Тактичні основи підготовки до проведення допиту.

Необхідною умовою отримання ефективних результатів допиту є ретельна підготовка до його проведення.

Підготовка до проведення допиту включає:

- 1) визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- 2) визначення послідовності їх допиту;
- 3) визначення предмета допиту та вивчення матеріалів кримінальної справи;
- 4) вивчення особи допитуваного;
- 5) підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- 6) вирішення питання щодо часу та місця допиту, способу виклику на допит;
- 7) набування спеціальних знань, які можуть знадобитися під час допиту;
- 8) визначення переліку необхідних технічних засобів фіксації допиту та їх підготовку;
- 9) визначення учасників проведення допиту;
- 10) складання плану допиту.

Визначення кола осіб, які підлягають допиту, залежить від певних чинників, у тому числі і від обсягу наявної у слідчого інформації. Вказівки на конкретних осіб, яким відомі певні обставини розслідуваного злочину, можуть міститися у матеріалах кримінальної справи. В інших випадках, для з'ясування таких осіб слідчий може доручити органам дізнання провести оперативно-розшукові заходи (наприклад, опитування громадян з метою встановлення можливих свідків злочину, розшук злочинця тощо). Така інформація може бути також отримана слідчим і під час проведення інших слідчих дій у справі.

Визначаючи послідовність проведення допиту певних осіб, необхідно враховувати: яким обсягом інформації про обставини, що мають значення для розслідуваної справи, володіє особа; важливість цієї інформації на даному етапі розслідування; зацікавленість особи у кінцевому результаті розслідування; практична можливість виклику особи на допит у найкоротший строк.

У першу чергу бажано викликати на допит осіб, які володіють найбільшим обсягом інформації з обставин справи, не є заінтересованими у результатах розслідування та можуть цю інформацію викласти об'єктивно.

Визначення предмета допиту полягає у встановленні в конкретній кримінальній справі обставин, що можуть бути відомі допитуваному, та для встановлення яких проводиться допит. Як правило, найбільш повною інформацією про обставини справи володіє обвинувачений (підозрюваний). Потерпілий та свідки володіють меншою за обсягом інформацією і тому слідчий повинен визначити коло питань, з яких вони можуть бути допитані. На підставі визначеного предмета допиту, слідчий формулює запитання для допитуваного.

Повне та всебічне вивчення слідчим матеріалів кримінальної справи у всіх деталях є необхідною передумовою успішного проведення допиту. Вивчення матеріалів кримінальної справи передбачає аналіз даних, що містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших документах та матеріалах справи, що дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності, суперечності та своєчасно вжити заходи до їх усунення. У протилежному випадку певні обставини справи можуть залишитися невстановленими або суперечливими, що не може не вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування і тягне за собою, як правило, необхідність проведення додаткових та повторних допитів і очних ставок.

Однією з важливих підготовчих дій слідчого до допиту є *вивчення особи допитуваного*, яка полягає у вивченні соціально-психологічної характеристики допитуваного, рівня інтелекту, схильностей, способу життя, виховання, його характеру, темпераменту, способу мислення тощо. Вивчення особи допитуваного дозволяє слідчому встановити з ним психологічний контакт, обрати найбільш доцільні та ефективні прийоми та способи впливу на нього з метою отримання об'єктивних показань та правильно оцінити одержані показання. Обсяг вивчення особи допитуваного залежить від його процесуального становища, характеру злочину, мети допиту, можливостей слідчого та його професійних знань.

Найбільш ретельно вивчається слідчим обвинувачений, так як він є заінтересованою особою у справі, і найменше ніж інші допитувані схильний повідомити правду. Відомості про особу обвинуваченого дозволяють слідчому спрогнозувати можливу поведінку допитуваного в тій чи іншій ситуації під час допиту і правильно обрати той чи інший тактичний прийом. Під час вивчення особи допитуваного слідчий може скористатися допомогою спеціаліста – психолога, який може допомогти слідчому визначити: особливості психічних процесів, властивостей і станів допитуваного; риси характеру; темперамент; інтелектуальні здібності; орієнтовний перелік питань, що можуть допомогти у встановленні психологічного контакту.

Прогнозуючи можливу поведінку допитуваних, слідчий передбачає, що допитуваний може добросовісно помилятися стосовно певних обставин або давати неправдиві показання. В таких випадках цим особам доцільно буде пред'явити певні докази. Тому при підготовці до допиту *слідчий відбирає докази та інші матеріали*, які він планує пред'явити допитуваному.

Момент проведення допиту стосовно певної особи визначається слідчим, виходячи із конкретної слідчої ситуації. Так, допит осіб, які можуть між собою змовитися, або на яких може здійснити вплив обвинувачений, слідчий повинен провести негайно. В інших випадках – наприклад, коли потерпілий перебуває у стані сильного збудження або хвилювання після вчиненого злочину, допит необхідно відкласти до заспокоєння потерпілого. Визначаючи момент проведення допиту слідчий також враховує важливість обставин, про які може повідомити допитуваний та можливість його явки для допиту.

Момент проведення допиту стосовно окремих категорій допитуваних визначається безпосередньо КПК України: якщо підозрюваний був затриманий або до нього обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, його допит проводиться негайно, а при неможливості негайного допиту – не пізніше 24 годин після затримання (ст. 107 КПК України); допит обвинуваченого слідчий повинен провести негайно після його явки чи приводу і в усякому разі не пізніше доби після пред'явлення йому обвинувачення (ст. 143 КПК України).

Допит проводиться вдень. Забороняється проводити допит у нічний час, за виключенням випадків, коли наявні обставини вимагають негайного проведення допиту.

Місцем допитування, як правило, є кабінет слідчого. Крім цього, допит може бути проведений: на місці події; за місцем проживання або знаходження допитуваного (ізолятор тимчасового тримання, слідчий ізолятор, будинок відпочинку, санаторій тощо); за місцем роботи; у лікувальній установі (з дозволу лікаря). За місцем проживання доцільно

допитувати малолітніх, осіб похилого віку, хворих. Також за місцем проживання може бути допитаний обвинувачений після проведення у нього вдома обшуку.

Особи *можуть бути викликані на допит одним із способів:*

- повісткою по пошті або через кур'єра;
- телеграмою або телефонограмою;
- повідомленням по телефону безпосередньо особі, яка підлягає допиту;
- через адміністрацію ізолятора тимчасового тримання або слідчого ізолятора (затримані або взяті під варту підозрювані та обвинувачені).

У повістці, телеграмі, телефонограмі повинно бути зазначено: хто і в якості кого викликається, куди, на який час, та до кого необхідно прибути.

Предметом допиту при розслідуванні деяких злочинів можуть бути питання виробничого, технічного та спеціального характеру. Тому у цих випадках слідчому необхідно попередньо *ознайомитися з відповідною довідковою літературою, проконсультуватися з фахівцями, ознайомитися з виробничим або технологічним процесом.*

Коло учасників допиту визначається слідчим, виходячи із предмета допиту, особи допитуваного, його процесуального становища та інших обставин, що стосуються майбутнього допиту. Слідчий повинен своєчасно повідомити цих осіб про час та місце допиту. Учасниками допиту можуть бути: прокурор, захисник, спеціаліст, експерт, законні представники, педагог, перекладач.

Завершальним етапом підготовки до допиту є складання слідчим *плану допиту*. План може бути усним чи письмовим, коротким або розгорнутим. У випадках розслідування нескладних однопізодних кримінальних справ план – це перелік запитань, що підлягають встановленню. У багатопізодних, складних справах складається детальний план у вигляді таблиці. У першій графі зазначаються обставини, що підлягають встановленню у справі, у другій – наявна інформація про ці обставини, у третій – формулювання запитань з визначенням порядку їх послідовності, у четвертій – міститься перелік тактичних прийомів, які планує застосувати слідчий.

У разі необхідності план може бути доповнений схемами злочинних зв'язків обвинувачених, епізодів злочину, місць їх вчинення, структури злочинної групи.

Питання № 3. Характеристика основних тактичних прийомів проведення допиту.

Тактичні прийоми допиту є засоби, за допомогою яких слідчий здійснює управління спілкуванням та отримує об'єктивну інформацію. **До загальних тактичних прийомів допиту належать:**

- 1 прогнозування та планування допиту (власне підготовка до допиту);
- 2 встановлення психологічного контакту;
- 3 викладення показань у формі вільної розповіді;
- 4 поставлення запитань;
- 5) пред'явлення доказів;
- 6) актуалізація забутого в пам'яті допитуваного.

Встановлення психологічного контакту здійснюється незалежно від процесуального становища допитуваного та ситуації, у якій здійснюється допит. Сутність встановлення психологічного контакту полягає в отриманні згоди допитуваного розпочати спілкування та обмін інформацією, яка досягається: встановленням сприятливих відносин з допитуваним; збудженням інтересу та підвищенням активності до спілкування; зняттям конфліктного настрою у допитуваного.

Психологічний контакт завжди має двосторонній характер і його встановлення та підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного. Однак ініціатива повинна належати слідчому.

Встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого знань психології допитуваного та врахування його індивідуально-психологічних особливостей, психічного стану на момент проведення допиту, життєвого досвіду та інших обставин, що його характеризують.

Для успішного встановлення психологічного контакту необхідним є дотримання таких умов:

- індивідуальний підхід до особи допитуваного (вивчення особи, встановлення її темпераменту, інтелекту, вольових якостей, життєвих інтересів та схильностей);
- здійснення психологічної діагностики лінії поведінки, що обрана допитуваним, з метою встановлення причин обраної ним позиції;
- об'єктивна, коректна, доброзичлива поведінка слідчого;
- роз'яснення допитуваному його прав та обов'язків;
- дотримання законних інтересів і прав допитуваного;
- проведення допиту без присутності сторонніх осіб (за винятком випадків, коли цього вимагають закон та обставини справи).

Для встановлення психологічного контакту можуть бути використані такі тактичні прийоми як проведення бесіди з допитуваним на сторонню тему, що становить інтерес для нього або слідчого; демонстрація слідчим поінформованості про обставини життя допитуваного, його потреби та інтереси і т. ін.

Викладення показань у формі вільної розповіді полягає в тому, що у випадках, коли допитуваний не ухиляється від дачі показань, йому ставиться загальне запитання з пропозицією розповісти всю відому інформацію, яка стосується розслідуваної події.

Застосування цього тактичного прийому дозволяє слідчому:

- скласти свою думку про особу допитуваного;
- виявити ступінь поінформованості допитуваного про обставини справи;
- отримати уявлення про правдивість свідчень допитуваного;
- отримати інформацію про факти, що невідомі слідчому. Під час вільної розповіді допитуваного не треба часто ставити уточнюючі та додаткові запитання, перебувати без потреби, але бажано вчасно спрямовувати розповідь до суті встановлюваного факту. У процесі розповіді не рекомендується вести протокол, а тільки робити короткі нотатки. Неуважне ставлення до допитуваного порушує психологічний контакт, свободу та бажання спілкуватися.

У випадках, коли у слідчого є підстави вважати, що допитуваний дає неправдиві показання, доцільно звузити тему вільної розповіді та запропонувати допитуваному розповісти про інші обставини – ті, які вже відомі слідчому та були досліджені в процесі розслідування. Цей тактичний прийом носить назву *розподіл теми вільної розповіді*.

Поставлення запитань полягає в тому, що слідчим після закінчення вільної розповіді ставляться допитуваному запитання з метою уточнення обставин та заповнення прогалин у показаннях. У залежності від змісту та мети поставлених запитань, вони поділяються на:

- *основні* (що формулюють сутність обставин, які становлять інтерес для слідства);
- *доповнюючі* (спрямовані на встановлення фактів, що не були висвітлені під час вільної розповіді);
- *нагадуючі* (переслідують мету оживити пам'ять допитуваного чи викликати певні асоціації);
- *уточнюючі* (спрямовані на точніше та детальне з'ясування обставин справи);
- *контрольні* (спрямовані на перевірку правдивості та об'єктивності показань допитуваного, їх відповідність вже відомим фактам).

Згідно з вимогами ч. 6 ст. 143, ч. 4 ст. 167 та ч. 2 ст. 171 КПК України під час проведення допиту *забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні питання)*.

Незалежно від виду поставлених запитань, вони повинні бути чіткими, зрозумілими та логічно послідовними.

Пред'явлення доказів як тактичний прийом полягає в тому, що слідчий з метою здійснення психологічного впливу на допитуваного, повідомляє його про докази та інші матеріали, що наявні у справі, які спростовують його показання чи суперечать їм, або демонструє докази допитуваному у певній послідовності. Даний тактичний прийом може бути застосований і для актуалізації забутого у пам'яті допитуваного.

В. Ю. Шепітько пропонує класифікацію способів пред'явлення доказів за основними підставами:

1. *За характером використання доказів у розслідуванні:*
  - пред'явлення доказів на одному допиті;
  - пред'явлення доказів у ході низки допитів однієї особи.
2. *За характером взаємозв'язку доказів у кримінальній справі:*
  - роздільне пред'явлення одиничних доказів;
  - пред'явлення комплексу взаємопов'язаних доказів;
  - пред'явлення всієї системи доказів.
3. *За характером демонстрації доказів на допиті:*
  - згадування про наявні докази на допиті;
  - перелік наявних доказів із зазначенням джерел їх походження;
  - часткова демонстрація доказів допитуваному;
  - надання можливості допитуваному оглянути і вивчити докази;
  - підкреслена демонстрація ознак об'єкта, що пред'являється.
4. *За характером послідовності пред'явлення доказів:*
  - пред'явлення доказів у послідовності «зростання сили»;
  - пред'явлення доказів у послідовності «зменшення сили».
5. *За характером додаткових умов, що підсилюють вплив на допитуваного:*
  - несподіване пред'явлення доказів;
  - пред'явлення доказів після з'ясування попередніх обставин, що пов'язані з ними;
  - пред'явлення доказів та роз'яснення їх значення у справі;
  - використання науково-технічних засобів для роз'яснення допитуваному особливостей доказів, що пред'являються;
  - супроводження пред'явлених доказів описом передбачуваного ходу розслідуваної події та її обставин.

Актуалізація забутого у пам'яті допитуваного полягає у наданні слідчим допомоги допитуваному з метою пригадування подій минулого. Можливість актуалізації забутого у пам'яті допитуваного базується на збудженні відповідних нервових зв'язків або асоціацій.

З метою поживлення пам'яті використовують такі прийоми:

- 1) асоціація за суміжністю;
- 2) асоціація за схожістю;
- 3) асоціація за протилежністю (контрастом).

Для актуалізації забутого можуть бути застосовані такі тактичні прийоми:

- поставлення запитання у формі нагадування;
- демонстрація доказів;
- демонстрація іншої матеріалізованої інформації;
- допит на місці події;
- оголошення показань інших осіб.

У процесі використання цих прийомів ефективним може стати кожний з них, або їх комплекс залежно від психологічних особливостей допитуваного і своєрідності забутого матеріалу.

У залежності від виду ситуації слідчий обирає ті чи інші тактичні прийоми проведення допиту.

У ході проведення допиту можуть виникнути два види ситуацій:

а) безконфліктна:

- повідомлення допитуваним правдивих показань;
- добросовісна помилка допитуваного, що тягне за собою виникнення перекручень у показаннях;
- виникнення суперечностей у показаннях;
- неспроможність допитуваного повідомити про певні обставини внаслідок забування;

б) конфліктна:

- повідомлення неправди у показаннях;
- відмова допитуваного від показань.

Відповідно до мети допиту та ситуації, що склалася, слідчий і обирає тактичні прийоми, які можуть бути спрямовані на:

- встановлення психологічного контакту з допитуваним;
- усунення перекручень при добросовісній помилці допитуваного;
- актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного;
- уточнення свідчень і усунення в них суперечностей;
- спонукання допитуваного до давання показань;
- викриття неправди у показаннях.

У конфліктних ситуаціях, коли допитуваний не бажає повідомляти правду, можуть бути застосовані: переконання, звернення до почуттів гідності, справедливості та шляхетності тощо. Прийоми переконання мають бути зрозумілими допитуваному, їх слід повторювати кілька разів, посилаючись на відсутність логіки фактів у його неправдивих показаннях.

Для викриття неправдивих свідчень можуть бути застосовані прийоми психологічного впливу:

- замовчування обставин, вже відомих слідчому;
- створення умов, за яких у допитуваного формується думка, що слідчий знає замовчувані ним факти;
- застосування тактичних комбінацій, побудованих на послідовності запитань, що ставляться;
- несподівані запитання стосовно фактів, що приховуються;
- демонстрація можливостей слідчого щодо встановлення обставин, які приховуються.

Тактичні прийоми, що застосовуються під час проведення допиту повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства, моралі, професійної етики. Застосування тактичних прийомів, які ґрунтуються на фізичному та психічному насиллі, шантажі, обмані, використанні релігійних почуттів та помсти, є недопустимими.

Питання № 4. Спеціальні тактичні особливості проведення окремих видів допиту.

Тактичні особливості допиту свідка та потерпілого

Процесуальний порядок допиту свідка та потерпілого визначається ст. ст. 166-171 КПК України. При підготовці до проведення допиту свідка та потерпілого слідчий керується викладеними вище загальними положеннями тактики проведення допиту. Необхідно враховувати, що свідок або потерпілий, на відміну від обвинуваченого і підозрюваного, зобов'язаний не тільки з'явитися за викликом слідчого, а й дати правдиві свідчення. Перед початком допиту слідчий повинен роз'яснити свідку зміст статті 63 Конституції України, яка передбачає, що особа не несе кримінальної відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. У протокол вноситься відмітка про роз'яснення вимог ст. 63 Конституції України, засвідчена підписом допитуваного свідка. Якщо зазначена вимога не

була виконана, показання свідка вважаються такими, що одержані з порушенням вимог закону.

Порядок допиту свідка:

- встановлення особи свідка, що з'явився за викликом;
- роз'яснення йому прав і обов'язків свідка;
- роз'яснення змісту ст. 63 Конституції України;
- попередження про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання та відмову від показань;
- встановлення стосунків свідка з іншими учасниками процесу;
- пропозиція викласти відомі йому факти, що стосуються обставин справи;
- поставлення у необхідних випадках доповнюючих, уточнюючих та контрольних запитань;
- попередження в кінці допиту (у необхідних випадках) про нерозголошення даних попереднього розслідування.

Тактика допиту свідка залежить від конкретної слідчої ситуації – чи є свідок добросовісним, і чи бажає він давати правдиві показання.

Тактика допиту добросовісного свідка спрямована на підтримання безконфліктної ситуації та наданням йому допомоги у повному та об'єктивному висвітленні відомих йому обставин справи. Під час допиту добросовісного свідка, який не може пригадати всі обставини сприйнятої події, або добросовісно помиляється щодо окремих обставин, може бути застосована система тактичних прийомів, спрямована на *актуалізацію забутого* у пам'яті свідка, а також пред'явлення доказів.

Інша тактика обирається слідчим під час допиту у конфліктній ситуації -коли свідок є недобросовісним і не бажає повідомляти правду.

Тактика допиту недобросовісного свідка включає:

- встановлення причин та мотивів, що спонукають свідка давати неправдиві показання (зговір з обвинуваченим, страх, зацікавленість у наслідках розслідування, бажання не розголошувати свою неправильну поведінку, сором тощо). Встановлення цих мотивів може допомогти слідчому їх усунути та отримати правдиві свідчення;
- переконання свідка у необхідності дати правдиві свідчення (роз'яснення його ролі у розкритті злочину, нагадування про кримінальну відповідальність за КК України, роз'яснення необхідності запобігти притягненню невинної особи до кримінальної відповідальності тощо);
- пред'явлення речових доказів, показань інших осіб, які можна вважати об'єктивними;
- деталізацію показань допитуваного;
- спостереження за поведінкою свідка та його психофізіологічними реакціями. Таке спостереження не дозволяє виявити неправду у показаннях, але дає змогу слідчому реєструвати стан допитуваного та реакцію на поставлені запитання або пред'явлення доказів і виконує орієнтовну функцію;
- виявлення негативних обставин у показаннях свідка при попередній оцінці його показань. Такі обставини при допиті можуть виступати у двох формах: а) відсутності у показаннях допитуваного даних, які повинні мати місце;
- б) наявності у показаннях даних, яких не повинно бути. Значення виявлених негативних обставин полягає в тому, що вони є специфічними ситами неправди у показаннях і потребують використання відповідних тактичних прийомів;
- поставлення доповнюючих, уточнюючих та контрольних запитань;
- проведення очної ставки.

Допит потерпілого проводиться за правилами допиту свідка. Необхідно враховувати, що давати показання – це право, а не обов'язок потерпілого. Тому потерпілий, який погодився давати показання, попереджується тільки про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання за ст. 384 КК України.

Під час проведення допиту потерпілого слідчий може застосувати такі ж тактичні прийоми, як і під час допиту свідка. Тактичні особливості допиту потерпілого обумовлюються його процесуальним становищем та психічним станом у момент сприйняття подій, що мали місце. Так як потерпілий володіє більшою інформацією про обставини справи, ніж інші учасники (за виключенням обвинуваченого), розслідування справи дуже часто розпочинається саме з допиту потерпілого. Потерпілий може висувати свої припущення та версії і аргументувати їх. Оцінюючи показання потерпілого та обираючи тактичні прийоми його допиту, необхідно враховувати його психічний стан у момент сприйняття події. Переляк, хвилювання, страх та фізичні страждання можуть сприяти перекрученому сприйняттю обставин події та перешкоджати правильному викладенню фактів на допиті. В таких випадках рекомендується відкласти допит потерпілого з метою його заспокоєння та зняття емоційної напруги.

У справах про статеві злочини потерпілі іноді ухиляються від давання показань, або дають їх у неповному обсязі внаслідок небажання компрометувати себе або з почуття сором'язливості. В цих випадках буде доцільним роз'яснити потерпілому, що справа буде розглядатися у закритому судовому засіданні, або запропонувати власноручно записати показання у протоколі,

Тактичні особливості допиту обвинуваченого і підозрюваного.

Предметом допиту обвинуваченого є обставини, що сформульовані у постанові про притягнення особи як обвинуваченого. Обвинувачений не зобов'язаний давати показання у справі, однак, дотримуючи процесуальний порядок проведення допиту та застосовуючи окремі тактичні прийоми, слідчий повинен переконати обвинуваченого у недоцільності приховування істини у справі. Так як показання обвинуваченого є не тільки джерелом доказів, а й засобом його захисту від обвинувачення, слідчий повинен надати обвинуваченому можливість детально викласти свої показання.

Процесуальний порядок допиту обвинуваченого визначається ст. ст. 143-146 КПК України. Тактичні прийоми допиту обвинуваченого мають свої особливості.

Слідчий повинен ретельно вивчити матеріали справи для правильного обрання моменту допиту обвинуваченого. Якщо всі обставини справи, з яких необхідно допитати обвинуваченого повністю, не досліджені або не перевірені, чи є сумнівними для слідчого, проведення допиту буде передчасним і не принесе бажаного результату.

Коли у справі є кілька обвинувачених, важливе значення має правильне визначення слідчим питання – кого з них допитувати у першу чергу. Вирішуючи це питання, слідчий повинен враховувати: яку роль відігравав той чи інший обвинувачений у спільній злочинній діяльності; яке покарання загрожує йому за вчинений злочин; у яких стосунках він знаходиться з іншими обвинуваченими; які є докази його вини; його особисті якості тощо. Більш швидке отримання правдивих показань від одних обвинувачених може стати важливою умовою допиту їх співучасників, що дають неправдиві показання.

Допит обвинуваченого починається з запитання слідчого: чи визнає допитуваний свою вину? Тактика проведення допиту обвинуваченого визначається ставленням обвинуваченого до пред'явленого йому обвинувачення. Можливі такі три ситуації: обвинувачений визнає себе винним повністю; обвинувачений визнає себе винним частково; обвинувачений не визнає себе винним.

Розглянемо їх більш детально.

1. Обвинувачений визнає себе винним

Якщо обвинувачений визнає себе винним і його показання відповідають іншим матеріалам кримінальної справи, завдання слідчого полягає у перевірці щирості такого зізнання шляхом деталізації його показань, або проведенням додаткового допиту. Це здійснюється з метою виключення самообмови чи приховування більш тяжкого злочину.

У випадках, коли обвинувачений визнає свою вину, але його показання не відповідають іншим матеріалам справи перевірка показань здійснюється шляхом: деталізації показань обвинуваченого; встановленням обставин, про які може мати відомості

тільки та особа, яка вчинила злочин; проведенням повторного допиту зі зміною порядку послідовності встановлення обставин, з яких обвинувачений вже допитувався. Якщо обвинувачений не може чітко відтворити окремі деталі або всі обставини події, можна скористатися тактичними прийомами актуалізації забутого.

2. Обвинувачений визнає себе винним частково У цій ситуації показання обвинуваченого містять свідчення, що суперечать матеріалам справи. У таких випадках рекомендується:

- почати допит із відволікаючої бесіди на тему, не пов'язану з розслідуваним злочином;
- вислухати показання обвинуваченого до кінця, не перебиваючи його, та ретельно їх зафіксувати;
- шляхом аналізу показань виявити суперечності та роз'яснити їх суть обвинуваченому;
- поступово пред'являти обвинуваченому окремі докази та інші матеріали, що викривають його неправдиві свідчення.

Пред'явлення обвинуваченому доказів та даних, отриманих шляхом здійснення оперативно-розшукової діяльності, є ефективним тактичним прийомом для викриття обвинуваченого у неправдивих показаннях. Необхідно зазначити, що для викриття неправдивих показань обвинуваченого можуть бути використані тільки перевірені, достовірні факти.

Тактичні прийоми пред'явлення доказів під час допиту можуть бути: згадування про докази; перелік доказів; надання можливості допитуваному оглянути окремі докази; демонстрація доказів, яка може здійснюватися шляхом: а) пред'явлення доказів у порядку зростання їх важливості у справі; б) пред'явлення сукупності доказів; в) пред'явлення найбільш важливого (головного) доказу. Необхідно однак мати на увазі, що пред'явлення доказів з великими проміжками часу та без певної логічної послідовності, як правило, позитивного результату не дає. Наявні матеріали необхідно використати таким чином, щоб у обвинуваченого склалася думка про повну обізнаність слідчого щодо обставин розслідуваного злочину.

З метою отримання від обвинуваченого правдивих свідчень, слідчому доцільно роз'яснити обвинуваченому зміст розділ IX ст. 45 КК України стосовно положення, що щире розкаяння та сприяння розкриттю злочину є обставинами, що пом'якшують кримінальну відповідальність.

3. Обвинувачений не визнає себе винним і дає неправдиві показання При підготовці до допиту необхідно ретельно вивчити особливості особи обвинуваченого, матеріали кримінальної справи, матеріали архівних кримінальних справ, якщо обвинувачений був раніше судимим, умови його життя, його схильності та інтереси. Під час проведення допиту обвинуваченого можна застосувати такі тактичні прийоми:

- поставити контрольні запитання щодо фактів, точно встановлених у справі;
- максимально деталізувати показання. Обвинувачений, який дає неправдиві показання, як правило викладає обставини події в загальних рисах, схематично. Неспроможність обвинуваченого деталізувати свої показання викриває їх неправдивість. Якщо обвинувачений стверджує, що він має алібі, його необхідно також ретельно та детально допитати з цього питання для подальшої об'єктивної перевірки алібі;
- запропонувати обвинуваченому повторно викласти показання про подію в цілому або окремих її обставинах;
- оголосити показання інших обвинувачених, потерпілих, свідків. Доцільно оголошувати тільки ту частину показань, яка не викликає сумніву в їх достовірності;
- пред'явити обвинуваченому докази та інші матеріали справи, що свідчать про його перебування і вчинення певних дій на місці злочину, або спростовують його алібі.

Процесуальний порядок допиту підозрюваного визначається ст. ст. 107, 134-136, 145, 146 КПК України. Якщо підозрюваний був затриманий або до нього було обрано

запобіжний захід у вигляді взяття під варту, його допит проводиться негайно, у разі неможливості негайного допиту – не пізніше 24 годин після затримання.

Предметом допиту підозрюваного є обставини, на підставі яких особа була затримана, або до неї було обрано запобіжний захід до пред'явлення обвинувачення.

Готуючись до проведення допиту підозрюваного, необхідно: визначити предмет допиту; сформулювати запитання та визначити порядок їх послідовності; визначити, які докази та матеріали можуть бути використаними під час допиту для викриття підозрюваного; визначити послідовність проведення допитів за наявності кількох підозрюваних.

Допит підозрюваного проводиться з використанням тактичних прийомів, які застосовуються під час допиту обвинуваченого. Тактика допиту залежить від моменту проведення допиту та обсягу інформації, якою володіє слідчий.

Особливості тактики допиту неповнолітніх.

Тактика проведення допиту цієї категорії осіб обумовлюється віковими особливостями її психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин кримінальної справи. Слідчий, обираючи тактичні прийоми допиту, повинен враховувати рівень розвитку неповнолітнього, відсутність життєвого досвіду та професійних знань, недостатнє логічне мислення, схильність до навіювання та фантазування.

При підготовці до проведення допиту, насамперед необхідно визначити, хто саме буде присутнім під час допиту неповнолітнього (батьки, педагог, близькі родичі, лікар тощо) та найбільш доцільне місце проведення допиту (вдома, у школі, в кабінеті слідчого). Обстановка проведення допиту повинна сприяти встановленню психологічного контакту з допитуваним. До виклику на допит необхідно ретельно вивчити наявні дані, що характеризують особу неповнолітнього (рівень розвитку; інтереси та схильності; особливості характеру, схильність до навіювання та фантазування; поведінка вдома та в школі або в іншому учбовому закладі; побутові умови тощо).

Для встановлення психологічного контакту доцільно розпочати допит з бесіди на загальні теми, що становлять інтерес для допитуваного, продемонструвати знання його інтересів та потреб.

При допиті неповнолітніх більш доцільно користуватися формою вільної розповіді показань, так як вона забезпечує їх більшу достовірність, ніж форма запитання – відповідь. Запитання допитуваному повинні бути простими, зрозумілими, короткими та конкретними. Якщо допитуваний не розуміє запитання, необхідно змінити його формулювання або зробити більш простим.

Специфічними тактичними прийомами, що можуть застосовуватися на допитах неповнолітніх, є: роз'яснення важливості повідомлення правдивих показань; демонстрація поінформованості про обставини життя допитуваного, його інтереси та потреби; роз'яснення сутності і значення пред'явлених і оголошених матеріалів; роз'яснення неправильно зайнятої позиції, помилкового розуміння «геройства» та «товариськості».

Протокол допиту складається, як правило, після закінчення усної бесіди з неповнолітнім. Бажано, щоб у протокольному запису показань були збережені мовні особливості неповнолітнього, його своєрідний лексикон.

Перехресний допит є специфічним видом судового допиту, особливість якого полягає в тому, що допитуваному можуть ставити запитання: суддя, прокурор, захисник, експерт, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, а також підсудні і потерпілі. Допит є перехресним, так як у ньому беруть участь рівноправні учасники кримінального процесу (суддя, представники обвинувачення та захисту). Кожний з учасників судового розгляду може ставити допитуваному додаткові запитання для з'ясування чи доповнення відповідей, які були дані на запитання інших осіб.

На перехресному допиті можуть бути допитані всі учасники процесу (підсудні, свідки, потерпілі, цивільні позивачі і цивільні відповідачі, експерти), які допитуються у

судовому засіданні. Перехресний допит має сильний вплив на психіку допитуваного, так як передбачає одночасний допит учасниками процесу однієї особи стосовно одних і тих самих обставин. Особлива роль у перехресному допиті належить суду, який виконує регулятивну функцію.

Необхідно зазначити, що перехресний допит збільшує небезпеку навіювання, яка пов'язана з поставленням однотипних запитань та різною тактикою допитуючих.

Питання № 5. Процесуально-криміналістичне документування результатів допиту.

Протокол допиту є основним засобом його фіксації і повинен відповідати таким вимогам:

- повно і об'єктивно відображати показання допитуваного;
- показання в протоколі викладаються від першої особи;
- показання у протоколі повинні бути викладені дослівно, чітко і ясно, з дотриманням лексичних висловів допитуваної особи;
- «літературна обробка» показань допитуваної особи, зміна стилю та вживаних нею виразів є недопустимі;
- спеціальні терміни та жаргонні вислови, що вживаються допитуваним, повинні бути роз'яснені у протоколі;
- у протоколі повинні бути зазначені: час, місце, умови проведення допиту; дані про особу, що проводить допит, допитуваного та інших учасників допиту;
- у протоколі робиться відмітка про попередження допитуваного свідка чи потерпілого про кримінальну відповідальність за відповідними статтями КК України, що засвідчується підписом допитуваної особи;
- протокол допиту обвинуваченого містить заяву обвинуваченого про те, чи визнає він себе винним.

Показання допитуваного у протоколі можуть викладатися у формі: вільної розповіді, відповіді на запитання слідчого, поєднання першого та другого варіанту.

Показання допитуваного у протоколі записуються у тій послідовності, в якій він їх викладає під час вільної розповіді. Потім за необхідності ставляться запитання, формулювання яких заносяться до протоколу. Відповіді допитуваного на запитання також дослівно заносяться до протоколу. Протоколювання показань допитуваного рекомендується здійснювати після закінчення вільної розповіді. Якщо це робити під час вільної розповіді, то допит буде перериватися і буде порушена послідовність розповіді, може загальмуватися процес згадування та відтворення.

Протокол допиту складається слідчим, або за його дорученням помічником слідчого або стенографісткою.

За бажанням допитуваного, показання можуть бути записані у протоколі ним власноручно, про що робиться відмітка у протоколі.

Протокол допиту підписується особою, що проводила допит, допитуваним та іншими учасниками слідчої дії.

Під час проведення допиту, допитувана особа за власним бажанням, або за пропозицією слідчого може виконати *схеми, плани, креслення, малюнки*, що пояснюють її показання.

Додатковими методами фіксації допиту є *звуко- та відеозапис*, застосування яких повинно здійснюватися у відповідності до вимог ст. ст. 85-1, 85-2 КПК України. Найбільш доцільно їх застосовувати при розслідуванні складних кримінальних справ під час фіксації показань: обвинувачених, що визнають свою вину; потерпілих, які через ті чи інші обставини можуть відмовитися від своїх попередніх показань, або знаходяться у тяжкому стані; неповнолітніх; малолітніх; осіб з психічними вадами. Ці методи дають можливість

зафіксувати та відтворити не тільки зміст показань, а й особливості інтонації, акценту, поведінки та реакції допитуваного.

Л Е К Ц І Я

по темі № 15 "Тактика пред'явлення для впізнання " з курсу "Криміналістика" по криміналістичній тактиці

План лекції:

1. Поняття, мета та об'єкти пред'явлення для впізнання.
2. Підготовка до пред'явлення для впізнання.
3. Порядок пред'явлення для впізнання живих осіб, трупів, предметів і тварин.
4. Фіксація результатів пред'явлення для впізнання.

Основна література:

453. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика : Учеб. Пособие / Под авт. Н.И.Порубова. – Минск, 1997.
454. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
455. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М., 1997.
456. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. – М., 1997.
457. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
458. Бергер В. Е. Собираение и авт.24бнетик материалов для экспертизы 24бвт.24бнетика24бй24б оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
459. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в 24бвт.24бнети раскрытия 24бвт.24бнетика24бй. — К., 1993.
460. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертиология. — Волгоград, 1979.
461. Гончаренко В.И. – Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
462. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
463. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
464. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
465. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція№1 /за авт.. Професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
466. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за 24бвт.. Професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
467. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна базова криміналістики навчальний посібник / за 24бвт.. Професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
468. Криминалистика. / За 24бвт.. 24бвт.24б. А.Г.Филипкова (отв. Редактор) и 24бвт.24б. А.Ф.Вольнского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
469. Криминалистика. /Под авт.. В.А. Образцова – М., 2001.
470. Криминалистика. /Под авт.. Н.П. Яблокова - М., 2001.
471. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под 24бвт.. Р.С.Белкина. – М., Т.1. 1995.
472. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования 24бвт.24бнетика24бй. /Под 24бвт.. В.Ю. Шепитька – Х., 2001.

473. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования 247вт.247нетика247й. – Волгоград, Т.2. 1994.
474. Криминалистика: Расследование 247вт.247нетика247й в сфере экономики: Учебник /Под 247вт.. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. – Нижний Новгород, 1995.
475. Криминалистика: Учебник /Под 247вт.. Р.С.Белкина – М.: Юрид. Лит., 1999.
476. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За авт.. Проф. Т.В. Аверьяновой и авт.247. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
477. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под авт.. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. – М., 1997.
478. Криміналістика. /Під авт.. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
479. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За авт.. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
480. Криміналістика: Підручник /Під авт.. П.Д. Біленчука – К., 2001.
481. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
482. Назначение и производство судебных авт.247нетика. — М., 1988.
483. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
484. Осмотр места происшествия: Справочник следователя – М., 1982.
485. Полевой И. В. Криминалистическая авт.247нетика. — М., 1982.
486. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
487. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия – К., 1994.
488. Рощин А. И., Биленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криминалиста.—К., 1995.
489. Руководство для следователей. /Под авт.. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова – М., 1998.
490. Салтевский М. В. Собрание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
491. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. – К., 1997.
492. Справочная книга криминалиста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов – М., 2000.
493. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

66. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. Для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. Акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
67. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. Редактор проф. Н. П. Яблоков. – М.: Издательство БЕК, 1995.
68. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. – Х.: "Рубикон", 1996.
69. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. – Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
70. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция, 1999
- 7.Белкин Р.С.. Лифшин Е.М. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997.
- 8.Вопросы криминалистической тактики. Сб. науч. Тр.- Ташкент: Научно-исследовательский и редакционный издательский отдел, 1978.

9. Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика: (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991
10. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий Мн., «Вышэйш. Шк.» 1971
11. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учебное пособие. – Волгоград: МВД СССР, 1988
12. Криминалистическая тактика: Программированные задания Учебное пособие. – К.: НИ РИО Киев Высшая школа МВД СССР им. Дзержинского., 1985
13. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: НУАВД, 1993.
14. Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М.: «Юридическая литература», 1964.
15. Проблемы криминалистической тактики: Труды Омская высшая школа милиции. Вып.16./ Под редакцией В.П. Бахина. – Омск НИИ и РИО Омская высшая школа милиции, 1973.
16. Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – М.: МВШ МВД СССР, 1990.
17. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.:Юридическая литература., 1987. –
18. Леви А.А., Пичкалева Г.Н., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юридическая литература, 1987
19. Шобик Б.Н. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – Хабаровск: МВД СССР, 1987
20. Леви А.А., Михайлов А.Н. Обыск: Справочник следователя. – М.: «Юридическая литература» 1983
21. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ. 1978
22. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ, 1978
23. Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания / под ред. И.М. Лузгина. – М.: «Юридическая литература», 1971.
24. Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания: Учебное пособие. 1977.)

Питання № 1. Поняття, мета та об'єкти пред'явлення для впізнання.

Пред'явлення для впізнання – слідча дія, що полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності.

Психологічну основу впізнання складають:

- а) адекватність відображення органами почуттів людини об'єктивної реальності;
- б) можливість запам'ятовування та збереження в пам'яті сприйнятого (ознак і властивостей предметів);
- в) можливість адекватного відтворення сприйнятого, тобто уявного образу (сліду пам'яті).

Пред'явлення для впізнання – це процесуальна діяльність, яка породжує докази. В основі цієї діяльності лежить психологічний процес упізнання, суть якого в порівнянні уявного образу, що зберігається в пам'яті особи, з об'єктом, людиною, які спостерігаються (сприймаються) зараз – в умовах, що їх надав слідчий. У процесі порівняння особа робить висновок: чи є об'єкт, що спостерігається, тим самим (тотожним), який вона спостерігала (бачила) раніше в зв'язку з подією, що розслідується.

Одночасно ця дія передбачає показ певних об'єктів в умовах, що дозволяють сприймати загальні та окремі ознаки. Тотожність при впізнанні встановлюють за ознаками об'єктів, сприйнятих особою і збережених в її пам'яті. Це окрема форма ідентифікації, яка істотно відрізняється від випадків ідентифікації за матеріальними слідами. У процесі впізнання свідок спостерігає ознаки пред'явленого об'єкта, порівнює та співставляє їх із збереженими в пам'яті й доходить певного висновку щодо наявності чи відсутності тотожності або групової належності об'єкта.

Пред'явлення для впізнання як процес встановлення чи заперечення тотожності або групової належності має елементи психологічної діяльності, базуючись на здатності людської психіки не тільки фіксувати, а й зберігати в пам'яті особливий комплекс ознак, які дозволяють виділяти певні об'єкти з групи подібних. З цих позицій пред'явлення для впізнання характеризується двома процесами – фіксуючим і впізнавальним: до фіксуючого належать засвоєння відмітних ознак і формування образу певного об'єкта, а до впізнавального – використання цих ознак у вирішенні питання щодо тотожності чи групової належності. Свідчення про тотожність або групову належність є по суті висновком, який ґрунтується на уявному аналізі, синтезі й порівнянні ознак. Відповідно до криміналістичних критеріїв організація пред'явлення для впізнання повинна забезпечувати правильність і обґрунтованість висновків за умов точного дотримання процесуального порядку пред'явлення для впізнання.

Цю слідчу дію необхідно відрізнити від непроцесуальних способів встановлення тотожності об'єктів (наприклад, під час оперативно-розшукової діяльності). Здійснення розшуку, особливо злочинців, за зовнішніми ознаками передбачає ототожнення суб'єкта, якого спостерігають, з розшукуваним. Фотографії злочинця, якого розшукують, чи інших суб'єктів можуть бути показані окремим громадянам. Однак таке пред'явлення переслідує тільки оперативні цілі, а його результати не є доказами у справі і виконують роль орієнтуючих відомостей.

Пред'явлення для впізнання регламентовано статтями 174-176 КПК, що дає змогу вірно вирішити питання про відокремлення цієї слідчої дії з інших. Цьому ж слугують розроблені криміналістикою тактичні правила проведення впізнання.

Об'єктами пред'явлення для впізнання є особи (живі люди і трупи), предмети, тварини.

Питання № 2. Підготовка до пред'явлення для впізнання.

Пред'явленню для впізнання повинно передувати виконання процесуальних та деяких допоміжних дій, а саме:

- а) попередній допит особи, яка впізнає;
- б) підбір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання;
- в) визначення місця і умов пред'явлення для впізнання;
- г) визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів.

Під час допиту перед пред'явленням для впізнання з'ясовують:

- а) місце, час, спосіб та інші обставини злочину;
- б) прикмети особи, яку впізнають (найчастіше злочинця), ознаки його одягу, а також ознаки речей чи інших об'єктів.

Статтями 174, 175 КПК встановлено, що слідчий до проведення впізнання повинен допитати свідка (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого) про зовнішній вигляд і прикмети чи ознаки об'єкта, а також про обставини, за яких він бачив цей об'єкт. Залежно від об'єктів, що підлягають впізнанню, допит, який передує впізнанню, має деякі особливості.

Допит, який передує *впізнанню живих осіб*, повинен бути спрямований на з'ясування:

- а) обставин, за яких впізнаючий бачив особу в зв'язку зі злочинном;
- б) зовнішності та прикмет цієї особи;
- в) психологічного стану впізнаючого;
- г) його фізіологічного і психічного стану (зір, слух, особливості пам'яті тощо).

При з'ясуванні обставин, за яких свідок бачив ту чи іншу особу в зв'язку зі злочинною подією, слідчий повинен допитати його також про місце спостереження (точне місцезнаходження, розташування відносно інших об'єктів, де саме це відбувалося – у приміщенні, на вулиці, в лісі тощо). Слід встановити, на якій відстані й протягом якого часу свідок спостерігав об'єкт, яка була погода, освітлення; в якому стані перебував злочинець (стояв, сидів, рухався чи перебував у стані спокою). Ці обставини потрібно з'ясувати в першу чергу, оскільки може статися, що свідок у міру певних об'єктивних чи суб'єктивних чинників не міг правильно і повністю сприймати ті чи інші зовнішні прикмети.

При з'ясуванні зовнішності і прикмет особи, яка підлягає впізнанню, слідчий повинен детально допитати свідка про загальні й характерні її риси. При цьому необхідно користуватись даними словесного портрета, але в загальноживаних виразах. Слід детально дізнаватися щодо зросту, будови тіла, віку, типу обличчя, кольору волосся, шкіри і особливих прикмет (шрами, родимки, бородавки тощо). Під час допиту, який провадиться з метою з'ясування зовнішніх прикмет злочинця, можливе використання науково-технічних засобів і способів, що полегшують складання словесного портрета. До них належать виготовлені рисовані портрети, різноманітні фотороботи (у тому числі з використанням комп'ютерної техніки).

Необхідно також детально з'ясувати у свідка, як був одягнений злочинець (форма, фасон, колір одягу, його загальний вигляд), чи не був свідок у стані переляку, душевного хвилювання в момент спостереження, що могло спричинити перекручення ним дійсності, перебільшення баченого. Крім цього, слідчий має визначити тип і особливості пам'яті впізнаючого, а у випадках пред'явлення для впізнання за голосом – його можливості визначити особливості голосу злочинця: тембр, висоту, силу та хрипкість, шепелявість, місцеву говірку тощо.

Під час допиту, що передує пред'явленню *для впізнання трупа* (коли допитуються особи, у яких зникли родичі чи близькі), необхідно з'ясувати такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, вік, фах, зовнішні прикмети (зріст, стан і колір волоссяного покриву на голові, колір очей, шкіри тощо), коли особу бачили востаннє, як вона була одягнена, які речі були

при ній, а також інші особливості зовнішності (татування, стан зубів – наявність пломб, коронок, протезів, відсутність окремих зубів тощо, післяопераційні шрами).

Допит, що передує пред'явленню *для впізнання предметів*, необхідно розпочинати з встановлення обставин, за яких впізнаючий бачив предмет, а далі з'ясовувати ознаки предмета (найменування, матеріал, форму, розміри, колір тощо) та його особливості, що відрізняють його від інших.

Якщо пред'явленню для впізнання підлягає *тварина*, то крім її загальних ознак (масть, порода) з'ясовуються особливі прикмети.

Відповідно до статей 174, 175 КПК особу, яка підлягає впізнанню, пред'являють впізнаючому разом з іншими особами тієї ж статі (не менше трьох), які не мають різних відмінностей у зовнішності та одязі, а предмети – серед інших однорідних предметів.

Підбір об'єктів для проведення впізнання викликає ряд труднощів, коли треба підібрати схожих за зовнішніми прикметами осіб чи унікальні предмети. Той, кого впізнають, і пред'явлені особи повинні бути приблизно одного віку і схожими за загальними рисами (зростом, будовою тіла, волоссяним покривом голови, його кольором, типом обличчя тощо). Об'єкт впізнання має бути в одязі, який суттєво не відрізняється від того, що був на ньому в момент спостереження його впізнаючим. Інші особи, серед яких його пред'являють для впізнання, також не повинні мати різних відмінностей в одязі (ст. 174 КПК).

Предмети пред'являють разом з іншими однорідними. При цьому важливо враховувати загальні родові ознаки. Наприклад, якщо впізнанню підлягає годинник марки «Сейко», то підбирають не менше ніж 3-4 годинники однакової марки, форми, кольору, розміру та інших родових ознак.

У більшості випадків місцем пред'явлення для впізнання є кабінет слідчого, в інших випадках слідчий вирішує це питання, виходячи з конкретних умов, але ці умови мають бути найсприятливішими для спостереження і порівняння ознак об'єктів.

Застосування у пред'явленні для впізнання науково-технічних засобів – відеотехніки, фотоапаратів, магнітофона тощо – є однією з важливих умов, що забезпечують ефективність його проведення, фіксації перебігу і результатів. Використання їх залежить від виду впізнання, ознак об'єкта, що підлягає впізнанню, та інших даних.

Питання № 3. Порядок пред'явлення для впізнання живих осіб, трупів, предметів і тварин.

Впізнання живих осіб провадиться у випадках, коли:

а) особа, яка підлягає пред'явленню, не була раніше відома свідкові, але спостерігалася ним у зв'язку зі злочинною подією; б) свідок знав раніше пред'явлену особу, але не може дати необхідних даних про неї.

Процес пред'явлення можна поділити на три стадії. На *першій стадії* перед пред'явленням особи для впізнання, в присутності понятих їй пропонують зайняти будь-яке місце серед інших осіб і роз'яснюють їй права.

На *другій стадії* впізнаючий запрошується до приміщення, де знаходяться всі учасники впізнання, його попереджають про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивих показань (якщо це потерпілий або свідок) та за відмову від давання показань (якщо це свідок). Після цього у особи, яка впізнає, з'ясовують, чи задовольняють її умови, чи їй добре видно зовнішні прикмети всіх осіб. При позитивній відповіді впізнаючому пропонують подивитися на групу осіб, впізнати серед них потрібну особу і пояснити, за якими ознаками він її впізнав. При цьому не треба квапити його з відповіддю, слід дати йому час на обдумування. Якщо впізнаючий вагається з відповіддю, можна запропонувати пред'явленим особам пройти по кабінету з метою спостереження їх у русі чи дозволити пред'явленим особам розмовляти між собою.

Третя стадія полягає у встановленні тотожної чи групової належності або відмінності конкретного об'єкта. Названі впізнаючим прикмети, ознаки повинні бути виражені в певній формі. Виконання цієї вимоги багато в чому залежить від правильно поставлених йому уточнюючих і конкретизуючих запитань.

Результат пред'явлення для впізнання може бути позитивним, коли впізнаючий заявляє про впізнання і вказує не тільки загальні прикмети і ознаки, а й особливі, на яких ґрунтувалося впізнання. Результат для впізнання може бути й негативним. Це може статися, коли, наприклад, з моменту спостереження пройшло багато часу; особа, яку впізнають, різко змінила свою зовнішність; впізнаючий боїться помсти; для впізнання пред'явлено іншу особу тощо.

Впізнання людей може проводитись також за голосом, особливостями мови і ходи. При пред'явленні для *впізнання за голосом* повинні бути створені певні умови:

а) для відтворення звукової мови (приміщення з певними акустичними даними тощо);

б) для аналізу і оцінки голосу особи, яку впізнають (для цього використовують дві суміжні кімнати з відчиненими дверима чи тонкою перегородкою між кімнатами, на відкритій місцевості користуються парканом, деревами тощо, які б не давали змоги впізнаючому бачити особу, котру впізнають);

в) всі учасники мають бути поділені на дві групи: в одній – слідчий, впізнаючий, двоє понятих, а також фахівці та інші учасники слідчої дії, в другій – особа, яка допомагає слідчому (наприклад, співробітник міліції), поняті, особа, яку впізнають, та особи, які ведуть з нею розмову;

г) зміст розмови, відтвореної під час впізнання, не повинен стосуватися розслідуваної справи, але в її тексті мають бути слова, які чув впізнаючий у момент спостереження.

Можливо *впізнання за особливістю ходи*, оскільки ходу характеризують довжина кроку даної людини, кут розгортання стопи, швидкість руху. Хо́да має бути природною, коли людина йде вільно, без напруження. Неприродна хо́да найчастіше пов'язана з різними аномаліями. Основними умовами проведення впізнання за особливостями ходи слід вважати такі:

а) вибір місця проведення, що забезпечує відтворення ознак ходи і можливість їх спостереження впізнаючим;

б) пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб, які мають схожі ознаки ходи;

в) особа, яку впізнають, не повинна знати про те, що за нею спостерігають;

г) впізнаючому повинно бути надано досить часу для спостереження ходи пред'явлених осіб.

У практиці розслідування трапляються два основних випадки **пред'явлення трупа для впізнання**. Перший випадок має місце при організації пред'явлення відразу ж після огляду місця події, і слідчий часто не має можливості допитати кого-небудь щодо прикмет невідомої особи, труп якої пред'являтиметься. За таких обставин без попереднього допиту труп пред'являється мешканцям навколишніх будинків, вулиць, а також службовим особам, які спілкуються з населенням. Другий випадок – коли на момент впізнання є дані про

зникнення певної особи, допитують її близьких чи знайомих, а потім пред'являють їм труп для впізнання.

Тактика пред'явлення для впізнання трупів відрізняється від упізнання інших об'єктів такими особливостями:

а) труп пред'являється один;

б) якщо на трупі є ушкодження, то проводиться його «туалет», надається вигляд, який особа мала за життя;

в) спочатку труп пред'являється особам, які заявили, що людина пропала безвісно, а пізніше – іншим особам, яких попередньо треба допитати;

г) під час упізнання відкритим, як правило, залишається тільки обличчя трупа, інші частини закриваються простиралом. Упізнаючий під час упізнання може оглянути інші частини тіла трупа, на яких можуть знаходитися індивідуальні ознаки (родимки, шрами тощо).

Пред'явлення трупа для впізнання слід проводити в тому одязі, що є на ньому, при необхідності цьому повинен передувати «туалет трупа», що полягає у видаленні бруду і крові з його обличчя, приведенні у звичайний вигляд зачіски. Тільки в особливих випадках, до яких слід віднести наявність значних ушкоджень на обличчі чи його зміну внаслідок довгого перебування у воді тощо, можна визнати доцільною реставрацію обличчя трупа. Для ідентифікації особи необхідно широко використовувати прикмети, що є на трупі, а для цього слід надати впізнаючому можливість оглянути обличчя трупа, а в разі необхідності – все тіло. При пред'явленні трупа для впізнання слід враховувати деякі дані психології, оскільки трапляються випадки помилкового впізнання внаслідок психологічного настроювання, самонавіювання тощо; іноді при цьому необхідна присутність судово-медичного експерта.

Якщо труп не впізнано, його відправляють до моргу. Слідчий продовжує роботу щодо встановлення осіб, які можуть впізнати труп (наведення довідок про осіб, які зникли безвісти, перевірка за даними криміналістичного обліку тощо).

Особливості **пред'явлення для впізнання предметів і тварин** зумовлюються характером об'єктів впізнання і метою, з якою воно проводиться. Якщо стосовно предмета, що підлягає пред'явленню, відомі особливі ознаки, то слідчий повинен підібрати інші предмети з подібними ознаками. Якщо ж відомі тільки його загальні ознаки, то предмет повинен пред'являтися серед інших об'єктів з однорідними ознаками, але різними за видовими властивостями.

Порядок пред'явлення для впізнання предметів і тварин здійснюється так само, як і при впізнанні живих осіб. Пред'явлення для впізнання тварин не регламентується КПК, але процес такого впізнання здійснюється з дотриманням тих самих криміналістичних прийомів, що використовуються при пред'явленні для впізнання предметів. скотний двір, поле, вигін, де знаходиться стадо тварин. Упізнаючий оглядає всіх тварин та проводить упізнання тієї тварини, яку він запам'ятав під час сприйняття її в зв'язку з подією злочину. Допускається кликати тварину, називаючи її на прізвисько.

У слідчий практиці нерідко виникає потреба **пред'явлення для впізнання живих осіб, трупів, предметів та інших об'єктів за фотознімками.**

Впізнання за фотознімками живої особи проводиться, коли вона відсутня, але слідчий має її фотознімки. Для встановлення особи вбитого нерідко пред'являються фотознімки трупа. Звичайно ці фотознімки використовуються у випадках, коли пред'явлення трупа не мало позитивних результатів і його поховали. Фотознімки можуть пред'являтися не тільки на тій території, де було виявлено труп, а й в інших місцевостях.

Пред'явлення для впізнання за фотознімками може також проводитися з тактичних міркувань. Як правило, пред'явлення для впізнання предметів за фотознімками проводиться в тих випадках, коли їх неможливо пред'явити в натурі.

Необхідно, щоб пред'явлені фотознімки були однаковими за формою і розміром, а зображені на них обличчя схожі з тим, тотожність якого передбачається встановити. Слід

прагнути до того, щоб фотознімки належали до того часу, коли свідок спостерігав ту чи іншу особу в зв'язку з розслідуваною подією.

Питання № 4. Фіксація результатів пред'явлення для впізнання.

Згідно зі статтями 85, 176 КПК про пред'явлення для впізнання, як і про інші слідчі дії, складається протокол. Для фіксації пред'явлення для впізнання застосовуються також фотографування, кіно-, відеозйомка та звукозапис.

Протокол пред'явлення для впізнання повинен мати вступну, описову і заключну частини.

У *вступній частині* зазначаються такі дані: місце і дата складання протоколу; посади і прізвища осіб, які проводять слідчу дію; прізвища і адреси понятих; прізвища інших учасників даної слідчої дії (спеціаліст, працівник міліції та ін.); статті КПК, з дотриманням яких проводиться слідча дія; вказівка про роз'яснення понятим їх прав, обов'язків, а також про місце безпосереднього проведення цієї слідчої дії. Якщо впізнаючим є потерпілий чи свідок, то потерпілий попереджається про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань, а свідок – ще й за відмову від давання показань із засвідченням цього їхніми підписами.

В *описовій частині* протоколу викладаються відомості щодо осіб, яких пред'являють, та інших об'єктів з описом їх прикмет і ознак. Стосовно живих осіб зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, вік, зріст, будова тіла, колір волосся, тип обличчя. Не менш важливо описати в протоколі ознаки одягу – вид, фасон, колір, покрій тощо. При пред'явленні предметів зазначаються (наприклад, щодо годинника): форма, розмір, колір металу корпусу, циферблат, вид кріплення – ремінець, браслет, ланцюжок тощо. У протоколі повинно бути зазначено, що впізнаючий сам зайняв певне місце серед інших пред'явлених осіб.

У *заклучній частині* протоколу зазначаються час початку і закінчення пред'явлення для впізнання, чи проводилась фото-, відеозйомка (тип апарата, чутливість плівки тощо), зауваження, які надійшли від учасників пред'явлення для впізнання, якщо такі мали місце. Протокол підписується слідчим і всіма учасниками даної слідчої дії.

Якщо під час пред'явлення для впізнання застосовувався *звукозапис*, слідчий повинен повідомити про це всіх учасників впізнання і зробити відповідну відмітку в протоколі. У ньому також повинні бути дані про марку магнітофона, тип стрічки, швидкість тощо. Фонограма в опечатаному вигляді зберігається при справі (ст. 85¹ КПК).

При фіксації пред'явлення для впізнання за особливостями голосу має бути точно зазначено, хто говорив першим, другим тощо, інакше звукозапис втратить зв'язок з протоколом і свою ілюстративну цінність. Необхідність застосування звукозапису при пред'явленні для впізнання визначається слідчим з урахуванням конкретних обставин справи. Використання звукозапису є доцільним:

- а) для фіксації процесу пред'явлення для впізнання, коли впізнаючим є малолітній;
- б) для фіксації показань особи, яка коментує відео-фільм, де зафіксовано процес пред'явлення для впізнання;
- в) для одержання зразків голосу, що необхідно для впізнання за межами місця проведення розслідування;
- г) для фіксації впізнання, коли впізнаючий на попередньому допиті називав тільки загальні ознаки об'єкта.

Відеозйомка при пред'явленні для впізнання також є одним із способів фіксації. Доцільно використання відео-зйомки при пред'явленні для впізнання живих осіб за особливістю ходи, оскільки це дає змогу зафіксувати її в динаміці. Використання відеозйомки для фіксації ведення і результатів пред'явлення для впізнання має бути належним чином підготовлено. У протоколі слід зазначити, за допомогою якої камери проведена зйомка, на яку плівку здійснено відеозапис. Після здійснення запису відеостріч-

ки вона демонструється всім учасникам слідчої дії, про що складається окремий протокол (ст. 85² КПК).

Л Е К Ц І Я

по темі № 16 "Тактика обшуку "

з курсу "Криміналістика" по криміналістичній тактиці

План лекції:

1. Поняття та ознаки обшуку.
2. Об'єкти та види обшуку.
3. Ситуаційна зумовленість тактики обшуку і системи тактичних прийомів обшуку.
4. Фіксація результатів обшуку.

Основна література:

494. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб. пособие /Под ред. Н.И.Порубова. - Минск, 1997.
495. Бахин В.П. Предмет науки криміналістики, лекція – К., 1999. – 22с.
496. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. - М., 1997.
497. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. - М., 1997.
498. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Мю: НОРМА, 1999. – 486с.
499. Бергер В. Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. — К., 1967.
500. Биленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. — К., 1993.
501. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. — Волгоград, 1979.
502. Гончаренко В.И. - Научно-технические средства в следственной практике. — К., 1984.
503. Зизенко А.В. методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Поліграфія. К.: НАВС України, 2003. – 359 с.
504. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
505. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии. — Днепропетровск, 1994.
506. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Криміналістика. Періодизація, поняття і система: лекція №1 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 48 с.
507. Кириченко С.А., Басай В.Д., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Основы следства: Лекція №8 /за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2003. 36 с.
508. Кириченко С.А., Кириченко Ю.Д., Ткач Ю.Д. Періодизація поняття і системно-структурна базова криміналістики навчальний посібник / за ред. професора О.А. Кириченко . К.;РВВ КІВС.. 2004. 80 с.
509. Криминалистика. / За ред. проф. А.Г.Филипкова (отв. редактор) и проф. А.Ф.Волынского-М.: Изд. «Спартак», 1998-543с.
510. Криминалистика. /Под ред. В.А. Образцова - М., 2001.
511. Криминалистика. /Под ред. Н.П. Яблокова - М., 2001.
512. Криминалистика. История. Общие и частные теории: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина. - М., Т.1. 1995.
513. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений. /Под ред. В.Ю. Шепитька - Х., 2001.

514. Криминалистика. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. - Волгоград, Т.2. 1994.
515. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник /Под ред. В.Д.Грабовского, А.Ф.Лубина. - Нижний Новгород, 1995.
516. Криминалистика: Учебник /Под ред. Р.С.Белкина - М.: Юрид. лит., 1999.
517. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования./ За ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина – М.: 1997 – 400с.
518. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. /Под ред. Аверьяновой Т.А., Белкина Р.С. - М., 1997.
519. Криміналістика. /Під ред. В.Ю.Шепітька – К., 2001.
520. Криміналістика/ П.Д.Біленчук.О.П.Дубовий М.В.Салтевський П.Ю.Тимошенко. /За ред. Акад. П.Д. Біленчука – К.: Атіка, 1998- 416с.
521. Криміналістика: Підручник /Під ред. П.Д. Біленчука - К., 2001.
522. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976.
523. Назначение и производство судебных экспертиз. — М., 1988.
524. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись. — Харьков, 1986.
525. Осмотр места происшествия: Справочник следователя - М., 1982.
526. Полевой И. В. Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
527. Постика И. В. Судебная фотография. — Одесса, 1997.
528. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия - К., 1994.
529. Рощин А. И., Биленчук П. Д., Омельченко Г. Б. Книга криминалиста.—К., 1995.
530. Руководство для следователей. /Под ред. Н.А.Селиванова, В.А.Снеткова - М., 1998.
531. Салтевский М. В. Собираение криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980.
532. Салтевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов. - К., 1997.
533. Справочная книга криминалиста. Рук.авт.колл. Н.А. Селиванов - М., 2000.
534. Феськов М.М., Кисилиця Н.В. к 43 Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинами : Лекція – К.: КЮІ, 2004

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

71. Біленчук П. Д., та ін. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998.
72. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Н. П. Яблоков. - М.: Издательство БЕК, 1995.
73. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов. - Х.: "Рубикон", 1996.
74. Криминалистика: Методические материалы. Учебное пособие //А. А. Кузнецов, В. В. Бирюков. - Луганск: РИО ЛИВД, 1996.
75. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. – Харьков, 1976.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция, 1999
- 7.Белкин Р.С.. Лифшин Е.М. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997. 8.Вопросы криминалистической тактики. Сб. науч. Тр.- Ташкент: Научно-исследовательский и редакционный издательский отдел, 1978.

9. Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика: (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991
10. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий Мн., «Вышэйш. Шк.» 1971
11. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учебное пособие. – Волгоград: МВД СССР, 1988
12. Криминалистическая тактика: Программированные задания Учебное пособие. – К.: НИ РИО Киев Высшая школа МВД СССР им. Дзержинского., 1985
13. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: НУАВД, 1993.
14. Попов В.И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М.: «Юридическая литература», 1964.
15. Проблемы криминалистической тактики: Труды Омская высшая школа милиции. Вып. 16./ Под редакцией В.П. Бахина. – Омск НИИ и РИО Омская высшая школа милиции, 1973.
16. Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – М.: МВШ МВД СССР, 1990.
17. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: Юридическая литература., 1987. –
18. Леви А.А., Пичкалева Г.Н., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юридическая литература, 1987
19. Шобик Б.Н. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – Хабаровск: МВД СССР, 1987
20. Леви А.А., Михайлов А.Н. Обыск: Справочник следователя. – М.: «Юридическая литература» 1983
21. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ. 1978
22. Гапанович Н.Н. Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Мн.: Издательство БГУ, 1978
23. Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания / под ред. И.М. Лузгина. – М.: «Юридическая литература», 1971.
24. Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания: Учебное пособие. 1977.)

Питання № 1. Поняття та ознаки обшуку.

Відшукання прихованих об'єктів (знарядь злочину, речових доказів, трупів, осіб, які переховуються від суду і слідства) може бути здійснено під час проведення обшуку, процесуальний режим якого визначений кримінально-процесуальним законодавством (статтями 177, 179-186, 188, 189 КПК). Обшук є одним із способів отримання доказової інформації у кримінальному процесі.

Головна мета обшуку як пошукової дії полягає у виявленні джерел доказової та орієнтуючої інформації. Обшук має на меті виявити знаряддя злочину, речі та цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі. Метою обшуку може бути також виявлення розшукуваних осіб, трупів, тварин. Додатковою метою обшуку є виявлення і вилучення речей і предметів, вилучених з цивільного обороту і заборонених для використання, а також пошук майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків або в цілях можливої конфіскації.

У криміналістичній літературі немає єдності у визначенні поняття обшуку. Його пошуковий характер дозволив окремим авторам визначати цю дію як слідчо-оперативну. Однак таке трактування містить у собі змішання процесуальних дій і оперативних заходів,

різних за своєю природою і завданнями, прийомами і формами проведення. Обшук – це слідча дія, яка здійснюється з метою отримання судових доказів, а оперативно-розшукові заходи не мають процесуального значення, відіграють допоміжну роль і до змісту обшуку не входять.

Обшук необхідно відрізнити від близьких до нього адміністративно-процесуальних та інших дій. Так, у відповідності зі статтями 30, 32 Митного кодексу України (далі – МК) передбачено проведення митного огляду. Митниця має право провести огляд, а також перегляд речей громадян з розпакуванням багажу. Якщо є достатні підстави вважати, що громадянин приховує при собі предмети контрабанди чи предмети, які є безпосередніми об'єктами порушення митних правил, може бути проведено особистий огляд. Такий огляд не є слідчою дією і здійснюється без санкції прокурора.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» регламентує отримання розвідувальної інформації шляхом негласного проникнення оперативного працівника у житлове або інше приміщення громадянина. Такий оперативно-розшуковий захід повинен здійснюватися з санкції Генерального прокурора України або його заступників. Таємне обстеження житлового приміщення передбачає приховане і безперешкодне проникнення до житла, недопустимість вилучення будь-яких предметів, можливість тимчасової заміни їх муляжами, використання аудіо-, кіно-і фотозйомки тощо. Результати даної дії носять конфіденційний характер і не мають доказового значення.

Обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб.

Обшук для підозрюваних, обвинувачених, членів їхніх сімей означає хоча й санкціоноване законом, але небажане втручання чужих людей до їхнього дому, ознайомлення з матеріальними, особистими, інтимними сторонами життя. Проведення обшуку пов'язано з певними порушеннями прав громадян на недоторканність особи, житла тощо і вимагає дотримання встановлених законом гарантій.

Обшук проводиться за вмотивованою постановою слідчого з санкції прокурора чи його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи. Відповідно до КПК обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за вмотивованою постановою судді. При необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором звертається з поданням до судді за місцем провадження слідства (ст. 177).

Обшук є невідкладною слідчою дією. У невідкладних випадках обшук, за винятком житла чи іншого володіння особи, може бути проведений без санкції прокурора, але з наступним повідомленням прокурора в добовий строк про проведений обшук та його результати. У невідкладних випадках, пов'язаних з врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії слідчий направляє копію протоколу обшуку прокуророві (ст. 177 КПК).

Елемент примусу під час обшуку передбачає, що обстеження приміщень чи інших об'єктів може бути здійснено без згоди особи, у розпорядженні якої ці об'єкти перебувають. Слідчий має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо володілець відмовляється їх відкрити.

Питання № 2. Об'єкти та види обшуку.

У теорії криміналістики при характеристиці обшуку використовуються два різних терміни – «об'єкти пошуку» і «об'єкти обшуку».

Об'єкт пошуку – це те, що необхідно відшукати, виявити, знайти. У процесі обшуку такими об'єктами є люди, трупи, знаряддя злочину, предмети злочинного посягання, документи, сліди тощо.

Обшук передбачає відшукування предметів, які можуть бути речовими доказами. Згідно зі ст. 78 КПК можна сформулювати певні типові групи таких предметів:

1. Знаряддя і засоби вчинення злочину:

а) вогнепальна і холодна зброя;

б) предмети, які спеціально виготовлені для вчинення злочинів (знаряддя злому і злодійський інвентар – відмички, «фомки», «гусячі лапи» та ін.; знаряддя вбивства чи нанесення тілесних ушкоджень – кастети, надолонники, кістені тощо);

в) предмети, зберігання чи використання яких заборонено або потребує спеціального дозволу (ліцензії) (газова зброя, радіоактивні речовини, наркотики та ін.);

г) предмети, які застосовуються у побуті, виробничій або іншій легальній діяльності (кухонний ніж, сокира, молоток та ін.);

г) транспортні засоби (якщо вони використовувались для досягнення злочинного результату).

2. Предмети, що зберегли на собі сліди злочину (одяг чи взуття обшукуваного, яке має сліди крові, частки ґрунту, жирові плями тощо).

3. Предмети, отримані як наслідок злочину (гроші чи цінності, які є предметом хабара; майно, що належить потерпілому, та ін.).

4. Інші предмети, що виступають засобом для встановлення істини у справі (фотознімки, записні книжки, дискети ЕОМ тощо).

Окрему групу об'єктів складають документи. Під час обшуку підлягають виявленню документи:

а) зміст яких є предметом злочинного посягання;

б) які є засобом вчинення злочину;

в) які є засобом приховання злочину;

г) що характеризують особу злочинця;

г) що містять у собі зразки почерку;

д) що містять у собі іншу інформацію, яка цікавить органи розслідування.

Об'єкти пошуку можуть бути класифіковані за різними підставами:

1) залежно від характеру попередньої інформації про об'єкт пошуку:

а) індивідуально визначені об'єкти;

б) об'єкти, відомості про які можуть вказувати лише на їх родову (групову) належність;

в) випадково виявлені об'єкти;

2) залежно від форми вказівки в законі:

а) прямо передбачені й названі в КПК як об'єкти;

б) віднесені до «інших предметів і документів», що мають значення для встановлення істини у справі;

в) які є вилученими із законного обороту;

г) які вилучаються з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна;

3) залежно від природи того, що шукають:

а) предмети, що можуть служити речовими (або письмовими) доказами;

б) предмети і документи, заборонені до обігу;

в) предмети і документи, що можуть бути доказами в іншій кримінальній справі;

г) речі та цінності, що здобуті злочинним шляхом;

г) цінності або майно обвинуваченого чи підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації;

д) особи, які переховуються від слідства і суду;

- е) особи, яких переховують в тих чи інших місцях;
- є) трупи або частини розчленованого трупа (трупів);
- ж) тварини.

Об'єкт обшуку – це те, відносно чого (чи кого) здійснюється обстеження.

Найбільш поширеними об'єктами обшуку є:

- 1) житлові приміщення (квартира, будинок, дача, номер готелю тощо);
- 2) службові, торговельні, виробничі та інші нежитлові приміщення (кабінети посадових осіб і державних службовців, офіси, склади, виробничі дільниці, підсобні приміщення магазинів тощо);
- 3) ділянки місцевості (садиба, сад, город та ін.);
- 4) автотранспортні засоби (автомобілі, причепи, мотоцикли та ін.);
- 5) жива людина (її тіло, одяг, взуття та інші носильні речі).

Таким чином, об'єктом обшуку може бути практично будь-яке місце, що знаходиться у кого-небудь в розпорядженні (власності), або особа, якщо є достатні підстави вважати, що у цьому місці чи у даної особи можуть бути знаряддя злочину, предмети та цінності, які мають значення для справи.

У криміналістичній теорії прийнято розрізняти декілька видів обшуку залежно від тих чи інших підстав їх диференціації. Так, *за характером об'єктів обшуку* розрізняють обшук: приміщень, місцевості, транспортних засобів, особи. *За характером об'єктів пошуку* виділяють обшуки, спрямовані на виявлення людей, трупів (чи їх частин), знарядь та засобів вчинення злочину, предметів злочинного посягання, слідів, документів та інших об'єктів.

Обшуки можна розрізняти *за їх повторюваністю* (первинний і повторний) та *за їх одночасністю* (груповий і одиночний). Названі види обшуку мають певну специфіку. Розглянемо особливості проведення окремих видів обшуку.

Обшук у приміщенні передбачає примусове обстеження всіх приміщень, які є у володінні фізичних чи юридичних осіб, якщо там можуть знаходитися об'єкти пошуку. Обшук приміщень полягає у вивченні та аналізі конструктивних вузлів будинку (споруди), житлових і підсобних приміщень, предметів домашньої обстановки. Обшук рекомендується розпочинати з найбільш «важких» ділянок приміщення, проводити пошук спочатку у нежитлових, а потім у житлових приміщеннях, здійснювати обшук у напрямку від входу до приміщення.

Під час обшуку приміщень необхідним є обстеження окремих вузлів будівлі або споруди, до яких належать підвальна частина будівлі, горище, сходи, міжповерхові перекриття, стіни і перегородки, санітарно-технічні вузли і комунікації. При обстеженні конструктивних вузлів будівлі слід звертати увагу на елементи, що не передбачені проектом, відсутність окремих деталей, неоднорідність пофарбування, відмінність у штукатурці, пошкодження павутиння. Предмети пошуку можуть бути за карнизами, балками, замурованими у стінах тощо.

У процесі обшуку в житлових приміщеннях необхідно ретельно обстежувати предмети обстановки. Перевіряючи меблі, слід спочатку дослідити предмети чи документи, які знаходяться в (на) них, а потім самі предмети обстановки. Треба оглянути усі пази, щілини, виміряти і порівняти усі внутрішні та зовнішні габарити.

Пошукові дії в службових приміщеннях слід розпочинати з робочого місця обшукуваного. Насамперед оглядають робочий стіл, сейфи і шафи. У службових приміщеннях тайників, як правило, не роблять, але предмети маскують, ховають за книжки, папки, папір, що створює певні труднощі у доступі до предмета пошуку.

Обшук ділянки місцевості полягає у примусовому обстеженні присадибних та інших ділянок, які є у володінні обшукуваної особи.

Обшукам на відкритій місцевості притаманна трудомісткість пошуків. Обстеження необхідно здійснювати планомірно і у певній послідовності, попередньо розділивши ділянку території на сектори чи квадрати. Здебільшого тайники обладнують у

землі, кущах, купах сміття, ямах. Ознаками тайника на місцевості можуть бути пошкодження ґрунту, неоднаковість його кольору, мітки на деревах та ін.

Обшук особи полягає у примусовому обстеженні людини, її одягу, взуття та інших речей. Обшук особи та виїмка у неї предметів і документів провадяться в порядку, передбаченому статтями 177 і 178 КПК. Обшук особи, як правило, проводиться за постановою слідчого.

Проте існують випадки, коли обшук можна здійснювати без винесення постанови:

1) при фізичному захопленні підозрюваного уповноваженими на те особами, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих, чи намагається звільнитися від доказів, які викривають його чи інших осіб у вчиненні злочину;

2) при затриманні підозрюваного;

3) при взятті підозрюваного, обвинуваченого під варту;

4) за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні, де проводиться обшук чи примусова виїмка, приховує при собі предмети або документи, які мають значення для встановлення істини у справі.

У процесі обшуку необхідно передбачити можливість вчинення опору обшукуваним. Тому слідчий повинен дотримуватися певних правил, що забезпечують безпеку. Зокрема, обшукуваного необхідно поставити обличчям до стіни чи автомобіля під кутом 45° з широко розставленими ногами і розведеними руками. Таке положення зменшує стійкість обшукуваного.

Обшук особи рекомендується проводити у певній послідовності – «зверху донизу». Спочатку обстежують головний убір, потім верхній одяг (пальто, сукню, піджак, брюки тощо), взуття. Окремі предмети одягу знімають з метою обстеження білизни та інших речей. Особливу увагу слід приділяти кишням, швам на одязі, підкладці пальта чи піджака, закаблукам взуття.

Такий обшук виконує особа однієї статі з обшукуваним. У разі необхідності для цього запрошують медичного працівника.

До обшуку особи належить й обстеження речей, які є у обшукуваного: портфелів, дипломатів, валіз, сумок, гаманців. Ці речі ретельно досліджують з метою виявлення тайників та предметів, які шукають.

Обшук транспортних засобів передбачає примусове обстеження будь-якого транспортного засобу, який є у приватному володінні громадянина (мотоцикл, автомобіль, яхта, особистий літак). Такий обшук має певну специфіку залежно від виду обшуку та особливостей транспортного засобу. Обшук транспортних засобів – це відносно новий вид обшуку у практиці органів розслідування.

Обстеження транспортних засобів повинно мати свою черговість і послідовність. Так, обшук легкового автомобіля доцільно розпочинати з багажника і закінчувати мотором. У багажнику перевіряються сумка з інструментом, запасне колесо, інші предмети. У салоні знімаються килими, настили, чохли. Перевіряються місця між сидіннями і спинками, досліджується торпеда, знімається автомагнітола.

Механізми і деталі, що розташовані в автомобілі, під днищем, бажано дослідити на «ямі». Оглядається автомобіль й під капотом. Обшук автотransпортних засобів доцільно проводити за участю спеціаліста-автотехніка.

Повторний обшук має місце у тих випадках, якщо первісний обшук був проведений за несприятливих умов або залишилися необстеженими (недостатньо ретельно обстеженими) окремі ділянки приміщення, відкритої місцевості, предмети.

Груповий обшук – це кілька одночасних обшуків, що здійснюються по одній справі у різних осіб, в різних місцях (тактична операція). Проведення групового обшуку має певну специфіку, а саме:

1) одночасно працюють кілька слідчо-оперативних груп;

- 2) реально існує кілька об'єктів обшуку;
- 3) має місце єдине керівництво у проведенні обшуку кількох об'єктів;
- 4) існує єдність часу початку обшуку на всіх об'єктах;
- 5) запропоновано єдиний план проведення обшуку;
- 6) визначені засоби зв'язку між учасниками обшуку і порядок обміну інформацією між ними.

У процесі групового обшуку можуть бути складені різні схеми, зокрема схеми злочинних зв'язків, службової взаємодії, родинних зв'язків підозрюваних осіб.

Питання № 3. Ситуаційна зумовленість тактики обшуку.

У теорії криміналістики тактика обшуку розглядається щодо таких основних питань: що чи кого шукати; у кого шукати; де шукати; коли шукати; як шукати.

Реалізація тактичних прийомів обшуку потребує розгляду їх ситуаційної зумовленості, вивчення повторюваності та типовості ситуацій. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачати їх традиційне виникнення у відповідних умовах, а й обирати оптимальну тактику.

У криміналістичній літературі обшук визначається як дія, що відбувається у конфліктній ситуації. Однак проведення обшуку може характеризуватися й безконфліктністю ситуації (наприклад, обшук за відсутності обшукуваного або при добровільній видачі предмета пошуку).

Поділ ситуацій на конфліктні та безконфліктні ґрунтується на характеристиці психологічних компонентів слідчої ситуації – суперництва чи протидії сторін, мета й інтереси яких при розслідуванні злочинів не збігаються. Поділ ситуацій обшуку на конфліктні та безконфліктні має дуже широкий діапазон спрямованості. Обрання ж відповідної тактики обшуку, оптимальне використання тактичних прийомів передбачають диференційований підхід до ситуативності обшуку.

Залежно від присутності чи навпаки, відсутності обшукуваного можуть бути виділені дві ситуації:

- 1) здійснення обшуку в ситуації присутності обшукуваного;
- 2) здійснення обшуку в ситуації його відсутності. У ст. 181 КПК вказано, що під час обшуку по можливості повинна бути забезпечена присутність обшукуваного або повнолітнього члена його родини, однак такої можливості може і не бути, і тоді обшук проводиться за відсутності обшукуваного.

Залежно від ставлення обшукуваного до пропозиції слідчого видати зазначені у постанові предмети чи документи, а також вказати місце, де переховується злочинець, можна виділити такі ситуації обшуку:

- 1) при добровільній видачі;
- 2) при відмові від добровільної видачі.

Ситуація добровільної видачі ще не означає, що обшук на цьому може бути завершений.

Добровільна видача іноді може бути пов'язана: а) з видачею частини компрометуючого матеріалу, аби перешкодити виявленню головної, більш важливої частини; б) з видачею документів чи предметів, щоб запобігти вилученню значної суми грошей або цінностей, виявленню слідів і речових доказів по інших злочинах.

Залежно від ставлення обшукуваного до здійснюваного обшуку можна виділити:

- 1) ситуацію активної протидії (коли обшукуваний своїми діями намагається заважати проведенню обшуку, не виконує законних вимог слідчого чи працівника міліції, істерично реагує на їхні дії, зневажає їх);

2) ситуацію нейтральної поведінки обшукуваного і його відмову від спілкування зі слідчим (коли обшукуваний демонструє свою байдужість чи зневагу до дій слідчого, явну відмову від діалогу з ним, не бажає розмовляти, відповідати на запитання);

3) ситуацію надання допомоги слідчому під час проведення пошукових дій (коли обшукуваний намагається сприяти слідчому у його пошуках або імітує активну допомогу).

Ситуації обшуку можуть бути диференційовані також *залежно від передбачуваного способу схову предмета пошуку*. Тут можна простежити три типові ситуації, коли передбачається, що предмет пошуку:

1) зберігається без спеціального маскування (документи знаходяться у шухляді письмового столу чи сейфі; сокира, якою було вчинено злочин, лежить у сараї разом з іншим інструментом тощо);

2) видозмінено або знищено (зливкам золота можуть надаватися вид і форма предметів (елементів) домашньої обстановки; у квартирі, де відбувалося розчленування трупа, можуть пофарбувати меблі, замінити шпалери);

3) сховано у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях (обрання способу приховання не є повністю вільним, воно детерміновано низкою чинників, обставин, у тому числі й обстановкою дому чи квартири).

Специфіка обшуку відображає й своєрідність запропонованих груп ситуацій, їх взаємозв'язки та динамізм. Дослідження ситуативної варіантності обшуку дозволяє накреслити певні системи тактичних прийомів, які будуть доцільними в тій чи іншій ситуації обшуку.

Розглянемо можливі варіанти ситуативних змін у процесі проведення обшуку та проаналізуємо запропоновані необхідні системи тактичних прийомів у тій чи іншій ситуації (рис. 30). Перш за все обшук може здійснюватися у присутності або за відсутності обшукуваного. Якщо обшукуваний присутній при обшуку, слідчий повинен запропонувати йому добровільно видати об'єкти, які розшукуються. Після цього можливе виникнення двох різних ситуацій обшуку: при добровільній видачі та при відмові від добровільної видачі. Якщо має місце добровільна видача, то обшук вже на цій стадії може бути завершений. Встановити істинність добровільної видачі або її фальшивість (підміна предмета пошуку, видача тільки його частини) допомагає використання системи тактичних прийомів, спрямованої на діагностику такої видачі.

При відмові від добровільної видачі має місце перехід у два різних за своєю природою блоки ситуацій:

1) блок ситуацій, що відображає ставлення обшукуваного до здійснюваного обшуку (ситуація активної протидії;

ситуація нейтральної поведінки обшукуваного та його відмова від спілкування; ситуація надання допомоги слідчому при здійсненні пошукових дій);

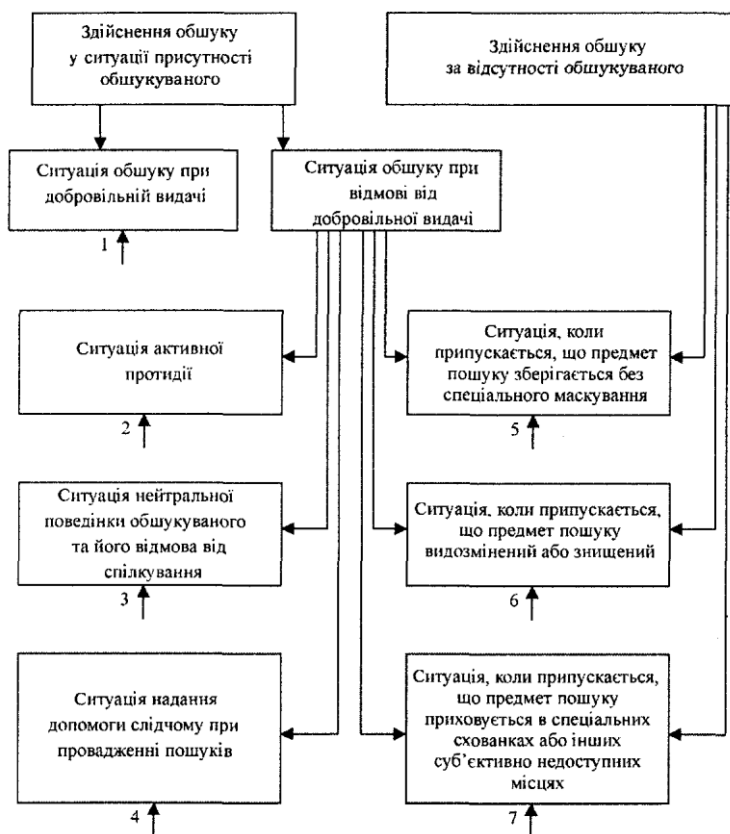

Рис. 30. Взаємозв'язок ситуацій обшуку і систем тактичних прийомів.

1 – система тактичних прийомів, спрямована на діагностику добровільної видачі предмета пошуку;

2 – система тактичних прийомів, спрямована на усунення активної протидії обшукуваного; 3 – система тактичних прийомів, спрямована на подолання відмови обшукуваного від спілкування; 4 – система тактичних прийомів, спрямована на отримання пошукової інформації від обшукуваного; 5- система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскуванія; 6 – система тактичних прийомів, спрямована на пошук видозмінених або знищених об'єктів; 7 – система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях.

2) блок ситуацій, що відображає передбачуваний спосіб збереження предмета пошуку (ситуація, коли передбачається, що предмет пошуку зберігається без спеціального маскуванія; ситуація, коли передбачається, що предмет пошуку видозмінено або знищено; ситуація, коли передбачається, що предмет пошуку сховано у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях).

Стосовно кожного блоку ситуацій пропонуються й два види систем тактичних прийомів:

1) пов'язані з взаємодією з обшукуваним (система тактичних прийомів, спрямована на усунення активної протидії обшукуваного; система тактичних прийомів, спрямована на подолання відмови обшукуваного від спілкування;

система тактичних прийомів, спрямована на отримання пошукової інформації від обшукуваного);

2) пов'язані з взаємодією з матеріальними об'єктами (система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскуванія; система тактичних прийомів, спрямована на пошук видозмінених або знищених об'єктів; система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях).

Системи тактичних прийомів обшуку.

Системи тактичних прийомів обшуку (тактичні комбінації) – це своєрідні алгоритми (типові програми) для слідчого в процесі їх використання. Застосування таких систем полегшує прийняття правильних рішень у різних ситуаціях. Між системами тактичних прийомів і ситуаціями їх реалізації існують нерозривні зв'язки, які мають науково обґрунтований характер.

Системи тактичних прийомів обшуку виконують різноманітні функції (діагностичні, пізнавальні, психологічного впливу), дозволяють визначити необхідність пошуків, вплинути на обшукувану особу, одержати від неї певну інформацію, обрати напрямок пошуків та виявити об'єкти пошуку. Системи прийомів передбачають їх певний зміст і структуру, доцільність елементів, логічну послідовність способів дії. Розглянемо окремі системи тактичних прийомів.

Система тактичних прийомів, спрямована на подолання відмови обшукуваного від спілкування, включає:

- 1) роз'яснення мети і необхідності обшуку;
- 2) постановку нейтральних запитань;
- 3) залучення обшукуваного до діяльності слідчого;
- 4) словесну розвідку.

Тактичний прийом системи, який стосується роз'яснення мети і необхідності обшуку, передбачає розкриття причин візиту слідчого, важливості виявлення об'єктів пошуку, зв'язку обшукуваної особи з розшукуваним предметом. Цей прийом впливає на обшукуваного, спонукає його до аргументації відсутності у нього певних речей.

Подоланню відмови від спілкування сприяє постановка нейтральних запитань, які не пов'язані з предметом обшуку. Відповіді на такі запитання ні до чого не зобов'язують респондента і разом з тим сприяють його залученню до спілкування. У психології такий прийом іноді називають методом «зачіпки», який дає змогу увійти в контакт із співрозмовником. Важливим тут є те, що співрозмовника необхідно «спіймати на гачок» зацікавленості, використовуючи для цього незначну подію, порівняння, особисте враження, анекдотичний випадок чи незвичне запитання.

Ефективним способом усунення конфліктних стосунків є залучення обшукуваного до діяльності слідчого. Такий прийом включає пропозиції слідчого надати йому технічну допомогу (відкрити шухляду або шафу, перенести білизну тощо). Процес «спільної» діяльності спонукає обшукуваного до спілкування зі слідчим.

Функцію подолання відмови обшукуваного від спілкування в процесі обшуку виконує також тактичний прийом словесної розвідки. Цей прийом має силу побічного навіювання. Слідчий звертається не до обшукуваного, а до інших учасників обшуку (працівників міліції, спеціалістів, понятих) з певними вказівками і пропозиціями (наприклад, про необхідність перейти до наступної стадії обшуку, доцільність пошуків у тому чи іншому місці, можливість застосування технічних засобів). Використання прийому словесної розвідки дозволяє слідчому не тільки діагностувати ставлення обшукуваного до того, що відбувається, а й спонукати його до спілкування, змінити поведінку й обрану позицію. Обшукуваний може відмовитись від зайнятої ним нейтральної позиції і зробити спробу вербальної взаємодії зі слідчим.

Особливий інтерес становлять системи тактичних прийомів обшуку, пов'язані із взаємодією з матеріальними об'єктами. Характер їх спрямованості ґрунтується на ймовірнісному судженні слідчого про спосіб зберігання предмета пошуку.

Так, система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскування, включає:

- 1) аналіз обстановки місця обшуку з метою визначення місць природного зберігання предмета пошуку;
- 2) аналіз об'єктів, виявлених у місцях їх природного зберігання;
- 3) зіставлення виявленого об'єкта з ознаками того, що шукають.

Важливе значення має пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках (створених чи пристосованих сховищах, прихованих від інших, відомих не всім) або в інших суб'єктивно недоступних місцях (важко доступних, незручних, непридатних для зберігання). Слід мати на увазі, що злочинці часто застосовують витончені способи переховування предметів, прагнуть їх замаскувати, перешкодити доступу до них. Однак повністю усунути демаскуючі ознаки практично неможливо.

Система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях, може включати:

- 1) аналіз ознак предмета пошуку;
- 2) зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку;
- 3) орієнтацію на професійні (чи інші) навички обшукуваного під час визначення місця схову;
- 4) використання можливостей типових аналогів;
- 5) аналіз окремих ділянок приміщення, меблів, інших об'єктів з метою встановлення демаскуючих ознак;
- 6) зіставлення однакових предметів між собою.

Запропоновані прийоми вимагають їх стислої інтерпретації. Так, аналіз ознак предмета пошуку полягає в тому, щоб визначити (чи припустити) можливі його властивості та інші особливості (розміри, масу, об'єм, специфіку умов зберігання тощо.) Важливого значення набуває також з'ясування такої особливості предмета пошуку, як його ділимість (можливість розчленування) або неділи-мість на окремі самостійні частини (вузли), які можуть бути сховані в різних місцях. Аналіз предмета пошуку здійснюється з метою встановлення місць можливого його схову і тому виконує певну функцію.

Наступним прийомом системи є зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку. Такий прийом дозволяє встановити найбільш ймовірні місця можливого зберігання і виключити ті з них, в яких не може бути сховано предмет пошуку (за своїми розмірами, особливостями будови, можливістю руйнування та ін.). Характер тайників залежить від особливостей об'єктів, схильностей особи, яка переховує їх, здатності її до фантазування.

Під час визначення місця схову як тактичний прийом може бути розглянута орієнтація на професійні (чи інші) навички обшукуваного. Злочинець вдається до тих способів, якими він краще володіє, використовує звичні виробничі методи. Це неминуче відображається на обранні місця приховання, конструкції тайника, способі маскуванню. Професія людини визначає можливість наявності у неї тих чи інших інструментів, знарядь, сировини, матеріалів, що можуть бути використані для створення тайників, приховування слідів та знарядь злочину.

Тактичним прийомом системи є використання можливостей типових аналогів. Аналоги – це типові випадки виявлення тих чи інших об'єктів у певних місцях. Документи виявляють у книжках, музичних інструментах, предметах одягу; зброю – у м'яких частинах меблів, книгах, тайниках, що зроблені в стінах чи підлозі, підсобних приміщеннях або санвузлах.

Важливе значення має й такий тактичний прийом системи, як аналіз окремих ділянок приміщення, меблів та інших об'єктів з метою встановлення демаскуючих ознак. Характер демаскуючих ознак залежить від конкретних умов, в яких діє особа, особливостей місць приховування предметів, дій обшукуваного. У приміщеннях місце схову виказують різниці у фарбуванні предметів, сліди на підлозі, відсутність сполучення шпалер та ін. Демаскуючі ознаки є своєрідними негативними обставинами, які сигналізують про необхідність пошуків у певному місці.

Тактичним прийомом є також зіставлення однакових предметів між собою. Зіставлення дозволяє виявити різницю між однорідними предметами, що може бути пов'язано з переховуванням у них предметів пошуку.

Питання № 5. Фіксація результатів обшуку

Про проведення обшуку та виїмки складається **протокол**, який є джерелом доказів. Він має відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 85 КПК, а також спеціальним вимогам ст. 188 КПК, і складається з трьох частин: вступної, описової, заключної.

У *вступній частині* зазначається коли, де, ким, на якій підставі, у кого, в присутності яких осіб проведено обшук чи виїмку. Тут також зазначається, що перед обшуком чи виїмкою слідчий запропонував добровільно видати предмети чи документи і яку було дано на це відповідь.

Описова частина містить відомості про об'єкти пошуку, умови їх зберігання та способи маскування. Якщо під час обшуку виявлено тайник, необхідно детально описати його конструкцію, вказати розміри, місцезнаходження, яким чином приховано тощо.

У протоколі необхідно зазначити загальні та окремі ознаки виявлених предметів (назва, розмір, форма, маса, колір, маркування, позначки, номери, пошкодження та ін.). Завдання слідчого полягає в тому, щоб охарактеризувати та індивідуалізувати вилучений предмет, зафіксувати ознаки і особливості, які дозволяють відрізнити його від інших схожих предметів, виключити можливість підміни. У разі вилучення виробів з дорогоцінних металів у протоколі обшуку (виїмки) вказують назву виробу, його родові та індивідуальні ознаки, колір або відтінок, розмір, кількість, особливості окремих частин (якщо є можливість – масу і розмір кожної частини), наявність пробірних знаків (фігурних клейм і цифрових позначок проби) (рис. 1). При описі виробів з фарфору, фаянсу та майоліки слід звертати увагу на їх маркування (рис. 2).

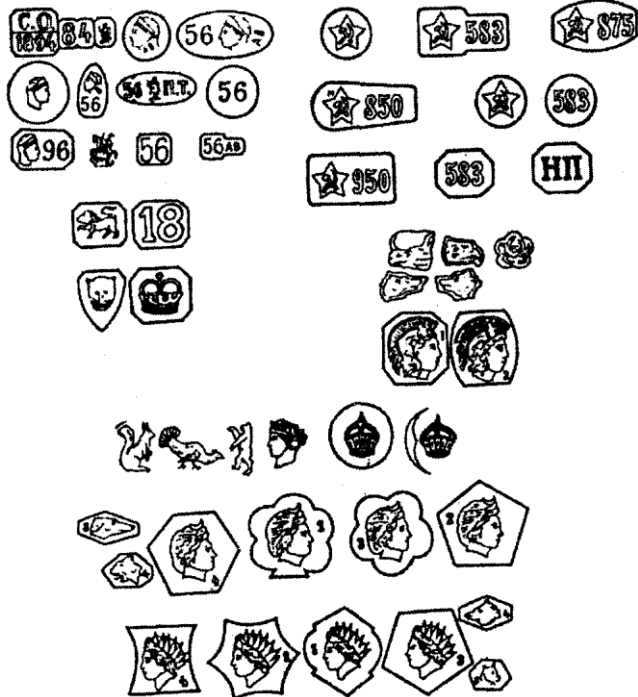

Рис. 1. Пробірні знаки на виробих з дорогоцінних металів.

Певну специфіку має опис зброї, яку вилучено при обшуку. Необхідно вказувати тип і вид зброї (холодна, вогнепальна, бойова, мисливська, спортивна, саморобна), систему (автоматична, напівавтоматична, нарізна, гладкоствольна), марку, номер, клеймо виробника (рис. 3).

У разі вилучення продовольчих товарів у протоколі зазначаються найменування, маса, об'єм, кількість продуктів, їх стан, якість, упаковка, маркування, дата виготовлення тощо. Цих вимог слід дотримуватись і при описі промислових товарів. При вилученні однорідних предметів необхідно зазначити їх кількість. Якщо вилучаються цінні папери чи гроші, то вказують їхні серії та номери, вартість, інші реквізити.

У протоколі обшуку зазначається, в якому місці та за яких обставин виявлено ті чи інші предмети пошуку. Необхідно описати, яким чином зберігалися такі предмети: відкрито чи переховувалися у спеціальних тайниках, інших суб'єктивно недоступних місцях.

Рис. 2. Маркування деяких виробів з фарфору, фаянсу та майоліки.

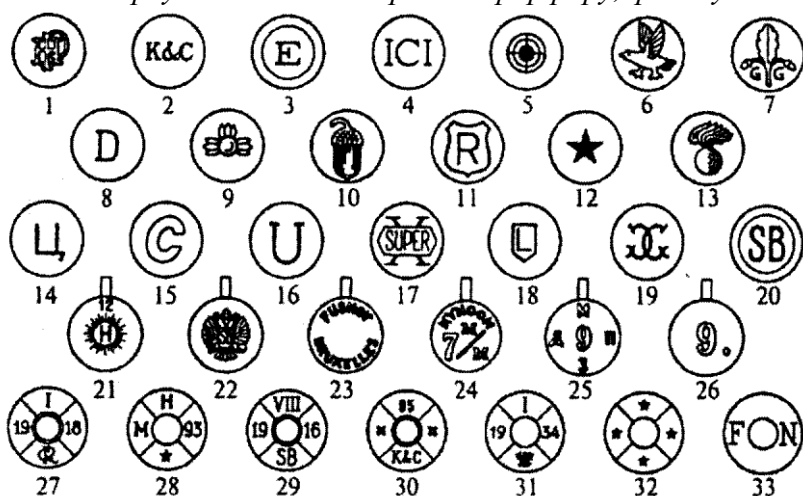

Рис. 3. Заводські клейма на вогнепальній зброї іноземних фірм Патрони кругового запалювання:

Австрія. 1 – Хіртенберзька патронна фабрика; 2 – Келлер і К°, Хіртенберг. *Велика Британія.* 3 – Елей, Лондон; 4 – Ай-Сі-Ай. *Угорщина.* 5 – завод «Нитроген», Будапешт. *Німеччина.* 6 – Браун і Блом, Дюссельдорф; 7 і 8 – Г. Ген-шов і К° (Геко), Дурлах; 9 – ДВМ, Карлсруе; 10-12 – РВС, Нюрнберг. */гал/я:* 13 – Д. Фіючи, Легко. *СРСР.* 14 – клеймо на цільових патронах. *США.* 15 – «Каскад», Льюїстон (Айдахо); 16 – Ю-Ем-Сі, Бріджпорт (Коннектикут); 17 – Федеральна корпорація з виробництва патронів, Міннеаполіс (Міннесота). *Фінляндія:* 18 – Патронний завод, Лапуа. *Франція!* 19 – Жевело і Гопиля, Париж. *Чехословаччина.* 20 – Бланстрой (колиш. Сельє і Белло), Прага.

Шпилькові патрони:

Австро-Угорщина. 21 -Хіртенберзька патронна фабрика; 22 – Сельє і Белло, Прага. *Бельгія:* 23 – Ш. Фусно і К°, Брюссель. *Велика Британія.* 24 – Кайнок. *Росія:* 25 – Московський дроболитейно-патронний завод.

Патрони центрального запалювання:

Австро-Угорщина: 27 – Г. Рот, Відень; 28 – Хіртенберзька патронна фабрика; 29 – Сельє і Белло, Прага; 30 – Келлер і К°, Хіртенберг. *Австрія.* 31 – Збройовий завод, Вьоллерсдорф; 32 – Хіртенберзька патронна фабрика. *Бельгія:* 33 – ФН, Ерсталь.

У заключній частині зазначається, які предмети вилучені, як вони упаковані й опечатані. За наявності заяв і зауважень присутніх їх заносять до цієї частини протоколу обшуку чи виїмки.

Протокол складається у двох примірниках. Другий примірник вручається особі, в якої було проведено обшук чи виїмку, або представникові підприємства, установи чи

організації, де було проведено слідчу дію. Протокол підписують слідчий, особа, у якої проводився обшук чи виїмка, та запрошені особи, які були при цьому присутні.

Додатковими способами фіксації результатів обшуку і виїмки є фото- та відеозйомка, складання різних планів і схем. Так, фотозйомка дає змогу зафіксувати загальний вигляд приміщення або місцевості, яка обшукувалась, місця приховування предметів, тайники, виявлені об'єкти. Фотознімки, відеострічки, схеми, рисунки та плани додаються до протоколу.

Л Е К Ц І Я

по темі № 19 "Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів"

з курсу "Криміналістика" по криміналістичній методиці

План проведення заняття

1. Поняття, завдання і предмет криміналістичної методики.
2. Джерела криміналістичної методики.
3. Принципи і загальні положення в методиці.
4. Структура криміналістичної методики.

Основна література:

1. Конституція України. – Д.: Пороги, 1996. – 47 с.
2. УПК України: Научно-практический комментарий / Под общей редакцией В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 960 с.
3. Наказ № 160 „Про організацію діяльності органів досудового слідства система Міністерства внутрішніх справ України” от 20.02.2006 р.
4. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – С. 453-470.
5. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : Підручник. – К. : Кондор, 2005. – С. 268-270, 32 іл.
6. Криміналістика. / За заг. ред. Академіка АПрН України В.Г. Гончаренка та професора Є.М. Моїсеєва. С. 181-185.
7. Криминалистика. Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М.,»ЮЛ»,1988 г., с. 328-343.
8. Н. П. Яблоков. Криминалистика: Учебник для вузов-М.: Издательство БЕК 1995г.-701с.
9. А.Г. Филиппов, А.Ф. Волынский. Криминалистика: Учебник-М.: Издательство "Спарк", 1995г-543с.
10. А.Г. Филиппов. Криминалистика: Учебник-М.: Юриспруденция 2000г.-352с.
11. Т.В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. Криминалистика: Учебник для вузов / Под редакцией заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М),2001г.-990с

Додаткова література:

1. А.П. Резван, М.В. Субботина. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений: Учебное пособие в двух частях.-М.: НМЦ ГУК МВД России, 2002г.-232с.
2. О.Я. Баев. Тактика следственных действий. Воронеж, 1995г.
4. И.Ф. Герасимов. Л.Я. Драпкин. Криминалистика. Учебник для вузов-М.: Высшая школа, 1998г. с.528.

5. В.А. Образцов. Криміналістика -М.: Юрист 1995г.с.592.
6. И.Н. Якимов. Криміналістика. Руководство по уголовной технике и тактике. М.:1999г.С.307.

Питання № 1. Поняття, завдання і предмет криміналістичної методики.

Розслідування злочину – це специфічна пізнавальна, організаційно-тактична і процесуальна діяльність, обумовлена особливостями збирання в представлення доказової інформації, необхідної для встановлення події злочину і осіб, що його вчинили. Ці загальні особливості розслідування доповнюються характерною специфікою для окремих груп і видів злочинів.

Злочин, як і будь-яке явище об'єктивної діяльності, є індивідуальним і неповторним. Його розслідування відрізняється індивідуальними специфічними рисами. Разом з тим у кожному злочині, способах його вчинення зустрічаються повторювані ознаки, що служать основою для визначення і розробки типових прийомів розслідування як у цілому, так і стосовно окремих видів злочинів.

Методик є заключною частиною науки криміналістики, що розроблює теоретичні засади і практичні рекомендації, як найбільш ефективно використовувати процесуальні засоби, тактичні і технічні прийоми для розслідування злочинів. У методичці знаходять практичне втілення криміналістична техніка і криміналістична тактика, образно кажучи, методика – це сплав технічних засобів і тактичних прийомів збирання, представлення, дослідження, оцінки і використання доказів з метою вирішення завдань припинення, розкриття і попередження злочинів.

Криміналістична методика – це завершальний розділ науки криміналістики, який являє собою систему наукових положень (закономірностей, принципів) і розроблених на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів, програм), що забезпечують оптимальну організацію розслідування і попередження окремих видів злочинів.

У криміналістичній методичці здійснюється практична реалізація положень криміналістичної техніки і тактики, оскільки поза реальними умовами розслідування стосовно особливостей конкретного виду злочинів немає їх застосування і використання. Немає допиту взагалі, а є допит конкретних категорій осіб (свідків, потерпілих, підозрюваних) стосовно специфічних умов їх ролі, зацікавленості тощо у рамках обставин різних злочинів. Розробка криміналістичної характеристики окремих злочинів має на меті заповнення даної прогалини.

Рекомендації з методики розслідування не можуть розглядатися як просте поєднання положень криміналістичної техніки і тактики. Вони являють собою якісно новий засіб вирішення практичних завдань розслідування, що виник за рахунок осмислення і пристосування загальних положень і закономірностей до конкретних особливостей виявлення, збирання, оцінки і використання доказової інформації стосовно різних видів джерел і інформації.

Здійснювана в останні роки розробка наукових засад криміналістичної методики базується на узагальненнях окремих методик розслідування, що сприяє конкретизації, виділенню загального із окремого, а також конкретних особливостей властивих кожному виду злочинів. Теоретична розробка проблем класифікації злочинів, їх криміналістичних характеристик, тактичних засобів організації, алгоритмізації розслідування і розкриття злочинів тощо створює необхідні передумови для побудови окремих методичних рекомендацій та їх систем окремих методик, наприклад, розслідування вбивств, учинених найманими особами, викрадень людей і захоплення заручників з метою викупу, розслідування злочинів у сфері економіки тощо.

Завдання методики розслідування випливають із загальних завдань кримінального судочинства, сформульованих у Конституції України ті підзаконних актах, згідно з якими охорона прав і законних інтересів громадян, швидке і повне розкриття злочинів, охорона державної безпеки і суверенітету України утворюють загальні завдання юридичних наук.

Таким чином, методика – це цілісний розділ криміналістики, що вивчає: досвід і механізм вчинення злочинів; практику їх розслідування; основи організації і управління розслідуванням; криміналістичні рекомендації, система тактичних і технічних засобів, способів і прийомів ефективного розкриття, розслідування і попередження злочинів, що утворюють у сукупності предмет перетворюючої діяльності.

Питання № 2. Джерела криміналістичної методики.

Джерело – це форма, спосіб вираження встановлених чи санкціонованих державою норм права. Джерелами права є закони, нормативні акти, договори, санкціоновані державою, акти громадських організацій, прецедент і правовий звичай. Відтак джерелами криміналістичної методики є насамперед Основний Закон – Конституція України, в якому виражені воля держави, право в цілому і його галузі, передусім кримінальне і кримінально-процесуальне право.

Норми кримінального права встановлюють караність діянь і характер обставин, що визначають відповідальність. Останні служать спонукальним началом для розробки окремих методик розслідування і орієнтиром визначення предмета доказування стосовно конкретного виду злочинів.

Норми кримінально-процесуального права, що регламентують порядок проведення досудового і судового слідства, впливають на структуру окремих криміналістичних методик, їх форму, зміст, послідовність здійснення слідчих дій.

Практика є основою пізнання і критерієм його істинності. Взаємозв'язок слідчої практики з криміналістичною методикою реалізується в наступних основних напрямках, які допустимо розглядати як закономірність загальної частини криміналістичної методики.

Назвемо їх:

1. Безперервність удосконалення конкретних методик розслідування на основі досвіду судово-слідчої практики.
2. Контроль практикою істинності і корисності рекомендованих наукових, загальнонаукових і криміналістичних знань для вдосконалення методики розслідування злочинів і розвитку криміналістичної науки взагалі.
3. Формування теоретичних засад криміналістичної методики розслідування, розробка нових процедур збирання, оброблення і представлення доказової інформації на основі інформаційних технологій.

Важливим науковим напрямком, а отже джерелом формування методичних рекомендацій є досягненням науки, передусім криміналістики, теорії ідентифікації, криміналістичної техніки, основ слідознавства, судової одорології і фоноскопії, прогностики і системного підходу в криміналістичній тактиці, що вплинуло на:

а) розробку нових технічних засобів і тактичних прийомів, які обумовлюють необхідність створення (або уточнення) нових методичних рекомендацій щодо їх застосування в процесі розслідування;

б) виявлення невідповідності методичних рекомендацій розв'язуваним завданням розслідування в сучасних умовах, що змінилися (поява нових способів вчинення і приховування злочинів, пов'язана з цим зміна характеру доказів інформації і можливостей її одержання, представлення, використання тощо). Це примушує учених-криміналістів

звертатися до фундаментальних галузей знань, що досліджують форми руху матерії для розкриття нових властивостей її сутності, руху і зміни.

Дані інших наук широко застосовуються з метою забезпечення ефективності розслідування злочинів. При цьому окремі методи і засоби використовуються практикою безпосередньо, не змінюючи своєї належності до материнських галузей знання, а інші, перетворюючись відповідно до завдань і цілей криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, стають складовою частиною загальної теорії і окремих методичних рекомендацій науки криміналістики, породжуючи нові джерела криміналістичної методики.

Л Е К Ц І Я

по темі № 21 "Методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи"

з навчальної дисципліни "Криміналістика" по криміналістичній методиці

План проведення заняття

1. Криміналістична характеристика і кримінально-правові особливості розглядуваних злочинів.
2. Першочергові слідчі дії і оперативно-розшукові заходи.
3. Організаційно-тактичні основи провадження слідчих дій на наступному етапі розслідування. Проведення судових експертиз.

Основна література:

12. Конституція України. – Д.: Пороги, 1996. – 47 с.
13. УПК України: Научно-практический комментарий / Под общей редакцией В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 960 с.
14. Наказ № 160 „Про організацію діяльності органів досудового слідства система Міністерства внутрішніх справ України” от 20.02.2006 р.
15. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 453-470.
16. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005. – С. 268-270, 32 іл.
17. Криміналістика. / За заг. ред. Академіка АПрН України В.Г. Гончаренка та професора Є.М. Моїсеєва. С. 181-185.
18. Криминалистика. Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М., 1988 г., с. 328-343.
19. Н. П. Яблоков. Криминалистика : Учебник для вузов.-М.: Издательство БЕК 1995г.-701с.
20. А.Г. Филиппов, А.Ф. Волынский. Криминалистика: Учебник.-М.: Издательство "Спарк", 1995г.-543с.
21. А.Г. Филиппов. Криминалистика: Учебник.-М.: Юриспруденция 2000г.-352с.
22. Т.В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. Криминалистика: Учебник для вузов / Под редакцией заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001г.-990с

Додаткова література:

1. А.П. Резван, М.В. Субботина. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений: Учебное пособие в двух частях.-М.: НМЦ ГУК МВД России, 2002г.-232с.

2. О.Я. Баев. Тактика следственных действий. Воронеж, 1995г.
4. И.Ф. Герасимов. Л.Я. Драпкин. Криминалистика. Учебник для вузов-М.: Высшая школа, 1998г. с.528.
5. В.А. Образцов. Криминалистика -М.: Юрист 1995г.с.592.
6. И.Н. Якимов. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. М.:1999г.С.307.

Питання № 1 .Криміналістична характеристика і кримінально-правові особливості розглядуваних злочинів.

Розслідування кримінальних справ про зґвалтування є одним з найбільш складних видів злочинів, передбачених Кримінальним Кодексом України.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є **статева свобода чи статевая недоторканість особи**. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

Під статевою свободою слід розуміти право повнолітньої і психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих відносин допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу.

Статева недоторканість - це абсолютна заборона вступати у природні статеві контакти з особою, яка в силу певних обставин не є носієм статевої свободи, всупереч її справжньому волевиявленню.

Порушення кримінальної справи

Як правило, кримінальні справи порушуються за:

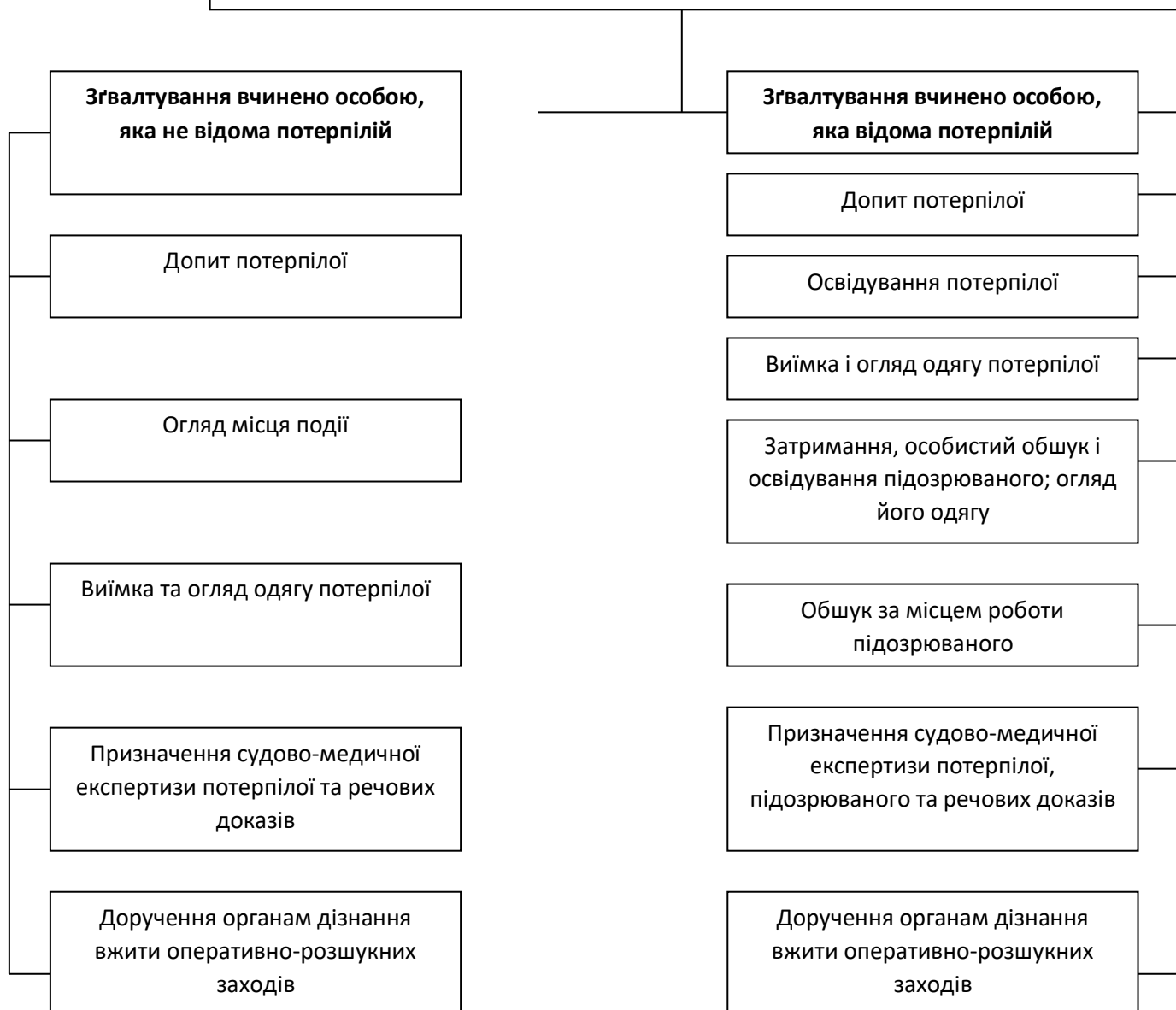
- а) заявою потерпілого;
- б) фактом виявлення ознак злочину про порушення статевої свободи або статевої недоторканості особи потерпілого, що перебуває у важкому стані з ознаками заподіяння шкоди здоров'ю людини.

Слідчий або орган дізнання під час прийому заяви від потерпілої про факт її зґвалтування повинні обов'язково попереджати її про кримінальну відповідальність за ст.ст. 383, 384 КК України, а також про те, що порушена справа не підлягає закриттю за примиренням потерпілої з особою, яка скоїла зґвалтування. Після прийняття заяви від потерпілої особи, з нею необхідно провести попередню розмову з метою з'ясування всіх обставин, вчиненого зґвалтування та чи могла ця особа реально уникнути цього. Якщо під час розмови з потерпілою особою, вона впевнено повідомить про сліди насильства, які об'єктивно підтверджують її заяву і у слідчого не виникає сумніву в обґрунтованості скарги, слід негайно порушити кримінальну справу. Якщо потерпілу особу і особу яка вчинила злочин в минулому підтримували приятельські, родинні або інші стосунки, то як правило, доцільно провести перевірку заяви у порядку ст. 97 КПК України, оскільки іноді заява про зґвалтування використовується для зведення особистих рахунків, помсти тощо.

Крім того, ст. 152 КК України не містить обмеження у тому плані, що зґвалтуванням визнаються лише позашлюбні статеві зносини. Тому потерпілою від цього злочину може бути й особа, яка перебуває з винним в не офіційно зареєстрованому або фактичному шлюбі.

Варто взяти до уваги, що зустрічаються неправдиві заяви про зґвалтування невідомим злочинцем. Цим користуються жінки для виправлення перед близькими з позашлюбної вагітності. Передбачуючи таку можливість, слідчий при перевірці повинен отримати довідки з медичних установ, опитати лікарів, медперсонал жіночих консультацій.

**ОСНОВНІ ТИПОВІ СИТУАЦІЇ ТА ДІЇ СЛІДЧОГО НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ**

Питання № 2. Першочергові слідчі дії і оперативно-розшукові заходи.

В справах про згвалтування, як правило, виникають два варіанти слідчих ситуацій, які визначаються тим, чи відома або чи невідома потерпілій особа, яка скоїла злочин. В першому випадку слідчий повинен встановити:

- чи вчинено статевий акт особою яку вона назвала і якщо так, то застосовувалось при цьому фізичне або психічне насильство до неї, чи ні?
- в другому випадку необхідно перш за все встановити особу яка скоїла зґвалтування.

Допит потерпілої особи

Згідно КК України потерпілою від злочину може бути особа як жіночої так і чоловічої статі.

Допитувати потерпілу особу треба дуже докладно з усіма дрібницями, враховуючи, що її показання це основне джерело доказів в справі. Також вона докладно допитується про особисті прикмети винної особи, яка скоїла зґвалтування.

Починаючи допит необхідно допомогти потерпілій особі побороти природну сором'язливість, запевнити її в тому, що матеріали слідства не розголошуються, а її правдива розповідь про те, що сталося - це обов'язкова умова викриття винного. Допит завжди треба починати з з'ясуванням питань, які відносяться до події злочину, а саме:

- де, коли і за яких обставин він був скоєний?
- як потерпіла особа попала на місце події?
- в чому полягає фізичне або психічне насильство?
- чим і які тілесні ушкодження їй заподіяно злочинцем?
- чим він погрожував, чи застосовував він зброю і яку саме?
- чи був злочин доведений до кінця, а якщо ні, то чому?
- чи чинила потерпіла особа опір злочинцю і в чому він виявився, а якщо не чинила, то чому?
- чи звала вона на допомогу громадян та як гучно?
- чи наносила удари насильнику, дряпала, кусала тощо?
- чи залишились сліди її опору на тілі гвалтівника і його одязі?
- які сліди насильства залишились на її тілі та на одязі?
- чи мала потерпіла особа раніше статеві зв'язки?
- чи не знаходилась вона в момент зґвалтування в післяродовому, післяабортному, хворобливому, безпорадному стані?
- чи не була вона вагітна?
- чи не було в неї менструації?
- у що була одягнута потерпіла особа (описати всі предмети одягу та білизни)?
- чи не прала цю білизну потерпіла, після зґвалтування?
- у що була одягнута винна особа?
- чи не залишилось на місці події яких-небудь речей, які належать злочинцю?
- чи не забрала винна особа яких-небудь її речей?
- хто міг бачити, чути, що сталося до, після або під час насильства?
- хто перший побачив її після зґвалтування?
- кому, коли і що вона казала про те, що сталося?
- якщо заява була подана не відразу, то чому?
- чи по особистій ініціативі вона звернулась зі скаргою?

Крім цього, підлягають з'ясуванню ще такі питання:

1. Якщо злочинець відомий потерпілій особі:

- як його прізвище, ім'я, по батькові, адреса, місце роботи та посада?
- які взаємовідношення між ними?
- Чи не знаходилась потерпіла раніше в статевому зв'язку зі злочинцем, а якщо так, то протягом якого періоду?
- чи не було між ними листування, чи не має у неї листів, телеграм, фотографій або інших речей, одержаних від підозрюваного?
- чи не була їх зустріч задалегідь обумовленою, з якою метою вона пішла на неї?
- кому відомі їх взаємовідношення?
- чи бачилась вона з підозрюваним, або його близькими друзями, після насильства?
- чи не просила винна особа відмовитись від скарги і що за це вона обіцяла?

- чим ще вона може підтвердити факт зґвалтування?

2. Якщо злочинець невідомий потерпілій особі:

- необхідно вжити заходів для того, щоб розшукати та викрити його;

- встановити індивідуальні особливості злочинця та його прикмети (вік, зріст, статуру, тип обличчя, колір очей, волосся, форму зачіски, кольор шкіри, наявність акценту, родимок, шрамів, татувань, фізіологічних відхилень, характерних жестів, а також в чому він був одягнутий, які у нього були речі та інші особливості);

- якщо злочинець був на автомобілі, чи на іншому транспортному засобі, необхідно встановити державний номер цього засобу, його марку та колір;

- якщо злочинців було декілька, необхідно з'ясувати про кожного з них, особисті прикмети, як їх звати і в чому конкретно виявилась їх участь в вчиненні злочину.

Важливе значення мають будь-які відомості про те, де проживає, працює або навчається гвалтівник, чим він займається, кого знає із місцевих мешканців, а також інші відомості, які злочинець міг повідомити в розмові зі потерпілою особою. При з'ясуванні у неї прізвищ свідків, необхідної встановлювати, чи не має серед них осіб, які можуть знати злочинця або місце де він мешкає, працює або навчається.

Проведення оперативно-розшукових заходів

Якщо потерпіла звернулася до слідчих органів відразу після події злочину і особа злочинця їй невідома, слід негайно організувати його переслідування по "гарячих слідах". З цією метою, за вказівкою слідчого, оперативні працівники міліції разом з потерпілою виїжджають службово-розшуковою собакою на місце пригоди і ведуть пошук злочинця в напрямку, куди він зник.

В разі запізнілої подачі заяви (скарги) слідчий, після допиту і потерпілої, з метою затримання злочинця, повинен дати письмове, доручення працівникам міліції для прийняття заходів щодо розшуку і гвалтівника по встановленим прикметам в районі його можливого перебування. Одним із таких заходів є патрулювання разом з потерпілою або очевидцями злочину в місцях, де може з'явитися злочинець.

Огляд місця події

При розслідуванні цієї категорії злочинів огляд місця події є основним, а в окремих випадках єдиним джерелом здобуття речових доказів.

Саме від своєчасності та чіткості організації огляду місця події залежить успішне розкриття та розслідування кримінальних справ.

Головною метою огляду місця події є пошук слідів злочину, речових доказів, з'ясування фактичних обставин скоєння злочину та інших суттєвих обставин, які мають доказове значення для його розкриття.

Необхідно завжди пам'ятати про спільне передавання слідів, яке має місце, коли два об'єкти або особи входять в контакт одне з одним. І не означає, що існують докази на кожному місці злочину.

Злочинці, скоюючи такі злочини як вбивства, зґвалтування, заподіяння тілесних ушкоджень залишають докази (сліди біологічного походження) на кожному місці злочину.

Так, пошук слідів біологічного походження має деякі особливості, пов'язані із специфічними властивостями таких об'єктів як кров, сперма, слина, частини тканин, волосся. Ці об'єкти повинні вивчатись за двома напрямками.

ПЕРШИЙ. Вивчається форма слідів біологічного походження, що дозволяє змоделювати механізм злочину. Таке дослідження повинне проводитись на місці їх знаходження, оскільки в процесі вилучення крові, як правило, порушується їх форма та топографія.

Проте, ця інформація надає можливість встановити місце взаємо розташування та позу потерпілої і злочинця в момент зґвалтування та спричинення тілесних ушкоджень, траєкторію пересування потерпілої після зґвалтування, особливі прикмети злочинця, знаряддя злочину тощо.

За слідами падіння крапель крові можна встановити висоту розміщення рани, а в деяких випадках - і зріст людини, темп її пересування. За формою плями крові визначається напрямок завданих ударів, патьоки крові дозволяють висунути версії про взаєморозташування предметів, тіла, послідовність спричинення ушкоджень.

При вивченні плям крові можуть бути виявлені сліди капілярного візерунку рук, босих ніг, слідів взуття, одягу у вигляді їх відбитків та знарядь скоєння злочину.

Велике значення для розшуку мають одержані при дослідженні слідів крові дані про наявність ушкоджень на тілі злочинця, їх види та локалізацію.

ДРУГИЙ. Вивчається природа виявлених слідів, встановлюється їх наявність, видова, групова та статева належність (дослідження проводиться в лабораторіях ДНДЕКЦ).

Аналіз кримінальних справ свідчить, що у більшості випадків заподіяння тілесних ушкоджень, вбивств, зґвалтувань, супроводжуються як пінним фізичним контактом злочинця та потерпілої особи, внаслідок чого на їх тілі та одязі залишаються сліди біологічного та іншого походження супротивної сторони.

Пошук слідів злочинця в приміщеннях проводиться з урахуванням найбільш вірогідних їх носіїв. Вони можуть бути вилучені із знарядь вчинення злочину, посуду, недопалків, із предметів, що належать потерпілій особі, але знайдених в нетипових для них місцях, а також загублених злочинцем під час боротьби (гудзики, гребінці тощо).

Заслуговує уваги те, що злочинець міг залишити сліди крові, волосся та інші об'єкти на різних речах не тільки під час боротьби з потерпілим, але й в момент подолання перешкод шляхом злому чи пошкодження. Тому при огляді місця події слід вести пошук таких слідів у місцях можливого проникнення в приміщення і виходу з нього. Так, при самопораненні кров злочинця може знаходитись на пошкодженому склі і віконних рамах, балконних ґратах, запираючих пристроях та дверях, на підлозі, шпалерах поблизу вікон і дверних пройомів, вимикачах тощо.

Не виключено можливості поранення рук злочинця при застосуванні ним в якості знаряддя злочину ножа без обмежувача, бритви, кастету, що не відповідає за розміром пальцям злочинця або має завусини. Враховуючи це, пошук слідів біологічного походження треба вести не тільки на знаряддях злочину, а й на інших предметах, яких злочинець міг торкатися.

Перевіряючи версії про поранення злочинця при огляді місця події, слід ретельно проводити пошук слідів крові на предметах, якими він міг скористатися з метою видалення крові з рук - на завісах, рушниках, ганчірках, краях килимів, нижній частині меблів, їх оббивки тощо. З урахуванням конкретних обставин справи необхідно здійснювати також і пошук крові потерпілого. Не слід нехтувати з цією метою і оглядом брудної білизни, ящиків для сміття тощо. Під час старанного маскування злочинів, злочинець намагається знищити сліди крові потерпілого, змиваючи їх водою. В таких випадках бажано залучати спеціаліста-біолога до участі в огляді місця події. За його допомогою можливо знайти сліди розчиненої крові у ванні або раковині, на фільтрах водостоку. Ці сліди можуть зберігатися протягом тривалого часу.

Огляд місця події проводиться відразу після опитування потерпілої особи і по бажанню з її участю. Основне завдання слідчого виявити ознаки злочину, для подальшої ідентифікації злочинця; встановити, чи є сліди боротьби; перевірити, чи відповідають обставини місця події свідченням потерпілої. Слідчий повинен прагнути знайти, оглянути та вилучити сліди взуття або одягу злочинця та інші речові докази, а саме загублені ним предмети (документи, ключі, гудзики, гребінці тощо). З ділянки місцевості - витоптану землю, зім'яту траву, поламані кущі, волокна одягу, а в приміщенні - розбитий посуд та віконне скло, плями крові, сперми та слини. Особливу увагу необхідно приділити на місці події виявленню різних мікрочасток, які могли переміститись на одяг або тіло гвалтівника (глина, пісок, частки рослин та їх зерна, солома, сіно, колосся, тощо).

Окрім того, при огляді місця події з'ясовується обстановка, яка була на момент вчинення злочину (яке освітлення, чи пролягає поблизу вулиця або дорога, як близько розташовані будинки, куди виходять їх вікна, чи мешкають в сусідніх кімнатах люди та ін.).

ОГЛЯД ПРИМІЩЕННЯ

Намагаючись знищити сліди крові, злочинець, як правило, їх замиває, зафарбовує або зіскоблює. Шукати кров потрібно в місцях, де її важко помітити чи знищити: на ніжках стільців, столу, на стінах під картинами, в щілинах між дошками підлоги. Плями крові, які злочинець намагався знищити, мають різноманітний вигляд у залежності від того, як і чим вони знищувались. Наявність вологих предметів, чисто вимитої підлоги, заново обшитих меблів, вимитих стін чи зненацька зробленого ремонту може навести на думку слідчого та експерта, що це зроблено з метою знищення слідів крові.

В місцях, де знаходиться вода, злочинець, усуваючи сліди крові, які потрапили на його одяг, руки і тіло, може залишити їх на оточуючих предметах. Бризки можуть утворюватись в результаті стряхування крові і рук. Не можна виключати й того, що у злочинця була кровотеча.

ОГЛЯД ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Зовнішній огляд транспортних засобів починають з виступаючих частин, особливу увагу приділяють пошкодженням у вигляді вм'ятин, подряпин, відшарування лако-фарбного покриття. Потім оглядають нижні поверхні, куди могла потрапити кров, яка бризкала з рани потерпілого. Також, рекомендується брати зішкріб нашарування з коліс, шин, бризковиків. В останню чергу оглядають багажник і салон автомобіля.

ОГЛЯД ЗНАРЯДДЯ ЗЛОЧИНУ

Знаряддями злочину можуть бути різноманітні предмети: молоток, сокира, ніж, камінь, пляшка та ін.

Враховуючи, що кров у рідкому стані може затекти в заглибини, щіли, а також у вигляді бризок відлетіти на певну відстань, варто ретельно оглянути всі можливі місця, де кров могла зберегтись.

Огляд знаряддя злочину слід проводити обережно, в гумових рукавичках. На знаряддях злочину, крім слідів крові, можуть залишатись інші сліди, наприклад, відбитки пальців злочинця, трасологічні ознаки.

Виявлення слідів крові бажано проводити при денному освітленні, оскільки при штучному освітленні плями крові змінюють свій колір. При огляді потрібно пам'ятати, що звичайний червоний чи жовто-червоний колір свіжих плям крові під дією сонячних променів, вологи, температури, хімічних речовин може змінюватись та набувати коричневого, сірого, сірувато-чорного, зеленого або навіть білого кольору. Слід крові може стати малопомітним, злившись з кольором поверхні предмету чи тканини, на якій він знаходиться.

Тому необхідно звертати увагу на всі плями, зокрема, й на ті, що не схожі на кров.

ОГЛЯД ВІДКРИТОЇ МІСЦЕВОСТІ

У більшості випадків носіями слідів є знаряддя злочину та елементи оточуючого середовища: ґрунт, рослини.

Слідчий і спеціаліст повинні уважно оглянути ґрунт та траву, де, крім сірників, недопалків, предметів, загублених злочинцем (відірваний гудзик, пояс, гребінець та інші), можуть бути знайдені сліди крові й волосся. Крім цього, волосся може бути знайдено і на гілках кущів та дерев.

Для знищення слідів крові злочинець часто застосовує носовички чи інші предмети свого одягу і туалету, а потім їх викидає. Тому слід приділяти значну увагу виявленню таких предметів.

Для огляду місця події доцільно запрошувати кінолога з розшуковою собакою. Це допоможе обмежити територію огляду, полегшить пошук слідів та встановлення місця скоєння злочину.

3. Організаційно-тактичні основи провадження слідчих дій на наступному етапі розслідування. Проведення судових експертиз.

На наступному етапі в слідчого буває зібрано досить доказів, щоб обґрунтувати одну з можливих версій, організувати її всебічну перевірку, викрити злочинця і розкрити злочин.

Для цього слідчий проводить очні ставки, перевірки показань на місці, судові експертизи, обшуки, допити, повторне дослідження речових джерел інформації. Все це переслідує рішення головних тактичних завдань, які дозволяють зробити висновок, що заява потерпілої про зґвалтування обґрунтована, а сам факт зґвалтування реально мав місце; що зібрана інформація свідчить про контактну взаємодію тіла й одягу потерпілої і злочинця; що затриманий запідозрений справді вчинив інкримінований злочин. Таким чином, тактичні завдання стосуються: 1) особи потерпілої; 2) існування факту зґвалтування; 3) особи злочинця.

Допит підозрюваного

Особа, яка визнана потерпілою, повинна бути допитана негайно, оскільки не виключено, що злочинець, дізнавшись що слідство розпочате, може сховатись або завадити ходу слідства. Якщо ця особа невинна, то її показання допоможуть швидко встановити дійсний характер того, що сталося.

У підозрюваного з'ясовуються його взаємовідношення з потерпілою особою, включаючи питання про першу і останню зустріч між ними, про листування, про спільних знайомих тощо. Що стосується обставин, пов'язаних з подією, яка розслідується, то порядок їх з'ясування залежить від того, чи визнає допитуваний зустріч з заявницею в той час і в тому місці, де за її словами, вона була зґвалтована. Якщо він не заперечує таку зустріч, то слід з'ясувати, чи мав місце статевий акт і якщо так, то чи був він добровільним або супроводжувався насильством і яким саме та в чому виявився опір потерпілої. Треба також з'ясувати і такі питання:

- чи був допитуваний раніше в статевому зв'язку з потерпілою?;
- коли і за чиєю ініціативою цей зв'язок розпочався?;
- хто про нього знає та чи немає у нього листів, записок, фотографій потерпілої?

Якщо підозрюваний визнає зустріч, але заперечує статеве зношення з заявницею, то у нього слід додатково з'ясувати:

- коли, і з якою метою, і в зв'язку з чим він зустрічався в цей день з заявницею?;
- скільки часу вони були вдвох, що робили, про що говорили, чи пішли разом, або нарізно, куди кожен з них потім попрямував?

Також необхідно з'ясувати і інші питання, які виникнуть в ході допиту.

У випадку, якщо підозрюваний заперечує факт зустрічі, то замість названих вище питань у нього необхідно з'ясувати:

- де він знаходився і що робив у вказаний потерпілою час? Треба намагатися максимально деталізувати показання підозрюваного і обов'язково з'ясувати можливі джерела їх підтвердження.

В протоколі допиту підозрюваного детально описується білизна, одяг та взуття, які були надіти на ньому у вказаний потерпілою час. Також додатково з'ясовуються наступні питання:

- чи є на них які-небудь плями або пошкодження і чим вони спричинені?
- чи прався цей одяг, чи є пошкодження на тілі підозрюваного, коли і чим вони утворені?
- коли і з ким він мав статеві зносини в дні, що пройшли після події злочину?

ОБСТАВИНИ, ЩО НЕОБХІДНО ВСТАНОВИТИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ

За об'єктом злочину

Відомості про потерпілу, та характеристика, її образу життя і поведінки

Чи не була потерпіла фізично чи психічно хворою, неповнолітньою

За суб'єктом злочину

Хто вчинив зґвалтування, його характеристика

Чи не вчиняв він подібних злочинів раніше; чи не є він особливо небезпечним рецидивістом

Якщо це група осіб, то яка роль і ступінь вини кожного

За об'єктивною стороною

Де, за яких обставин і коли було вчинено зґвалтування

Чи було при цьому насилля, в якій конкретно формі воно проявилось

Які наслідки зґвалтування; чи не є вони особливо тяжкими

Причини і умови, що сприяли вчиненню злочину

За суб'єктивною стороною

Як і за яких обставин виник умисел на злочин

В чому саме був зговір між насильниками; як давно виникла злочинна група і для яких цілей тощо

1) встановити, що слід крові, сперми чи слини, вилучений з місця події, виник від даної особи;

2) визначити, чи залишені сліди сперми, крові на різних місцях події однією особою (при скоєнні декількох аналогічних злочинів);

3) визначити кожного з учасників події у випадках, коли сліди утворені шляхом змішування крові або сперми декількох осіб.

ОБ'ЄКТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ Є:

- рідка кров (або слина), взята у можливих батьків і дитини в кількості 0,5 мл (або висушена на марлю);

- сліди крові та сперми з місця події, розміром не менше 0,5x0,5 см безпосередньо з предметом - носієм;

- сперма, вилучена на марлевий тампон;

- виділення з вагіни;

- виділення людського тіла (кал, сеча, жир зі шкіри, піт);

- залишки (шкіра людини, волосся, волокна одягу).

Варто взяти до уваги, що у випадку, коли застосовувався презерватив, залишки сім'яної рідини важко знайти. Проте сліди силікону у вагіні, анальному отворі та роті можна знайти.

ПРАВИЛА ВІДБОРУ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ:

При проведенні експертиз в якості зразків для порівняння служить рідка кров, взята у осіб, що перевіряються у відповідності з правилами вилучення зразків, прийнятими в медичних закладах.

Кров беруть в чисту пробірку і протягом 1 години доставляють до лабораторії. Якщо такої можливості немає, то кров з пробірки виливають на чисту марлю, висушують при кімнатній температурі і в паперовому конверті направляють на експертизу.

Слід мати на увазі, що матеріали для ідентифікації осіб методом ДНК-аналізу направляються після імунологічного дослідження, коли особи не виключаються з кола підозрюваних.

ПИТАННЯ, ЯКІ ВИРШУЮТЬСЯ СУДОВО-БІОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ

КРОВ

1. Чи є на поданих для дослідження об'єктах кров?

2. Кому належить кров: людині чи тварині? Якщо тварині, то якому виду?

3. Якщо кров належить людині, то яка її групова характеристика?

4. Кому з підозрюваних та інших осіб вона може належати?

5. Яка статева належність крові?

6. Чи належать сліди крові певній особі (з високим ступенем імовірності ДНК-аналіз)?

7. Чи походять сліди крові від потерпілого (лих) чи підозрюваного (них)?

СПЕРМА

1. Чи є на наданих для дослідження об'єктах сперма?

2. Яка групова належність сперми?

3. Чи можуть належати сліди сперми підозрюваному?

4. Чи належить сперма певній особі (ДНК-аналіз)?

Варто знати, що сім'яна рідина складається із сперматозоїдів та самої рідини. Плями, що містять сперматозоїди, можна ідентифікувати через довший проміжок часу, ніж плями сім'яної рідини. Плями на меблях, одязі, білизні тощо можуть бути ідентифіковані доти, доки ці речі не підлягали пранню.

Про це свідчить наведена нижче таблиця життєдіяльності складових сперми в різному середовищі:	Сперматозоїди	Сім'яна рідина
1. Вагіна	6-7 днів	12-18 год.
2. Анус	3 дні	3 год.
3. Ротова порожнина	2 дні	-
4. Білизна	До першого прання	До першого прання

Сперматозоїди можуть бути знайдені на зразках, взятих з анального отвору через 10 днів після насильства, під час якого жертва:

- зазнала серйозних поранень;
- жертву було відразу передано під медичний нагляд;
- знаходилась в стані втраченої свідомості (під медичним наглядом) протягом 10 днів.

Аналіз ДНК плям сперми завжди успішний протягом 72 годин після скоєння злочину. Але його можна зробити навіть на основі виявлених старих плям, якщо вони не підлягали подальшому пранню або чищенню. Успішні результати залежать від наявності достатньої концентрації сперматозоїдів, а також від способу зберігання речей, на яких були виявлені плями. Сучасні методики ДНК-аналізу дозволяють отримувати позитивні результати і за наявності мікрочасток досліджуваного біологічного матеріалу (кров, волосся, сперма тощо).

СЛИНА (піт)

1. Чи є на поданих для дослідження об'єктах слина (піт)?
2. Яка групова належність слини (поту)?
3. Чи співпадає групова належність слини (поту) на знайдених та вилучених з місця події предметах з групою крові підозрюваного або інших осіб?
4. Яка статева належність слини?
5. Чи належить слина певній особі (ДНК-аналіз)?

ВОЛОССЯ

1. Чи є надані для дослідження об'єкти волоссям?
  2. Чи належить волосся людині або тварині? Якщо тварині, то якому виду?
  3. Якщо людині, то з якої частини тіла?
  4. Чи є на волоссях пошкодження? Який механізм їх утворення? Чи є наявність завивки, фарбування?
  5. Чи має волосся патологічні зміни (хвороби)?
  6. Чи подібне між собою порівнюване волосся?
  7. Якщо волосся належить людині, то яка його групова і статева належність?
  8. Чи може волосся належати потерпілому або підозрюваному (ДНК-аналіз)?
- Вартий уваги той факт, що взяття на дослідження лобкового волосся з тіла або білизни є важливим елементом розслідування щодо встановлення контакту гвалтівника з жертвою.

Прикладом успішного застосування біологічних досліджень для ідентифікації осіб та розкриття злочинів може бути експертиза, проведена методом ДНК-аналізу, у такій кримінальній справі:

- порушеної за фактом вбивства з гвалтуванням гр. Плетньової В. Р;

05.04.95 біля 6 години ранку у парку відпочинку "Цитадель", в районі пул. Вітовського у м. Львові було виявлено оголений труп гр-ки Плетнєвої В. Р. 1957 р. н., з ознаками згвалтування та насильницької смерті. Під час огляду місця події було вилучено сліди речовини, яка ізтікала із статевих органів потерпілої на куртці типу "болонья", на якій знаходився труп, а також було вилучено проби із вмістом піхви та прямої кишки потерпілої. За підозрою у скоєні цього злочину затримано п'ять чоловік.

У цій кримінальній справі проведено експертизу методом ДНК-аналізу.

Виходячи з результатів дослідження, в слідах сперми на куртці і тампонах з вмістом піхви Плетнєвої виявлені генетичні ознаки, тотожні і одно типові одного з підозрюваних - гр-на Кулика І. Б.

Таким чином вдалося встановити причетність до цього злочину гр-на Кулика І. Б. та виключити з кола підозрюваних раніше затриманих гр-н Летуна В. Е., Тимчака І. М., Морковкіна О. Л. та Лемішка Р. Ю.

Для проведення експертизи методом ДНК-аналізу об'єкти дослідження та зразки для порівняння разом з постановою слідчого направляються до ДНДЕКЦ МВС України.

У випадках, коли у наданих речових доказах проводились первинні дослідження, необхідно копії актів відповідних експертиз направляти разом з постановою слідчого.

Судово-медична експертиза потерпілої особи

Така експертиза є обов'язковою. її мета - виявити наявність або відсутність у потерпілої слідів статевого зношення і пов'язаного з ним насильства. При відсутності судового медика цю експертизу доручають гінекологу або лікарю-акушеру, але ні в якому разі її проведення не відкладати, так як через кілька днів деякі сліди можуть зникнути.

Перед експертом ставляться наступні питання:

1) чи порушена у обстежуваної особи цілісність дівочої пліви і за скільки часу до огляду?

2) чи є сліди нещодавнього статевого зношення?

3) чи є на тілі потерпілої особи сліди, які вказують на насильство?

4) чи є у потерпілої особи ознаки венеричного захворювання і якщо є, то якого саме і яка його давність?

5) чи є ознаки іншого захворювання?

6) чи є потерпіла особа вагітною і якщо так, то який строк вагітності?

7) чи відповідають знайдені на тілі потерпілої сліди її згвалтування поясненням про обставини події і т. п.?

8) чи досягла потерпіла статевої зрілості, чи ні?

Обшук

Відразу після допиту особи як підозрюваного, у нього слід вилучити (білизну, одяг, взуття, які були надіти на ньому в день, що відноситься до події злочину, не допускаючи, щоб він їх сховав, пошкодив або знищив. Н разі відмови видати ці речі добровільно або при пред'явленні предметів, які не відповідають показанням потерпілої, слід провести обшук. Він проводиться з метою виявлення зброї (знаряддя), яка застосовувалась ним або яким він погрожував потерпілій, а також речей, предметів, документів, фотографій тощо, котрі належали потерпілій особі.

Якщо підозрюваний заперечує свою присутність на місці події, то важливо знайти у нього взуття або одяг, сліди, які були ним залишені і знайдені при огляді місця події, а також предмети взуття і одягу, які залишилися сліди з місця події. Все вилучене у підозрюваного повинно бути належним чином оглянуто в присутності понятих, докладно описано та занесено до протоколу, а після цього направлено на експертизу.

Огляд та судово-медична експертиза підозрюваного

Огляд та судово-медична експертиза підозрюваного проводиться відразу ж після встановлення винної особи та його допиту. Навіть, коли сплинув відносно великий проміжок часу, на тілі підозрюваного можуть бути знайдені сліди пошкоджень, одержані ним в

результаті боротьби з потерпілою. Огляд та судово-медична експертиза підозрюваного проводиться також і в тому випадку, коли він визнає свою вину в зґвалтуванні потерпілої. При огляді слід виявляти і фіксувати всі пошкодження будь-якої давнини та локалізації. По кожному пошкодженню необхідно вказати: місцезнаходження, форму, розмір та приблизну давнину утворення. Важливо також виявити татуювання, родимки, шрами та інші особливі прикмети, які могла бачити потерпіла у підозрюваного під час проведення освідування. Освідування необхідно проводити з участю лікаря.

Судово-медична експертиза може виявити на тілі підозрюваного не тільки пошкодження, але виділення слизистої піхви потерпілої. Перед експертом ставляться наступні питання:

- чи є у обстежуваного тілесні ушкодження, який їх характер, локалізація, давність виникнення?

- чим вони спричинені?

- чи могли ці пошкодження бути спричинені предметами і при обставинах, вказаних потерпілою або підозрюваним?

Експертному дослідженню підлягають також мазки та змиви з статевого органу підозрюваного. При цьому можуть бути вирішені такі питання:

- чи немає на статевому органі підозрюваного крові, сперми або виділень слизистої піхви потерпілої?

- чи є сліди вагінального вмісту потерпілої на статевому органі підозрюваного і якщо так, то яка його групова належність і схожий, чи він по морфологічним прикметам з вмістом піхви потерпілої?

- чи є на статевому органі частинки волокон і чи не ідентичні вони з волокнами тканин одягу потерпілої?

При необхідності експерту варто ставити також питання про наявність або відсутність у підозрюваного венеричного захворювання і давність його виникнення. В деяких випадках встановлення таких обставин не тільки впливає на кваліфікацію злочину, але і служить прямим доказом у справі. Також перед експертом необхідно поставити питання, а саме, чи досяг підозрюваний статевої зрілості, а якщо так, чи в змозі він зробити статевий акт, чи ні?

У справах про зґвалтування необхідно призначати експертизу слідів накладення мікрочасток, оскільки дослідження одягу підозрюваного дозволяє в деяких випадках виявити на ній волокна одягу потерпілої. Експертна ідентифікація ґрунту, зерен рослин і інших предметів, знайдених на місці події і на одязі, взутті підозрюваного є одним із доказів його присутності на цьому місці.

По справах цієї категорії також необхідно проводити судово-психіатричні експертизи обвинувачених та потерпілих. Відносно обвинувачених частіше всього з'ясовуються питання осудності, обмеженої осудності та необхідності застосування примусових заходів медичного характеру. При експертному дослідженні потерпілої може бути виявлено такі тяжкі наслідки зґвалтування, як психічне захворювання, обумовлене злочинним посяганням. Доцільно також використовувати і можливості судово-психологічної експертизи. Висновки експерта-психолога може сприяти виявленню психічного стану потерпілої в момент події злочину, звичних способів її реагування в загрожуючих, екстремальних ситуаціях, правильної оцінки її поведінки в момент вчинення зґвалтування.

При наявності протиріч у показаннях обвинуваченого та потерпілої особи по обставинам вчиненого злочину, то слід між ними провести очні ставки. При знайденні зброї або предметів, якими обвинувачений загрожував потерпілій при зґвалтуванні, їх треба пред'явити потерпілій для впізнання та призначити відповідні експертні дослідження.

МОЖЛИВІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕДИЧНІ ЗРАЗКИ

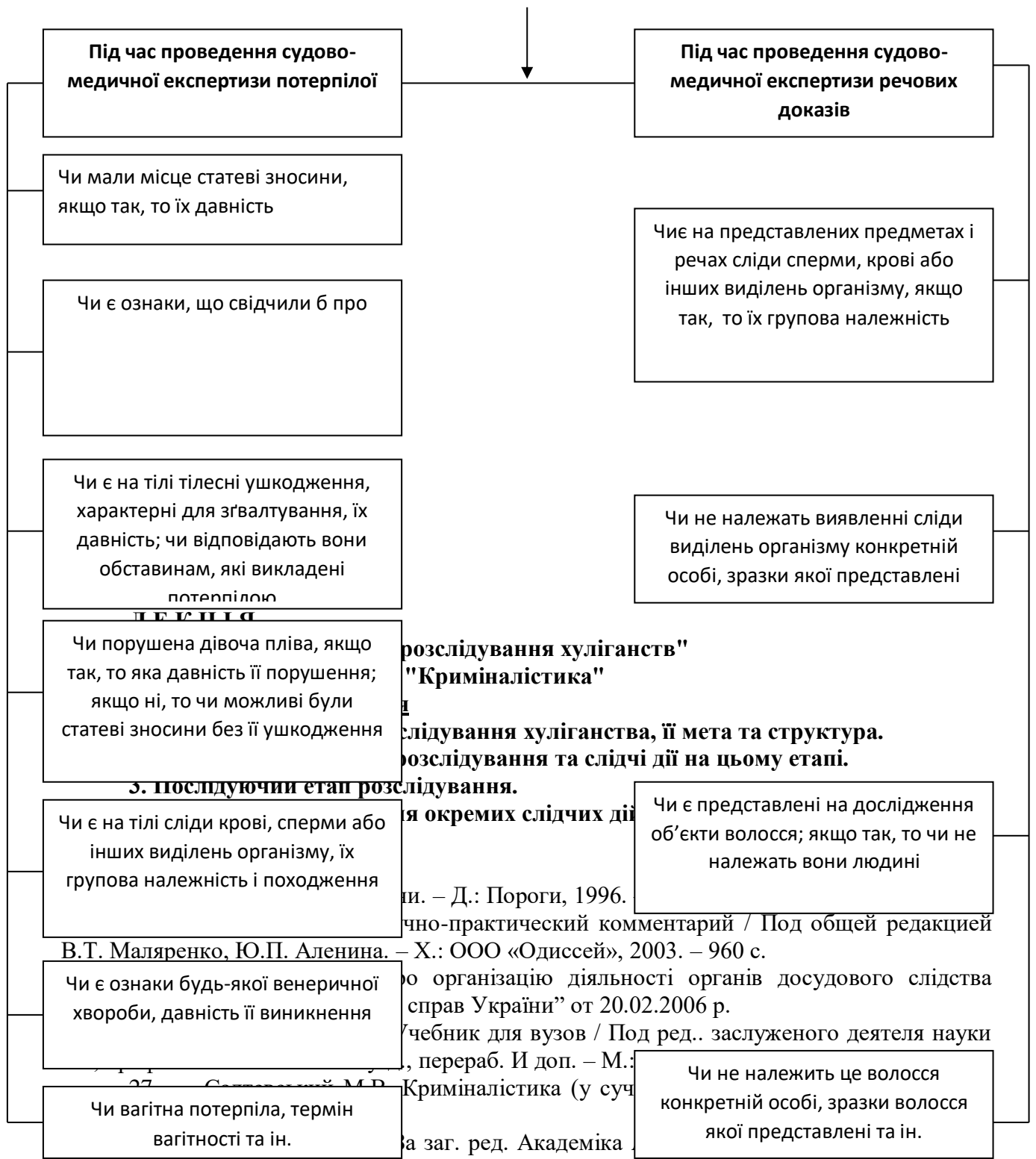
Зразок аналізу	Вид доказу	Матеріали для зразків	Зберігання
1. Кров	Аналіз на ДНК та групу крові	Пляшечки	Заморожені
2. Кров	Аналіз на алкоголь та наркотики	Пляшечки з консервантом та антикоагулянтом	Морозильник
3. Сеча	Аналіз на алкоголь та наркотики	Пляшечки з консервантом	Холодильник
4. Слина	Аналіз на ДНК	Звичайна пляшечка	Морозильник
5. Мазок із роти	Аналіз на ДНК	Проста стерильна марля	Морозильник
6. Мазок шкіри	Сперма, слина, кров, змазуючі	Прості стерильні марлеві тампони	Морозильник
7. Випавші волосини	Для порівняння волосся	Пакети для зберігання	Морозильник
8. Скуйовджене волосся	Сперма	Пакети для зберігання	Морозильник
9. Зовнішні та внутрішні вагінальні	Сперма, кров, змазуючі речовини	Прості стерильні марлеві тампони	Морозильник
10. Тампон, гігієнічний рушник	Сперма	Прості стерильні марлеві тампони	Морозильник
11. Нігті пальців рук	Видима кров, шкіра, тканини, волокна	Пакети для зберігання	Морозильник
12. Одяг в час нападу зґвалтування	Кров, сперма, слина, вагінальна рідина, змазуючі речовини	Паперові пакети	Кімнатна температура

Доручення органам дізнання
вжити оперативно-розшукних
заходів

Доручення органам дізнання
вжити оперативно-розшукних
заходів

Чи мали місце статеві зносини, якщо так, то їх давність
 Чи є ознаки, що свідчили б про
 Чи є на тілі тілесні ушкодження, характерні для зґвалтування, їх давність; чи відповідають вони обставинам, які викладені потерпілою
 Чи порушена дівоча пліва, якщо так, то яка давність її порушення; якщо ні, то чи можливі були статеві зносини без її ушкодження
 Чи є на тілі сліди крові, сперми або інших виділень організму, їх групова належність і походження
 Чи є ознаки будь-якої венеричної хвороби, давність її виникнення
 Чи вагітна потерпіла, термін вагітності та ін.

"Криміналістика"

розслідування хуліганства, її мета та структура. розслідування та слідчі дії на цьому етапі.

3. послідовний етап розслідування. дія окремих слідчих дій

...и. – Д.: Пороги, 1996.
 ...чно-практический комментарий / Под общей редакцией В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 960 с.
 ...ро організацію діяльності органів досудового слідства справ України” от 20.02.2006 р.
 ...учебник для вузов / Под ред.. заслуженого деятеля науки ..., перераб. И доп. – М.: ...
 ...Криміналістика (у суч...
 ...а заг. ред. Академіка ...
 ...професора Є.М. Моїсєєва. С. 181-185.

Чи є на представлених предметах і речах сліди сперми, крові або інших виділень організму, якщо так, то їх групова належність
 Чи не належать виявленні сліди виділень організму конкретній особі, зразки якої представлені
 Чи є представлені на дослідження об'єкти волосся; якщо так, то чи не належать вони людині
 Чи не належить це волосся конкретній особі, зразки волосся якої представлені та ін.

29. Криміналістика. Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М.,»ЮЛ»,1988 г., с. 328-343.
30. Н. П. Яблоков. Криміналістика: Учебник для вузов-М.: Издательство БЕК 1995г.-701с.
31. А.Г. Филиппов, А.Ф. Волынский. Криміналістика: Учебник-М.: Издательство "Спарк", 1995г-543с.
32. А.Г. Филиппов. Криміналістика: Учебник-М.: Юриспруденция 2000г.-352с.
33. Т.В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. Криміналістика: Учебник для вузов / Под редакцией заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М),2001г.-990с

Додаткова література:

1. А.П. Резван, М.В. Субботина. Криміналістическая методика расследования отдельных видов преступлений: Учебное пособие в двух частях.-М.: НМЦ ГУК МВД России, 2002г.-232с.
2. О.Я. Баев. Тактика следственных действий.Воронеж,1995г.
4. И.Ф. Герасимов. Л.Я. Драпкин. Криміналістика. Учебник для вузов-М.: Высшая школа, 1998г. с.528.
5. В.А. Образцов. Криміналістика -М.: Юрист 1995г.с.592.
6. И.Н. Якимов. Криміналістика. Руководство по уголовной технике и тактике. М.:1999г.С.307.

ПИТАННЯ № 1. Поняття методики розслідування хуліганства, її мета та структура.

Методика розслідування злочинів - це самостійний розділ науки криміналістики. Його складають основані на вимогах кримінального і кримінально-процесуального законодавства наукові положення, рекомендації і методи розслідування окремих видів злочинів.

Виділити сліди, типові для визначених видів злочинів, розкрити їх особливості, дати рекомендації по практичному використанню - ці задачі вирішує методика розслідування, яка встановлює, які сліди та інші речові докази, елементи речової обстановки (які потребують для виявлення, закріплення та дослідження застосування даних криміналістичної техніки) характерні для тих чи інших злочинів, яка відбирає відповідні прийоми і розробляє практичні рекомендації по їх застосуванню в процесі розслідування визначеного виду злочинів.

Методика розслідування тісно пов'язана і зі слідчою тактикою, яка вивчає систему прийомів планування і організації розслідування, підготовки і провадження окремих слідчих дій. Подібно криміналістичній техніці тактика розглядає загальні прийоми планування, підготовки і проведення огляду, обшуку, допиту та інших слідчих дій, а також тактичних операцій, не вдаючись в особливості, притаманні провадженню цих дій при розслідуванні окремих видів злочинів.

Методика, відштовхуючись від загальних положень тактики про планування розслідування, розглядає слідчі дії в взаємозв'язку, показує їх типові системи, а також формулює тактичні рекомендації, характерні для розслідування крадіжок, вбивств, хуліганств, інших злочинів.

Основна мета методики розслідування (як і всієї криміналістики) - сприяння найбільш успішному здійсненню задач кримінального судочинства (ст. 2 КПК України).

Тому розробка методики, оцінка її рекомендацій визначаються тим, наскільки вони допомагають швидкому та повному розкриттю злочинів і їх попередженню.

Методика розслідування структурно поділяється на приватні методики (методики розслідування окремих видів (груп) злочинів).

Кожна приватна методика відображає криміналістичні особливості розслідування злочинів визначеного виду і одночасно їх подібність в загальній структурі з іншими приватними методиками розслідування. Аналіз загальних рис дозволяє виділити найбільш важливі елементи, типові для всіх різновидів методик, і розглянути основні положення які відносяться до них і які є визначальними для побудови кожної приватної методики розслідування та ефективного використання її в слідчій практиці.

Структура приватної методики розслідування окремих видів злочинів включає:

- а) криміналістичну характеристику даного виду злочинів;
- б) обставини, які необхідно встановити;
- в) особливості порушення кримінальної справи;
- г) першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи;
- д) типові слідчі ситуації, побудова версій та планування розслідування;
- е) тактику провадження окремих слідчих дій;
- ж) профілактичні дії слідчого при розслідуванні конкретного злочину.

Питання № 2. Першочерговий етап розслідування та слідчі дії на цьому етапі

2.1. Особливості порушення кримінальної справи. Справи про злочини, передбачені ст.206 КК України, при наявності підстав можуть порушуватися по будь-якому вказаному в ст.94 КПК України приводу. При цьому органи дізнання і слідчі повинні враховувати дві особливості: наявність достатніх даних, які вказують на ознаки кримінально-караного хуліганства, оскільки хуліганські вчинки, в залежності від характеру, ступеня порушення і повторності, можуть тягти за собою як кримінальну, так і адміністративну відповідальність; спрощений порядок провадження в справах про злочини, передбачені ч.1 ст.206 КК України, які за загальним правилом порушуються судом по матеріалах органів міліції або інших органів дізнання (ст.430 КПК України).

Приводами до порушення кримінальної справи, як показує практика, найчастіше є заяви потерпілих, повідомлення установ, організацій, службових осіб, представників громадськості або очевидців хуліганства. Нерідко справи про хуліганські вчинки порушуються на підставі протоколу затримання правопорушників в момент вчинення злочину або ж внаслідок безпосереднього виявлення прокурорсько-слідчими працівниками ознак кримінально-караного хуліганства. Як уже відзначалося, повідомлення про хуліганські дії поступають або в момент їхнього вчинення, або відразу після закінчення і потребують негайного реагування з боку робітників міліції для припинення хуліганства і затримки злочинців.

Якщо повідомлення про хуліганство надійшло з запізненням, як правило проводять попередню перевірку. У заявника і свідків-очевидців відбирають пояснення, відбирають різні документи (медичні довідки, характеристики), іноді проводять огляд місця злочину.

На початку розслідування висувають і перевіряють загальні типічні версії:

- підозрюваний вчинив кримінально наказуємі хуліганські дії,
- у діях підозрюваного міститься склад не хуліганства, а іншого злочину,
- підозреваемый учинив дрібне хуліганство.

2.2. Початковий етап розслідування. Початковий етап розслідування хуліганства починається з аналізу та оцінки первинних матеріалів. Це дозволяє визначити слідчу ситуацію, а потім спланувати тактичні операції для її вирішення.

Типові слідчі ситуації:

1. Осіб затримано на місці події, є свідки, потерпілий і матеріальні сліди. Це характерно для хуліганства, скоєного на вулиці, в громадському транспорті, в комунальній

квартири та інше. Тут можливі наступні тактичні операції (тобто комплекс організаційних, оперативно-розшукових та слідчих дій) для:

а). встановлення особи затриманого, встановлення ознак хуліганства в його діях;
б). виявлення та забезпечення збереження джерел доказів. Вони включають: бесіди, опитування, огляд, допит, особистий обшук, обшук по місцю проживання (наприклад, в випадку розслідування радіохуліганства) та інше.

1. Особа, яка скоїла хуліганські дії, знаходиться на місці події і продовжує їх скоювати. Це типово для квартирного дебошу, порушень правил поведження на пляжі, при спробі зриву громадських заходів (концерт, збори), коли хулігани, не звертаючи уваги на попередження громадян, погрожують застосуванням фізичної сили, нанесенням тілесних ушкоджень. Особливо небезпечними бувають п'яні та озброєні хулігани, а тим більше об'єднанні в групи.

Застосовуються наступні тактичні операції для:

а) припинення хуліганських дій;
б) затримання під час скоєння злочину;
в) встановлення джерел доказів.

3. Хуліганські дії скоєні в минулому, особи злочинців відомі. Ця ситуація типова при порушенні кримінальної справи по заяві потерпілих. Заявники в більшості випадків і є потерпілими, є свідки та деякі матеріальні джерела доказів (наприклад, довідки судово-медичного освідування, використані хуліганськими предметами для нанесення ушкоджень, сліди руйнування та знищення майна, фотознімки, звукозапис, фонограми та кіноплівки, на яких зафіксовані хуліганські дії).

В цьому випадку допустимі наступні тактичні операції для:

а) встановлення факту скоєння хуліганства;
б) прийняття заходів, які забезпечують присутність підозрюваних на попередньому слідстві;
в) встановлення джерел доказів.

4. Особа, яка скоїла хуліганські дії, зникла, вона відома лише в об'ємі ознак зовнішності, які встигли запам'ятати потерпілий та свідки. Це типово для скоєння хуліганства в громадському транспорті, в малолюдних місцях, місцях відпочинку, де хулігану не було вчинено потрібного опору, і він зник. Є потерпілі, свідки (в більшості випадків), матеріальні сліди (наприклад, ніг, пошкоджень на одязі, тілі людини, знаряддя скоєння хуліганства).

При даній ситуації можливі наступні тактичні операції для:

а). розшуку та затримання зниклого хулігану;
б). ідентифікації особи затриманого;
в). встановлення джерел доказів.

5. Знайдено сліди хуліганських дій, злочинець невідомий, свідків не має. Це характерно для хуліганства, скоєного 'без свідків' (глуз над пам'ятниками культури, нанесення на парканах і будовах нецензурних текстів, які ганьблять честь та гідність громадянина, спричинення шкоди державному або особистому майну і т.д.). В цьому випадку знайдені матеріальні сліди відображають ознаки складу хуліганства, а також несуть інформацію про спосіб скоєння, про знаряддя та особи злочинців.

Для виявлення обставин в цьому випадку можливі такі тактичні операції по:

а) збиранню даних про скоєне хуліганство на місці події;
б) розшук злочинців по знайдених слідах.

Розслідування повинно бути організованим і цілеспрямованим, слідчі дії повинні виконуватись в визначеній послідовності, погоджуватись з оперативними заходами. З цією метою здійснюється планування (в усній чи письмовій формі). Усна форма - отримавши повідомлення про подію хуліганства, орган дізнання або слідчий оцінює його і визначає, чи достатньо підстав для порушення кримінальної справи про хуліганство (ст.94 КПК України, ст.206 КК України). Якщо необхідно, проводиться перевірка в відповідності

зі ст.97 КПК України та приймається рішення про порушення справи, намічаються початкові слідчі дії. Фактично це і є планування, яке здійснюється в усній формі. Воно характерне для простих слідчих ситуацій, які зустрічаються частіше всього на початковому етапі розслідування.

Реалізація тактичної операції завжди починається з планування системи слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, направлених на рішення конкретної задачі розслідування. Так, план тактичної операції “Припинення хуліганських дій та затримання хуліганів на місці події” включає: припинення хуліганських дій, фізичне захоплення злочинців, обеззброєння та доставляння їх в пункт охорони громадського порядку або в відділ міліції, де проводяться: особистий обшук, освідування та допит. План тактичної операції ‘Розшук і затримання хуліганів’ включає: огляд місця події, допит свідків, потерпілих, обшук, впізнання, перевірка показів на місці, а також проведення оперативно-розшукових заходів (переслідування ‘по гарячих слідах’, організація спостереження за місцями ймовірної появи злочинця, блокування вокзалів, парків відпочинку та інших місць, де ймовірніше всього він може переховуватися; використання для розшуку криміналістичних обліків та інформаційно-довідникових систем органів внутрішніх справ; залучення до розшуку громадськості).

Найбільш складним в структурному і тактичному відношенні є планування тактичної операції “Розшук злочинця по матеріальних слідах-відображеннях скоєного хуліганства”. Ця операція обов'язкова при ситуації, коли хуліганство скоєно без свідків. В цьому випадку здійснюється: допит заявника, огляд місця події, попереднє дослідження або призначення судових експертиз з метою дослідження слідів злочину, обшуки, оперативно-розшукові заходи, організаційні заходи.

Особливості дослідження місця події в даній ситуації полягають в тому, що матеріальні сліди-відображення хуліганських дій на початку розслідування є єдиними “німими свідками”. Тому знаходження всіх видимих та невидимих слідів, залишених мікрооб'єктів (запах, мікрочастинки твердих та сипучих речовин, волокна тваринного, рослинного і синтетичного походження), які отримали на практиці назву “слідів накладень”, “слідів металізації”, “слідів контакту”, - головна задача огляду. Дослідження обстановки місця події повинно здійснюватись при широкому використанні технічних засобів та обов'язковому залученні спеціалістів.

Для розшуку хуліганів по матеріальних слідах-відображеннях суттєвого значення набуває вміння “читати” сліди, тобто вилучати відображені в них дані, які мають значення для справи. З цією метою проводиться попереднє дослідження або різноманітні види судових експертиз, результати яких дозволяють планувати обшуки, запити для отримання необхідної інформації в криміналістичні обліки та інформаційно-довідникові системи.

На початковому етапі розслідування для вирішення будь-якої слідчої ситуації планується тактична операція – “Встановлення джерел доказів”, яка включає: проведення оперативно-розшукових заходів, використання процесуальних засобів - огляд місця події, обшук, виїмка, а іноді і накладення арешту на кореспонденцію; встановлення можливих свідків-очевидців та допити їх; витребування інформації із криміналістичних обліків та автоматизованих інформаційно-довідникових систем. В випадках скоєння особливо злісного хуліганства (ч. 3 ст. 206 КК України) необхідно провести освідування потерпілого і хуліганів, призначити судову експертизу для дослідження засобів скоєння хуліганства на предмет віднесення їх до конкретного виду зброї (холодної, вогнепальної та ін.).

Таким чином, планування тактичної операції як системи слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів завжди визначається характером слідчої ситуації та її задач, що впливають з розслідування хуліганства на початковому етапі.

2.2.3. Першочергові слідчі дії.

Огляд місця події. Огляд місця події в справах про хуліганство повинен проводитись негайно після отримання інформації про нього. Сліди хуліганських дій (рук,

ніг, запаху, різних виділень, мікрочастинок, плям крові, волосся і т.п.) обов'язково є на місці події, однак вони погано зберігаються. При огляді слід розширювати зону пошуку, старанно дослідити шлях, яким зникли злочинці, використовувати службово-розшукову собаку для переслідування 'по гарячих слідах'.

При скоєнні хуліганства з застосуванням фізичної сили і зброя рекомендується уважно дослідити територію для знаходження слідів боротьби (плям крові, волосся, зброя і т.п.), оскільки потерпілі нерідко вчиняють опір.

При огляді пошкоджених об'єктів (розбитих вікон, поламаних автоматів, нецензурних та ображаючих написів і т.п.) передусім слід вилучати запахові сліди з місць, яких торкалися злочинці. Шукати невидимі і маловидимі сліди рук, потожирові мазки, фіксувати зліпками сліди злому, а також можливо, слід їх вилучати з предметом. Сліди фарбників, якщо неможливо вилучити предмет, зішкрібають, попередньо сфотографувавши їх. Іноді написи використовують для ідентифікації особи за почерком. Консультацію про це дає спеціаліст-криміналіст.

Зброя хуліганських дій можуть бути палка, камінь і т.п. Зруйнована ними перешкода або предмет в місцях контакту зберігають мікрочастинок, які дозволяють встановити вид і матеріал зброї.

Своєчасна, повна фіксація матеріальних слідів на місці події є запорукою успішного розкриття злочину та викриття хуліганів.

Огляд предметів. По справах про хуліганство частіше усього припадає оглядати предмети, що служили зброєю вчинення злочину. Крім того, об'єктами огляду можуть бути одяг і взуття злочинців, одяг потерпілих, недокурки і залишки їжі, виявлені на місці події, транспортні засоби, на яких пересувалися злочинці, і т.д.

Якщо одяг потерпілих звичайно оглядають з метою виявлення на ній яких-небудь ушкоджень або слідів-накладень різноманітних речовин, то одяг підозрюваних, крім того, - для встановлення її приналежності визначеній особі; треба мати на увазі, що потерпілі можуть не завжди запам'ятати зовнішність окремих осіб - частіше усього вони запам'ятовують прикмети одягу, у якому був одягнений хуліган. Оскільки при вчиненні хуліганства злочинець і потерпілий, як правило, знаходяться на близькій відстані друг від друга, можливо влучення слідів крові або інших об'єктів біологічного походження.

Огляд одягу потерпілого доцільно проводити одночасно з освідуванням, що передбачає виявлення не тільки слідів злочину, але й інших слідів, що мають відношення до справи (рідних плям, татуіровок, шрамів на тілі і т.д.). Освідування не рекомендується відкладати, тому що багато слідів у виді подряпин, синців можуть безвісти зникнути.

Затримання й особистий обшук. Одним із невідкладних слідчих дій по справах про хуліганство є затримка хуліганів. Фактична затримка звичайно оформляється рапортом робітника міліції, де, крім настановних даних хулігана й обставин події, повинні знайти свідчення про поведінку особи в момент затримки, а також анкетні дані очевидців події.

Вибір тактики затримки залежить від того, чи намагаються хулігани сховатися або чинити опір. По справах аналізованої категорії вкрай рідко вдасться заздалегідь підготувати і старанно спланувати затримку, тому від оперативного робітника потрібно знання обстановки й уміння діяти рішуче, щоб забезпечити затримку усіх або більшої частини хуліганів. Особлива увага повинна бути виділена забезпеченню безпеки осіб, що роблять затримку, оскільки з боку хуліганів не виключено застосування зброї проти затримуючих.

Часто, прибувши на місце пригоди, наряд патрульно-постової служби знаходить там лише постраждалого, а хуліган устигає сховатися. У таких випадках робітники міліції діють у відповідності з інструкціями про розшук злочинця по гарячим слідам. Але і потерпілі, що знаходяться на місці пригоди, можуть бути учасниками хуліганських дій, тому треба вживати заходів до встановлення їхньої особистості і доставляння в міліцію.

При надходженні повідомлення про вчинення хуліганства в квартирі необхідно бути особливо обережні, тому що в подібних випадках хулігани найбільше часто чинять опір. У першу чергу треба з'ясувати обстановку в квартирі, наявність сторонніх осіб, кількість

хуліганів, їхній стан, можливе поведження родичів, сусідів. Проводити затримку слід тільки при кількісній перевазі затримуючих.

Обшук може бути проведений як за місцем проживання, так і за місцем роботи. Пошуку і вилученню підлягають: знаряддя злочину; об'єкти, що свідчать про те, що особа, що учинила хуліганство, вчинила й інші злочини; предмети, що розкривають характер взаємовідносин між підозрюваним і потерпілим, а також указують на можливе місцезнаходження хулігана, який укривається від слідства і суду.

Хулігани рідко влаштовують схованки для збереження тих або інших предметів. Зокрема, ножі, кастети вони як правило, березуть відкрито або ховають у таких місцях, відкіля їх можна легко і швидко дістати (в одязі, у столі). Кийки, ланцюги інші подібні предмети нерідко зберігаються в сараях, на горищах, у підсобних помешканнях.

Обшук може бути проведений як за місцем проживання, так і за місцем роботи. Пошуку і вилученню підлягають: знаряддя злочину; об'єкти, що свідчать про те, що особа, що учинила хуліганство, вчинила й інші злочини; предмети, що розкривають характер взаємовідносин між підозрюваним і потерпілим, а також указують на можливе місцезнаходження хулігана, який укривається від слідства і суду.

Хулігани рідко влаштовують схованки для збереження тих або інших предметів. Зокрема, ножі, кастети вони як правило, березуть відкрито або ховають у таких місцях, відкіля їх можна легко і швидко дістати (в одязі, у столі). Кийки, ланцюги інші подібні предмети нерідко зберігаються в сараях, на горищах, у підсобних помешканнях.

Допит потерпілого, по можливості, проводиться негайно. Його показання звичайно носять об'єктивний характер. Однак треба враховувати емоційний і психічний стан допитуваного.

У ході допиту потерпілого рекомендується з'ясувати:

- ☞ місце, час, обстановку в момент хуліганських дій і перед їхнім виникненням;
- ☞ скільки було правопорушників;
- ☞ хто з них був п'яний;
- ☞ яку мали зброю або предмети;
- ☞ у чому виражалися хуліганські дії;
- ☞ як поводитися хулігани після події;
- ☞ які ознаки і прикмети правопорушників він запам'ятав;
- ☞ чи знайомі йому правопорушники, хто саме, у чому виражалось знайомство;
- ☞ як поведився потерпілий перед початком хуліганських дій, у момент їхнього

здійснення, який чинив опір, якими засобами, які тілесні ушкодження йому заподіяні;

- ☞ який матеріальний збиток;
- ☞ причини хуліганства, що сприяло їхньому настанню.

Для з'ясування кожної обставини треба поставити питання, що бажано заздалегідь обміркувати і сформулювати, а іноді і скласти письмовий план допиту.

При хуліганстві потерпілими, як правило є родичі, сусіди, знайомі хуліганів, а також сторонні особи, які приймали участь безпосередньо в затриманні хуліганів.

В процесі допиту слід в'яснити:

- чи знає потерпілий хуліганів, які в нього з ними взаємовідносини;
- час та місце скоєння хуліганських дій, в чому конкретно вони проявились, що стало приводом для хуліганства, які предмети хулігани використовували для нападу;
- в чому виразився опір, який потерпілий вчинив хуліганам;
- які сліди могли залишитись на тілі або одязі останнього, які пошкодження є на тілі або одязі потерпілого;
- якої матеріальної шкоди завдано діями хуліганів; які прикмети нападників, в чому вони були одягнуті;
- чи були свідки хуліганства, хто з цих свідків міг би підтвердити його показання.

Якщо потерпілий знаходиться в медичному закладі, його допит проводиться тільки

з дозволу лікаря.

Допит свідків, їх показання дають можливість об'єктивно виявити всі обставини злочину. В ході допиту свідків в справах про хуліганство доводиться зустрічатися зі свідками, які знають підозрюваних по спільній праці або проживанню, свідками, які не мають ніякого відношення до підозрюваних, і, нарешті, особами, які в якійсь мірі самі являлись учасниками події. У свідків вивчають наступні питання:

- чи знає він підозрюваних, потерпілого і в яких стосунках з ними знаходиться, при яких обставинах та в якій формі скоїлись хуліганські дії; які знаряддя при цьому застосовувались;
- що робив свідок на місці події;
- кого він може назвати із інших осіб, які були присутні на місці події;
- хто припинив хуліганські дії і чи вчинили хулігани при цьому опір;
- якщо хулігани зникли, то які їхні прикмети зовнішності, в що вони були одягнуті і чи зможе свідок впізнати підозрюваних;
- якщо свідок знайомий з підозрюваними і потерпілим, як він може охарактеризувати їх.

В процесі допиту свідка важливо встановити, яка була поведінка потерпілого чи потерпілих, а конкретно, чи не спровокували вони хуліганські дії своєю поведінкою.

В якості свідків допитуються не тільки очевидці злочину, але й особи, які знають будь-які факти, що стосуються обставин, які підлягають доказуванню. До числа таких свідків відносяться особи, які знають підозрюваних по спільній роботі або проживають з ними. У них можна вяснити обставини, які передували хуліганству, а також встановити факти, що стосуються тих обставин, які сприяли скоєнню злочину.

Іноді досить важко встановити дійсну роль кожного із злочинців при вчиненні групового хуліганства, тобто об'єктивну сторону даного злочину. Тому, при розслідуванні цієї категорії кримінальних справ, при проведенні таких слідчих дій як допити, відтворення обстановки і обставин події потрібно застосовувати відеозапис, складати схеми і креслення. Так, в протоколах допиту потрібно:

- записати прикмети кожного із злочинців, помітивши його відповідним номером, вяснивши всі його дії, які відносяться до об'єктивної сторони вчиненого злочину як в часі так і в просторі;
- для цього на схемі місця вчинення злочину потрібно зробити відповідні відмітки розташування кожного із злочинців, потерпілих та свідків;
- однакових схем може бути декілька, на кожній із яких послідовно, як це відбувалось в часі, вказуються переміщення на місці злочину кожного із злочинців, а в протоколі допиту фіксуються дії кожного із них в цей момент.

Однотипні схеми місця події в реальному масштабі слідчий повинен виготовити самостійно, до початку допиту.

Аналогічним чином проводиться і відтворення обстановки та обставин події з застосуванням відеозапису та складанням відповідних схем.

Це дозволить встановити істину по справі та перевірити показання учасників процесу.

Важливим елементом процесу доказування по справах про групові хуліганства є аналіз доказів, в тому числі і співставлення їх один з одним. З цією метою слідчий може складати схеми аналізу показань учасників процесу, який дозволить йому при плануванні та проведенні послідовних слідчих дій, направлених на встановлення дійсних обставин справи, винності кожного з підозрюваних (обвинувачених), наявності між ними злочинної змови, розмежування причинених тілесних ушкоджень та інше.

ПИТАННЯ № 3. Послідуєчий етап розслідування.

Початок послідуєчого етапу розслідування звичайно пов'язують з закінченням провадження невідкладних слідчих дій (ст. 104 КПК України).

До цього часу зібрані основні джерела доказів, вирішені слідчі ситуації, перевірені версії, які було побудовано на основі аналізу первинних матеріалів, знайдені та затримані підозрювані.

Діяльність слідчого на послідуєчому етапі розслідування починається з аналізу та оцінки зібраних фактичних даних, обліку нових слідчих ситуацій, планування відповідних версій та визначення подальшого направлення розслідування.

Типові слідчі ситуації:

а). встановлено конкретних осіб та їх причетність до скоєння хуліганства, пред'явлені обвинувачення;

б). є підозрювані, зібрані докази, але їх недостатньо для встановлення причетності підозрюваних до скоєного хуліганства, обвинувачення не пред'явлені;

в). зібрані недостатні докази, не має підозрюваних, не встановлені особи злочинців.

1. Слідчі дії в першій ситуації заключаються в завершенні розслідування і направленні матеріалів справи до суду.

Оцінка повноти і достатності зібраних фактичних даних для встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню, про що було сказано раніше.

Якщо обставини хуліганства доказані недостатньо, необхідно провести додаткові слідчі дії, оперативно-розшукові заходи по перевірці приватних версій (чи не було співучасників, якщо були, то скільки, хто, де вони; чи правильно кваліфіковані дії хулігана; чи встановлені всі пом'якшуючі вину обставини).

Впевнившись в достатності зібраних доказів, слідчий складає обвинувальний висновок і, виконавши вимоги ст.217 КПК України, оголошує обвинуваченням, що слідство закінчено і вони мають право ознайомитись з усіма матеріалами справи, можуть заявляти клопотання про доповнення попереднього слідства (ст.218 КПК України).

2. Друга типова ситуація більш складна. Підозрювані знайдені, а інколи і затримані, проте зібраних доказів недостатньо для встановлення їх причетності до скоєного. Обвинувачення, як правило, не пред'явлено.

Належать відпрацюванню як загальні, так і приватні версії:

наприклад, хуліганство скоєно іншими особами; події хуліганства не було, була обмова; причинний зв'язок між подією хуліганства і отриманими від заявника показаннями; чи було хуліганство і хто його міг скоїти; хто міг чути, бачити хуліганські дії; які сліди обов'язково повинні залишитись на місці хуліганства і т.д.

Підходячи до планування рішення задач вказаної ситуації, слідчий, передусім, повинен встановити: прогалини допущені на початковому етапі розслідування; слідчі дії і оперативно-розшукові заходи, не проведені або проведені поверхово, неповно; джерела, які необхідно додатково знайти і ввести в процес доказування; які і куди треба зробити запити. План складається в письмовій формі і включає:

а). збирання фактичного матеріалу, його оцінку;

б). усвідомлення слідчої ситуації, яка характеризує задачу розслідування;

в). висування слідчих версій;

г). методи, засоби, час перевірки слідчих версій.

Типові слідчі дії на послідуєчому етапі розслідування: допит, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, обшук, судова експертиза, послідовність провадження яких залежить від характеру задачі та версії, що перевіряється. Так, для встановлення причетності підозрюваних до скоєного хуліганства планується проведення: повторних допитів, виявлення і допит нових свідків, пред'явлення для впізнання людей та речей, обшуки, судові експертизи. Якщо потрібно встановити додаткові джерела (наприклад, свідків, матеріальні сліди), проводиться повторний огляд місця пригоди, шляху пересування хуліганів. Позитивні результати дає передбачене ст.194 КПК України проведення відтворення обстановки і обставин події.

3. Третя типова ситуація найбільш складна. Утворюється вона внаслідок ряду об'єктивних і суб'єктивних причин, обумовлених недоліками, допущеними на початковому

етапі: зібрана інформація вкрай недостатня для встановлення і розшуку хуліганів, джерела відомостей про них виявлені не всі, тобто слідчі дії і оперативно-розшукові заходи проведені неповно, і т.д.

Планування розслідування в таких випадках потрібно починати з вирішення задач початкового етапу - аналіз і оцінка зібраних фактичних даних по всім обставинам, що підлягають встановленню та доказуванню, названих в ст.64 КПК України, ст.206 КК України. В ході аналізу необхідно оцінити слідчу ситуацію, побудувати обґрунтовані версії, в відповідності з якими намітити перевірені слідчі дії і оперативно-розшукові заходи для рішення задачі по суті. Передусім підлягають перевірці версії про особу злочинця і його соціальний портрет (судимість, моральні, психологічні, демографічні та інші ознаки), місці проживання, співучасниках, знаряддях скоєння хуліганства.

При розслідуванні особливо злісного хуліганства необхідно встановити специфічні обставини:

- а)застосування або спроба застосування вогнепальної або холодної зброї;
- б)спеціально пристосовані предмети для нанесення тілесних ушкоджень.

Обов'язково планується проведення повторного огляду, допиту потерпілих, свідків, відтворення обстановки і обставин події, призначення судових експертиз і т.п. Особливе місце займає планування оперативно-розшукових заходів та проведення організаційних заходів (використання криміналістичних обліків, банків даних інформаційно-довідникових систем, допомоги громадських організацій і т.п.). Таким чином, послідуєчий етап розслідування в залежності від слідчої ситуації включає:

- а). оцінку зібраних даних на початковому етапі розслідування;
- б). критичну перевірку повноти побудованих версій і проведених слідчих дій, об'єктивності отриманих результатів;
- в).виявлення і дослідження нових джерел фактичних даних;
- г). визначення задач подальшого розслідування та можливих тактичних операцій для їх вирішення;
- д).активне використання оперативно-розшукових заходів органів дізнання.

ПИТАННЯ № 4. Особливості проведення окремих слідчих дій по справах про хуліганство

Слідчі дії - це регламентовані законом форми діяльності слідчого по порушеній кримінальній справі. При розслідуванні хуліганства проводяться: затримання, особистий обшук, огляд місця події, освідування, допит, пред'явлення для впізнання, судова експертиза, відтворення обстановки і обставин події і т.д.

Проведення окремих слідчих дій має деякі особливості, обумовлені характером розглянутих вище слідчих ситуацій.

1. Освідування. При розслідуванні справ про хуліганство освідуванню можуть підлягати як підозрюваний, так і потерпілі. Освідування проводиться після порушення кримінальної справи з метою знайдення крововиливів, порізів, подряпин та інших ушкоджень, а також виявлення особливих прикмет-татуювань, шрамів і т.п.

Для участі в освідуванні доцільно запросити лікаря. Освідування допомагає вирішити питання про необхідність призначення судово-медичної експертизи. Після освідування доцільно провести огляд одягу та взуття підозрюваних, тому що на них іноді залишаються плями крові, сліди бруду, сліди знарядь, які застосовувались хуліганом при скоєнні злочину.

Наявність вказаних слідів допомагає перевірити показання потерпілого та встановити картину злочину, особливо в тих випадках, коли виникають сумніви в правдивості показань потерпілого. Огляд одягу може допомогти викрити підозрюваного.

2. Пред'явлення для впізнання звичайно проводиться в випадках, коли потерпілий або свідок заявляють, що вони бачили злочинців в зв'язку з скоєнням хуліганства і можуть їх впізнати. Не можна проводити впізнання, якщо впізнаюча особа

знає впізнаваємому або приймала участь в оперативному впізнанні під час розшуку і затриманні. Недоцільно двічі пред'являти одну і ту ж особу одній і тій же впізнаючій особі. Інколи підозрюваний заявляє, що запам'ятав потерпілого. В цьому, випадку для перевірки показів потерпілого доцільно пред'явити його для впізнання підозрюваному (обвинуваченому).

3. Об'єктом впізнання можуть бути знаряддя злочину, предмети одягу і т.д. Зброя, спеціально пристосовані предмети та інші об'єкти, знайдені на місці події або під час обшуку, рекомендується пред'являти не тільки потерпілому, але й підозрюваному (обвинуваченому), його рідним, друзям, співучасникам. Це дозволяє встановити, що річ належить саме підозрюваному.

4. Слідчий експеримент в справах про хуліганство застосовують в випадках, коли необхідно встановити обставини та перевірити показання про особливості обстановки і умови, при яких було скоєно хуліганство. При цьому перевіряються показання: а) обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідків - шляхом огляду з поясненнями на місці скоєння хуліганства предметів обстановки, які вони запам'ятали. Це дозволяє встановити точне місце скоєння злочину, окремі деталі (наприклад, положення предметів, учасників), викрити співучасників, які не були на місці події, а дають показання про неї; б) перевірити показання обвинуваченого, потерпілого, свідків про спосіб скоєння хуліганства - шляхом слідчого експерименту.

5. Призначення судових експертиз. При розслідуванні більшості справ про хуліганство виникає необхідність у проведенні різних експертиз. За даними дослідження, про яке вже говорилось, кожному другому потерпілому наносилися побої і тілесні ушкодження, в тому числі 5% осіб - середньої тяжкості і 3% - тяжкі тілесні ушкодження. Нерідко поранення заподіявалося і правопорушникам, які вчиняли хуліганські дії. При розслідуванні таких справ судово-медична експертиза живих осіб може вирішувати широке коло питань, зокрема про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, про давність і механізм утворення ушкоджень, про рід і вид знарядь, якими вони заподіяні. Судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану обвинуваченого при наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Судово-медичну експертизу речових доказів доцільно призначати для встановлення виду досліджуваної речовини, групових і типових ознак крові, волосся, слини, сперми, сечі та інших об'єктів судово-медичного характеру. Це має місце переважно у випадках, коли, наприклад, потерпілому під час хуліганства наносяться поранення, а при огляді одягу виявляються свіжі плями крові.

Хулігани, як правило не турбуються про знищення відбитків пальців на місці події. Тому добрі результати дає дактилоскопічна експертиза.

По справам про хуліганство можуть бути назначені експертизи- почеркознавча, судово-балістична, криміналістичне дослідження холодної зброї.

Важливі питання можуть вирішувати також судово-хімічні, біологічні та інші експертизи, можливості яких використовуються ще недостатньо.

Узагальнення практики показує, що при розслідуванні справ про хуліганство в основному призначаються судово-медичні експертизи потерпілих і судово-психіатричні експертизи обвинувачених, проведення яких у випадках, передбачених ст.76 КПК України, є обов'язкове. Що ж до судово-медичних експертиз речовин-доказів, хімічних, біологічних та криміналістичних експертиз, то вони призначаються дуже рідко. Таке становище пояснюється головним чином недооцінкою ролі і значення вказаних експертиз при розслідуванні хуліганських вчинків та недостатньою обізнаністю працівників слідчих органів з досягненнями експертної практики.

Звертає на себе увагу й інше. Як мною вже зазначалося, 95% обвинувачених хуліганські дії вчинили в стані сп'яніння, причому багато з них зловживали спиртними напоями систематично, протягом тривалого часу. Розслідуючи справи про осіб, які вчинили хуліганство на ґрунті алкоголізму, слідчий повинен всебічно з'ясувати цю обставину і в разі

необхідності призначити судово-медичну або судово-психіатричну експертизу для встановлення тяжкості захворювання з тим, щоб суд відповідно до ст.14 КК України міг вирішити питання про направлення засудженого на примусове лікування. Проте слідчі в процесі розслідування вказаному питанню здебільшого не приділяють уваги, що приводить до неповноти зібраних матеріалів про особу обвинуваченого. На цей істотний недолік в діяльності слідчих вже зверталась увага в юридичній літературі*.

6. Допити підозрюваних (обвинувачених) проводяться негайно, коли вони затримані або до них обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, а при неможливості - не пізніше 24 годин після затримання (от. 107 КПК України). Враховуючи зацікавленість підозрюваного і обмеженість первинних даних, рекомендується попередньо допитати потерпілого і деяких свідків, тобто ретельно підготуватися до допиту підозрюваних. При розслідуванні хуліганства, вчиненого групою правопорушників, важливо з'ясувати характер злочинного угруповання і правильно визначити послідовність допиту кожного співучасника. В групових справах допит підозрюваних найбільш доцільно починати з другорядних учасників, які, у випадках визнання своєї вини, досить відверто розповідають про обставини хуліганства і роль кожного учасника. Аналізуючи ці показання, слідчий повинен звертати увагу на протиріччя між ними, а також на факти, по яких спостерігається зіткнення інтересів підозрюваних, з тим, щоб використати їх для встановлення істини в справі. Узагальнення практики показує, що при допитах обвинувачених та з'ясуванні їх осіб найчастіше допускаються два істотних недоліки.

По-перше, у випадках очевидності хуліганського вчинку слідчі нерідко обмежуються загальним визнанням вини з боку обвинуваченого.

По-друге, під час допитів і в ході подальшого розслідування не завжди з належною повнотою встановлюються біографічні та інші відомості про обвинуваченого, зокрема точний вік, сімейний стан, психологічні особливості тощо.

Тактика допитів будується на використанні загальних прийомів: переконання, пред'явлення доказів, постановка контрольних та деталізуючих запитань. При викритті брехні використовуються прийоми психологічного впливу, матеріали справи, особисті дані, логічні та інші прийоми, які приводять допитуваних до зміни позицій і дачі об'єктивних показань.

Задачі допитів підозрюваних зводяться до встановлення:

а). обставин скоєння хуліганства: де, коли, хто, яким способом і які дії скоїв; які застосовувались знаряддя і предмети, хто їх виготовив, де вони тепер; чи готувалось хуліганство та укриття його слідів;

б). даних про підозрюваних: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т.п.;

в). взаємовідносин підозрюваних з потерпілим: чи знайомі, як давно, в чому виражалось знайомство; чи виникали конфліктні ситуації; що відомо підозрюваним про потерпілого, який він вчиняв опір та інше;

г). мета, мотив та умисел хуліганських дій; яка переслідувалась мета і як оцінюють правопорушники свої дії, що примусили до їх скоєння;

д). матеріальна шкода: кому і які нанесені тілесні ушкодження, що зруйновано, розбито, поламано, коли, де і за яких обставин;

е). обставин, які пом'якшують і обтяжують відповідальність: чи кається у вчиненому; як оцінюють скоєний злочин; в якому стані знаходились, чи були в стані сп'яніння; чи мали при собі зброю; чи чинили опір представникам влади і громадськості.

Допити обвинувачених за тактичними прийомами аналогічні допитам підозрюваних і починаються поставленням запитань про те, чи визнають вони пред'явлене обвинувачення. Оскільки до цього моменту зібрано досить доказів, то головною задачею є встановлення відношення допитуваних до обвинувачення в скоєному злочині (чи визнають себе винними і в чому саме), а тактика допитів залежить від позиції кожного з учасників: якщо визнає себе винним, то допит проводиться по пунктам обвинувачення, а якщо заперечує вину -

застосовуються тактичні і психологічні прийоми, які дозволяють доказати обвинуваченому реальність встановлених фактів та переконати його в необхідності дати об'єктивні

При допиті обвинувачуваних найбільшу трудність представляє ситуація, що укладається в ході розслідування групового хуліганства, коли співучасники об'єднані 'круговою порукою'. У цій ситуації, крім звичайних тактичних прийомів (пред'явлення доказів, максимальна деталізація і конкретизація й ін.), використовуються також прийоми, спрямовані на загострення неминучих протиріч серед співучасників; створення в допитуваного перебільшеного уявлення про об'єм свідчень, якими керується слідчий; виявлення в ході допиту мотивів дачі неправдивих показань, роз'яснення їх неспроможності.

Як правило, всі учасники хуліганства не можуть довго притримуватися загальної лінії поведінки; у їх свідченнях з'являються протиріччя, підкреслюючи які вдається одержати правдиві показання.

При допитах обвинувачуваних по багатоепізодній справі, коли процес хуліганських дій можна розчленувати на окремі стадії, показання варто фіксувати в суворій хронологічній послідовності. Доцільно, щоб допитуваний склав план місця події, указавши на ньому розташування учасників події, їхні переміщення. Подібні схеми можна зіставити, виявлюючи неправдиві показання.